

TÜRKİYE İNSAN HAKLARI VE EŞİTLİK KURUMU

İNSAN HAKLARI BAĞLAMINDA İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ VE GIDA HAKKI

SEMPOZYUMU

TÜRKİYE İNSAN HAKLARI VE EŞİTLİK KURUMU

İNSAN HAKLARI BAĞLAMINDA İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ VE GIDA HAKKI

SEMPOZYUMU

TÜRKİYE İNSAN HAKLARI VE EŞİTLİK KURUMU

İNSAN HAKLARI BAĞLAMINDA İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ VE GIDA HAKKI

TÜRKİYE İNSAN HAKLARI VE EŞİTLİK KURUMU

Adres: Yüksel Cad. No: 23 | 06650 | Kızılay/ANKARA

Tel.: +90 312 422 78 00 | Faks: +90 312 422 78 99

www.tihek.gov.tr | tihek@tihek.gov.tr

ISBN: 978-625-99550-7-0

Editörler

Öğr. Gör. Pelin BABAOĞLU - Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu

Mücahit Yasin ZABUNOĞLU - Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu

Dil Editörü

Gökçe DİKMEN - Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Uzman Yardımcısı

Yapım

Ajans Düş Pınarı

Adres: Birlik Mh. 465 Cd. No:1/5 Çankaya/ANKARA

Tel: +90 (543) 235 12 25 - +90 (532) 658 93 11

Genel Ağ: www.duspinari.com

E-posta: bilgi@duspinari.com

Baskı Yeri ve Tarihi: Ankara, Ocak/2024.

Baskı: Göktuğ Ofset Yayıncılık Matbacılık Tic. Ltd. Şti

Yasal İmtiyaz

Bu kitap 7-8 Aralık 2022 tarihinde Ankara'da düzenlenen "İnsan Hakları Bağlamında İklim Değişikliği ve Gıda Hakkı Sempozyumu"nda sunulan bildirilerden oluşmaktadır. Kitaptaki metin ve fotoğrafların tamamının veya bir kısmının elektronik, mekanik, fotokopi veya herhangi bir kayıt sistemiyle çoğaltılması, yayımlanması ve depolanması yazılı izne tabidir. Kitapta tebliğ olarak sunulan tüm görüşler yazara aittir. Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumunun kurumsal görüşünü ifade etmemektedir.

Legal Concession

This book consists of the papers presented at the "Symposium of Climate Change and the Right to Food in the Context of Human Rights" themed Symposium held in Ankara on 7-8 December 2022. Reproduction, publication and storage of all or part of the text and photographs in the book by electronic, mechanical, photocopying or any recording system is subject to written permission. All opinions presented as papers in the book belong to the author. It does not express the institutional view of the Human Rights and Equality Institution of Türkiye.

TÜRKİYE İNSAN HAKLARI VE EŞİTLİK KURUMU

İNSAN HAKLARI BAĞLAMINDA

İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ VE

GIDA HAKKI

SEMPOZYUMU

Aralık, 2022

YÖNETİCİ SUNUŞU

Gündelik yaşamsal gereksinimlere ve asgari yaşamsal beklentilere ilişkin globalleşen kaygı bozukluğunun köklendiği belirsizlik çağının en kritik insan hakları sorunlarından birisini iklim değişikliği oluşturmaktadır. Son yıllarda iklim değişikliği artık birer istatistiksel veri olmanın ötesinde yaşamımıza içkin bir gerçeklik haline gelmiştir. Ne yazık ki iklim değişikliğinin küredeki tüm canlıların yaşamları üzerinde yıkıcı etkileri bulunmaktadır. İklim değişikliğinin insan kaynaklı faaliyetlerin bir sonucu olduğunu ilan eden Hükümetlerarası İklim Değişikliği Panelinin (IPCC) Beşinci Değerlendirme Raporu'nda¹ da açıkça ifade edildiği üzere küresel iklim değişikliği ekosistemimiz, doğal kaynaklar ve fiziksel altyapı üzerinde yıkıcı bir etkiye sahiptir. Söz konusu etkiler en temel insan hakkı olan yaşam hakkı, temiz su hakkı, gıda hakkı, barınma hakkı ve yeterli yaşam standardına açık bir tehdit oluşturmaktadır.

Günümüzde pek çok uluslararası kurum/kuruluş iklim değişikliğinin 21. yüzyılın insan hakları açısından en büyük tehdit olduğunu kabul etmektedir. İklim değişikliğinin etkileri üzerine yapılan araştırmalar mevcut sorunların giderek derinleşeceği gerçekliğini ortaya

¹ IPCC, Climate Change 2014: Impacts, Adaptation, and Vulnerability, Contribution of the Working Group II to the Fifth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change (Cambridge University Press 2014).

koymaktadır. Dünya Bankasının verileri ortalama küresel sıcaklıktaki 2 derecelik artışın 100 milyon ile 400 milyon arasında insanı açlık riskiyle karşı karşıya bırakacağını öngörmektedir. Söz konusu tespit, iklim değişikliğine bağlı etkiler nedeniyle her yıl 3 milyon insanın daha yetersiz beslenmeden ötürü yaşamını yitireceği anlamına gelmektedir. Aşırı ve öngörülemez hava olayları nedeniyle bugün başta kentler olmak üzere pek çok insani yerleşim yeri ciddi altyapı, açlık, salgın hastalık ve barınma sorunlarıyla yüzleşmektedir. Eriyen buzulların okyanus suları üzerinde yarattığı etki çok sayıda ada ve kıyı ülkesini sular altında kalma tehdidi ile karşı karşıya bırakmaktadır. Yine bu durum, gelecekte milyonlarca insanın evsiz ve yurtsuz kalma riskiyle karşı karşıya kalacağı anlamına gelmektedir.

İklim değişikliğinin neden olduğu sorunlar yeni eşitsizlikler yaratırken mevcut eşitsizliklerin de derinleşmesine yol açmaktadır. Dünya nüfusunun yalnızca %1'lik bir kısmı geri kalan %50'lik kısmından çok daha fazla sera gazı salınımına neden olmaktadır. Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiserliği, sera gazı salınımında en az katkısı olan gelişmekte olan ülkeler ile kadınlar, çocuklar ve engelliler başta olmak üzere toplumun hassas gruplarının en çok etkilenen kesimler olacağını ifade etmektedir. Afrika Kıtası'ndaki ülkeler iklim değişikliğine bağlı sorunlarla en çok yüzleşmek zorunda kalan ülkeler olarak karşımıza çıkmaktadır. Üstelik bu yoksul ve savunmasız kesimler, küresel ısınmaya uyum için yeterli maddi ve teknolojik imkânlardan da yoksundur.

Ne yazık ki sorunun nedenleri ve etkileri noktasında küresel konsensüse rağmen devletlerin ve iş dünyasının sorunun çözümüne yönelik somut adımlar atmakta yeterli ilgiyi göstermediği görülmektedir. Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Konseyinin 26/27 sayılı kararında vurgulandığı üzere "*İklim değişikliği, küresel bir çözüm gerektiren acil bir küresel sorundur.*" Yetersiz ve geç bir müdahale gelecekte insanlığın çok daha fazla ekonomik, toplumsal ve siyasi krizle karşı karşıya kalacağını göstermektedir. Bununla birlikte iklim krizinin sonuçları itibarı ile bir insan hakları sorunu olduğu aşikârdır. Bu durum, sorunun çözümünde ve etkilerinin minimize edilmesinde insan haklarına dayalı kapsayıcı bir bakış açısını gerektirmektedir. Uluslararası kamuoyunda da giderek kabul gören bu yaklaşım yerel insan hakları kurumlarına karşı beklentileri ve sorumlulukları arttırmaktadır.

Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu olarak insan haklarının korunması ve geliştirilmesi kurumsal görevimiz çerçevesinde global iklim değişikliğinin insan haklarına etkisini çok boyutlu olarak tartışmaya açtığımız bu bildiri kitabının yararlı olmasını temenni eder, bu çalışmaya katkı sunan kıymetli katılımcılarımıza ve Kurumumuzun değerli personeline şükranlarımı sunarım.

Prof. Dr. Muharrem KILIÇ
Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Başkanı

İÇİNDEKİLER

- 4 **YÖNETİCİ SUNUŞU**
- 9 **BİLİM KURULU/SCIENTIFIC COMMITTEE**
- 10 **DÜZENLEME KURULU / ORGANIZATION COMMITTEE**
- 11 **AÇIŞ KONUŞMASI**
Prof. Dr. Muharrem KILIÇ
- 19 **1. OTURUM**
İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ VE GIDA HAKKININ İNSAN HAKLARI BOYUTUNUN DEĞERLENDİRİLMESİ
- 20 **Oturum Başkanı**
Prof. Dr. Ziyet Seldağ GÜNEŞ PESCHKE
- 21 İklim ve Gıda Krizlerinde İnsan Hakları Yaklaşımli Politikalar
Prof. Dr. Hilal ELVER
- 28 Climate Change and the Right to Food in the Context of Human Rights
Dr. Sabina YASHAR GİZİ ALİYEVA
- 38 Paris Anlaşması ve Ulusal Katkı Beyanları Kapsamında İnsan Hakları Kavramının İlişkilendirilmesi
Doç Dr. İzzet ARI - Elif OKKAN
- 48 İklim Değişikliğine İnsan Hakları Temelli Yaklaşım: İnsan Hakları ve İklim Değişikliği Bütünleşmesi
Öğr. Gör. Dr. Feza Sencer ÇÖRTOĞLU

62 Somali Örneğinde İklim Değişikliği-Gıda Hakkı İlişkisi: İnsan Hakları Uluslararası Destekte Yeni Momentum Yaratabilir mi?
Dr. Öğr. Üyesi Ceren GÜRSELER

85 **2. OTURUM**
HUKUK PRATİĞİ AÇISINDAN İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ VE GIDA HAKKI

86 **Oturum Başkanı**
Doç. Dr. Hamdi Gökçe ZABUNOĞLU

87 İklim Davaları: Urgenda Vakfı v. Hollanda Hükümeti Davası
Dr. Öğr. Üyesi Seher ÇAKAN

98 İklim Değişikliği Davaları ve Türk Hukukunda İdarenin İklim Eylemsizliğinden Doğan Sorumluluğu
Arş. Gör. Rabia ERSOY

112 İklim Değişikliği ile Mücadelenin Gıda Hakkından Kaynaklanan Yükümlülükler Bağlamında Değerlendirilmesi
Dr. Rabia İlay AKBULUT PEERZADA

135 **3. OTURUM**
KENTLEŞME VE GÖÇ BAĞLAMINDA İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ VE GIDA HAKKI

136 **Oturum Başkanı**
Prof. Dr. Gülriz UYGUR

137 İklim Değişikliği Krizinin İnsan Hakları Perspektifi ile Yönetimi: Bangladeş Örneği
Zehra GÜRSOY MAHDY

152 Azerbaycan'daki Kamu Kuruluşlarının İklim Değişikliği ve Gıda Güvenliği Sorunlarının Çözümüne Katılımı
Irada HASANOVA

- 155 Göç Bağlamında İklim Değişikliğinin Yönetimi: Özbekistan Örneği
Mirzatillo TILLABAEV
- 159 **4. OTURUM**
İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ VE GIDA KRİZİNİN DEZAVANTAJLI GRUPLAR ÜZERİNDEKİ ETKİSİ
- 160 **Oturum Başkanı**
Prof. Dr. Süheyla Suzan GÖKALP
- 161 İklim Değişikliği ve Yaşlıların Gıda Hakkı
Prof. Dr. Fatma ARPACI - Doç. Dr. Ömer Faruk CANTEKİN
- 173 Avrupa Birliği'nin Toplumsal Cinsiyet Ana Akımlaştırması Stratejisine Dair Bir Örnek: İklim Değişikliği ile Mücadelenin Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Boyutu
Doç. Dr. Seven ERDOĞAN
- 188 Gölgede Kalmış Bir Sorun Alanı: İklim Mültecilerinin Hukuki Statüsü ve Korunması
Arş. Gör. Elif KÖSESOY TAN
- 208 Çevrenin Korunması, Zorluklar ve Bosna Hersek İnsan Hakları Ombudsmanlığının Rolü
Dr. Nevenko VRANJES
- 212 **FOTOĞRAF ALBÜMÜ**

İNSAN HAKLARI BAĞLAMINDA İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ VE GIDA HAKKI SEMPOZYUMU

CLIMATE CHANGE AND THE RIGHT TO FOOD SYMPOSIUM IN THE CONTEXT OF HUMAN RIGHTS

7-8.12.2022

BİLİM KURULU

SCIENTIFIC COMMITTEE

Prof. Dr. Abdurrahman SAYGILI - Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi

Prof. Dr. Ahmet Mithat GÜNEŞ - Kırklareli Üniversitesi Hukuk Fakültesi

Prof. Dr. Arzu KOCABAŞ DİREN - Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Mimarlık Fakültesi

Prof. Dr. Ayşenur TÜTÜNCÜ - İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi

Prof. Dr. Emine Feryal TURAN - Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi

Prof. Dr. Handan YOKUŞ SEVÜK - Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi

Prof. Dr. Hayriye ERBAŞ - Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi

Prof. Dr. Mustafa DEMİRCİ - Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Prof. Dr. Müslim AKINCI - Kocaeli Üniversitesi Hukuk Fakültesi

Prof. Dr. Nesrin ALGAN - Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi

Prof. Dr. Semra CERİT MAZLUM - Marmara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi

Prof. Dr. Süheyla Suzan GÖKALP - Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi

Prof. Dr. Zerrin TOPRAK KARAMAN - Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Dr. Seda YURTCANLI DUYMAZ - İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi

İNSAN HAKLARI BAĞLAMINDA İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ VE GIDA HAKKI SEMPOZYUMU

CLIMATE CHANGE AND THE RIGHT TO FOOD SYMPOSIUM IN THE CONTEXT OF HUMAN RIGHTS

7-8.12.2022

DÜZENLEME KURULU

ORGANIZATION COMMITTEE

Av. Harun MERTOĞLU - Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurulu Üyesi

Saffet BALIN - Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurulu Üyesi

Ünal SADE - Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurulu Üyesi

Prof. Dr. Abdurrahman SAYGILI - Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi

Prof. Dr. Nesrin ALGAN - Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi

Prof. Dr. Yaşar SALİHPAŞAOĞLU - Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi

Doç. Dr. Hamdi Gökçe ZABUNOĞLU - Kırıkkale Üniversitesi Hukuk Fakültesi

Dr. Fatma Didem SEVGİLİ GENÇAY - Hacettepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi

Mehmet AKTAŞ - Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu, Koordinatör

Pınar KAÇAN - Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu,
İnsan Hakları ve Eşitlik Uzman Yardımcısı

Beste YÜCE - Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu,
İnsan Hakları ve Eşitlik Uzman Yardımcısı

Sevde ŞENGÜL - Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu, Uzman Yardımcısı

Pelin BABAĞLU - Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu, Öğretim Görevlisi

---

Açış Konuşması

Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Başkanı

Prof. Dr. Muharrem KILIÇ

Sayın Cumhurbaşkanlığı Hukuk Politikaları Kurulu Üyem, Sayın Ombudsmanlarımız; yurt dışından bu sempozyuma teşrif eden çok kıymetli meslektaşlarımız, kıymetli hazırun, hanımefendiler, beyefendiler; hoş geldiniz, sefalar getirdiniz. Bugün 10 Aralık Dünya İnsan Hakları Günü vesilesiyle uluslararası bir sempozyuma ev sahipliği yapıyoruz. Özellikle geçtiğimiz yıllarda küresel ölçekte yaşamış olduğumuz pandeminin olumsuz etkileriyle birlikte derinleşen küresel gıda sorunu ve iklim değişikliği ne yazık ki birçok insan hakları ihlaline neden olmuştur. Bugün burada değerli akademisyenlerimiz, sivil toplum temsilcilerimiz, ulusal insan hakları kurumları ve ombudsmanlıklarıyla İnsan Hakları Günü vesilesiyle iklim değişikliği ve gıda hakkı sorununu masaya yatırıyoruz.

Malumunuz olduğu üzere, dünyada gıdaya erişim, açlık, göç ve yoksulluk başta olmak üzere birçok insanlık trajedisi hepimizin tanıklığında gerçekleşmeye devam etmektedir. Böyle bir zamanda iklim değişikliğinin ve buna bağlı sağlıklı gıdaya erişim hakkının gündeme getirilmesi hayati önemi haizdir. İnsanlığın kendi elleriyle yaratmış olduğu bu kriz evreninin olumsuz çıktıklarına en çok maruz kalan küresel toplumun kırılgan kesimlerinin haklarına temas etmek ulusal insan hakları kurumları olarak bizlerin boynunun borcudur.

20. yüzyılın en büyük varoluşçu filozoflarından biri olan Martin Heidegger'in, geçtiğimiz yüzyılın ortalarında yapmış olduğu konuşmalarında insanın doğa üzerindeki hegemonik ve antroposentrik bakış açısının teknolojik bir şovenizme dönüştüğü günümüzü öngörerek yol açacağı sonuçları ortaya koyduğunu görmekteyiz. İnsanın, varlık evrenini sadece kendi arzu ve ihtiyaçlarının tatmini için bir araç olarak görmesi insanlık tarihi açısından büyük bir krizin habercisi niteliğindedir. Heidegger'in belirttiği üzere insan varlık evreninin efendisi değil çobanı olmalıdır. Varlığı felsefi bir problem olarak ele alan bu yaklaşım, evrende bulunan canlı-cansız tüm varlıklara karşı onun bir parçası olarak insanın insanlık onuruna, haysiyetine yakışır şekilde varlık evreninin tüm potansiyelinin yok edilmesini değil bilakis açığa çıkarılmasını sağlayan bir çoban olması gerektiğinin altını çizmektedir. Bu referanstan hareketle,

bugün yaşamakta olduğumuz kriz yalnızca bir iklim krizi değil aynı zamanda nedenleriyle bir insanlık, sonuçları itibarı ile de bir insan hakları sorunudur. Çünkü küresel iklim krizi beraberinde yoksulluğu ve eşitsizliği getirirken diğer yandan mevcut eşitsizlikleri derinleştirmektedir. Geçim kaynaklarının kullanımındaki bu hoyrat ve pervasız tutum, insanlık adına yıkıcı ve üzücü bir tablonun ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Ne yazık ki bu üzücü tablo yalnızca içinde bulunduğumuz bu zaman diliminde bizler için değil, gelecek kuşakların yaşamını idame ettirmesi konusunda da büyük bir tehdidi bünyesinde barındırmaktadır.

Günümüzde zengin ve yoksul kesim arasındaki uçurum giderek derinleşmektedir. Veriler dikkate alındığında dünya nüfusunun en zengin %1'lik kesiminin en yoksul %50'lik kesiminden iki kat fazla küresel kirliliğe neden olduğu görülmektedir. Söz konusu bu %1'lik kesim, 3.5 milyar insandan çok daha fazla küresel kirliliğe neden olarak iklim değişikliğinin en büyük failleridir. Bir başka veri, iklim krizinden en çok etkilenen 10 ülkeden 8'inin Afrika Kıtası'nda olduğunu göstermektedir. Görülmektedir ki dünyanın en zengin kesiminin neden olduğu bu ihmalkârlık ve yıkıcı politikaların sonuçlarından olan iklim krizinin yükünü en fazla taşımak zorunda kalan kesim, dünyadaki en yoksul kitledir. Diğer taraftan zengin ülkeler iklim krizinin meydana getirdiği aşırı ısınma, açlık ve yoksullukla mücadele konusunda ülkelerini güvenli birer liman haline getirecek finansal imkânlarla sahipken gelişmemiş ülkelerin payına ise acı ve yoksulluk düşmektedir. BM Aşırı Yoksulluk ve İnsan Hakları Özel Raportörü Philip Alston bu durumu "*climate appetizer*" olarak kavramsallaştırmaktadır. Söz konusu bu üzücü tabloyla mücadele konusunda oluşmaya başlayan uluslararası farkındalık neticesinde geçtiğimiz ay Mısır'da 194 ülkenin katılımıyla gerçekleştirilen iklim krizi toplantısında alınan kararlar umut verici bir adım olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu kararlardan en önemlisi gelişmemiş ülkelerin iklim krizinin etkilerinin telafisi için uluslararası bir kayıp-hasar fonunun oluşturulmasına yönelik girişimlerin kabul edilmesi olmuştur. Gelişmekte olan ülkelerin yaklaşık 30 yıldır talep etmekte olduğu bu fon toplantısının umut verici gelişmeleri arasında yer alsada ne yazık ki, yeterli değildir. Diğer bir olumlu gelişme ise iklim değişikliğine bağlı gıda güvencesi sorununun ilk kez görünür bir tema olarak toplantıda konu edilmiş olmasıdır. Yine aynı toplantıda açlık sorunları ve gıda sistemlerinin dönüşümüne ilişkin tespitlerin yapılmış olması da önemli bir adım olarak ifadelendirilebilir. Bununla beraber savaşlar, Covid-19 pandemisi ve iklim kriziyle birlikte içinde bulunduğumuz küresel gıda sisteminin çöküşüne yapılan vurgu da önemli bir gelişme olarak karşımıza çıkmaktadır. Gerçekten de Covid-19 pandemisiyle birlikte gıda güvencesi konusunda daha da derinleşen bir krize karşı karşıya olduğumuzu belirtmek isterim. Özellikle de artan sıcaklar, değişen yağış modelleri ve sıklığı, artan aşırı hava olayları hem gıda üretimi hem de gıda dağıtımında ciddi bir küresel kriz yaşanmasına neden olmaktadır. Dünya Bankasının verileri iklim değişikliğinin 1961 yılından bu yana küresel tarımsal üretkenliğini yaklaşık %21 oranında azalttığını ortaya koymaktadır.

Yine BM verileri dünyada açlıktan etkilenen insan sayısının, bir önceki yıla göre 46 milyon artarak, 2021 yılında 828 milyona ulaştığını ortaya koymaktadır. Dünya Bankası verileri, sıcaklıktaki 2 derecelik artışın 100 milyon ile 400 milyon arasında insanı açlık riski altına so-

kacağını ve her yıl yetersiz beslenmeden ötürü 3 milyondan fazla insanın ilave ölümüne yol açacağını ortaya koymaktadır. Pandeminin olumsuz etkilerinin derinleştirdiği krizlere çapıcı bir örnek olarak 2019-2020 yılları arasında dünya üzerinde sağlıklı beslenme gereksinimleri karşılanmayan insan sayısının 112 milyon kişi artışla 3.1 milyar insana ulaştığı görülmektedir. Dolayısıyla bu acı tablo, durumu bir insan hakları sorunu olarak ele alınması gerekliliğini doğurmaktadır ve bu farkındalığın arttırılması oldukça önemlidir. İklim krizine bağlı hak arama talepleri artarken yalnızca Amerika Birleşik Devletleri'nde konuyla ilgili olarak açılmış 650'den fazla dava bulunmaktadır.

Bir diğer önemli mesele ise ortaya koymuş olduğumuz bu tablonun genel çerçevesi karşısında ülkelerin iklim kriziyle mücadele konusundaki politikalarının hangi yönde geliştiğidir. Başta ekonomik faaliyetleri ve hayat tarzlarıyla meydana çıkardıkları sera gazı salınımı konusunda en fazla etkiye sahip ülkeler olan Amerika Birleşik Devletleri, Çin ve Hindistan'ın iklim değişikliği ile mücadeleye ilişkin çerçeve sözleşmeler karşısında sergiledikleri çekinik tavra değinmek gerekmektedir. Buna karşılık Türkiye'nin, 2004 yılında BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi'ne, 2009 yılında küresel ısınma ve iklim değişikliğiyle mücadele konusunda uluslararası tek çerçeve olan Kyoto Protokolü'ne ve 2021 yılında Paris Anlaşması'na taraf olmasıyla iklim politikası açısından diğer ülkelerle kıyaslandığında pozitif ayrıştığını ifade etmeliyim. Sadece bununla sınırlı değil, hem ulusal mevzuat hem ulusal politika belgeleri açısından baktığımız zaman 10. Kalkınma Planı'ndan başlamak üzere temel politikalarda iklim krizine ilişkin farkındalığın artmasının ve buna ilişkin yapıcı politikaların hayata geçirilmesinin oldukça değerli olduğunu düşünüyorum. Yine, 2021 tarihinde kamuoyuna açıklanan İnsan Hakları Eylem Planı'nda iklim krizinin doğrudan bir insan hakları sorunu olarak kabul edilmesi, iklim krizinin önlenmesine ilişkin kamu politikalarında insan haklarına dayalı bir bakış açısının dikkate alınması önemli bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır.

İklim krizi konusunda yapmamız gereken diğer önemli bir tespit ise krizin temel insan haklarına olan etkilerinin ne olduğudur. Malumunuz olduğu üzere iklim krizi en başta yaşam hakkını tehdit eden bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bununla beraber sağlık hakkı, gıda hakkı, barınma hakkı ve su hakkı gibi temel yaşamsal haklara erişim açısından küresel eşitsizlikleri derinleştirmektedir. Uluslararası örgütlere ait veriler küresel iklim krizinin yaşam hakkının ihlaline ilişkin etkilerini çarpıcı bir biçimde ortaya koymaktadır. Örneğin Dünya Sağlık Örgütü, iklim değişikliğinin 2030-2050 yılları arasında yetersiz beslenme, ishal ve ısı stresi nedeniyle her yıl 250 bin kişinin ölümüne yol açacağını öngörmektedir. Yine 2012 yılında yayımlanan başka bir rapor, aradan geçen on yıla rağmen her yıl iklim değişikliğine bağlı olarak 400 bin kişinin öldüğünü ifade etmektedir. Yine ilgili raporda bu sayının 2030 yılına kadar 700 bine ulaşması öngörülmektedir. On yıl öncesinden ortaya konan bu öngörülerin savaşlar, kıtlıklar, yoksulluklar, göçler gibi ortaya çıkan yeni dinamiklerle birlikte katlanarak sayısal olarak daha büyük bir hacme ulaştığını ifade etmek mümkündür.

BM Barınma Hakkı Raporörü olan Leilani Ferha'nın bir diğer yaşamsal hak olan barınma hakkının iklim değişikliğinden nasıl etkilendiğinin ilişkin tespitlerini sizlerle paylaşmak isterim. Ferha'ya göre küresel ölçekte; yetersiz barınma, evsizlik ve kayıt dışı yerleşimlerde yaşayan 1.8 milyar insanın barınma hakkının güvence altına alınması, dünyanın iklim değişikliğiyle mücadelesinde başarıya ulaşmasını olanaklı kılacaktır. Ferha'nın bu tespiti, barınma hakkı ile iklim değişikliği arasındaki doğrudan ilişkiselliği net bir biçimde ortaya koyması açısından oldukça önemlidir. İklim kaynaklı felaketler son 10 yılda ülkeler içinde ve ülkeler arasında milyonlarca insanın barınma hakkını etkileyen zorunlu göçlere neden olmaktadır. İklim değişikliğinin neden olduğu aşırı sıcaklar ve aşırı soğuklar hem Güney hem de Kuzey yarımkürede daha fazla evsizin ölümüne sebebiyet verdiği ilgili raporlamalar çerçevesinde ortaya konmaktadır. İklim kaynaklı felaketler son 10 yılda ortalama 20 milyon insanı evsiz bırakmış durumdadır. Yine BM verilerine göre son 10 yılda (2010-2019) İklim olayları her yıl ortalama 23.1 milyon insanı yerinden etmiş ve pek çok kişiyi yoksulluğa mahkûm etmiş durumdadır. BM Mülteciler Yüksek Komiserliğinin verilerine göre ise doğal afetler her yıl küresel ölçekte ortalama 21.5 milyon insanı yerinden etmektedir.

Bilim insanlarının bu noktadaki öngörüsü iklim krizinin derinleşmesiyle birlikte göçün daha fazla artacağı yönündedir. Büyük Okyanusta bulunan Mikronezya Ada Bölgesinde yer alan Kiribati Cumhuriyeti'nin Cumhurbaşkanı, küresel ısınmanın artmaya devam etmesiyle beraber başta kendi ülkesi olmak üzere bölgedeki tüm ada ülkelerinin sular altında kalarak yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalacağını ifade etmektedir. Bu risk başka bir önemli kavramsallaştırmanın ortaya çıkmasını sağlıyor, onurlu biçimde göç etme hakkı. Ortaya çıkan bu kriz tablosunda ülkesel bütünlüklerin kaybolması ve toprakların yok olma riski ihtimali karşısında insanların yaşamlarını idame ettirebilmeleri için onurlu bir şekilde göç etme imkânının sağlanması gerekmektedir.

Bir başka temel hak olan sağlıklı bir çevrede yaşama hakkı açısından da baktığımızda tablonun yine çok parlak olmadığı görülmektedir. BM İnsan Hakları Konseyinin 8 Ekim 2021 tarihinde "temiz, güvenli ve sağlıklı bir çevreyi" insan hakkı olarak tanımladığını görüyoruz. BM'nin verileri açısından baktığımız zaman özellikle fosil yakıtların kullanılmasına bağlı olarak ortaya çıkan hava kirliliğinden ötürü dünya çapında dakikada 13 ölümün gerçekleştiği tespit edilmiştir. Tabii bu noktada yapıcı, önemli tespitlerin olduğunu da söylemek mümkündür. Dünya örnekleri üzerinden baktığımızda New York eyaletinin 2021 yılında sağlıklı bir çevrede yaşama hakkını güvence altına alan bir anayasa değişikliğini kabul etmesi bu anlamda umut vericidir.

Bu noktada küresel iklim krizinin ortaya çıkardığı insan hakları savunuculuğuna, aktivizmine ve ulusal politikaların buna ilişkin tutumuna da değinmek gerekiyor. Özellikle Latin Amerika ve Karayip bölgesi hükümetlerinin çevre aktivizmini sözde destekleyici tutumlarına rağmen 2021 yılında 227 çevre savunucusunun öldürüldüğü tespit edilmiştir. Maalesef ki doğanın bir iklim krizine neden olacak biçimde tüketimi ciddi bir küresel ranta hizmet et-

mektedir. Bu durum, hak savunucularının başta yaşam hakkı olmak üzere ciddi tehditlerle karşı karşıya kalmalarına neden olmaktadır.

Yine Brezilya Yüksek Mahkemesinin ilk yüksek mahkeme kararı Paris İklim Değişikliği Anlaşması'nın bir insan hakları anlaşması olduğunu, iklim krizini derinleştiren ulusal yasal çerçevelerin bununla birlikte ikame edilmesi gerektiğine ilişkin önemli bir tarihî karar verdiğini ifade etmeliyim. Daha önce de ifade etmiş olduğum gibi, iklim krizi yalnızca bizler için değil aynı zamanda gelecek nesillerin hakları açısından da büyük bir tehdit yaratmaktadır. Bu açıdan baktığımız zaman geleceğimiz olan çocuklarımızın haklarını güvence altına alan Temel Çocuk Hakları Sözleşmesi'ne de değinmeden geçemeyiz. Fakat gelecek nesiller açısından çocuklarımız için nasıl bir evren, dünya; nasıl bir çevre bırakacağımıza ilişkin herhangi bir güvencenin olmadığını ifade etmeliyim. Bu noktada BM İnsan Çevresi Konferansı, 1972 tarihli Stockholm Deklarasyonu, özellikle doğal çevrenin korunmasını gelecek kuşaklar açısından güvence altına alınması gereken zorunlu bir hedef olarak tespit eden bir çerçeve ortaya koyması açısından oldukça önemlidir. Bu noktada felsefi açıdan da baktığımız zaman, aslında gelecek nesillerin haklarının güvence altına alınması, insanlık ailesinin idamesi, devamlılığı, yaşamın sürekliliği açısından hayati bir öneme sahiptir. Bu noktada Alman Federal Yüksek Mahkemesinin, Alman İklim Eylem Yasası'nın yeterli güvence yaratmadığına ilişkin kararını da yapıcı bir örnek olarak huzurlarınızda zikretmek istiyorum.

İklim krizinin neden olduğu bir başka insan hakları sorunu ise ayrımcılık olarak karşımıza çıkmaktadır. İklim krizi hem ortaya çıkışı hem de sorumluluk paylaşımı itibarı ile ülkeler arasında ve ülke içindeki yurttaşlar arasında ciddi eşitsizliklere ve ayrımcılığa neden olmaktadır. İlgili literatüre bakıldığında da ekolojik krizin ırkçı ve kolonyal bir temele sahip olduğunu, ırksal ayrımcılığı tahkim ettiğini görmek mümkündür. İster gelişmiş ister gelişmekte olan ülkeler olsun kırılğan popülasyonların ırksal temelde veya servet temelinde daha tahkim edilmiş bir ayrımcılığa maruz kaldığını ifade etmek mümkündür.

Teknolojiyi salt bir olumlama eğilimi içinde olan teknoşovenizm ideolojisine karşın dünyada bu ırksal adaletsizliğin daha da derinleştiğini, farklı boyutlarda ortaya çıktığına dikkat çekmek önemlidir. Bu sebeple iklim değişikliği sorununun mutlaka bir eşitlik perspektifiyle irdelenmesi ve eşitlik temelinde planlanması gerektiğini ifade etmemiz gerekiyor. Bu noktada hükümet politikalarını icra eden kamu ajanları olarak kurumların veya kamu personelinin sadece bir teknokrat, politikayı ya da icrayı uygulayan kurum olarak değil; aynı zamanda ilgili hak alanının savunucusu olarak da hareket etmesi bu eşitlik planlaması çerçevesinde önem arz etmektedir.

Son olarak; Türkiye İnsan Hakları Eşitlik Kurumu olarak ulusal insan hakları kurumlarının bu noktada ulusal ve küresel ölçekte iklim çalışmalarına hangi türden, hangi metodolojiyle katkı sağlayacağına ilişkin birkaç tespiti de paylaşarak istiyorum. Bu noktada özellikle iklim değişikliğiyle mücadele ve çevre bilincini geliştirme noktasındaki mücadelenin özellikle

ulusal insan hakları kurumlarının öncülüğünde ve sahip oldukları kilit rolle daha da fazla derinleşeceğini, kökleşeceğini ifade etmeliyim. Fas'ta gerçekleşen 2015 tarihli Merida Deklarasyonu'nun ulusal insan hakları kurumlarının 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri'nin uygulanmasındaki rolüne ilişkin vurgusu da bu açıdan oldukça önemlidir. Ulusal insan hakları kurumlarının İklim hedeflerinin gerçekleştirilmesine yapıcı bir biçimde katkı sunabilme potansiyeli konuşmamda da sık sık dile getirdiğim şekilde, iklim krizinin yalnızca bugün için değil gelecek kuşakların da temel haklarını tehdit etmesi ile yakından ilişkilidir. Bu durum aynı zamanda bu ilişkiselliğin derinleştirilmesine yönelik çalışmaların, tespitlerin ve araştırmaların yapıcı bir metodolojiyle yeniden tahsisini gerekli kılmaktadır. 2020 yılında Almanya İnsan Hakları Enstitüsü tarafından yayımlanan el kitabında söz konusu bu metodolojinin nasıl tahsis edileceğine ilişkin önemli tespitlere yer verilmektedir. Bu süreçler içinde öne çıkan çalışmalardan ilki bu alanda araştırma ve analizlere öncelik verilmesidir. Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu olarak önümüzdeki yıl iklim krizinin insan haklarına etkisine ilişkin raporunun yayımlanacağını huzurlarınızda sizlerle paylaşmak isterim.

Henüz kurumumuza iklim değişikliğine bağlı bir başvuru yapılmamış olmakla birlikte ulusal insan hakları kurumları açısından başvuruların önemli bir mücadele aracı olduğunu belirtmek isterim. Ulusal insan hakları kurumlarının bazı ülkelerde de örnekleri görüldüğü üzere yasama meclisine, kamu otoritesine ve kamu idaresinin önemli mercilerine insan haklarına dayalı bir iklim değişikliği politikası geliştirilmesine yönelik liderlik etme ve politika tavsiyesi üretme potansiyelinin son derece önemli olduğunu düşünmekteyim. Bir diğer önemli nokta ise ulusal insan hakları kurumlarının izleme görevidir. Bu açıdan da özellikle iklim krizinin ortaya çıkardığı hak ihlallerinin izlenmesi, takip edilmesi, buna ilişkin kamuoyunun bilgilendirilmesi önemli bir araç olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu noktada özellikle kamuoyunun bilinçlendirilmesi faaliyetlerinin de önemine değinmek gerekmektedir. Bu faaliyetler arasındaki iyi uygulama örneklerinden biri Dünya Sağlık Örgütü tarafından gerçekleştirilen "İklim Sınıfı Projesidir". Öğrencilere, iklim değişikliğine bağlı bireysel, küresel ve yerel sorunların neler olabileceğine ilişkin soru-cevap etkinliğinin ardından vaka çalışmaları geliştirilen İklim Sınıfı uygulaması farkındalık yaratmak ve toplumsal bilinci geliştirmeye yönelik dikkat çeken bir uygulama olarak karşımıza çıkmaktadır. Yine, toplumsal farkındalığın artırılması amacıyla İngiltere'de başlatılan ve 2019 yılından beri devam etmekte olan "Çevre Film Festivali" iklim değişikliği savunuculuğuna da önemli katkılar sunan bir etkinlik olarak öne çıkmaktadır.

Bu anlamda iklim değişikliğinin sonuçları ve etkilerine yönelik sinematografik anlatıların oldukça değerli katkıları olduğunu ifade etmek isterim. Örneğin birçoğunuz 2019 yılında yapılmış "Avatar" filmi hatırlayacaktır. Gerçekten dünyanın yaşamış olduğu bu küresel krizi, küresel ısınma neticesinde insanlığın farklı evren arayışları ve insanlığın özüne dönüşü, buna ilişkin doğayı tahripkâr, acımasız ve hoyrat tutumunu sorgulatan bu film hepimizin aklında yer etmiştir. Yine 2021 gibi yakın bir tarihte "Don't Look Up" (Yukarıya Bakma) filmi, 2017 yapımı "Mother" filmi insanın evrene ve doğaya karşı bu yıkıcı tavrını metaforik bir biçimde ortaya koyan önemli yapımlar arasında yer almaktadır.

Son olarak, söz konusu bu metodolojinin en önemli unsuru, ulusal insan hakları kurumları arasındaki iş birliği. Burada Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nden, Azerbaycan'dan, Bosna Hersek'ten ombudsmanlarımız aramızdalar. Huzurlarınızda onlara da hitap etmek istiyorum; ulusal insan hakları kurumlarının, ombudsmanlıklarının küresel, bölgesel ve yerel ölçekte mutlaka ortak çalışmalar yapmaları, farkındalığı artırmak için çaba sarf etmeleri elzemdir. Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu olarak bu noktadaki iş birliğine açık olduğumuzu huzurlarınızda ifade etmek isterim.

2 gün sürecek olan bu bilimsel şölenin hayırlar getirmesini, iklim değişikliğine, gıda hakkına erişime ilişkin ortaya çıkan bu kriz halinin ortadan kaldırılması noktasında ciddi bir farkındalık yaratmasını ve tabii insanlığın gözlerimizin önünde yaşadığı bu trajedilerin önlenmesine yönelik bir fırsat vesilesi olmasını temenni ediyorum. Katılımınız için, varlığınız için, burada hazır bulunmuş olmanızdan ötürü sizlere yürekten teşekkür ediyorum. İyi ki varsınız.

Saygılarımı, sevgilerimi sunuyorum efendim.

Elif OKKAN

Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi,
Yüksek Lisans Öğrencisi

**Prof. Dr.
Hilal ELVER**

Ulusal Akademi Profesörü,
İnsan Hakları Bağlamında
Etkinlikte Bireşimlilik ve Gıda Hakkında

1 OTURUM

İklim Değişikliği ve
Gıda Haklarının
İnsan Hakları Boyutunun
Değerlendirilmesi

Prof. Dr. Ziyet Seldağ GÜNEŞ PESCHKE

Oturum Başkanı

İklim ve Gıda Krizlerinde İnsan Hakları Yaklaşımli Politikalar

Prof. Dr. Hilal ELVER - Birleşmiş Milletler Gıda Hakkı Özel Raportörü (2014-2020)

Climate Change and the Right to Food in the Context of Human Rights

Dr. Sabina Aliyeva - Azerbaycan İnsan Hakları Komiseri (Ombudsman)

Paris Anlaşması ve Ulusal Katkı Beyanlar Kapsamında İnsan Hakları Kavramının İlişkilendirilmesi

Doç. Dr. İzzet ARI - Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi
Elif OKKAN - Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi

İklim Değişikliğine İnsan Hakları Temelli Yaklaşım: İnsan Hakları ve İklim Değişikliği Bütünleşmesi

Dr. Feza Sencer ÇÖRTOĞLU - Ankara Üniversitesi

Somali Örneğinde İklim Değişikliği-Gıda Hakkı İlişkisi: İnsan Hakları Uluslararası Destekte Yeni Momentum Yaratabilir mi?

Dr. Öğr. Üyesi Ceren GÜRSELER - Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi

İklim ve Gıda Krizlerinde İnsan Hakları Yaklaşımlı Politikalar

Prof. Dr. Hilal ELVER*

Öncelikle Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumuna beni bu sempozyuma davet ettikleri için teşekkür ederek sözlerime başlamak istiyorum. Bu vesileyle eski öğrencilerimi görmekten de büyük mutluluk duyuyorum. Herkesin artık çok önemli görevlerde bulunduğu, çok mutlu olduğum bir toplantı bugün. Muharrem Hoca çok güzel bir açış konuşması yaptı. Hemen hemen her şeye değindi. Ben de kısaca, çok fazla yasal konulara girmeden, insan hakları bağlamında ya da bu geçirdiğimiz kriz dönemlerinde çevre hakkı ve gıda hakkının nasıl değerlendirildiğini ve sorunlarının neler olduğunu kısaca anlatmak istiyorum.

Hepimizin burada bildiği gibi 1948 İnsan Hakları Evrensel Beyannameyle devletin en önemli görevlerinden biri olarak koruma altına alınmış olan haklar yaşam hakkı ve gıda hakkıdır. Ancak aradan geçen 75 yıl gibi uzun bir süreye rağmen insan haklarını tamamen koruyabilecek duruma ulaşamadığımızı görüyoruz. Bu tabii üzücü bir değerlendirme. Dahası dünyanın çeşitli küresel krizlerle boğuştuğu bu dönemlerde, özellikle kırılgan grupların son derece zor durumda olmalarına rağmen insan haklarının korunması açısından da yine büyük sorunlarla karşı karşıya kaldığını görüyoruz. Aynı zamanda insan hakları, geleneksel insan hakları prensiplerine göre devlet eliyle her zaman ihlal edilmesine rağmen artık günümüzde büyük şirketler, uluslararası ekonomiyi yönlendiren sistemler ve devletler, giderek artan eşitsizlikler nedeniyle de güçlü bireyler tarafından da devamlı olarak ihlal edilmekte. Yani sadece devletin ihlallerinden ya da devletin koruma görevini yerine getirmemesinden değil, diğer bireylerden ve güçlerden de bahsetmemiz gerekiyor. Bir de halklar arasında bir hegemonyanın olduğunu biliyoruz, insan hakları uzmanları olarak. Hepimizin bildiği gibi ekonomik, sosyal ve kültürel haklar çok sıklıkla ortaya çıkmasına rağmen gerektiği kadar önemsenmemekte ve çoğu zamanda görmezden gelinmektedir. Halbuki bu alandaki insan hakları ihlallerinin sadece insan hakları değil; ekolojik, toplumsal, cinsiyet ve sosyal adalet ve kalkınma politikalarıyla da çok yakından ilgili olduğu için son derece önemli olduğunu düşünüyorum.

* Birleşmiş Milletler Gıda Hakkı Özel Raportörü (2014-2020)

Bu iki grup arasında hem sivil-politik haklar hem de ekonomik sosyal kültürel haklar arasında giderek büyüyen bir boşlukla karşı karşıya kalıyoruz. Hem insan hakları savunucuları hem de yargı organlarının sivil ve politik haklar hegemonyasının altında onlara daha fazla önem verdiklerini bütün dünyada görüyoruz. Buna rağmen 1993'teki Birleşmiş Milletler Viyana İnsan Hakları Konferansı'nda bu iki hak grubunun eşit olduğu söylenmesine rağmen pratikte bu hakların maalesef aynı ağırlıkta korunmayan haklar olduğunu görüyoruz. Buna rağmen ciddi insan hakları ihlallerinden bahsediyoruz. Batı ülkelerinde özellikle Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupa'da insan hakları dendiği zaman sadece ekonomik, sosyal, kültürel haklar aklımıza gelmiyor; sivil ve politik haklardan da bahsediliyor. Ancak buna rağmen mesela Amerika Birleşik Devletleri'nde ciddi bir gıda güvenencesizliği söz konusu. Nüfusun %14'ünün gıda güvenencesinden uzak olduğunu, uzak yaşadığını görüyoruz. Aynı şekilde bu durum Avrupa'daki bazı ülkelerde, özellikle İngiltere'de de karşımıza çıkıyor. Ama onlar nedense, nedense değil, birtakım nedenlerden dolayı ama oraya kadar gitmeyeceğim. Ekonomik ve sosyal hakları sadece politika olarak ele alıyorlar. Herhangi bir şekilde bunu insan hakkı olarak korumuyorlar. Yalnız şu konu da önemli; bunlar genellikle zengin ülkeler olduğu için gıda yardımları yapan ülkeler. Gıda yardımları yaptıkları zaman, o zaman gıda yardımı isteyen ülkelere soruyorlar *"Siz ekonomik sosyal haklardan, gıda haklarından haberiniz var mı? Böyle bir hakkı koruyor musunuz?"* diye. Burada tabii ki ciddi bir ironi söz konusu. Hem kendileri korumuyor hem de gıda yardımı yapmak istedikleri ülkelere bunu talep ediyorlar.

Aynı zamanda büyük ve önemli insan hakları izleyicilerinin, mesela Uluslararası Af Örgütü'nün de gıda hakkını fazla korumadığını görüyoruz. Daha doğrusu fazla ilgilenmiyorlar. Sadece kriz zamanlarında gıda hakkı çok önemli hale geliyor. Örneğin 1970'li yıllarda ciddi bir gıda krizi olmuştu. O zaman bu gıda hakkı yavaş yavaş uluslararası alanda konuşulmaya başlandı. Sonra 2008 yılında bir kriz oldu. O krizde de yine gıda hakkının ve de gıda güvenencesinin önemi ortaya çıktı. Hatta 2008 yılındaki krizden sonra bildiğiniz gibi 2010 yılında Arap Baharı'ndan bahsetmeye başladık. Çünkü bu krizler büyük ekonomik ve politik çalkantılara neden oldu.

Şimdi de içinde bulunduğumuz çok ciddi bir gıda krizinden söz ediyoruz. Bu 50 yılda yaşadığımız üçüncü kriz. Bu kriz aslında pandemi döneminde başladı, Ukrayna Savaşı ile ciddi bir hal aldı. Daha sonra ve bu dönem içinde yüksek enflasyon, enerji kriziyle devam eden ciddi bir kriz halini aldı. Şu anda Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri'nin söylediğine göre hızlı bir katastrofik geleceğe doğru gidiyoruz. Yani bir krizler fırtınasından bahsediliyor. O da diyor ki *"Artık bir araya gelelim. Uluslararası dayanışmanın önemi çok fazla."* diyor. Ama bildiğiniz gibi kriz anlarında, uluslararası dayanışma yerine milliyetçiliklerin daha öne çıktığını görüyoruz. Bunu aslında pandemi krizinde aşı olayında da gördük. Ülkeler daha fazla kendi çıkarlarıyla ilgili hareketlerde bulunuyorlar. Uluslararası dayanışma ikinci planda kalıyor.

Şimdi bu krizler daha önce de Muharrem Hoca'nın söylediği gibi herkesi eşit olarak etkilemiyor. Kırılgan gruplar, bulunduğumuz coğrafya, ekonomik ve sosyal gücümüz, kökenimiz

toplumsal cinsiyetlerimiz nedeniyle bazıları daha fazla bu insan hakları ihlallerinden zarar görüyorlar. Ekonomik, ekolojik, finansal, ideolojik ve yönetsel sorunlarla birlikte biz insan haklarının bir dar boğazdan geçtiğini görüyoruz şu anda bütün dünyada.

Şimdi burada gıda hakkına dönecek olursak, hepimizin bildiği gibi 1948 İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin 21. maddesi var ama bu sadece bir beyanname, yasal yükümlülük getirmiyor. 1966 yılındaki konvansiyondaki 11. maddeyle bu yaşam standardı hakları yasal güvenceye kavuşuyor. Ancak bu da muğlak bir madde olduğu için uzun süre fazla tartışılmıyor ve de kullanılmıyor. Ancak 1999 yılında 12 numaralı genel yönergeyle, ekonomik ve sosyal komite bunu biraz daha fazla açıyor "Gıda hakkı nedir? Ne yapılmalıdır? Ülkeler nasıl bir hareketlerde bulunmalıdır?" diye. Sonra da 2004 yılında FAO'nun, yani Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Organizasyonu'nun, Gıda Hakkı İhtiyari Yönergesiyle daha somut biçimlerde, gıda hakkının nasıl uygulanması gerektiği konusunda bize önemli açıklamalarda bulunuyor.

Bunlar 170 ülke tarafından rektifiye ediliyor; büyük ölçüde iç hukuka da yansıtılıyor. Ama hâlâ biz bu gıda hakkının çok ciddi bir şekilde mahkemelere konu olmadığını görüyoruz. Türk Anayasa Hukuku'na baktığımız zaman bizde direkt gıda hakkı olmamakla birlikte dolaylı şekilde gıda hakkını kullanmak söz konusu olabilir. Ancak 61 Anayasası'nda bir 52. madde vardı; bu madde devlete halkın gereği gibi beslenmesi için gerekli tedbiri alma yükümlülüğünü getirmiştir. Ancak bu madde kaldırıldı. 1982 Anayasası'nda bu hüküm yok. Şimdiki değişikliklerde aynı şekilde çevre hakkımız var ama gıda hakkını elimizde varken kaybetmiş durumdayız. Bu acaba tekrar geri gelir mi; bu çok önemli bir şey. Belki bu konuda konuşmamız ve de ciddi birtakım seminerler düzenlememiz lazım. Çünkü şu anda gıda (hakkının) Anayasa'nın yeni bir biçimde tekrardan ele alınması söz konusu. O yüzden Türkiye'de bu konu da daha ciddi bir şekilde tartışılabilir diye düşünüyorum. Gıda hakkı kavramı bildiğiniz gibi teknik bir kavram, şimdi onların üzerinde fazla durmayacağım. Fakat şu var; "Gıda ekonomik bir emtia veya bir ayrıcalık değil, bir insan hakkıdır." dediğimiz zaman bir soyut kavram olmakla birlikte yasalarla korunan, kollanan, icra edilen normlar ve prensipler... Yani biz burada gıda hakkının bir hibe olmadığını söylemek istiyoruz, hibe değil bu. Gıda bankalarıyla ya da çeşitli derneklerle elimize verilen gıda hakkından bahsedilmiyor. Gıda hakkı aslında devletin ciddi bir sistem kurarak, bu sistemle insanların kendi kendine yetebilmeleri, kendi kendine kendisini ve ailesini gıdaya ulaştırma kapasitesi olması ile ilgili. Bu durumda o zaman sadece gıda hakkından değil, diğer haklardan da bahsetmemiz gerekiyor. İşçi haklarından bahsediyoruz, beslenme hakkı... Tabii ki bu kavramın içinde daha önce sözünü ettiğimiz gibi, Muharrem Hoca'nın söylediği gibi bir dizi haktan da bahsediyoruz. Hatta politik haklarda da çok önemli. Bu haklarla beraber, insan haklarıyla bağlantılı bir şekilde gıda hakkını korumamız daha mümkün. Bunun sadece bir hak diye, bir retorik olarak anlaşılması gerekiyor. Ama maalesef bu şekilde anlaşılıyor hem bütün dünyada hem de Türkiye'de olduğu gibi.

Daha önce dediğim gibi gıda ve beslenme hakkı devletten ziyade özel sektör tarafından ihlal edilen bir hak. Bu konuda Birleşmiş Milletler tarafından ciddi çalışmalar yapılıyor. “Özel sektörün yapmış olduğu hareketlerle gıda hakkı nasıl ihlal ediliyor? Özel sektör bu konuda nasıl sorumlu hale getirebiliriz?” diye birtakım ciddi önlemler var. Fakat bu önlemler son derece yavaş ilerliyor.

“Peki, bugün bu gıda güvencesini sağlamakta, açlığı ortadan kaldırmakta neden başarılı değiliz? Değilse neden?” gibi sorulara cevap vermemiz lazım. Ondan önce, 75 yıl önce tanınmış bu hakkın bugün için 21. yüzyılda biraz daha değiştiğini görüyoruz. Mesela artık yalnızca gıda ve tarımdan değil, gıda sistemlerinden bahsediliyor. Yani bütüncül bir yaklaşım söz konusu. Çünkü daha önce de dediğimiz gibi bu sözünü ettiğimiz krizler birbiriyle çok bağlantılı. Bir taraftan alıp öbür tarafa kesmemesi mümkün değil. Bunu birlikte görmemiz lazım. Bu nedenle gıda hakkının, gıda güvencesinin ciddi bir şekilde ele alınması için bağlantılı ve çok aktörlü bir politika yapılması gerekiyor. Yani hem uluslararası alanda hem de ulusal alanda bütüncül yaklaşım esas alınmalı. Yani ulusal düzlemde bizim gıda hakkını belli bir bakanlığın sorumluluk alanına vermemiz söz konusu değil. Ya da sadece insan hakları kurumuna vermemiz de söz konusu değil. Bu sorunu ciddi bir şekilde, birlikte hareket ederek çözmemiz lazım.

İkinci sorun da küresel bağımlılık. Bildiğiniz gibi global bir dünyada yaşıyoruz. Bir ülkenin özellikle gıda sistemleri açısından kuvvetli bir ülkenin yaptığı her şey bütün dünyayı etkileyebilecek durumda. Bildiğiniz gibi bunu hem pandemide hem de Ukrayna Savaşı’nda gördük. Ukrayna Savaşı bize Karadeniz’in ne kadar önemli olduğunu, %35 tahıl ticaretinin nasıl Karadeniz’den geçtiğini ve bunun için de ülkelerin nasıl bağlantılı bir şekilde birlikte hareket etmeleri gerektiğini, Ukrayna Savaşı’nın Ortadoğu’da nasıl ciddi bir gıda krizine sebep olduğunu hepimiz gördük. Şimdi bu nedenle gıda sistemleri yönetişimi dediğimiz son derece karmaşık yeni bir sistem ortaya çıkıyor dünyada. Çünkü biz gıda tedarik zincirlerinden bahsediyoruz. Yani tarladan sofraya kadar giden ve birçok aşamayı çeşitli aktörlerin bir araya geldiği bir sistemden bahsediyoruz. Onun için birlikte çalışma (ve ortak) hareket edilmesi gerekliliği söz konusu. Ama dünyada bu hiçbir şekilde (mümkün) olmuyor; Türkiye’de de olmuyor, dünyada da olmuyor. Her kurum kendi açısından bakıyor. Birlikte bir bakış açısı söz konusu değil. Peki, bu durumda ne oluyor? Bu durumda biz bozuk gıda sistemlerine ulaşmış oluyoruz, yine Muharrem Hoca’nın söylediği gibi, gıda sistemi yürümüyor. Bir değişiklik ihtiyacı var. Neden? Çünkü bu bugün içinde bulunduğunuz kriz döneminde 300 milyon kişi kıtlıkla mücadele ediyor, gıda güvencesi olmayan insanların sayısı 1 milyara dayanıyor. Ki bu sayı, 2. Dünya Savaşı’ndan beri karşılaştığımız en yüksek rakam. Buna ek olarak neredeyse 3 milyardan fazla insanın da sağlıklı bir diyetle ulaşması söz konusu değil. Çünkü sağlıklı bir diyet yapabilmemiz için günde 5 buçuk dolara ihtiyacımız var. Bunu Türkiye’de bile kaç kişinin yapabileceği biraz ciddi bir sorunla karşı karşıya olduğumuz gösteriyor. Şimdi bu düzenin yanlış olduğu herkes tarafından kabul ediliyor.

Hatta kâr eden şirketler de bunu kabul ediyorlar artık. Bu sistem yürümecek, buna bir şekilde çözüm bulmamız lazım.

Çözüm konusuna gelince; iki önemli görüşle karşı karşıya geliyoruz burada. Dünyanın her tarafında, Türkiye’de de mutlaka böyledir, bir tanesi insan hakkı odaklı gıda sistemleri ve şu anda konuştuğumuz, görüştüğümüz; yani burada küçük ölçekli çiftçiler, küçük üreticiler, yerel halk toplulukları, insan hakkı savunucuları, bilimsel gerçekleri doğru yorumlayan bilim insanları, burada bir farklılık koymamız lazım. Ve sosyal adaleti savunan bir avuç ülke, üretim odaklı politikalar yerine kaynaklara erişiminde eşitlik, şeffaflık, gelir dağılımında adalet, insan haklarına saygı, sosyal güvenlik politikalarıyla kırılgan gruplara öncelik verilmesi gibi konuların önemli olduğu bir sisteme geçilmesi gerektiğini düşünüyorlar. Bu görüş gıda egemenliğini, insan hakkı odaklı politikaları, küresel gıda tedarik zincirleri yerine yerli gıdaya ve üretimde agroekoloji, organik gıda, ürün çeşitliliğini savunan bir sistemdir. Bu en ideal sistem. İkinci sisteme gelince, bunlar üretim odaklı sistemler. Yani şöyle oluyor; dünyada bu kadar ciddi bir kriz varsa, iklim kriziyle de birleşiliyorsa o zaman ne yapalım; biraz daha fazla üretelim. Ama aslında maalesef açlık biraz daha fazla üretimle gidilemiyor. Çünkü zaten açlığın nedeni gerektiği kadar gıda maddesi olmamasından dolayı değil, ekonomik ve fiziksel olarak ulaşım sorunlarından ortaya çıkıyor. İşte buradaki üretim odaklı sistemleri savunanlar da büyük teknoloji şirketleri. Bu gıda sistemlerini kontrolleri altında tutan, sayısı beşten fazla olmayan ülkeler, beşten fazla olmayan büyük şirketlerden bahsediyoruz. Bunlar dijitalleşme, veri toplama, genetik mühendisliği, yeni üreme gibi çok ciddi birtakım teknikleri kullanarak yeni çözümler getirmeye çalışıyorlar. Ama oligopolik bir yapı var. Yani bunlar 5-6 şirketten fazla olmadığı için dünya politikalarını değiştirebilecek veya yön verebilecek nitelikte bir kuvvete sahipler. Mesela uluslararası düzlemden baktığımız zaman bu şirketlerin ya da bu ülkelerin diyelim, şirketler kendi başlarına tabii Birleşmiş Milletler toplantılarına zor katılıyorlar, fakat bunları destekleyen ülkelerin bu politikaları etkilemekte son derece önemli güçleri var. Geri kalan büyük bir grup fakat etki güçleri daha az. Şimdi buradaki bu ikili durumu biz her zaman gıda politikalarında dünya ölçeğinde görüyoruz. Birçok ülkede millî ölçekte bunu görmemiz çok önemli. Peki, neden dünyada üretim fazlası varken, açlığı ve açlığın önemi de bu kadar önemsenmişken, yoksulluk sorununu neden çözemiyoruz? Bunun için üç tane şey söyleyeceğim, aslında daha da uzun. Fakat bir tanesi şu; ülkeler uluslararası platformlarda verdikleri sözleri tutmuyorlar. Bildiğiniz gibi iklim değişikliğinde de, diğer alanlarda da bu tutum böyle. Bunun en önemli nedenlerinden biri de bugünkü uluslararası hukuk düzeninde bağlayıcı kurallardan çok ihtiyari kuralların uygulanması. Yani ülkeler verdikleri sözleri tutmadıkları zaman herhangi bir müeyyideyle karşılaşmıyorlar. İnsan hakları açısından müeyyidemiz bildiğiniz gibi “name and shame” deniyor. Bu isimlerin açıklanarak utandırılması anlamına geliyor. İklim değişikliğinde ise finansmanla ülkeleri bağlamaya çalışıyorlar. Eğer finansmanınız yeterliyse o zaman herhangi bir bağlayıcılığınız yok demektir. Bu Paris Anlaşması’nda da aynı.

Sanki Paris Anlaşması daha ciddi bir şekilde yükümlüler getiriyormuş gibi görüyoruz ama hayır. Bunlar sadece ülkelerin kendi ihtiyari tutumlarına kalmış bir şey.

İkinci sorun da şu; bugün için ekonomik büyümenin en önemli başarı kriterinin kalınma olduğu bir düzende, ucuz mal üretip ucuz mal satmanın rekabeti içindeki ülkeler büyük ölçekli endüstriyel gıda üretimine öncelik verirlerken, yerel ve küçük ölçekli üreticileri yeteri kadar desteklemiyorlar. Ki bizi %70-80 oranında besleyen bu küçük üreticiler. Bu küçük üreticiler beslenemedikleri için pazardan kayboluyorlar. Bu da ciddi bir açlığa neden oluyor. Bunlar zaten açlığı en fazla yaşayan kişiler. Hem gıdayı üretenler, tarımı yapanlar hem de açlığı en fazla hissedenler. Üçüncü sorun da politika. Politikacılar kısa dönemli politikalar yapma çabası içindeler. Bu yapısal sorunların uzun dönemli çözülmesine engel oluyor.

Şimdi neden yoksulluğa cevap veremiyoruz? Neden açlığı durduramıyoruz? Son olarak insan hakları açısından nasıl sorunlarımız var ona bakalım. Muharrem Hoca'nın da dediği gibi insan hakları kavramı Batı tarafından bütün dünyaya yayılmış. Doğa ile insan hakları arasında herhangi bir bağlantı yok. Biz hangi insan hakları sözleşmesine gitsek; bir tane doğa, bir tane tabiat kelimesini görmüyoruz. Çünkü onlar insana yönelmişlerdir, doğayı başka bir tarafa atmışlardır. Bu nedenle uzun yıllar böyle bir birlikteliği görmüyoruz. Bunu ancak yerel halkların ileri sürdüğü birtakım deklarasyonlarda görüyoruz. İkincisi de yine söylediğim gibi kapitalizm ve serbest piyasa ekonomisinin güçlü etkisi. O nedenle insan hakları ikinci planda kalıyor. Organizasyonlar bunlara ciddi bir şekilde bakmıyorlar. Çünkü ekonomik ve sosyal hakları kapitalizmin aleyhine yapılmış bir sistem olarak görüyorlar. Bugünkü iş dünyası, insan hakları açısından yine ihtiyari kuralları ortaya koyuyor. Hiçbir zaman mecburi kurallardan, sözleşmelerden bahsedilmiyor. Birçok kamu hizmetinin özelleştirilmesi de aynı şekilde ekonomik ve sosyal hakların korunmasını göz ardı ediliyor. Dünyadaki ticari anlaşmalara baktığımız zaman, insan haklarının önemli olmadığı, ikinci sıraya düştüğünü görüyoruz. Böylece bir bakıyoruz, insan hakları bütçeleri son derece küçük. Bilmiyorum Türkiye'deki bütçe nasıl ama Birleşmiş Milletler'in bütçesinde insan hakları komisyonunda verilen bütçe sadece %3. Bu %3 bütçe, New York'un sokaklarını kardan temizleme bütçesinden daha az olan bir bütçe. Yani bu durumda gördüğümüz gibi insan hakları ikinci sınıfa değil, beşinci sınıfa kadar gidiyor. Bu durumda birtakım jeopolitik sorunlarımız da var. Mesela jeopolitik açıdan baktığımız zaman hangi ülkenin insan haklarını ihlal ettiğini objektif olarak göremiyoruz. Sadece bu alanda kuvvetli olan ülkeler, bazı ülkelerin insan haklarını daha ciddi bir şekilde ihlal ettiğini ileri sürüyorlar, diğerlerininkini göz ardı ediyorlar. Aynı zamanda insan hakları açısından son derece zararlı sonuçlara neden olmasına rağmen ekonomik ambargolar da hâlâ devam etmekte. Şu anda da Ukrayna Savaşı yüzünden devam ediyor. Ama bunların insan hakları açısından yarattığı sorunlar görülmüyor.

Şimdi bir de yönetim konusuna yine gelelim. Şimdi yeni bir dünyada yeni bir yönetim söz konusu. Artık devlet devlete karşı bir arada oturmayalım diyorlar. Biz işte özel sektörü alalım, küçük işletmeleri alalım, işte akademisyenleri alalım falan... Hep birlikte toplantı yapılmasına rağmen sonuç olarak daha kuvvetli olanların karar mekanizmalarında daha ciddi bir şekilde sonuca ulaştıklarını görüyoruz. İşte bütün bu nedenlerden dolayı insan haklarının dünyada ve her yerde, özellikle ekonomik ve sosyal hakların son derece ciddi bir biçimde bunalım döneminden geçtiğini görüyoruz. Ya da bu dönem zaten hep böyleydi; bunalım dönemi demeyelim buna, herhangi bir şekilde bir ilerleme söz konusu değil.

Sözlerimi burada olumsuz bir şekilde bitiriyorum. Ama soru-cevapta size herhangi bir şekilde gerekirse daha fazla bilgi vermeye hazırım. Teşekkür ederim.

Climate Change and the Right to Food in the Context of Human Rights

Dr. Sabina YASHAR GİZİ ALİYEVA*

Abstract

It is known that we are living in a dynamic era, in which science and technology are developing, artificial intelligence is becoming a leading factor in every walk of our lives and is becoming globalized day by day. Digital acceleration in this period, responding to modern challenges and trends, is considered one of the main factors within the framework of the Fourth Industrial Revolution. How all these innovations in society will affect people, especially the environment, and the scope of their positive and negative consequences is currently a topic of discussion on many platforms. Because, according to past experience, although scientific and technical progress has brought many positive results, its damage to the environment has had adverse effects on the realization of human rights by creating a threat to people's lives and health.

Therefore, the impact of climate change on the environment, which causes a disruption of the ecological balance, is an urgent problem. It is a positive development that the fight against climate change, which puts people's rights to life, health, housing, and living in a healthy environment, as well as the right to food, access to clean water, and sanitation at great risk, is carried out by individuals, communities, and states within mutual cooperation. Despite all this, the current situation urges us to analyze climate change and its impact on human rights from a new angle and to join efforts to protect the life and health of humanity. It is no coincidence that the Sustainable Development Goals (SDGs), which are the main trend of the XXI century, call for everyone to act in this direction.

Considering all that mentioned above this article investigates not only climate change but also the problem related to food safety, which is of great importance in terms of ensuring fundamental human rights. In particular, the ecocide committed as a result

* The Commissioner for Human Rights (Ombudsman) of the Republic of Azerbaijan - Azərbaycan İnsan Hakları Komiseri (Ombudsman)

of Armenia's military aggression against Azerbaijan, and challenges of the coronavirus (COVID-19) pandemic, but this study finds that the changes in the growth rate of the last components of the SDG on poverty and hunger in the world are shown with concrete figures. One of the factors that increase the relevance of the study work is that the problem is analyzed from the point of view of domestic and international legislation and practice.

Keywords: Sustainable Development Goals, Human Rights, Climate Change, Right to Food, Food Security, Artificial Intelligence, Environment, Ecology, COVID-19, Right to a Healthy Environment

Öz

Bilim ve teknolojinin geliştiği, yapay zekânın hayatımızın her alanında öncü bir unsur haline geldiği ve gün geçtikçe küreselleştiği dinamik bir çağda yaşadığımız malumdur. Bu dönemde modern zorluklara ve trendlere yanıt veren dijital ivme, Dördüncü Sanayi Devrimi çerçevesinde ana faktörlerden biri olarak kabul edilmektedir. Başta çevre olmak üzere toplumdaki tüm bu yeniliklerin insanları nasıl etkileyeceği, olumlu ve olumsuz sonuçlarının kapsamı günümüzde birçok platformda tartışılmaktadır. Zira geçmişteki deneyimlere göre bilimsel ve teknik ilerleme birçok olumlu sonuç getirir de ilerlemenin çevreye verdiği zarar, insanların sağlığı ve yaşamı için tehdit oluşturarak insan haklarının gerçekleşmesini olumsuz yönde etkilemiştir.

Bu nedenle iklim değişikliğinin çevre üzerindeki ekolojik dengenin bozulmasına neden olan etkisi acil bir sorundur. İnsanların yaşam, sağlık, barınma ve sağlıklı bir çevrede yaşama haklarının yanı sıra gıda, temiz suya erişim ve hijyen haklarını da büyük riske sokan iklim değişikliğiyle mücadelenin bireyler, topluluklar ve devletler tarafından karşılıklı iş birliği içerisinde yürütülmesi olumlu bir gelişmedir. Tüm bunlara rağmen mevcut durum bizi; durumun iklim değişikliği ve insan haklarına etkisini yeni bir açıdan analiz etmeye, insanlığın yaşamını ve sağlığını koruma çabalarına katkı sunmaya sevk etmektedir. XXI. yüzyılın ana akımı olan Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri'nin (SKH) herkesi bu yönde hareket etmeye çağırması tesadüf değildir.

Yukarıda ifade edilen hususları göz önünde bulundurarak bu makale yalnızca iklim değişikliğini değil, aynı zamanda temel insan haklarının güvence altına alınması açısından büyük önem taşıyan gıda güvenliği sorununu da incelemektedir. Bu çalışma, özellikle Ermenistan'ın Azerbaycan'a yönelik askerî saldırıları ve koronavirüs (COVID-19) salgınının getirdiği zorluklar sonucunda gerçekleştirilen çevre katliamından başka, Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri'nin dünyadaki yoksulluk ve açlığa ilişkin son bileşenlerinin büyüme hızında yarattığı değişikliklerin somut rakamlarla gösterildiğini ortaya koymaktadır. Çalışmanın ilgi alanını geliştiren faktörlerden biri de, sorunun ulusal ve uluslararası mevzuat ve uygulama açısından analiz edilmesidir.

Anahtar Kelimeler: Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri, İnsan Hakları, İklim Değişikliği, Gıda Hakkı, Gıda Güvenliği, Yapay Zekâ, Çevre, Ekoloji, COVID-19, Sağlıklı Çevre Hakkı

The environmental changes, emerging during the modern era in which the world economy is developing, require looking at ecological challenges from a different angle. These global changes do not pass without effect on fundamental human rights and freedoms they are interlinked with a human factor, which stands at the heart of the understanding of human rights. But, if anybody was asked about what was going on in the surroundings, what changes might be noted first? The answer to this question is a bit ambiguous. Because, there are ecological challenges such as pollution of air and water with harmful wastes in different countries, land erosion, water scarcity, and other similar environmental problems, the methods to solve those problems are varied in different countries.

It is obvious that the natural environment, which is a totality of animate or inanimate organisms depends on environmental changes both, natural and anthropogenic factors. Thus, such problems emerging as a result of anthropogenic factors critically impact on the exercising of the right to life, right to health, right to property, and right to live in a healthy environment by individuals. For instance, every year, air pollution causes to the premature death of 7.000.000 people, 600.000 of which are children¹. In comparison to the world population, 7 million is quite a large number. As it can be seen, on the one hand, as a society we fight for the promotion of human rights, and on the other hand, we damage the natural environment as a result of our different economic activities and indirectly create a real threat to the provision of human rights.

It is noteworthy that the maintenance of the ecological balance, protection of the environment, and effective use of natural resources are topical issues, especially nowadays and the countries are taking sustainable and urgent measures in this regard. Currently, the main priority in this field is the coordination of global, regional, and national instruments.

Under the Law of Azerbaijan "On the Protection of Environment", hazardous impact on the environment is – the activity that is accompanied by qualitative and quantitative changes in separate components of ecological systems, such as chemical and biological, hazardous physical, technical, wasteful, and improper use of natural resources, as well as exploration of out of date mining technology, thus entailing a violation of environmental balance. However, there are such hazardous factors that are not limited to the territory of one country or region. Since they stimulate emerging of large-scale environmental damage for the next decades, along with global challenges for mankind, climate change is the most significant one among such global issues.

Since the beginning of the XIX century, the main causes of climate change are the burning of non-renewable natural resources, and anthropogenic factors, which have an impact on the environment and are produced by human activity. It is no coincidence that the Goal 13 of the

¹ <https://www.ohchr.org/en/press-releases/2019/03/air-pollution-silent-killer-claims-7-million-lives-each-year>

SDG, which is the main strategic roadmap, is taking urgent action to combat climate change. This goal specifies increasing the sustainability of states against climate-related dangers and natural disasters, eradicating of climate change hazards, and reducing its negative effects.

Recent studies are particularly focused on the issues related to climate change and its impacts on the environment. Thus, the separate countries adopt national policies, programs, strategies, and action plans to combat the effects of climate change. Nevertheless, the international obligations, imposed on governments to solve the existing problem is not enough, it is essential to develop new mechanisms in order to achieve specific outcomes.

In past years, in Azerbaijan serious measures have been taken to combat climate change, including acceding to the Framework Convention on Climate Change and the Kyoto Protocol, thereto, undertaking obligations under the Convention relating to the preparation and regular updating of a cadastre of greenhouse wastes, and national reports and these obligations have been implemented in a systematic way². Moreover, significant developments have been achieved in the implementation of the Millenium Development Goals (MDGs), especially the Goals related to ensuring environmental sustainability and eradicating extreme poverty and hunger.

Obviously, "Transforming our world: Agenda for sustainable development until 2030" will promote the creation of extremely important opportunities in terms of human development for the next 15 years, and ensure the sustainability of global development by protecting our planet, and set out sustainable development goals in itself, was adopted by the UN Member States at the Sustainable Development Summit, held on September 25-27, 2015.

Azerbaijan has joined the Sustainable Development Goals (SDGs) for 2016-2030 years, covering 17 goals related to economic, social, and ecological aspects of sustainable development and 169 targets, determined accordingly, and The National Coordinating Council for Sustainable Development was established by the Decree of the President of the Republic of Azerbaijan dated October 6, 2016, to coordinate the enforcement of obligations undertaken by state institutions arising from the noted above document.

In the 2021 UN Annual Country Results Report-Azerbaijan, it was stated that to achieve the 2030 Agenda, and consider comprehensive changes necessary for Azerbaijan, investments have been made to support strengthened social service systems, sustainable land, and water management, climate change adaptation and gender equality. In the frame of the climate plans, agreements, and protocols, as well as the Paris Agreement on Climate Change, the UN have been provided technical support to Azerbaijan to effectively ensure its commitments with a view to protecting people from environmental degradation and the adverse effects of climate change³.

² <http://eco.gov.az/az/hidrometeorologiya/iqlim-deyismeleri>

³ UN Country Results Report - Azerbaijan, 2021

In general, up to date, at the national level, our country submitted its 3 Voluntary National Reports to the High-Level Political Forum on Sustainable Development (HLPF).

The Azerbaijani Ombudsman always focuses on the issue related to combating climate change. Thus, at the conference on "Human rights and the environment: legal and ethical aspects of climate change" held during the past period, reports on "Environment and human rights: key international legal documents and national legislation", "Activity of the Ombudsman in the field of protection of environmental rights established in international treaties and national laws", "Environment and human rights: international-legal and national aspects", "Environment in the Republic of Azerbaijan: main aspects of legislation", "Environment and intellectual property rights", "The right to live in a healthy environment: international standards and the domestic laws of Azerbaijan", and "Environment and human rights: the role of civil society" were discussed and it was emphasized that the protection of environmental rights is of great importance.

In 2021, a meeting was held with a UNECE expert in order to collect information related to the preparation of the UN Economic Commission for Europe (UNECE) 3rd Environmental Performance Review of Azerbaijan, and the Ombudsman presented hard copies of her statements and appeals addressed to the international community to expose and prevent environmental crimes, committed by Armenia during the Patriotic War and aftermath to the expert.

Speaking about the environment, it should be noted that during the 30-year occupation period as a result of the terrorism, including the eco-terrorist policy pursued by Armenia on the basis of ethnic hatred towards Azerbaijan with its groundless territorial claims, serious damage has been done to the nature, biological diversity, flora and fauna, water sources and the ecosystem of the region as a whole, an international environmental crime (ecocide) has been committed. Various rare species of plants and animals were destroyed, the process of self-regulation in rivers and lakes stopped, which led to the transformation of water bodies into a dead zone, destructive for all living things. For example, the transboundary Okchuchay River has been heavily polluted in Armenia for many years which directly affects the quality of the water resources of the Araz River, the second largest river in the South Caucasus. The result of all this was the destruction of the flora and fauna of these territories, which caused serious damage to the sustainable development of the country.

Here I would like to emphasize the potential threat of the Metsamor nuclear power plant, the validity period of which has already expired, that poses a serious risk not only to Azerbaijan and Armenia, but to the entire region. In addition, its location in the seismic region of the South Caucasus makes its operation even more dangerous. There are 5 tectonic faults around the nuclear power plant, one of which is just 500 meters from the station. Thus, all the countries of the region are in danger of repeating the fate of the Chernobyl and Japanese nuclear

power plants “Fukushima”. However, Armenia does not plan to close the station, but on the contrary, its operation has been extended until 2026 and beyond⁴.

Despite the liberation of our historical lands from the occupation, our country has not yet recovered from the negative impact of this occupation. It will take many years to restore the completely destroyed infrastructure and ecosystem. The current landmine problem is causing many casualties, hindering the safe return of hundreds of thousands of IDPs to their homelands, and posing a serious barrier to the region's economic recovery.

In this regard, the Ombudsman of Azerbaijan made many appeals to the international community, prepared reports, appeals and statements based on the collected facts and sent to relevant international organizations, ombudsmen of foreign countries and national human rights institutions both during the war and the post-war period.

Also in a statement addressed to international organizations, including international and regional organizations operating in the field of environmental protection, in 2021 in connection with November 6 - International Day for the Prevention of Exploitation of the Environment in War and Armed Conflict, the Ombudsman called for support in eliminating the consequences of environmental terrorism committed by Armenia and urging to take measures in order to bring the perpetrators who committed those environmental crimes to international legal responsibility⁵.

Despite regular appeals to international organizations regarding the transfer of accurate maps of mined areas to our country, unfortunately, the government of Armenia has not yet taken any steps in the direction of the transfer of accurate mine maps (the accuracy of the mine maps provided so far is equal to 25 percent).

Unfortunately, the Armenian government refuses to provide accurate maps of mined areas to our country (the accuracy of the mine maps provided so far is equal to 25 percent), despite regular appeals to international organizations regarding this issue. On the contrary, since has not being subjected to any pressure at the international level, Armenia continues the process of mining through subversion-sabotage groups in the territories of Azerbaijan recognized by the UN and currently freed from occupation.

Armenia deliberately fails to comply with its obligations under the 1976 Convention on the Prohibition of Military or any other Hostile Use of Environmental Modification Techniques (ENMOD Convention), the 1989 Basel Convention on the Control of Transboundary Movements of Hazardous Wastes and Their Disposal, and the 1992 Convention on the Transbound-

⁴ <https://ombudsman.az/az/view/news/2357/azerbaycan-respublikasinin-insan-huquqlari-uzre-muvekkilinin-ombudsmanin-metsamor-aes-in-butun-bolge-uchun-potensial-tehlukesi-barede-beyanati>

⁵ <https://ombudsman.az/az/view/news/2819/azerbaycan-respublikasinin-insan-huquqlari-uzre-muvekkilinin-ombudsmanin-6-noyabr-muharibe-ve-silahli-munaqisheler-zamani-etraf-muhitin-istismarinin-qarshisinin-alinmasi-beynelxalq-gunu-ile-bagli-be>

ary Effects of Industrial Accidents, and other international agreements to which it is consented to be bound.

In 2022, a Memorandum of Understanding (MoU) on joint cooperation was signed between the Ombudsman of Azerbaijan and the head of the UN Mission in Azerbaijan. Under the MoU, it is planned to take supportive measures for holding joint projects in the fields of human rights education and awareness-raising activities, expansion of cooperation with the UN human rights mechanisms and carrying out measures in the frame of these mechanisms to support the assessment and implementation of the recommendations, strengthening the institutional capacity of the Ombudsman, preparation of the national strategies for human rights protection, and the enforcement of the “UN-Azerbaijan Sustainable Development Cooperation Framework for 2021-2025 years”. This must be noted that under this Framework Document, the issues related to “the protection of the natural environment and combatting climate change” was also determined as a priority.

Every year, the Ombudsman supports the UN calls for the relevant issue through various posts, shared on the Ombudsman’s official social media accounts on the occasion of international holidays like World Environment Day, Earth Day, International Day for Preventing the Exploitation of the Environment in War and Armed Conflict and others, and call for the increase attention to the solution of environmental challenges, the pollution prevention, the natural nature protection, and to raise the awareness of the public about environmental problem. The questionnaires regarding the environmental protection and other related issues directed to the Institution by the UN High Commissioner for Human Rights are responded to on a regular basis.

For mankind, food is the severest factor that climate change adversely affects. The right to food in itself is a right that protects people from the threat of starvation, and therefore, it is considered one of the fundamental human rights. Although this right was discussed at various levels over many years, globally the right to food was first codified in Article 25 of the 1948 Universal Declaration of Human Rights (UDHR) and later in the 1966 International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights (ICESCR). Both international documents recognize this right as an integral part of an adequate standard of living, and a number of commitments have been imposed on the participating states within the framework of international cooperation.

It should also be noted that the obligations imposed on states on the right to food are divided into 3 groups: respect, protection, and fulfillment. The relevant division of obligations is reflected in the UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights General Comment No. 12, and the Committee considered adequacy, sustainability of food availability, and accessibility as the core contents of the right to adequate food.

The commitments imposed on states to ensure the right to adequate food were later enshrined in the 2000 United Nations Millennium Declaration, adopted by the General Assembly. According to the Millennium Declaration, the States accepted the commitment to halve, by the

year 2015, the proportion of the world's people who are suffering from hunger. In November 2004, the UN Food and Agriculture Organization (FAO) Council adopted Voluntary Guidelines to support the progressive realization of the right to adequate food in the context of national food security. The Guidelines play an important role in integrating institutions working in the field of food and agriculture into human rights, providing practical tools for countries to combat hunger and poverty, and accelerating the achievement of the MDGs.

It is no coincidence that the 1st of the 8 Goals defined by the UN Member States and agreed to be achieved by 2015 is aimed at eliminating extreme poverty and hunger. The fact that the MDGs are the most successful global action against poverty in history was also mentioned in the 2015 UN Millennium Development Goals Report.

The legal norms about the right to adequate food are also specified in a number of international legally binding documents protecting the rights of vulnerable groups of the population such as the 1979 Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women, the 1989 Convention on the Rights of the Child, and the 2006 Convention on the Rights of Persons with Disabilities. As well, the 1988 Additional Protocol to the American Convention on Human Rights in the Area of Economic, Social and Cultural Rights, also known as the San Salvador Protocol, the African Charter on the Rights and Welfare of the Child, and the Protocol to the African Charter on Human and Peoples' Rights on the Rights of Women in Africa also provided norms related to the right to food.

Although the Constitution of Azerbaijan, which is the supreme law with the highest and direct legal force, does not have a specific norm on the right to food, there are enough norms about other human rights interlinked with this right, namely the right to life, the right to health, the right to education, the right to work, the right to social security, etc.

At present, the main legislative act regulating relations related to ensuring the safety of food and feed products in order to protect the life and health of people and animals, as well as the rights of consumers in the country, is the Law of Azerbaijan "On Food Safety" of May 5, 2022.

It is important to note that to provide the population of the country with safe and high-quality food products, increase the efficiency and transparency of the food safety system, and adapt it to international standards, the "State Program for ensuring food safety in the Republic of Azerbaijan for 2019-2025" was approved in 2019, and the interrelated measures related to 12 main directions have been defined for the implementation of this document.

The first Goal of the SDGs and that is directly interlinked with the realization of the right to food, is Goal 1- Ending poverty in all its forms for all people everywhere. Goal 2, to end hunger, achieve food security and improved nutrition, and promote sustainable agriculture, is directly related to the realization of the right to food. This Goal aims, by 2030, to end hunger for all, especially the poor and low-income people, including ensuring that infants have access

to safe, nutritious, and sufficient food throughout the year, to end all malnutrition, including achieving, by 2025, to meet internationally agreed targets on stunting and wasting in children under 5 years of age, and address the nutritional needs of adolescent girls, pregnant or lactating women, and older persons.

To achieve the goal of ending poverty in all its forms everywhere, the main goal of the national policy in Azerbaijan is to reduce the level of absolute poverty to the minimum possible level and improve the welfare of all strata of the population by strengthening measures to combat poverty at all levels. In general, the measures implemented by the Government of Azerbaijan are aimed at reducing the level of absolute poverty at the national level and improving the quality of nutrition, and currently, the reliable food supply of the population is one of the main directions of the state's socio-economic policy.

At the 17th Meeting of the Ombudsman's Working Group on "Business and Human Rights", dedicated to the topic "Food safety issues in the context of business and human rights", the issues related to the impact of food safety issues on human rights, including the meeting the standards of compliance with quality and safety standards at the stages of production, transportation and storage of food products, as well as sanitary-hygienic norms, strengthening inspection and control activities in identifying food products that are harmful to human health, expanding awareness activities with entrepreneurs and the population, improving existing norms in the relevant field and the effective coordination of activities of the relevant state institutions, and NGOs in this field ideas were discussed⁶.

In conclusion, I would like to note that poor-quality food is dangerous for people's lives and health, as well as it is an additional burden on the health system of countries, and creates serious obstacles to economic development, as well as inflicted significant damage upon tourism and trade. Therefore, from this point of view that the issues of ensuring food security, promotion of sustainable agriculture, healthy living for everyone regardless of age, and provision of clean water and sanitation are considered as separate goals in the SDGs. For the realization of all these goals, we must jointly achieve the eradication of the factors that lead to the occurrence of climate change accompanied by harmful effects on the planet, and our common home, and ensure food safety, which is of great importance in terms of the health of the population.

I call on everyone to show solidarity and mutual cooperation in this direction for the protection of human rights.

---

⁶ <https://ombudsman.az/az/view/news/1184/ombudsman-yaninda-biznes-ve-insan-huquqlari-uzre-ishchi-grupun-17-ci-toplantisi-kechirilib>

Bibliography

The Law of Azerbaijan "On the Protection of Environment" dated 8 June, 1999

The Law of Azerbaijan "On Food Safety" dated 5 May 2022

First Voluntary National Report of the "Azerbaijan 2030: From Millennium Development Goals to Sustainable Development Goals", 2017

Second Voluntary National Report on the implementation of "Transforming our world: Agenda for sustainable development to 2030", 2019

Third Voluntary National Report on the implementation of "Transforming our world: Agenda for sustainable development until 2030", 2021

Universal Declaration of Human Rights

International Covenant on Economic, Social, and Cultural Rights

United Nations Framework Convention on Climate Change

Paris Agreement on Climate Change

The Millenium Development Goals Report 2015

The Sustainable Development Goals Report 2020

The Sustainable Development Goals Report 2021

The Sustainable Development Goals Report 2022

UN Country Results Report - Azerbaijan, 2021

<https://ombudsman.az/az/view/news/2819/azerbaycan-respublikasinin-insan-huquqlari-uz-re-muvekkilinin-ombudsmanin-6-noyabr-muharibe-ve-silahli-munaqisheler-zamani-etraf-muhitin-istismarinin-qarshisinin-alinmasi-beynelxalq-gunu-ile-bagli-be;>

<https://ombudsman.az/az/view/news/2357/azerbaycan-respublikasinin-insan-huquqlari-uz-re-muvekkilinin-ombudsmanin-metsamor-aes-in-butun-bolge-uchun-potensial-tehlukesi-barede-beyanati->

<https://ombudsman.az/az/view/news/1184/ombudsman-yaninda-biznes-ve-insan-huquqlari-uzre-ishchi-qrupun-17-ci-toplantisi-kechirilib>

<http://eco.gov.az/az/hidrometeorologiya/iqlim-deyismeleri;>

<https://sdgs.un.org/goals;>

<https://www.unep.org/resources/report/climate-change-and-human-rights;>

<https://www.ohchr.org/en/press-releases/2019/03/air-pollution-silent-killer-claims-7-million-lives-each-year;>

<http://sdg.azstat.org:8484/en/national-implementation-mechanism.>

Paris Anlaşması ve Ulusal Katkı Beyanları Kapsamında İnsan Hakları Kavramının İlişkilendirilmesi

Relationship of the Concept of Human Rights within the Scope of the Paris Agreement and National Contribution Statements

Doç Dr. **İzzet ARI*** - **Elif OKKAN****

Öz

Toplumlar iklim değişikliğine olan katkıları ve sahip oldukları kırılganlık ve direnç seviyeleri açısından farklılaşmaktadır. Bu farklılıkların Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi'nin (1992) ortak fakat farklılaşan sorumluluklar ve göreceli kapasiteler prensibinde tanınması iklim adaleti açısından önemli bir noktadır. İklim değişikliğinin insan haklarının kullanılmasında negatif etkilere sahip olduğu ve iklim adaleti açısından bu hakların iklimle mücadele kapsamında gözetilmesi gerektiği uluslararası iklim tartışmalarında yıllardır dile getirilen bir noktadır. İnsan haklarıyla çevresel kalitenin korunması arasındaki bağlantının 1972'de Stockholm Deklarasyonu'nda kabul edilmesinden uzun bir süre sonra Paris Anlaşması ile birlikte insan hakları kavramı uluslararası iklim anlaşmalarına girmiştir. Öte yandan insan haklarına verilen bu referansın anlamlı olmadığı savunulmakta ve iklim değişikliğiyle mücadelede insan haklarının, dezavantajlı

* Öğretim Üyesi, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, E-posta: izzet.ari@asbu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-6117-3605, [Sorumlu Yazar]

** Yüksek Lisans Öğrencisi, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, E-posta: elif.okkan@student.asbu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0546-503X.

grupların daha fazla temsil edilmesini sağlaması ve sürecin aciliyetine cevap verebilecek araçları sunması açısından merkeze koyulması gerektiği savunulmaktadır. 2015'te imzalanan Paris Anlaşması, anlaşmaya taraf ülkeleri madde 2'de belirttiği sıcaklık artışını 2 °C, mümkünse 1.5 °C altında tutma hedefine ulaşmada temel olan ulusal katkı beyanını hazırlamakla yükümlü kılmıştır. Ulusal Katkı Beyanları ülkelerin iklim değişikliğiyle mücadeledeki azaltım, uyum, sürdürülebilir kalkınma ve yoksulluğun azaltılması ile ilgili politikalarını ve sıcaklık artışı sınırlandırılmasındaki hedeflerini ortaya koyan politika belgeleridir. Bu çalışmada insan hakları kavramının ülkelerin ulusal katkı beyanlarında nasıl ele aldığı incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: İklim Değişikliği, İnsan Hakları, Ulusal Katkı Beyanları

Abstract

Societies differ in their contribution to climate change and their levels of vulnerability and resilience. The recognition of these differences in the principle of common but differentiated responsibilities and relative capacities of the United Nations Framework Convention on Climate Change (1992) is an important point in terms of climate justice. It has been a point that has been voiced for years in international climate debates that climate change has negative effects on the exercise of human rights and that these rights should be respected within the scope of combating climate in terms of climate justice. Long after the link between human rights and the protection of environmental quality was accepted in the Stockholm Declaration in 1972, the concept of human rights entered international climate agreements with the Paris Agreement. On the other hand, it is argued that this reference to human rights is not meaningful, and it is argued that human rights should be put at the center in the fight against climate change in order to ensure greater representation of disadvantaged groups and to provide tools that can respond to the urgency of the process. The Paris Agreement, signed in 2015, obliges the parties to the agreement to prepare a nationally determined contribution, which is essential for achieving the target of keeping the temperature rise below 2 °C, and if possible below 1.5 °C, as stated in article 2. Nationally Determined Contributions are policy documents that set out the policies of countries on mitigation, adaptation, sustainable development and poverty reduction in the fight against climate change and their targets in limiting temperature rise. In this study, it is examined how the concept of human rights is handled in the nationally determined contributions of the countries.

Keywords: Climate Change, Human Rights, Nationally Determined Contributions

Giriş

İklim değişikliği ekosistemleri, toplumları, doğal yaşamı farklı derecelerde etkilemekte ve yer kürenin ortak sorunu olması itibarıyla topluca aksiyonu gerektirmektedir. İklim değişikliğinin dünyadaki yaşama olumsuz etkilerinin göz ardı edilemez seviyelere gelmesinin temelinde fosil yakıtların beslediği yaşam tarzımızın sürdürülebilirlikten uzak olması yatmaktadır. Bu etkiler sert kuraklık, yağış rejimindeki düzensizlikler, sıcak hava dalgaları, deniz seviyelerindeki değişimler ve yerküredeki sıcaklık artışı başta olmak üzere çeşitli şekillerde kendini göstermektedir. Toplumlar içinde ve arasında iklim değişikliğinden kaynaklı sorunlar kesimlerin kırılganlığına bağlı olarak farklı seviyelerde hissedilmektedir. Emisyonlara en az katkısı olan toplumların yüksek kırılganlığa sahip olması ve en fazla katkısı olan toplumların bu sayede gelişmişlik düzeylerini arttırmış halleriyle negatif etkilere karşı daha dirençli olması iklim değişikliğiyle mücadelede odak noktamıza adaleti, adilliği, eşitliği almamızı gerektirmektedir. Sebepleri ve sonuçları itibarıyla özünde birçok aktörü içeren bu mücadelede var olan eşitsizlikleri azaltmak ve yenilerine yol vermemek için hedeflenen adillik sağlanılacağı yol itibarıyla fikir ayrılıklarını da içinde barındırmaktadır. İklim değişikliğine müdahalenin aciliyeti ve ciddiyeti insan haklarını ortak dil olarak seçmenin belirtilen sorunlara çözüm getirerek süreci hızlandıracağına inanılmaktadır (Knox, 2014). Bu çalışmada insan haklarının uluslararası iklim rejimindeki yeri özetlendikten sonra ülkelerin iklim değişikliğiyle mücadelede önemli politika belgeleri olan ulusal katkı beyanlarında insan haklarının nasıl yer aldığı incelenmiştir. Son kısımda bu hakların nasıl bir rol oynaması gerektiğine dair görüşlere değinilmiştir.

I. İnsan Hakları Kavramının Uluslararası İklim Rejiminde Ortaya Çıkışı

Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi'nin (BMİDÇS, 1992) nihai hedefi, atmosferdeki sera gazı konsantrasyonlarını "iklim sistemi üzerindeki tehlikeli antropojenik müdahaleyi önleyecek" bir seviyede stabilize etmektir. Sözleşme, tüm ülkelerin ortak fakat farklılaşan sorumluluklarına ve göreceli kapasitelerine, sosyal ve ekonomik koşullarına uygun olarak etkili ve uygun bir uluslararası iş birliğine katılmaları gerektiğini ifade etmektedir.

2015 yılında 196 tarafın benimsediği Paris Anlaşması (The Paris Agreement) madde 2'de belirttiği üzere sıcaklık artışını 2 °C, mümkünse 1.5 °C altında tutmayı hedef olarak koymuştur. Anlaşmaya taraf ülkelerin, Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi (BMİDÇS) sekreteriyasına sunduğu ve belirli aralıklarla güncellediği ulusal katkı beyanları bu nihai hedefe ulaşmada temeldir. Emisyon azaltımına gelişmişlik düzeyi ayrımı olmaksızın her ülkenin kendi belirlediği düzeyde katkıda bulunması BMİDÇS'nin temel prensiplerinden olan ortak fakat farklılaşan sorumluluklar ve göreceli kapasitelere farklı bir yaklaşım olarak da değerlendirilmektedir. Paris Anlaşması madde 4'te vurgulandığı üzere gelişmiş ülkelerin iklim değişikliğiyle mücadeleye öncülük etmesi gerekliliğiyse sabittir. Çin ve Hindistan gibi emis-

yon salımlarında büyük paya sahip ülkelerin de harekete geçmesi bu mücadelenin geleceği açısından oldukça önemlidir.

İklim adaleti dâhilinde insan hakları, iklim değişikliği ajandasına sivil toplumun çabalarıyla dâhil edilmiştir. 2008 yılında, Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Konseyi (UNHRC), bir ilke imza atarak “iklim değişikliğinin dünyadaki insanlar ve topluluklar için acil ve geniş kapsamlı bir tehdit oluşturduğuna ve insan haklarından tam olarak yararlanılması üzerinde etkileri olduğuna” dair karara varmıştır. 2010 Cancun Anlaşması’nda insan haklarına saygı duyulacağı açıkça ifade edilmiştir (UNFCCC, 2010). İnsan hakları barınma, beslenme ve yaşama temel olmak üzere birçok hakkı kapsamaktadır. İklim değişikliğinin bu hakların kullanılmasında doğrudan veya dolaylı olarak negatif etkilere sahip olduğu ve insan haklarıyla çevresel kalitenin korunması arasındaki bağlantının gözlemlenerek hareket edilmesi gerekliliği uzun yıllardan beridir iklim tartışmalarında dile getirilen bir noktadır. Nitekim, küresel düzeyde bu bağlantının ilk resmî kabulü, 1972 tarihli Stockholm Deklarasyonu’nda görülmektedir (UNFCCC, 1972). Buna rağmen ilerleyen yıllarda gerçekleşen uluslararası iklim değişikliği müzakerelerinde ve anlaşmalarında insan hakları konusunun noksanlığı göze çarpmaktadır. İnsan Hakları Konseyi’nin 19/10 sayılı kararıyla (İnsan Hakları Konseyi 2012), “güvenli, temiz, sağlıklı ve sürdürülebilir bir çevreden yararlanmaya ilişkin insan hakları yükümlülükleri konusunda” bağımsız uzman olarak atadığı John Knox, devletleri Kişisel ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi (ICCPR), Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi (ICESCR), Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi gibi bağlayıcı sözleşmelere uymaya çağırması bu açıdan önemlidir (Wallbott & Schapper, 2017). İklim değişikliğiyle mücadele kapsamında Paris Anlaşması ile birlikte insan hakları kavramı uluslararası iklim anlaşmalarına girmiştir. Anlaşmanın kabul edildiği Taraflar Konferansına Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiserliği’nin (OHCHR, 2015) sunduğu belgeye göre temel insan hakları belgeleri kapsamında, üye devletlerin iklim değişikliğini ele almak ve herkesin bilimden ve bilimin uygulanmasından faydalarından yararlanmasını garanti etmek için iş birliği yapma görevi vardır. Öte yandan Boyle (2018) esasında insan hakları ve iklim değişikliği arasındaki bağ açısından önemli bir dönüm noktası olarak görülen Paris Anlaşması’nın bu konuda anlamlı bir şey söylemediğini ifade etmektedir. İnsan haklarının iklim anlaşmalarında ne şekilde rol oynayacağı konusunda henüz bir fikir birliği oluşmaması konuya temasların yüzeysel kalmasındaki rolü büyüktür. Mevcut insan hakları çerçevesiyse, çevresel bozulma ve bunun topluluklar ve toplumlar üzerindeki yayılma etkisi ile başa çıkmak için kesinlikle yeterli donanımda değildir (Albers, 2017). Şu anda, insan hakları ve çevre arasındaki yakın ilişkiyi açıkça tanıyan küresel bağlayıcı bir insan hakları sözleşmesi mevcut değildir.

II. İnsan Haklarının Ulusal Katkı Beyanlarında Ele Alınışı

Ulusal Katkı Beyanları ülkelerin iklim değişikliğiyle mücadeledeki azaltım, uyum, sürdürülebilir kalkınma ve yoksulluğun azaltılması ile ilgili politikalarını ve sıcaklık artışı sınırlandırıl-

masındaki hedeflerini ortaya koyan önemli politika belgeleridir. Anlaşmaya göre, ülkelerden kapasitelerine göre en yüksek hedefi vermeleri beklenmektedir. Ulusal Katkı Beyanlarının bağlayıcı olmaması katılımı arttırmayı için bir esneklik sağlamakla beraber, bunları ülkelerin iklim değişikliğinde öncelik verdiği hususları ve politikaları yansıtabileceği belgeler haline de getirdiği görülmektedir.

Toplam sera gazı emisyonlarının yüzde 90'ına karşılık gelen 60 ülkenin ulusal katkı beyanlarında, ülkelerin nicel hedeflerinin yanı sıra iklim değişikliğiyle ilgili gündemlerinde olan meseleleri anlama ve yorumlama gayesiyle yürüttüğümüz nitel analizde 43 ulusal katkı beyanının 8'inde (Kanada, Myanmar, Şili, Filipinler, Meksika, Endonezya, Tayland, AB) insan hakları kavramının anlamlı ve doğrudan ilgili bir biçimde yer aldığı görülmektedir. Bununla birlikte Climate Watch'a göre (2022), BMİDÇS'ye taraf 197 ülkeden 66'sı taahhütlerinde insan haklarına referansta bulunmuştur. Ulusal katkı beyanlarında:

AB ve üye ülkeleri, Honduras, Dominik, Kanada, Moldova, Tayland, İzlanda, Norveç, Endonezya, Fas insan hakları ilkesini tanımakta;

Meksika, Vanuatu, Kolombiya, Malavi ve Ürdün iklim değişikliğinin olumsuz etkilerinin temel insan haklarının kullanılmasını tehdit ettiğini savunmakta;

Meksika ve Vanuatu insan haklarının korunması ile iklim değişikliğine karşı eylem arasındaki ayrılmaz bağı giderek daha belirgin hale geldiğini belirtmekte;

Panama, Kolombiya, Kanada, Arnavutluk, Ürdün, Kosta Rika, Şili ve İsviçre insan hakları yaklaşımını azaltma ve uyum programları ve projeleri dâhil olmak üzere iklim değişikliğiyle mücadele eylemlerine dâhil etmeyi vaat etmekte;

Kolombiya ve Ürdün iklim değişikliğinin, sonuçlarıyla yüzleşmek için aynı kapasiteye veya araçlara sahip olmayan, önceden var olan eşitsizliklere sahip gruplara göre farklılaştığını düşünmekte;

Myanmar, iklim eylemlerinde vatandaşlarının sağlıklı bir çevrede yaşama hakkını koruyup teşvik edeceğini bildirmektedir.

A. İnsan Haklarının Göz Ardı Edilen Bir Konu Olmasının Sebepleri

İklim değişikliğinden bahsederken bu etkileri sınırlayan ülke çizgileri ve buna karşılık sorumluluk alması gereken aktörlerden bahsedilememektedir. Bu sebeple, bir doğal afetin büyük olasılıkla iklim değişikliğinden veya sera gazı emisyonlarından kaynaklandığı ispat edilse de onun insan haklarına tehdit oluşturduğunu kanıtlama noktasında ortaya birtakım zorluklar çıkmaktadır. Bu düzeyde, iklim değişikliğinden en çok etkilenenlere yönelik insan hakları yükümlülüklerinin en azından hükümetlerin kendi sınırları içinde zarar görme riskini azaltmak için uygun adımlar atmasını gerektireceğini vurgulamakta fayda vardır (Boyle, 2018). Devletlerin kendi sınırları dışındaki iklim değişikliğinden şiddetli seviyelerde etkile-

nen kırılganlığı yüksek topluluklara karşı ne şekilde müdahale edeceği konusuysa 27. Taraflar Konferansında kayıplar ve zararlar (loss and damages) başlığı altında bir kez daha gündeme gelmiştir (UNFCCC, 2022). Uzun yıllar süren çabalar sonucunda bu yıl taraflar, insan haklarına da dolaylı olarak referans veren kayıp ve zararlara özel finansman desteği sağlanması konusundaki metin üzerinde anlaşmaya varmışlardır. Bu fikir birliğinden, devletlerin kendi sınırları dışındaki toplumlarda insan haklarını korumakla yükümlü olduğu çıkarımını yapmak oldukça zordur. Kişisel ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi'nin (International Covenant on Civil and Political Rights, 1966) 2. maddesine göre;

"Bu Sözleşmeye Taraf her Devlet bu Sözleşmede tanınan hakları ırk, renk, cinsiyet, dil, din, siyasal veya diğer bir fikir, ulusal veya sosyal köken, mülkiyet, doğum veya diğer bir statü gibi her hangi bir nedenle ayrımcılık yapılmaksızın, kendi toprakları üzerinde bulunan ve egemenlik yetkisine tabi olan bütün bireyler için güvence altına almayı bu ve haklara saygı göstermeyi taahhüt eder."

1969 Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi, madde 1 ve 1950 Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, madde 1; bölgeye atıfta bulunmaz, ancak tarafların, kendi yetki alanlarına 'tabi' veya yetki alanları 'içerisindeki' herkese belirtilen hakları sağlamasını gerektirir.

İklim değişikliğine ekonomik bir dışsalılık bakış açısıyla yaklaşılmasıysa sorunun ekonomik politikalarla çözülmesi gerektiği yanılmasıyla oluşturmaktadır. İklim adaleti, iklim, kalkınma ve insan hakları rejimleri arasında bağlantı kurarak, iklim değişikliğini fiziksel ve ekonomik bir sorun olarak ele alan geleneksel anlayışa etik ve politik boyutları dâhil etmeyi amaçlamaktadır (Glemarec, 2019). Vanderheiden (2021) azaltma (mitigation) ve uyumu (adaptation) iklim adaletini merkeze koyarak hareket etmenin, yaptırımların meşruluğunu sağlaması yönüyle prensipte, daha fazla katılıma teşvik etmesi yönüyle de pratikte avantaj sağladığını öne sürmektedir. Winkler ve Rajamani de (2014) uluslararası iklim anlaşmasının, adil olma özelliğini kafalarda soru işaretlerine yer vermeyecek şekilde kabul ettirmesi gerektiğini; ortak fakat farklılaştırılmış sorumluluklar ve göreceli kabiliyetler ilkelerininse adil olma noktasında kilit rol oynadığını savunmaktadır. Bu noktada İnsan Hakları Belgeleri, adalet kavramını iklim eylemine uygulamak için evrensel bir normatif, analitik ve prosedürel çerçeve sağlamaktadır (Glemarec, 2019).

III. İnsan Haklarının İklim Değişikliğinde Oynayacağı Rol

Toplumların en dezavantajlı kesimlerinin sahip olduğu kırılganlık, kriz zamanlarında özellikle şiddetlenmekte ve bunun sonucunda toplumda var olan eşitsizlikler derinleşmektedir. Dahası iklim değişikliği çerçevesinde düşündüğümüzde bu değişiklikten-krizden kaynaklı olarak var olan veya öngörülen sorunlardan etkilenen ülkelerin ve toplumların bu değişime olan katkısının en az olması akıllara adillik ve hakkaniyet üzerine de sorular getirmektedir. Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesinin temel ilkelerinden olan "ortak fakat farklılaştırılmış sorumluluklar" ve "göreceli kabiliyetler" bu meselelere yanıt verme niteliği taşımaktadır.

Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli'nin (IPCC, 2014) belirttiği gibi: "Sosyal, ekonomik, politik, kurumsal veya başka bir şekilde marjinalize edilmiş insanlar, iklim değişikliğine ve ayrıca bazı uyum ve azaltım politikalarına karşı özellikle savunmasızdır." Bu sebeple kırılganlığı yüksek kesimleri merkeze alan eylemler oluşturarak bu kesimlerin şimdiki mağduriyetlerinin giderilmesi ve gelecekteki dirençlerinin bu etkilere karşı artırılması iklim adaletinde hayati bir noktadır. Bodansky, (2010) insan hakları temelli bir yaklaşımın, dikkatleri iklim değişikliğinden en çok etkilenenlere odaklamasına, onlara söz hakkı tanınmasına ve iddialarını dile getirmelerine yardımcı olduğunu ifade etmiştir. Devletler insan haklarından faydalanmaya yönelik tehlikeleri ortadan kaldırmakla yükümlü olmakla beraber alınan tedbirlerde de bu hakları kollamalı ve gözetmelidirler. Örneğin Ormansızlaşma ve Orman Bozulmasından Kaynaklanan Emisyonların Azaltılması (REDD+) ve Temiz Kalkınma Mekanizması (CDM) projeleri gibi yerel düzeylerde uygulanan iklimle ilgili eylemler insan hakları ihlallerine yol açabilmektedir (Wallbott & Schapper, 2017). Bu ihaller meydana geldiğinde, hükümetler başka ihalleri tespit etmek ve bunlara müdahale etmek için izleme sistemleri geliştirmeli ve uygulamalıdır (Levy & Patz, 2015).

Her ülkenin emisyon azaltımı ve adaptasyon kapasitesi açısından aynı seviyelere sahip olmadığı tarafların üzerinde mutabık olduğu bir noktaysa da iklim değişikliğiyle mücadelede atılmayan veya yeterli etkiye sahip olmayan her adımın, gelecek için yaşanabilir bir dünya ihtimalinden bizleri uzaklaştırdığı unutulmamalıdır. Buna karşın, ülkelerin uyguladığı politikaların sıcaklık artışını sınırlayarak gelecek felaketleri engellemede yetersiz olduğu durumlarda uluslararası bir yasal yaptırım mekanizması etkin değildir. Bu açıdan Urgenda Vakfı'nın, Hollanda Devleti'ne sera gazı (GHG) emisyonlarını azaltmak için yeterli önlem almadığı ve bu nedenle tehlikeli iklim değişikliğini yeterince önleyemediği için açtığı davayı kazanması, yargının iklim değişikliğini önlemede nasıl bir araç olarak işlev görebileceğini göstermesi açısından tarihî bir öneme sahiptir (Albers, 2017).

İklim değişikliğiyle mücadelede sorumluluk sahibi devletlerin hak sahibi vatandaşlarına karşı sorumluluklarını yerine getirmediği takdirde insan haklarını tehlikeye attığını öne sürerek bu devletlere yasal yaptırımlarda bulunmanın önünde birkaç engel bulunmaktadır. Emisyonlar ve ondan kaynaklanan sorunlar arasındaki zaman farkı, emisyonlara birçok aktörün farklı seviyelerdeki katkısı ve iklim değişikliğinden kaynaklı bir sorunun belli bir devletle ilişkilendirmenin zorluğu, iklim değişikliğinin sonuçlarının karmaşık sonuçları bu engeller arasında sayılmaktadır (Yurtcanlı Duymaz, 2019). Bir iklim koruma hakkı, bölgesel ve uluslararası insan hakları kurumları önünde başarılı bir iklim koruma talebinin önündeki tüm dogmatik engelleri ortadan kaldıramasa bile böyle bir hak, iklim değişikliğiyle bağlantılı insan hakları ihallerinden sorumlu hükümet faaliyetlerini ve ihmallerini tespit etmek için gerekli metodolojik uyarlamalara kapı açabilir (Kahl, 2022).

Sonuç

İklim değişikliği çözümünde birçok aktörü içermesi açısından oldukça karmaşık ve etkileri itibariyle bütün canlıları, toplumları ve ekosistemleri tehdit etmesiyle günümüzün en önemli krizlerinden biri haline gelmiştir. Emisyonlara katkıları bakımından en az sorumluluğa sahip kırılgan kesimler bu krizden orantısız şekillerde etkilenmekte ve dirençlerinin düşüklüğü sebebiyle gelecekteki sorunlara karşı savunmasız kalmaktadırlar. İklim değişikliğine sebebiyet veren sürdürülebilirlikten uzak yaşam tarzımızın merkezindeki ekonomik bakış açısı, bahsedilen sorunlara çözüm sunmaktan uzaktır.

İnsan hakları iklim değişikliğinden çeşitli şekillerde etkilenmektedir. Çevresel kalitenin olmadığı bir dünyada insan haklarının da kullanılmayacağı bir gerçektir. Özellikle kırılgan kesimlerin iklim değişikliğiyle mücadelede temsil edilmesi ve adil ve eşitlik prensiplerinin öncelenmesi amacıyla insan haklarının iklim politikaları ve eylemlerinde odak noktası olması gerektiği savunulmaktadır. Devletler sorumluluk sahibi olarak azaltım ve uyum politikalarında hak sahibi vatandaşlarının haklarını korumak ve geliştirmekle yükümlüdür. Uluslararası arenada insan haklarını ortak dil olarak seçmenin önünde bazı engeller olsa da bunun mücadele sürecine ivme kazandıracığı dile getirilmektedir.

Climate Watch'a göre, iklimle mücadelede önemli politika belgeleri olan ulusal katkı beyanlarında BMİDÇS'ye taraf 197 ülkeden 66'sı insan haklarına referansta bulunmuştur (Climate Watch: 2022). Toplam emisyonun yüzde 90'ına karşılık gelen 60 ülkenin ulusal katkı beyanlarında yürüttüğümüz nitel analizdeyse 43 ulusal katkı beyanının 8'inde (Kanada, Myanmar, Şili, Filipinler, Meksika, Endonezya, Tayland, AB) insan hakları kavramının anlamlı ve doğrudan ilgili bir biçimde yer aldığı görülmektedir. Bu çerçevede ülkelerin iklim değişikliği politikalarında insan haklarının altını çizmeye karşı bir hevesizliğe sahip olduğu söylenebilmektedir. Bu hevesizliklerin sebepleri çeşitli olmakla birlikte ülkeler bu mücadeleye öncülük eden aktörler olarak Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi'nin temel prensiplerinden olan ortak fakat farklılaşan sorumluluklar ve göreceli kapasitelerine uygun olarak Paris Anlaşması'nda belirtilen küresel sıcaklığı sınırlandırma hedefine ulaşmak ve geleceğe yaşanılabilir bir dünya bırakmak için iş birliğinde bulunmalıdırlar.

Teşekkür

Bu çalışma, TÜBİTAK 3501 programı çerçevesinde 121K009 No'lu proje olarak TÜBİTAK tarafından desteklenmiştir. Bu destekten dolayı TÜBİTAK'a teşekkür ediyoruz.

Kaynakça

- Albers, J. H. (2017). Human rights and climate change protecting the right to life of individuals of present and future generations. *Security and Human Rights*, 28(1–4), 113–144. <https://doi.org/10.1163/18750230-02801009>
- BMİDÇS. (1992). UN Framework Convention on Climate Change (UNFCCC) (kabul edilme 9 Mayıs 1992, yürürlüğe girme 21 Mart 1994).
- Bodansky, D. (2010). International Human Rights and Climate Change. Introduction: Climate Change and Human Rights: Unpacking the Issues. *Georgia Journal of International and Comparative Law*, 38(3), 511–524.
- Boyle, A. (2018). Climate Change, the Paris Agreement and Human Rights. *International and Comparative Law Quarterly*, 67(4), 759–777. <https://doi.org/10.1017/S0020589318000222>
- Climate Watch. (2022). 9 Eylül 2022 tarihinde https://www.climatewatchdata.org/ndc-search?document=all&query=%27human%20rights%27&searchBy=query&section=PRY-RE- VISED_FIRST_NDC-EN sitesinden alınmıştır.
- Glemarec, Y. (2019). Aligning National Interests and Global Climate Justice: The Role of Human Rights in Enhancing the Ambition of Nationally Determined Contributions to Combat Climate Change. *Fudan Journal of the Humanities and Social Sciences*, 12(2), 309–327. <https://doi.org/10.1007/s40647-018-0249-4>
- International Covenant on Civil and Political Rights. (1966). (kabul edilme 16 Aralık 1966, yürürlüğe girme 23 Mart 1976)
- İnsan Hakları Konseyi. (2012). Human Rights Council, karar 19/10: Human rights and the environment.
- Kahl, V. (2022). A human right to climate protection – Necessary protection or human rights proliferation? *Netherlands Quarterly of Human Rights*, 40(2), 158–179. <https://doi.org/10.1177/09240519221092595>
- Knox, J. H. (2014). Climate ethics and human rights. *Choosing a Future: The Social and Legal Aspects of Climate Change*, 5, 22–34. <https://doi.org/10.4337/9781784711900.00009>
- Levy, B. S., & Patz, J. A. (2015). Climate change, human rights, and social justice. *Annals of Global Health*, 81(3), 310–322. <https://doi.org/10.1016/j.aogh.2015.08.008>
- OHCHR. (2015). İnsan Hakları Yüksek Komiserliği Ofisinin Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi 21. Taraflar Konferansı'na sunusu.
- The Paris Agreement. (2015). (kabulü 12 Aralık 2015, yürürlüğe girme 4 Kasım 2016).

- Wallbott, L., & Schapper, A. (2017). Negotiating by own standards? The use and validity of human rights norms in UN climate negotiations. *International Environmental Agreements: Politics, Law and Economics*, 17(2), 209–228. <https://doi.org/10.1007/s10784-015-9315-4>
- Winkler, H., & Rajamani, L. (2014). CBDR&RC in a regime applicable to all. *Climate Policy*, 14(1), 102–121. <https://doi.org/10.1080/14693062.2013.791184>
- UNFCCC. (1972). Report of the United Nations Conference on the Human Environment. <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/NL7/300/05/IMG/NL730005.pdf?OpenElement>
- UNFCCC. (2010). Cancun Climate Change Conference Report. <https://unfccc.int/documents/6525>
- UNFCCC. (2022). Sharm el-Sheikh Implementation Plan. <https://unfccc.int/documents/624444>
- UNHRC. (2008). UN Human Rights Council. 28 Mart 2008 tarihli 7/23 sayılı karar 'İnsan Hakları ve İklim Değişikliği'. https://ap.ohchr.org/documents/E/HRC/resolutions/A_HRC_RES_7_23.pdf
- Yurtcanlı Duymaz, Seda. (2019). Bir İnsan Hakları Sorunu Olarak İklim Değişikliği.

İklim Değişikliğine İnsan Hakları Temelli Yaklaşım: İnsan Hakları ve İklim Değişikliği Bütünleşmesi

Human Rights-Based Approach to
Climate Change: The Integration of
Human Rights and Climate Change

Öğr. Gör. Dr. **Feza Sencer ÇÖRTOĞLU***

Öz

Paris İklim Anlaşması, insan haklarına temel oluşturan ilk evrensel yasal bağlayıcılığı olan iklim değişikliği anlaşmasıdır. Anlaşma, bütün devletlere iklim değişikliği konusunda gerçekleştirecekleri eylemlerde, insan haklarına gereken özeni göstermeleri yönünde çağrıda bulunmaktadır. Paris Anlaşması bir taraftan gıda hakkı, kalkınma hakkı gibi substantif haklara değinirken, diğer taraftan bilgi edinme hakkı, karar alma süreçlerine katılım gibi prosedürel hakları da kapsamaktadır. İnsan hakları temelli yaklaşım, kavramsal çerçeve açısından uluslararası insan hakları standartlarına dayanmaktadır. Bunun yanında yaklaşım insan haklarının teşvik edilmesi ve korunmasını içermektedir. İnsan hakları temelli yaklaşım, yükümlülükleri ve eşitsizlikleri ele almakta, aynı zamanda insan haklarını tehdit eden ayrımcı uygulamaların engellenmesi amacıyla kendisinden yararlanılmaktadır. BM, insan haklarının iklim değişikliğiyle ilgili eylem ve politikalarla bütünleştirilebileceğini öngörmektedir. İklim konusunda insan hakları normları ve prensiplerinin bütünleştirilmesinin, iklim değişikliğinin istenmeyen olumsuz sonuçlarını düzeltebileceği savunulmaktadır. Hak temelli yaklaşım, iklim değişikliği bağlamında devletler ve bireylerin insan hakları konusunda önemli yükümlülükleri ve hakları olduğunu belirtir.

* Ankara Üniversitesi Avrupa Toplulukları Araştırma ve Uygulama Merkezi (ATAUM), E-posta: Sencer.Cortoglu@ankara.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1287-8000.

mektedir. Devletlerin sera gazı emisyonlarını azaltmak sırasında ortaya çıkan insan hakları ihlallerini önlemek, uyum çalışmalarını yapmak ve bireylere iklim direncini kazandırmaya yönelik yükümlülükleri ortaya koyulmaktadır. İnsan hakları ve çevre girişimlerinin ardından, iklim değişikliğine insan hakları temelli yaklaşımın Paris İklim Anlaşması'ndan sonra AB gündemine de girdiği görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: İklim Değişikliği, İnsan Hakları, İnsan Hakları Temelli Yaklaşım, Bütünleşme, Birleşmiş Milletler, Avrupa Birliği

Abstract

The Paris Climate Agreement is the first universal climate change agreement that has provided a legal ground for human rights. The agreement invites all parties to pay attention to human rights in their actions for climate change. While the Paris Agreement deals with substantive rights such as the right to food, it also comprises procedural rights such as the right to information. The human rights-based approach is based on international human rights standards in terms of its conceptual framework. In addition, the approach includes the promotion and protection of human rights. The human rights-based approach addresses obligations and inequalities, while it is applied to prevent discriminatory practices that threaten human rights. The UN envisages that human rights can be integrated into actions and policies related to climate change. It is argued that integrating human rights norms and principles on climate can ease the undesirable negative consequences of climate change. The rights-based approach expresses that states and individuals have important obligations and rights regarding to human rights in the context of climate change. It is regarded that the human rights-based approach to climate change has entered into the EU agenda after the Paris Agreement as well.

Keywords: Climate Change, Human Rights, Human Rights-Based Approach, Integration, United Nations, European Union

Giriş

Birleşmiş Milletler (BM) günümüzde yaşamakta olduğumuz iklim krizini, bir insan hakları krizi olarak kabul etmektedir. BM tarafından iklim değişikliğinin neden olduğu olumsuz etkilerin sonucu olarak sağlık, su, gıda gibi en temel insan haklarından yararlanmanın tehdit altında olduğunu ortaya koymaktadır. Bu bağlamda devletlerin politikalarının sonucu olarak iklim değişikliği sorununun ortaya çıktığı, devletlerin uyguladığı politikaların da aynı zamanda insan hakları ihlallerine yol açtığı belirtilmektedir (United Nations Human Rights, 2018: 1). BM'nin iklim değişikliğine insan hakları açısından yaklaşımının geçmişte yakın tarihlere dayansa da, Paris İklim Anlaşması sayesinde bu yaklaşım güçlü bir şekilde gündeme oturmuştur. İklim değişikliğine insan hakları temelli yaklaşım, BM'nin yönlendirmesi sonucunda günümüzde kavramsal olarak olgun bir düzeye ulaşmıştır. Buna karşılık yaklaşımın hayata geçi-

rilmesinin önünde oldukça uzun bir yol bulunmaktadır. Yaklaşımın işlevsellik kazanabilmesi için katılım, hesap verebilirlik, şeffaflık gibi çeşitli prensipler büyük rol oynamaktadır. Yaklaşım kavramsal olarak incelendiğinde, sözü edilen prensiplerin yanı sıra, bütünleşme prensibinin de yaklaşım açısından büyük önem taşıdığı görülmektedir. Paris İklim Anlaşmasıyla birlikte bu yaklaşımı benimseyen Avrupa Birliği (AB), insan hakları ve iklim değişikliği bütünleşmesi konusunda girişim başlatmıştır.

I. İklim Değişikliğine İnsan Hakları Temelli Yaklaşımın Gelişimi

Birleşmiş Milletler (BM) tarafından iklim değişikliğiyle insan hakları arasındaki ilişkinin ilk olarak tanımlanması, açılan bir dava sonucunda mümkün olmuştur. Kuzey Kutbu Artık Bölgesinde yaşayan İnuit Yerlilerinin, 2005 yılında ABD'ye karşı vermiş oldukları yasal mücadele sonunda, İnuit Yerlilerinin durumu BM tarafından iklim değişikliği nedeniyle insan hakları sorunu olarak değerlendirilmiştir. İnuit Yerlilerinin girişimleriyle açılan davada, ilk uluslararası iklim değişikliği davası olarak, iklim değişikliğiyle mücadelede insan haklarının rolü savunulmuştur. Arktik bölgesinde yaşayan yerliler açısından, iklim değişikliğinin onların geleneksel geçim kaynaklarını tehlikeye sokarak, bir insan hakları sorunu haline geldiği BM tarafından dile getirilmiştir (Koivurova vb., 2013: 289).

İklim değişikliği ve insan hakları arasındaki bağlantının bu dava sayesinde tanınmasının ertesinde, Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiserliği Ofisi, 2009 yılında "iklim değişikliği ve insan hakları ilişkisi" konulu bir rapor yayınlamış ve bu rapor İnsan Hakları Konseyine sunulmuştur. Yine aynı tarihte Konsey "iklim değişikliğinin etkilerine, insan hakları açısından bakmayı gerekli" olarak nitelendirmiştir (Knur, 2014: 39). Rapor, devletler düzeyinde yapılması gereken yükümlülükler açısından, yurttaşlarını iklim değişikliğinin tehditlerinden korumak konusunda devletleri öncelikli olarak yükümlü tutmuştur. Bunun yanı sıra devletleri iklim değişikliğine yönelik aldıkları önlemlerde, insan hakları yükümlülüklerine uygun davranmaya davet edilmiştir. Böylece devletlerce iklim değişikliğine yönelik azaltım önlemlerinin, insan haklarına yönelik muhtemel olumsuz etkilerinin dikkate alınması gerekmektedir. Buna eş değer şekilde, iklim değişikliğine uyum önlemlerinin de insan haklarına uygun olarak tasarlanması istenmektedir. İklim değişikliğine yönelik önlemler aynı zamanda bilgiye erişim hakkı, karar alma süreçlerine katılım hakkı gibi prosedürel önlemleri de içermelidir (Knur, 2014: 42).

Cancun'da 2010 yılında gerçekleştirilen BM İklim Değişikliği Konferansı'nda iklim değişikliği kaynaklı yer değiştirme ve göç konularında koordinasyon ve iş birliği sağlanması konusunda görüş birliğine varılmıştır. Cancun Anlaşmasında taraflardan koordinasyon ve iş birliği içerisinde yer değiştirme ve göç konularında uyum stratejileri geliştirmeleri talep edilse de, bu konu daha sonra göz ardı edilmiştir (Gromilova, 2014: 78).

Bütün bu gelişmelerin ertesinde Paris İklim Anlaşması, insan haklarına temel oluşturan ilk evrensel yasal bağlayıcılığı olan iklim değişikliği anlaşmasıdır. Anlaşma bütün devletlere iklim değişikliği konusunda gerçekleştirecekleri eylemlerinde, insan haklarına gereken özeni göstermeleri yönünde çağrıda bulunmaktadır. Paris İklim Anlaşması insan haklarının gereklerinin yerine getirilmesinin önünde, iklim değişikliğinin en büyük tehlike olduğunu, iklim değişikliğiyle mücadele için alınan tedbirlerin insan haklarına yönelik çeşitli riskleri içinde barındırdığını kabul eden ilk uluslararası çevre anlaşmasıdır. Paris Anlaşmasıyla, iklim yönetişimi bağlamında insan hakları önemli bir yasal zemine kavuşmuştur. Paris Anlaşması, bir çevre anlaşması olarak ilk defa açık bir şekilde insan hakları konusuna referans vermektedir. Anlaşmanın giriş bölümünde iklim eylemlerinin uygulanmasında özel haklar tanımlanmaktadır (Toussaint ve Blanco, 2020: 746). Anlaşmanın giriş bölümünde taraflardan iklim değişikliğiyle ilgili faaliyetlerinde insan hakları yükümlülüklerine saygı göstermeleri, insan haklarını geliştirmeyi teşvik etmeleri ve insan hakları gereklerini yerine getirmeleri istenmektedir. Bunun yanı sıra sağlık, kalkınma ve kadın hakları gibi çeşitli haklara Anlaşmada yer verilmektedir. Uluslararası ve ulusal hukukta insan hakları her bireyin sahip olduğu temel hak ve özgürlükler olarak tanınmaktadır. İnsan hakları gıda hakkı gibi substantif hakları ve bilgiye erişim gibi prosedürel hakları da kişiye sağlamaktadır. Paris Anlaşmasını onaylayan taraflarda, belirtilen bu insan hakları yükümlülüklerini iklim değişikliği bağlamında yerine getirmek zorundadır (Duyck vb., 2018: 191-192). Paris Anlaşması bir taraftan gıda hakkı, kalkınma hakkı gibi substantif haklara değinirken, diğer taraftan bilgi edinme hakkı, karar alma süreçlerine katılım gibi prosedürel hakları da kapsamaktadır. Bu tür prosedürel haklar ve görevler devletlerin iklim değişikliğiyle ilgili ulusal veya uluslararası kararlarında etkili olmaktadır. Paris Anlaşması insan hakları standartları ve prensipleri konusunda içinde çeşitli referanslar barındırmakta ve devletlerin bu standartları iklim değişikliğine yönelik önlemlerinde uygulamasını şart koşabilmektedir (Schafer vb., 2020: 6).

2015 yılında yayınlanan 'Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma için 2030 Gündeminde' yer alan 'Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri'nin on üçüncüsü iklim değişikliğiyle mücadele konusunda insan haklarını temel almaktadır. BM yukarıda belirtildiği üzere Paris Anlaşması ve 2030 Gündemi'ne dayalı olarak tüm iklim değişikliğiyle ilgili eylemlerde insan hakları temelli yaklaşımı savunmaktadır. Bunu da öncelikli olarak küresel ortamda yapılan iş birlikleriyle, insan haklarını çevresel kanun ve politikalarla bütünleştirmek yoluyla gerçekleştirmeyi amaçlamaktadır. Bunun yanında insan hakları kapsamında sivil toplumun çevresel karar alma süreçlerine dâhil edilmesinin desteklenmesi, bilgiye erişim ve mağdurların sorunlarının etkin şekilde çözümlenmesi amaçlarının arasında gelmektedir. BM İnsan Hakları Konseyi'nin 2018 tarihli insan hakları ve iklim değişikliğiyle ilgili ilke kararında devletlere insan haklarını Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi kapsamında değerlendirmelerini ve insan haklarına dayalı iklim değişikliği azaltım ve uyum politikaları geliştirmeleri çağrısında bulunmaktadır (United Nations Human Rights, 2018: 1).

BM İnsan Hakları Konseyi 2021 yılında ise temiz, sağlıklı ve sürdürülebilir çevreyi insan hakkı olarak tanıyan kararını yayınladı. Bu karar sağlıklı çevrenin bir insan hakkı olarak uluslararası arenada tanınması açısından büyük bir dönüm noktası olmuştur (Walker, 2022: 195). İnsan hakları temelli yaklaşım, bireyleri iklim değişikliğinin kurbanları olarak görmeyi ötesinde, onları hak sahipleri olarak sağlıklı çevreyi insan hakkı olarak talep etmeleri konusunda desteklemektedir (Walker, 2022: 198).

II. İklim Değişikliğine İnsan Hakları Temelli Yaklaşımın Kavramsal Açılımı

İnsan hakları temelli yaklaşım, kavramsal çerçeve açısından uluslararası insan hakları standartlarına dayanmaktadır. Bunun yanında yaklaşım insan haklarının teşvik edilmesi ve korunmasını içermektedir. İnsan hakları temelli yaklaşım, yükümlülükleri ve eşitsizlikleri ele almakta, aynı zamanda insan haklarını tehdit eden ayırıcı uygulamaların engellenmesi amacıyla kendisinden yararlanılmaktadır (United Nations Human Rights, 2010: 1). Uluslararası insan hakları hukukunu temel alan insan hakları temelli yaklaşım, insan hakları açısından devlet veya devlet dışı aktörlerin adaletsiz veya ayırıcı uygulamalarına son vererek, onlara insan hakları yönünden doğru yolu göstermeyi hedeflemektedir. İnsan hakları temelli yaklaşım, insan haklarını temel amaç olarak belirlerken, hak sahipleri ve görev sahiplerini tanımlamaktadır. Bir yandan da uluslararası insan hakları hukukundan doğan prensipleri ve standartları ortaya koymaktadır (Calanas ve Urbanati, 2020: 2). Aynı zamanda insan hakları temelli yaklaşım, insan haklarının normatif boyutunu, politika ve eylemlerin tasarlanması, uygulanması ve değerlendirilmesi yoluyla bütünleştirilmesi için gerekli bir yöntem olarak anlaşılmaktadır (Toussaint ve Blanco, 2020: 744). Bu yaklaşımı savunan BM, hak temelli yaklaşımın uygulanması neticesinde, insan haklarının iklim değişikliğiyle ilgili eylem ve politikalarla bütünleştirilebileceğini öngörmektedir. İklim konusunda insan hakları normları ve prensiplerinin bütünleştirilmesinin, iklim değişikliğinin istenmeyen olumsuz sonuçlarını iyileştireceği savunulmaktadır. Böylece bütünsel bir yaklaşıma sahip olunacağı ve bunun da iklim değişikliğinin ekonomik, sosyal, kültürel ve sosyal boyutlarını kavrayarak, iklim değişikliğinden en fazla etkilenen topluluk ve bireylere fayda sağlayacağı dile getirilmektedir (United Nations Human Rights, 2021: 41).

BM, insan hakları yaklaşımının bazı temel unsurlarını ortaya koymaktadır. Birinci olarak açıklanabilecek unsur politikalar ve programların düzenlenmesi esnasında öncelikli amaç insan haklarını yerine getirmek olmalıdır. İkinci olarak ise insan hakları temelli yaklaşım hak sahiplerini ve görev sahiplerini tanımlamaktadır. Böylelikle hak sahiplerinin görev sahiplerine karşı hak iddia etmelerini sağlayarak, görev sahiplerinin yükümlülüklerini yerine getirmelerini gerçekleştirmeyi amaçlamaktadır. Üçüncü olarak ise uluslararası insan hakları sözleşmelerinden doğan prensiplerin ve standartların tüm alanlardaki politikalar ve programlara rehberlik etmesi gerekmektedir (United Nations Human Rights, 2010: 2).

İnsan hakları temelli yaklaşım da plan, politika ve programlar haklar sistemine dayandırılarak, bu konudaki yükümlülükler uluslararası hukuka göre düzenlenmektedir. Böylece özellikle zayıf bulunan hak sahiplerinin durumları güçlendirilerek, politika karar alma aşamasına katılımları amaçlanmaktadır. Öte taraftan diğer konumda bulunan görev sahiplerinin ise yaptıkları işlemlerden dolayı hesap verebilir olmaları gerekmektedir. İnsan hakları temelli yaklaşım eşitsizliklerin, sosyal dışlanmaların ve insan hakları ihlallerinin temel nedenlerini aramakta ve planlama süreçlerinde insan haklarını arka plana atan geleneksel yaklaşımları etkin ve üretken olmamakla nitelendirmektedir. İnsan hakları temelli yaklaşım başlıca olarak marjinal durumda kalan insanların politika karar alma alanına katılımını, sorumluluğu bulunan kişilerin ise kararlarından ötürü sorgulanabilir olabildiğini savunmaktadır (Olawuyi, 2015: 112).

BM insan hakları temelli yaklaşımı, tasarlanan politikalara rehberlik edecek bir yaklaşım olarak değerlendirerek, bu yaklaşımın iklim değişikliği azaltım ve uyum önlemleri için kullanılmasını hedeflemektedir. Bunun yanında yaklaşımın bilgiye erişim, etkin katılım, adalete erişim gibi süreçleri güçlendirmesi arzulanmaktadır. Yaklaşım öncelikle BM'nin kalkınma yardımlarında kendine yer edinerek, iklim değişikliğinin engellediği ekonomik ve sosyal kalkınma alanlarında insan haklarının güçlendirilmesi ve insan sağlığının geliştirilmesi gibi konuları içermektedir. BM'ye göre insan hakları temelli yaklaşım, iklim değişikliği azaltımı ve uyumla ilgili önlemlerle bütünleştirilmelidir. İklim değişikliğinden etkilenen kişi veya topluluklar, herhangi bir ayırımı uğramadan, bu konuda gerçekleştirilen projelerin planlanması ve uygulanmasında yer almalıdır. İyi planlanmamış azaltım ve uyum stratejilerinin insan hakları ihlallerine yol açacağı belirtilerek, özellikle kırılgan bireylerin bu süreçlere katılımının önemi ve gerektiğinde adalete erişimlerinin gerekliliğinden söz edilmektedir (United Nations Human Rights, 2015).

Hak temelli yaklaşım kadınlar, çocuklar, yaşlılar, yerliler, engelli bireyler ve sığınmacılar gibi toplumun çeşitli kesimlerinin iklim değişikliğinden diğer kesimlere göre daha fazla etkilendiklerini kabul etmekte, iklim değişikliğinin bu kesimler üzerinde yaratmış olduğu kaynak dağılımı sorunlarına dikkat çekerek, sosyal ve çevresel adalet konusundaki olumsuz sonuçlarını dile getirmektedir (Jodoin vb, 2021: 47). İklim adaletsizliği zararlarının etkilerine en çok maruz kalan kişiler ve gruplar en zayıf mali kaynaklara ve en düşük uyum kabiliyetine sahip buldukları, bunun yanında problemin nedeni olan sera gazı emisyonlarının ortaya çıkmasından da en az sorumlu olan kişiler oldukları kabul edilmektedir (Adelman ve Lewis, 2018: 9). Zengin endüstrileşmiş ülkeler neredeyse iklim değişikliğine neden olan dünyadaki tüm sera gazı emisyonlarından sorumluyken, tarihsel olarak iklim değişikliğine en az neden olan düşük ve orta gelirli ülkelerde yaşayan insanlar iklim değişikliğinin en büyük yükünü taşımaktadır. (Gasparri vb., 2021: 96). Bu nedenle iklim değişikliği bağlamında devletlerin uluslararası düzeydeki yükümlülükleri açısından adaletli bir yaklaşım gerekmektedir. Buna göre devletlerin küresel düzeyde birlikte çalışarak iş birliği yapmaları ve ihtiyacı olan devletlere insan haklarını destekleyici şekilde yardımcı olmaları şart koşulmaktadır (Knur, 2014: 43).

Hak temelli yaklaşım, iklim değişikliği bağlamında devletler ve bireylerin insan hakları konusunda önemli yükümlülükleri ve hakları olduğunu belirtmektedir. Devletlerin sera gazı emisyonlarını düşürme sırasında ortaya çıkan insan hakları ihlallerini önlemek, uyum çalışmalarını yapmak ve bireylere iklim direncini kazandırmaya yönelik yükümlülükleri ortaya koyulmaktadır. Bunun için devletlerin diğer devletlerle iş birliğinde, küresel çalışmalara iştirak etmesinin gerekliliği vurgulanmaktadır (Jodoin vb., 2021: 47). Hakları tehdit altında olan bireyler açısından ise, iklim değişikliğine insan hakları temelli yaklaşım önemli bir araç olarak değerlendirilerek, iklim değişikliği bağlamında bireylerin devletlerden hak talep etmesi bu yaklaşımla savunulmaktadır (United Nations Human Rights, 2015).

İnsan hakları temelli yaklaşımın, iklim değişikliğiyle mücadele etmede uygulama açısından iki özelliği bulunmaktadır. Birincisi iklim değişikliği politikaları ve eylemlerinin özellikle iklim değişikliğinden en fazla etkilenen kişilere yönelik olarak düzenlenmesini savunmaktadır. İkinci olarak ise politika yapıcılarının iklim politikalarını tasarlarken ve uygularken göz önüne alacakları işlevsel prensipleri sıralamaktadır (Gasparri vb., 2021: 97):

Katılım: Tüm bireylerin ve sivil toplumun, ama özellikle iklim değişikliğinden en çok etkilenenlerin, karar alma süreçlerine aktif katılımı. Bu katılım aynı zamanda iklim değişikliği karar alma sürecinin başarısını da geliştirecektir.

Eşitlik ve Ayrımcılığın Önlenmesi: İnsan hakları temelli yaklaşım insan haklarının evrenselliğini temel almakta ve bütün insanları eşit olarak tanımlamaktadır. Tüm politika ve eylemlerin ayrımcı olmaması gerekmektedir. Kadınlar, çocuklar gibi çeşitli dezavantajlı gruplara yönelik pozitif önlemler alınmalıdır.

Hesap Verebilirlik: İnsan hakları temelli yaklaşım halkın görev sahiplerini iklim değişikliği konusunda yaptıklarından ötürü hesap verebilmesi için gerekli yasal ve kurumsal önlemleri alması anlamına gelmektedir. Bu hesap verebilirlik aynı zamanda insan hakları ihlallerinde yasal önlemlerin kullanılmasını da kapsamaktadır.

Şeffaflık: İklim değişikliği karar alma mekanizmasının izlenebilmesi için herkesin bilgiye erişiminin sağlanması gerekmektedir.

BM yukarıda adı geçen temel insan hakları prensiplerine işaret ederken, evrensellik, eşitlik, katılımcılık, hesap verebilirlik gibi prensiplerin insan hakları açısından önemi vurgulanmaktadır. Bütün bunların uluslararası insan hakları standartlarına dayalı olarak kavramsal bir çerçeve oluşturduğu, böylelikle tüm kalkınmayla ilgili faaliyetlerde insan haklarını teşvik ettiğini ve koruduğunu ortaya koymaktadır (United Nations Human Rights, 2021: 42).

İnsan hakları ile iklim eylemleri arasındaki karşılığın giderilmesi ve aralarında iş birliği sağlanması açısından hak temelli yaklaşımın, iklim değişikliği politikalarının düzenlenmesi ve değerlendirilmesi bakımından katkısı çok gerekli görülmektedir. Bu açıdan bakıldığında

hak temelli yaklaşım halkın karar alma süreçlerine katılımı, bilgiye erişimi ve adalete erişimi konularının önemini vurgulamaktadır. İklim yönetimi süreçlerinin adil, şeffaf ve kapsayıcı olması bakımından yerli toplulukları, kadınlar ve çocuklar gibi kırılgan grupların karar alma mekanizmasına etkin katılımları ve bunların gerektiğinde yargıya gitmelerinin teşvik edilmesi önemli görülmektedir (Jodoin vb., 2021: 48). Bunun yanında bilgiye erişim konusu da iklim değişikliği açısından ayrı bir öneme sahiptir çünkü insanların iklim değişikliğinden dolayı ne tür bir riske maruz kalacaklarını ve onları koruyacak hangi önlemlerin var olduğunu öğrenme hakkı bulunmaktadır (Scott ve Salamanca, 2020: 566). Hak temelli yaklaşım yükümlülükleri, eşitsizlikleri ve kırılganlıkları ele almakta, ayrımcılık içeren uygulamaların telafi edilmesinin yollarını aramaktadır. Hak temelli yaklaşım uluslararası hukuk tarafından oluşturulan haklar sistemi içerisinde ve karşılık gelen yükümlülükler kapsamında plan, politika ve programlar için bir dayanak oluşturmaktadır. İklim değişikliğine hak temelli yaklaşım iklim adaletini, eşitliği, insan haklarına saygıyı, uluslararası iş birliğini ve dayanışmayı gerekli görmektedir. İklim değişikliğinin neden olduğu sorunlarla karşı karşıya kalan ve zor durumda bulunan gruplar ve bireylerin haklarının korunması gereklidir. Gruplar ve bireylerin iklim değişikliğine uyuma yönelik önlemlerden faydalanmalarının yanında, bu grup ve bireylerin dirençlerinin güçlendirilmesi, gerektiğinde uluslararası camiadan yardım alabilmeleri büyük önem arz etmektedir. Devletlerin taahhütleri gereği, finans ve teknoloji gibi konularda uluslararası iş birliği zaruri görülmektedir. Böylece sürdürülebilir kalkınma hedeflerine erişmek, ekonomilerin karbondan arındırılması gibi amaçlara ulaşmak mümkün kılınabilecektir. İnsan haklarının iklim eylem ve politikalarıyla bütünleştirilmesi ve özellikle kırılgan grupların ve bireylerin politika düzenleme alanına katılımlarının güçlendirilmesi sonucunda, insan haklarının bundan büyük fayda sağlayacağı belirtilmektedir (United Nations Human Rights, 2021: 42- 43).

III. Avrupa Birliği'nde İklim Değişikliğine İnsan Hakları Temelli Yaklaşım

Avrupa Birliği (AB) son yıllarda insan hakları temelli yaklaşımı, diğer uluslararası insan hakları yükümlülükleriyle beraber siyasal gündemine taşımaktadır Bunun yanında AB'nin iklim değişikliğinin insan hakları üzerinde neden olduğu olumsuz baskılara karşı önlemleri içeren, çeşitli yasal kararlar da almaya başladığı görülmektedir. Bu kapsamda iklim değişikliğinin genel olarak yaşama hakkı, güvenli ve temiz içme suyu, gıda ve barınma gibi meselelerde sebep olduğu olumsuz baskıların, AB tarafından insan hakkı sorunu olarak ele alındığı görülmektedir (EU Action Plan, 2020: 13). AB'nin 2020 yılında yayınlamış olduğu 2020-2024 yıllarını kapsayan İnsan Hakları ve Demokrasi Eylem Planı'nda insan haklarının iklim değişikliği de dâhil olmak üzere çevreyle olan ilişkisi güçlendirilmek istenmektedir. AB tarafından iklim değişikliği ve çevresel bozulmanın insan hakları üzerine olan etkileri hakkında farkındalığın artırılmasına yönelik eylemler desteklenmektedir. Bunun yanında AB, üye devletlerin kamu otoritelerine güvenli, temiz, sağlıklı ve sürdürülebilir bir çevre amacıyla çeşitli çalışmalar yürütmeleri konusunda teşvik etmektedir. Bu kapsamda kamu otoritelerinin yürütecekleri ça-

lışmalarında hukukun üstünlüğü, bilgiye erişim, halkın karar alma sürecine katılımı, adalete erişim gibi konulara önem vermeleri gerektiğine değinilmektedir (EU Action Plan, 2020: 15).

‘İnsan Hakları ve Demokrasi Eylem Planı’nın yayınlanmasının ardından, Avrupa Parlamentosunun 2021 yılı tarihli kararında Birleşmiş Milletlerin (BM) ‘İnsan Hakları ve Çevre’ konusundaki girişimlerinin desteklenerek, insanların güvenli, temiz, sağlıklı ve sürdürülebilir bir çevrede yaşama hakkının küresel düzeyde tanınması çalışmalarına dikkat çekilerek, bu tanınmanın daha güçlü çevre politikalarına, hukukun daha iyi uygulanmasına, halkın çevresel karar alma süreçlerine katılımına, çevresel bilgiye ve adalete erişime fayda sağlayacağı vurgulanmaktadır (European Parliament, 2021).

AB’nin insan hakları ve çevre konusundaki girişimlerinin, 1998 yılında imzalanan BM Aarhus Sözleşmesiyle başladığı görülmektedir. AB çevresel bilgiye erişimi, halkın karar alma sürecine katılımını ve adalete erişimini düzenleyen Aarhus Sözleşmesi’nin gereklerini kendi yasal sistemine yansıtmasıyla, bu konuda ilk adımlarını atmıştır. Bu bağlamda önce AB’nin ‘Halkın Çevresel Bilgiye Erişimi Yönergesi’ ele alındığında, çevresel bilgiye erişimin kolaylaştırılması yoluyla, çevresel konular hakkındaki farkındalığın artırılmasının amaçlandığı görülmektedir. Bunun sonucunda da halkın çevresel karar alma sürecine daha etkin katılım sağlayacağı belirtilmektedir. Bu nedenle üye devletlerin kamu otoritelerinin halkın çevresel bilgiye ulaşma hakkına yönelik açıklık ve şeffaflık açısından önlemler alarak, halkın bu hakkını kullanması için gereken girişimleri yapmaları istenmektedir. Bunun yanında gerçek ve tüzel kişilerin konuya ilgi bağı aranmadan çevresel bilgiye erişim hakkı bulunduğu açıklanmaktadır. Kamu otoritelerinin bilgi ve iletişim teknolojilerini kullanarak, çevresel bilginin erişime hazır hale getirilmesi ve yaygınlaştırılması konusunda yükümlülükleri bulunmaktadır. Bunlara ek olarak, çevresel bilgiye erişmek isteyen kimsenin bu talebinin kamu otoritesi tarafından göz ardı edilmesi veya yetersiz bir şekilde cevaplanması gibi durumlarda, başvurulara idareye yönelik itirazda bulunma hakkı da verilmektedir (European Parliament & Council, 2003a).

‘Halkın Çevresel Bilgiye Erişimi Yönergesi’ bütünleşme prensibine de atıfta bulunmaktadır. Buna göre AB Antlaşmasında belirtilen “Çevresel koruma gereklilikleri, AB’nin diğer politika ve eylemleriyle bütünleştirilmelidir.” hükmünden yola çıkılarak, tüm ulusal veya yerel kamu otoritelerinin gerektiğinde halka çevreyle ilgili bilgiye erişim sağlaması gerektiği ifade edilmektedir (European Parliament & Council, 2003a). AB’nin ‘Halkın Çevresel Plan ve Programlara Katılımı Yönergesi’ ise insanların sağlıklı bir çevrede yaşama hakkı bulunduğu atıfta bulunarak, bunun içinde insanların çevresel konularda karar alma süreçlerine katılma haklarının olduğu belirtilmektedir. Bu yaklaşım açısından da halkın çevreyle bağlantılı plan ve programların karar alma süreçlerine katılma hakkının bulunduğu öngörülmektedir. Yine bu yönergede de gerçek ve tüzel kişiler (dernekler gibi) arasında bir ayırma gidilmeden, bunların karar alma sürecine katılabileceklerine değinilmektedir. Yönerge kamu otoritelerine de çevresel plan ve programların karar alma sürecine katılmak isteyenlere, zamanında ve etkin katılım olanağı sağlama konusunda yükümlülük getirmektedir. Kamu otoritesi katılım olana-

ğı sağladıktan sonra da, katılanların görüşlerini karar alma sürecinde dikkate almak zorundadır. Bu yönergede gerektiğinde katılımcılara çevresel plan ve programlarla ilgili kararları yargıya taşıma hakkı da verilmektedir (European Parliament & Council, 2003b).

Üçüncü ayak olan AB'nin 'Halkın Çevresel Konularda Adaletle Erişimi Yönergesi' çevresel yasal düzenlemelerin ihlal edildiği durumlarda, yargı sürecine gitme hakkı sağlamaktadır. Çevresel yasal düzenlemelerin uygulanması başlıca üye devletlerin kamu otoritelerinin sorumluluğunda bulunmasından ötürü, AB içerisinde üye devletlerin farklı çevresel koruma düzeylerinin bulunması endişesi mevcuttur. Bu durum üye devletler arasında hava kalitesi gibi çevresel konularda çatışma ortamı yaratmasına neden olmaktadır. AB içerisinde farklı çevresel koruma düzeylerinin oluşmasını gidermek için, yönergenin önemli rolü olduğu savunulmaktadır. Bunun yanında AB'ye göre ihlali yaşayan kişinin yanı sıra temsili olarak sivil toplum kuruluşlarının yargı süreçlerine katılımı, çevresel yasal düzenlemelerin daha etkili bir şekilde uygulanmasına yardımcı olmaktadır (European Parliament & Council, 2003c). 'Avrupa Yeşil Mutabakatı' kapsamında bu durumu daha pekiştirmek açısından Avrupa Komisyonu 2020 yılında bir tebliğ daha çıkararak, AB vatandaşları ve sivil toplum örgütlerinin çevresel konularda üye devletlerdeki ulusal mahkemelere yargısal süreçlere daha güçlü bir şekilde katılımının sağlanması yönünde bir karar yayınlamıştır (European Commission, 2020).

AB'nin insan hakları ve çevre konusundaki yasal düzenlemeleri arasında dolaylı olarak sayılabilecek 'Çevresel Etki Değerlendirme Yönergesi', çevresel etki değerlendirmesi yapılan projelerin karar alma süreçlerine katılım ve daha sonra proje ile ilgili alınan kararların kamuoyuna duyurulması, gerektiğinde alınan kararlar ilgili yargı sürecine gidilmesi konusunda hükümler taşımaktadır (European Parliament & Council, 2014).

AB'nin insan hakları ve çevre konusundaki girişimlerinin ardından, iklim değişikliğine insan hakları temelli yaklaşımın Paris İklim Anlaşması'ndan sonra AB gündemine girdiği görülmektedir. Avrupa Parlamentosu 2021 tarihli kararında, iklim değişikliğine insan hakları temelli yaklaşımın AB mevzuatındaki yerinin güçlendirilmesi ve uygulanmasına dikkat çekerek, yaklaşımın AB'nin iklim değişikliği azaltım ve uyumla ilgili politikalarına ve önlemlerine rehberlik etmesinin önemini vurgulamıştır. Uluslararası insan hakları hukukunun prensipleri ve standartlarının, iklim değişikliğiyle ilgili politikadaki gerekliliği dile getirilmiştir. Bunların yanında Parlamento, iklim değişikliği ve insan hakları meselelerinin tüm ilgili AB politikalarıyla bütünleştirilmesi ve diğer politikalarla uyum sağlanması konusunda çalışma yapması için Komisyona çağrıda bulunmaktadır. Parlamento kararında AB'nin sadece kendi içerisinde değil, üye olmayan ülkelerle de insan hakları temelli yaklaşımın çevresel kanunlar ve politikalarla bütünleştirilmesi amacıyla iş birliğinin geliştirilmesini istemektedir (European Parliament, 2021).

Avrupa Birliği'nin insan haklarını iklim değişikliği politikalarıyla bütünleştirme çalışmalarına dayanak noktası oluşturacağı düşünülen 'Çevre Politikasının Bütünleşmesi' (ÇPB) ko-

nusunda önemli bir yol kat ettiği görülmektedir. ÇPB, AB'nin gündemine ilk olarak 1980'li yılların başında girmiş olmasına karşılık, 1987 yılındaki BM'nin 'Brundtland Raporu' (Ortak Geleceğimiz) ve esas olarak 1992 yılındaki Birleşmiş Milletler Rio Zirvesi sonucunda AB'de önem kazanmıştır. Brundtland Raporu daha önce hiç denenmeyen kapsamlı bir kurumsal reformun yapılmasının, çevre sorunlarının çözümünde ne kadar gerekli olduğunu ortaya koymuştur. Brundtland Raporu'nun, AB Komisyonunu, çevre yönetiminin etkinliği için idari reformlara ihtiyacı olduğu düşüncesini etkilediği anlaşılmaktadır (Schout ve Jordan, 2008: 64).

Avrupa Tek Senedi'nin (ATS) 1987 yılında yürürlüğe girmesiyle birlikte, Topluluk Antlaşması çevre korumayı kapsayacak yasal bir zemine kavuşmuştur. Antlaşma, topluluğun ve üye devletlerin çevre koruma konusunda çalışma yürütmelerini zorunlu hale getirmiştir. Avrupa Tek Senedi (ATS) ile düzenlenen 'Madde 130r Topluluğun eylemlerinin çevre ile ilgili hedefler ile birlikte ele alındığı madde olmuştur. Madde 130r'de 4 prensip ortaya konarak, Topluluğun çevresel eylemlerinin bu prensiplerin üzerine inşa edileceği açıklanmaktadır. Bu dört prensip arasında 'çevre politikasının diğer Topluluk politikaları ile bütünleştirilmesi' prensibi yer almaktadır (Avrupa Tek Senedi, 1987).

1993 yılında yürürlüğe giren Maastricht Antlaşması ise ATS'de yer alan çevresel düzenlemelerde temel bir değişikliğe gitmemiştir. Bunun yerine çevre koruma ile ilgili düzenlemelerin önemi Antlaşmada daha güçlü bir şekilde vurgulanmıştır. Maastricht Antlaşması "çevre ile ilgili konuların diğer Topluluk politikaları ile bütünleştirilerek, birlikte tanımlanması ve uygulanmasını" (Madde 130r) ortaya koymuştur. Böylece çevre politikasının bütünleşmesi konusu Maastricht Antlaşması ile en üst derecede yapılan bir yasal düzenleme ile AB'de kendine yer bulmuştur (Maastricht Antlaşması, 1992).

Avrupa Birliği bağlamında 'sürdürülebilir kalkınma' ilkesi, 1997 yılında Amsterdam Antlaşması ile yasal bir altyapıya kavuşmuştur. Antlaşma ile sürdürülebilir kalkınma ilkesi AB'nin genel amaçlarından birisi olarak ortaya koyulmuştur. Antlaşmanın giriş bölümünde "dengeli ve sürdürülebilir kalkınmayı" gerçekleştirmek AB'nin amaçlarından birisi olarak tanımlanmıştır. Antlaşmanın 2. maddesi ile "Toplulukta ekonomik faaliyetlerde uyumlu, dengeli ve sürdürülebilir kalkınmanın teşvik edilmesi görevlerinden birisi olarak tanımlanırken, Madde 6 ile de "sürdürülebilir kalkınma göz önünde tutularak, çevresel koruma gereksinimlerinin Topluluk politikaları ile eylemlerinin tanım ve uygulamaları ile bütünleştirilmesi gerektiği" vurgulanmıştır (Amsterdam Antlaşması, 1997).

Lizbon Antlaşmasında ise sürdürülebilir kalkınmanın ve dolayısıyla çevre politikasının bütünleşmesinin, AB'nin en önemli genel amaçlarından birisi olduğu yeniden vurgulanmıştır. Antlaşmanın 11. maddesinde "çevresel korumanın gereklerinin, sürdürülebilir kalkınmayı teşvik ederek, AB'nin politikaları ve eylemlerinin tanım ve uygulamalarına bütünleştirilmesi gerektiği" yer almaktadır (Lizbon Antlaşması, 2007).

Sonuç

İklim değişikliğine insan hakları temelli yaklaşım kısa sayılabilecek bir geçmişe sahip olmasına karşılık, Paris İklim Anlaşması'nın sağlamış olduğu ivmeyle hızla önem kazanmaktadır. Yaklaşım bir taraftan temel insan haklarını ortaya koyarken, bir taraftan da hak sahiplerini ve görev sahiplerini sınıflandırmaktadır. Böylece temel insan hakları tanımlanmış olan hak sahiplerinin, görev sahiplerine karşı hak iddia etmelerinin yasal zemini oluşturulmuştur. İklim değişikliği konusunda sorumluluğu bulunan görev sahibi devletler, hak sahibi olan dezavantajlı grup ve bireylerin haklarını korumakla yükümlüdür. Görev sahiplerinin aynı zamanda bilgiye erişim, karar alma süreçlerine katılım ve adalete erişim gibi hak sahiplerinin prosedürel haklarını da sağlamak yükümlülüğü bulunmaktadır. Prosedürel hakların insan hakları açısından işlevsel hale gelebilmesi açısından katılım, hesap verebilirlik, şeffaflık gibi prensiplerin, iklim değişikliğine yönelik önlemlerin alınması esnasında hayata geçirilmesi önem arz etmektedir. İklim değişikliğine insan hakları temelli yaklaşımın kavramsal açılımına bakıldığında, bütünleşme bir diğer önemli bir prensip olarak göze çarpmaktadır. Birleşmiş Milletler (BM) bütünleşme prensibi aracılığıyla, iklim değişikliğine yönelik eylem ve politikaların düzenlenmesi sırasında, insan haklarının da karar alma süreçlerinde dikkate alınmasını öngörmektedir. Bu nedenle iklim değişikliği ve insan hakları açısından önemli diğer prensiplerin yanında bütünleşme prensibinin de işlevsellik kazanması, iklim değişikliğine insan hakları temelli yaklaşımın hayata geçirilmesinde büyük rol oynamaktadır. Avrupa Birliği (AB), Paris İklim Anlaşması'nın küresel ölçekte en güçlü savunuculuğunu yapmaktadır. Bu açıdan bakıldığında, AB'nin Anlaşmanın gereklerini etkin şekilde yerine getirilebilmesi, bu iddiasının somutlaşması için gereklidir. BM'nin iklim değişikliği ve insan haklarını bir araya getirme yaklaşımının evrilmesi, AB'nin bu yaklaşıma uygun adımları atmasını beraberinde getirmektedir. AB'nin daha önce çevre ve insan hakları bağlamında bilgiye erişim, karar alma süreçlerine katılım ve adalete erişim konularında yasal düzenlemeler yaparak, prosedürel hakların uygulanmasını geliştirmeye çalıştığı görülmektedir. AB bu konularda sağlamış olduğu ilerlemeyi, iklim değişikliğine insan hakları temelli yaklaşıma da yansıtmaya çalışmaktadır. AB'nin 'Çevre Politikasının Bütünleşmesi' kavramsalı altında, uzun zamandır bütünleşme prensibine işlevsellik kazandırmaya çalıştığı izlenmektedir. Bu çaba sonucunda başta antlaşmalarda yer almak üzere bütünleşme prensibi, yasal olarak AB'de güçlü bir temele oturmuştur. Avrupa Parlamentosunun 2021 yılında almış olduğu kararla, iklim değişikliği ve insan hakları meselelerinin ilgili AB politikalarıyla bütünleştirilmesi çağrısında bulunmasının, bütünleşme prensibinin AB'de edinmiş olduğu önemle ilişkili olduğu görülmektedir. AB'nin yakın gelecekte çıkaracağı yeni yasal düzenlemelerle, iklim değişikliğine insan hakları temelli yaklaşımın gelişmesine yönelik yeni adımlar atacağı düşünülmektedir.

Kaynakça

- Adelman, S., Lewis, B. (2018). Rights Based Approaches to Climate Change, *Transnational Environmental Law*, 7:1, 9-15.
- Amsterdam Antlaşması (1997). Official Journal of the European Communities, C 340/1.
- Avrupa Tek Senedi (1987). Official Journal of the European Communities, L169/1.
- Calanas, D., Urbinati, L. (2020). A Human Rights Based Approach to Climate Change and Climate Justice içinde Climate Justice: Navigating the Discourse, Working Paper Series, No.8 September.
- Duyck, S., Lennon, E., Obergossel, W., Savaresi, A. (2018). Human Rights and the Paris Agreement's Implementation Guidelines, *Carbon and Climate Law Review*, vol.13, no 3, 191-202.
- EU Action Plan (2020) on Human Rights and Democracy 2020-2024.
- European Commission (2020). Improving Access to Justice in Environmental Matters in the EU and its Member States COM (2020) 643.
- European Parliament (2020). On the Effects of Climate Change on Human Rights and the Role of Environmental Defenders on this Matter (2020/2134 (INI).
- European Parliament and the Council (2003a). On Public Access to Environmental Information (2003/4/EC).
- European Parliament and the Council (2003b). Public Participation in Respect of the Drawing up of Certain Plans and Programmes Relating to the Environment (2003/35/EC).
- European Parliament and the Council (2003c). On Access to Justice in Environmental Matters COM (2003) 624.
- European Parliament and the Council (2014). On the Assessment of the Effects of Certain Public and Private Projects on the Environment (2014/52/EU).
- Gasparri, G., Omrani, O., Hinton, R., Imbago, D. (2021). Children, Adolescents and Youth Pioneering a Human Rights Based Approach to Climate Change, *Health and Human Rights Journal*, vol.32, no. 2, December, 95-108.
- Gromilova, M. (2014). Revisiting Planned Relocation as a Climate Change Adaptation Strategy: The Added Value of a Human Rights Based Approach, *Utrecht Law Review*, vol.10, no 1, January, 76-95.
- Jodoin, S., Savaresi, A., Wewerinke-Singh, M. (2021). Rights Based Approaches to Climate Decision-making, *Current Opinion in Environmental Sustainability*, vol. 52, 45-53.

- Koivurova, T., Duyck, S., Heinamaki, L. (2013). Climate Change and Human Rights, içinde Hollo, E., Kulovesi, K., Mehling, M. (ed.) *Climate Change and the Law*, Springer, London.
- Knur, F. (2014). The United Nations Human Rights Based Approach to Climate Change: Introducing a Human Dimension to International Climate Law içinde Schorlemer, S. ve Maus, S. (ed.) *Climate Change as a Threat to Peace*, Academic Research, Frankfurt.
- Lizbon Antlaşması (2007). Official Journal of the European Communities, C 306/1.
- Maastricht Antlaşması (1992). Official Journal of the European Communities, C 191/1.
- Olawuyi, D. S. (2015). Advancing Climate Justice in International Law: An Evaluation of the United Nations Human Rights-Based Approach. *Florida & University Law Review*, 11(1), 103-126.
- Schafer, L., Künzel, V., Jorks, P. (2020). A Human Rights Based Approach to Climate and Disaster Risk Financing, Germanwatch, Bonn.
- Schout, A., Jordon, A. (2008). Administrative Instruments içinde Jordan, A. ve Lenschow, A. (ed.) *Innovation in Environmental Policy: Integrating the Environment for Sustainability*, Edward Elgar, Cheltenham.
- Scott, M., Salamanca, A. (2020). A Human Rights Based Approach to Internal Displacement in the Context of Disasters and Climate Change, *Refugee Survey Quarterly*, vol. 39, 564-571.
- Toussaint, P. Blanco, A.M. (2020). A Human Rights Based Approach to Loss and Damage under the Climate Change Regime, *Climate Policy*, vol.20, no. 6, 743-757.
- United Nations Human Rights (2010), Applying a Human Rights Based Approach to Climate Change Negotiations, Policies and Measures.
- United Nations Human Rights (2015). Understanding Human Rights and Climate Change.
- United Nations Human Rights (2018). Human Rights and Climate Change.
- United Nations Human Rights (2021). Frequently Asked Questions on Human Rights and Climate Change, Fact Sheet No: 38, New York.
- Walker, S. (2022). The Meaning and Potential of a Human Rights Based Approach to Climate Change Post-Sharma, *Alternative Law Journal*, vol. 47, no.3, 194-198.

Somali Örneğinde İklim Değişikliği- Gıda Hakkı İlişkisi: İnsan Hakları Uluslararası Destekte Yeni Momentum Yaratabilir mi?

Climate Change-Right to Food
Relationship in the Case of Somalia:
Can Human Rights Create New
Momentum in International Support?

Dr. Öğr. Üyesi **Ceren GÜRSELER***

Öz

İklim değişikliği güvenlik, istikrar dâhil olmak üzere birçok alanda günlük hayatı ve dolayısıyla siyaseti etkilemektedir. Örneğin iklim değişikliğinin kuraklığı artırması ve daha yaygın hale getirmesi doğal kaynaklar üzerindeki baskıyı artırırken tarımsal çıktı oranlarının da gözle görülür şekilde azalmasına neden olmaktadır. Bu durum da gıda güvensizliğinin daha yaygın ve ciddi oranlarda görülmesine neden olmaktadır. Bir diğer ifadeyle temel insan hakları kapsamında bulunan gıdaya erişimde Somali gibi bazı ülkelerde sayıca fazla zorluklarla karşılaşılmasına sebebiyet vermektedir. Bu zorlukları Somalide uzun dönemden beri devam eden çeşitli unsurlarla adlandırmak mümkündür: iklim değişikliği ve silahlı çatışmalar. Ülkede istikrarsızlık çatışmalarda, terör saldırılarında ve kaynakların azalmasında kendini göstermektedir. Bunun yanında ülkenin en büyük sektörü olan tarım iklim değişikliğinden oldukça olumsuz etkilenmektedir. Ayrıca güvenliğin Afrika Birliği ve BM tarafından sağlanması Somali'nin iklim değişikliği ile mücadelede, gıda hakkının temininde kendi faaliyetlerini pekiştirmesi ihtiyacının yanı sıra uluslararası yardıma

* Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, E-posta: cerengurseler@nevsehir.edu.tr, ORCID: 0000-0001-6308-5345.

bağlı olduğunu göstermektedir. Yardımların ihtiyacı karşılamaması, Somali'deki terör yapılanmalarından etkilenmesi uluslararası yardımlarla ilintili olarak paradigma değişikliğine gidilebileceğine işaret etmektedir. Söz konusu değişiklik ise Somali'nin ihtiyaçlarına yönelik farkındalığın artmasına bağlıdır. Farkındalığın artması ve Somali'nin ihtiyaçlarının karşılanması uluslararası momentumun canlı tutulması ve dolayısıyla uluslararası kesimin desteği ile çok yakından bağlantılıdır. Bu momentumun canlı tutulması Somali'ye yönelik paradigmanın insan hakları bağlamında oluşturulmasıyla ya da yeniden tanımlanmasıyla mümkün olabilir. İnsan haklarına yönelik momentum ve paradigmanın oluşabileceğini ve sürdürülebileceğini gösteren en önemli gelişme ise iklim değişikliği ile bağlantılıdır: iklim değişikliğinin çatışmayı tetiklediğine dair uluslararası konsensüsün yaygınlaşmasıdır. Dolayısıyla Somali'yi merkezine alan uluslararası iş birliği öne çıkmaktadır. Ayrıca iklim değişikliği-çatışma arasındaki dolaylı ilişkinin insan hakları bağlamında Somali örneğinde dikkate alınması uluslararası momentumu yaratarak insan haklarının iklim değişikliği ve gıda hakkı kapsamında değerlendirilmesine neden olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Somali, İklim Değişikliği, Gıda Hakkı, İnsan Hakları, İstikrar, Momentum

Abstract

Climate change has affected numerous areas including stability and security regarding daily life and hence politics. For instance, as climate change accelerating drought and widening its scope, it rises stress upon natural resources while it also results in diminishing of agricultural outputs in important terms. Moreover, this situation causes widening and accelerating of food insecurity. In other terms, it results in encountering numerous difficulties in reaching right to food which is included in basic human rights in several states like Somalia. It is possible to name these difficulties with various factors enduring for a long period of time in Somalia: climate change and armed conflicts. Instability manifests itself in Somalia in armed conflicts, terror attacks and diminishing of resources. Moreover, the country's biggest sector – agriculture – is widely disaffected by climate change. In addition to this, providing security by the African Union and the United Nations indicates that the need of Somalia's empowering of its activities and its reliance on international aid in Somalia's coping with climate change and sustaining right to food. Aids'inability in providing needs and its affection by terrorist structures in Somalia, indicate the fact that a paradigm shift can be occurred in relation with international aid. This kind of shift is dependent upon raising awareness on Somalia's needs. Raising awareness and answering the needs of Somalia are closely related with keeping the international momentum alive henceforth by the support of international community. Keeping this kind of momentum alive can be possible with constructing or redefining paradigm on Somalia along human rights terms. The most important development that indicate the possibility of constructing and maintaining such momentum and paradigm on human rights is related with climate change: growing of international consensus regarding climate change's triggering of the armed conflicts. Henceforth, international cooperation that is centered upon Somalia comes to the front. Moreover, focusing on indirect relation between climate change and armed conflict concerning

Somalia through the human right lenses can create international momentum and leads to evaluation of human rights in terms of climate change and right to food.

Keywords: Somalia, Climate Change, Right to Food, Human Rights, Stability, Momentum

Giriş

Mevcut dönemde özellikle Afrika gibi bazı bölgelerde gıda güvensizliği yaşanmakta olup bu tablo günden güne daha kötüye gitmektedir. Örneğin gıdaya erişimde en çok sorunla karşılaşan kesim, iklim değişikliğinin eklenmesiyle birlikte gıdaya ulaşmada daha fazla zorlukla karşılaşacaktır. Özellikle yeni kıtlık dalgalarının oluşması ve bu dalgaların daha uzun sürmesi ihtimali yetersiz beslenen kişilerin sayısını artıracaktır. Söz konusu tablo gelişmekte olan ve gelişmemiş ülkelerin iklim değişikliğine adaptasyonda ve iklim değişikliği ile mücadelede daha fazla teknik yardım ve maddi destek alması başlıklarının önemini gözler önüne sermektedir. Diğer yandan bu önemin uzun yıllardır bilinmesine rağmen ilgili politikaların hayata geçirilmesi için yeterince adım atılmamaktadır. Dolayısıyla yeni bir anlayışa, momentuma ve hatta paradigma değişikliğine ihtiyaç duyulduğu düşünülmektedir. Yeni bir anlayışa, yeni bir momentuma ve paradigma değişikliğine ise bu tablonun insan hakları bağlamında özellikle de gıda hakkına odaklanarak yorumlanmasıyla veyahut yeniden tanımlanmasıyla ulaşılabılır. Böylelikle gıda hakkını merkeze alarak iklim değişikliğini önleme, iklim değişikliğine uyum ve iklim değişikliğiyle mücadele birer insan hakları olarak kabul edilebilir (Flardi, 2010: 1). Konunun insan hakları çerçevesinden ele alınması gıda güvenliği, gıda hakkı ve iklim değişikliği gibi başlıkların “teknik ve akademik çevrelerden siyasi gündeme taşınmasına neden olacaktır” (Flardi, 2010: 6). Bu gelişme sadece iklim değişikliğiyle mücadeleye ilişkin momentumu değil aynı zamanda gıda hakkının sağlanmasına ilişkin yeni bir momentumu ve farkındalığı oluşturarak sürdürülebilir. Paradigma değişikliğine de gidilebilir. Söz konusu yeniliğin oluşup sürmesine ilişkin en önemli kanıt ise uluslararası alanda iklim değişikliği ve silahlı çatışmalar arasında dolaylı ilişkinin varlığına dair uluslararası momentumun, farkındalığın ve teamülün giderek yaygınlaşmasıdır.

Yukarıdaki tablodan da hareketle yeni momentumun çok bileşenli olduğu; zor bir süreçten oluşacağı ve kuvvetli, kararlı bir uluslararası iş birliğini gerektireceği anlaşılmaktadır. Bu doğrultuda iklim değişikliğiyle mücadele ve iklim değişikliğine adaptasyon, zorlu ve tartışmalı başlıklar olan gıda hakkının ve insan haklarının temin edilmesini içermektedir. Sayılan her bir unsurun uluslararası alanda benimsenerek uygulanmasının uzun ve zor bir süreci gerektirdiği ve uluslararası iş birliğine bağlı olduğu hatırlanmalıdır. Gelişmiş ülkeler ve gelişmekte olan, gelişmemiş ülkeler arasındaki iş birliğinin sancılı ve zor olduğu bir kez daha akla gelmektedir. Öte yandan bu tablo sayılan ülkeler arasında iş birliğinin ya da ortak anlayışın olmadığı anlamına gelmemektedir. Örneğin Kasım 2022’de Mısır’ın Şarm el-Şeyh kentinde düzenlenen BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi (BMİDÇS) 27. Taraflar Konferansı’nda

(*Conference of Parties, COP*) sayılan farklı ülkeler arasında önemli bir karara varılmış ve yoksul ülkelere yardım için fon oluşturulmasına karar verilmiştir. “Kayıp ve zarar” üzerinde fikir birliğine ulaşılmıştır. Her ne kadar bu yeni fonun akıbetinin Yeşil İklim Fonu ile aynı olması diğer bir ifadeyle yapılacak yardım miktarı üzerinde tartışmaların devam etmesi ve halen ilgili yardımın toplanamaması ihtimalleri olsa da uluslararası iş birliğinin sağlanabildiğini ve ortak bir karara varılabildiğini göstermesi açısından önemlidir.

Yukarıda da ifade edildiği üzere iklim değişikliği ile mücadele ve iklim değişikliğine adaptasyon başlıkları devletler arasında farklı nitelendirmeler olduğunu göstermekte dolayısıyla farklı özelliklerin olduğunu gözler önüne sermektedir. Farklı nitelendirmeler, farklı ülkelerin birbirinden farklı çıkarlarının ve hedeflerinin olduğuna işaret etmektedir. Farklılığın ilişkileri betimlediği ve şekillendirdiği bu tabloya insan haklarının da özellikle çözüm başlığında eklenmesi çeşitli açılardan söz konusu ilişkinin incelenmesi gerektiğini göstermektedir. Örnek olarak vermek gerekirse, insan hakları çerçevesinden iklim değişikliğine bakmak ilk başta güç ilişkilerini gündeme getirmekte ve çözüme, iş birliğine ulaşmak için ayrımcılığın ve eşitsizliğin giderilmesini amaçlayan incelenmenin yapılmasını gerekli kılmaktadır. İlgili değerlendirmeler yapıldığında ise özellikle yoksul toplumların en hassas kesimlerinin ihtiyaçlarının giderek arttığı görülmekte ve dolayısıyla söz konusu kesime ayrıca önem verilmesini öncelik haline getirmektedir (Filardi, 2010: 6).

Afrika'nın ise bu denklemde gerek iklim değişikliği ile mücadelede gerekse gıda hakkına ulaşmada ayrı bir yeri vardır. Örneğin 2009 rakamlarına göre kıtada açlığa maruz kalan kişi sayısının yaklaşık 265 milyon olduğu düşünülmektedir (Food and Agriculture Organization [FAO], 2009: 8). Dolayısıyla Afrika ülkelerinin uluslararası kesime destek çağrısının dikkate alınması yukarıda bahsedilen denklemin incelenmesi ve yeni paradigmanın oluşması açısından yararlı olacaktır. Zaten COP27 de bir Afrika zirvesi olarak nitelendirilerek Afrika'nın sesinin ve etkisinin daha gür çıktığı bir toplantı olarak değerlendirilebilir.

Bu çalışmada Afrika devletlerine yönelik bütüncül bir araştırmadan ya da söz konusu ülkeleri teker teker incelemekten ziyade örnek vaka/olay olarak Somali seçilmiştir. Somali'nin seçilmesinin çeşitli sebepleri bulunmaktadır. Bunlardan en önemlisi iklim değişikliği-silahlı çatışmaların çıkmasındaki dolaylı ilişkiyi gösteren bir örnek olmasıdır. Aynı zamanda iklim değişikliği ile mücadelede, gıda hakkına erişimde birtakım adımlar atmakta fakat maruz kaldığı sorunları aşmakta yetersiz kalmaktadır. Ayrıca diğer ülkelerle kıyaslandığında Somali daha hızlı ısınmaktadır (Mohamed, 2022: 1). Isınmanın etkisiyle kuraklık, sel sıklıkla ve daha yoğun şekilde yaşanmaktadır. Bu unsurların tarıma olumsuz etkisi düşünüldüğünde gıda güvenliği hissedilen hane sayısı artmaktadır (Mohamed, 2022: 1).

“Başarısız devlet” kavramını somutlaştırmada en fazla kullanılan örnek olan Somali, en hassas ve iklim değişikliğinden en fazla etkilenen ülkelerin başında gelmektedir. Ayrıca 2019 yılı verilerine göre En Kırılgan Devletler listesinde Yemen'den sonra ikinci sırada yer almaktadır (Win-

ning the Peace, 2020: 21). Somali, iklim değişikliği ve silahlı çatışmalar başta olmak üzere çeşitli istikrarsızlık unsurlarıyla boğuşmaktadır. Federal hükümet; siyasi ve idari istikrarı sağlamada, vatandaşlarının insan haklarını korumada ve temel kamu hizmetlerini sunmada zorluklarla, sorunlarla karşılaşmaktadır. Bu tabloya iklim değişikliğinin olumsuz etkileri, Somali'nin zor coğrafi ve iklim koşulları eklendiğinde ülkenin içinde bulunduğu zorluklar ve sorunlar sarmal haline gelmektedir. Kitlık, açlık, kuraklık, klan gerilimi ve eş-Şebab terör örgütü örneğinde görüldüğü üzere siyasal şiddet Somali'yi insan hakları bağlamında iklim değişikliğinin ve gıda hakkının değerlendirmesinde önemli bir örnek yapmaktadır. Öyle ki ülkede 8 milyon kişinin aşırı açlığa maruz kaldığı belirtilmektedir. 213.000 kişi ise yakın ölüm tehdidi altındadır.

Uluslararası ilişkiler disiplini literatüründeki bazı çalışmaların ve Somali'de yaşananların gösterdiği üzere iklim değişikliği silahlı çatışmaların çıkmasında tetikleyici unsur, stres faktörü olarak kabul edilebilmektedir. İklim değişikliği ve silahlı çatışmalar arasındaki dolaylı bağ ya da ilişki çeşitli aşamalardan oluşmaktadır: Klan farklılığın toplumsal ilişkilerde ve siyasette belirleyici olması ve Somali'nin kuraklık gibi zorlu koşullarının yanında iklim krizinin zaten kıt olan su kaynaklarını etkilemesi, kullanılabilir topraklar üzerinde baskıyı ve rekabeti artırmaktadır. Böylelikle ülke içine ve dışına göç yaşanabilmektedir. Diğer bir ifadeyle doğal kaynaklar üzerindeki baskı ve rekabet giderek artmaktadır. Örneğin çobanlar ve çiftçiler, tarım ve otlama gibi sebeplerden ötürü verimli toprak alanları üzerinde rekabete girmektedir. Rekabetin Somali toplumunun başat unsuru olan klan farklılığını merkeze alması ise toplumsal gerginliklerin silahlı çatışmaya dönüşmesinde, hassas yapının eş-Şebab ve diğer gruplar tarafından suistimal edilip üye toplamada ve radikalleşmede kullanılmasında etkilidir. Ayrıca eş-Şebab, kömür madenciliği ile ormansızlaşmaya, çölleşmeye sebebiyet vererek iklim değişikliğinin olumsuz etkilerinin artmasına neden olmaktadır. Bunun yanında Jubba-Shabelle'nin Nehir bölgesinde yani su kaynağı bölgesinde kontrole sahip olması da önemlidir. Kıt su kaynaklarını kontrolü altına almaktadır. Halkın su kaynağına ulaşmasını ve suyu kullanmasını engelleyebilmekte, su kullanımına dair altyapıyı yok edebilmekte, çiftçileri baskı altına almak ve topraklarından çıkarmak adına su kuyularını zehirleyebilmektedir (Marshall, 2021).

Mogadişu; böyle bir olumsuz tabloda çatışma, siyasi istikrarsızlık ile mücadele ederken gıda hakkı gibi insan haklarını korumada, temel kamu hizmetlerini sunmada zorlanmaktadır. Somali örneğinin incelenmesiyle bağlantılı olarak gıda hakkı hem uluslararası boyutta hem de ulusal boyutta etkiye sahiptir. Uluslararası boyutta ele alınmasının bu çalışmanın da gösterdiği üzere en önemli unsuru iklim değişikliği ile bağlantının kurulmasıdır. Somali özelinde ise Mogadişu yönetimine açlığı ortadan kaldırma ve sıfır açlık hedeflerini yüklemektedir. Bu bağlamda 2015 tarihli BM Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri'nin hatırlanması yerinde olacaktır. Söz konusu hedefler arasında sıfır açlık da bulunmaktadır. Dolayısıyla Türkiye gibi uluslararası aktörlerin yardımı ve iş birliği Somali'nin ihtiyaçlarının karşılanmasında, ülkenin istikrara ulaşmasında önem arz etmektedir. BM'nin Somali Destek Misyonu (*UN Assistance Mission in Somalia*, UNSOM) gibi çeşitli birimleri istikrarsızlık ortamına rağmen ülkede faaliyet göstermeye çalışmaktadır. Fakat

eş-Şebab tehdidinin yanı sıra farklı koşullar da Somali halkına temel hizmetlerin sunulmasını ve gıda hakkı gibi insan haklarının korunmasını olumsuz etkilemektedir.

İklim değişikliğinin etkileri, eş-Şebab'ın terör saldırıları, çiftçi-çoban gerginliği, klan gerilimleri, güvensizliğin ve istikrarsızlığın yaşanmasının yanında federal hükümetin en temel hizmetleri vatandaşlarına sunamaması sadece Somali içinde toplumsal hareketliğe neden olmamaktadır. Aynı zamanda Somali'nin komşuları olan Etiyopya ve Kenya'ya da göçe sebebiyet verdiği için sayılan her bir unsur Somali'nin, Kenya'nın, Etiyopya'nın istikrarı ve güvenliği için tehlide dönüşebilmektedir.

Somali kapsamında iklim değişikliği-gıda hakkı ilişkisinin, insan hakları öne çıkartılarak incelenmesi Somali ile yapılacak iş birliğine yönelik yeni momentumu yaratmada, insan haklarına duyarlılığı artırmada ve yeni paradigmanın yaratılmasında kullanılabilir. Ayrıca iklim değişikliği, gıda hakkına ulaşılması ve çatışma denkleminde insan haklarının eklenmesi bu ilişkiye değer, normatif unsurlar katmaktadır. Örneğin bazı yardımlar ABD'nin terörizmle mücadele yasasına takılarak Somali halkına ulaşamamaktadır. Washington'a göre yardımların eş-Şebab gibi terör örgütlerine gitmemesi amaçlanmıştır. BM Milenyum Hedefleri ve Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri ile uluslararası iş birliğinin sağlanmasında karşılaşılan zorlukların giderilmesi gündeme gelmektedir. BM hedeflerinin özellikle gıda hakkı kapsamında insan haklarının Somali'de korunmasına dair artan bir uluslararası iş birliğine öncü olması insan hakları, gıda hakkı ve iklim değişikliğine yönelik ilişkiyi gündemde tutabilir, momentum yaratabilir. Bu ilişkiyi ve momentumu canlı tutacak en önemli unsurlardan birisi iklim değişikliğinin silahlı çatışmaların çıkmasındaki dolaylı etkisine dair teamülün ve konsensüsün giderek yaygınlaşmasıdır. Örneğin ABD'de Joe Biden yönetimi iklim değişikliğini silahlı çatışmaların çıkmasında tehdit çarpanı olarak kabul etmektedir (Marshall, 2021).

Yoksul ülkeler, hassas kesimler üzerinde iklim değişikliğinin etkisi daha fazla hissedilmeye başlanmıştır. Öte yandan insan haklarının hâlâ iklim değişikliğine dair ana akım tartışmalardan uzak olduğu görülmektedir. Aslında insan hakları etik zorunluluklara/yükümlülükler dair ortak bir dil sunması, insanın korunmasına dair ortak anlayışa sahip olması, ekonomik ve toplumsal kalkınma için çerçeve sunması bakımından önem teşkil etmektedir. Fakat Kyoto Protokolü ve BMİDÇS gibi uluslararası iklim değişikliğinin önemli mekanizmaları iklim değişikliği ile mücadele ve iklim değişikliğine adaptasyon paradigmasına insan haklarını dâhil etmemiştir. Öte yandan incelenen momentumu da işaret etmesi adına Paris Anlaşması'ndan bahsetmek gerekir. Seleflerinden farklı bir tutum takınan 2015 tarihli Paris Anlaşması, Giriş bölümünde iklim değişikliği ve insan hakları arasında bağlantı kurmuştur. Dolayısıyla bu tabloya iklim değişikliğinin ve gıda hakkının eklenmesi Somali örneğinde önemli bir inceleme alanı oluşturacaktır.

I. İklim Değişikliği, Gıda Hakkı ve Gıda Güvenliği

Günümüzde gıdaya erişim sürecinin değiştiğini söylemek mümkündür. Gıdada yetebilir olmaktan ziyade artık gıdaya ulaşmamaya varan gıda temininde düşüş gündemde yer al-

maktadır. Dolayısıyla ilgili süreç ve politikalar gıda güvenliği veya gıda güvensizliği kavramları kapsamında değerlendirilmektedir.

Gıda güvenliği uluslararası gündeme 1990'larda gelmeye başlamıştır. Kavramsal olarak bir süreci ifade etmekte olup söz konusu süreç gıdanın üretiminden başlamakta, gıda dağıtımını içermekte ve gıdanın tüketiminden oluşmaktadır. Gıda güvenliği "tüm insanların gereksinimlerini karşılamak üzere her an, yeterli, güvenli besleyici gıdaya fiziksel ve ekonomik olarak ulaşabilmek ve gıda tercihlerinin etkin ve sağlıklı bir yaşam için karşılanması" şeklinde tanımlanabilir (Türkeş, 2020: 128).

Gıda güvenliğinin sağlanamaması halinde gıda güvensizliği yaşanmaktadır. Örnek olarak vermek gerekirse kıtlık, gıda güvencesizliği anlamına gelmektedir. Kıtlık, açlık nedeniyle belli rakamlarda ölümlerin yaşanmasıyla ilan edilen bir büyük kriz olarak ifade edilebilir. Kıtlığın savaş zamanında ve de iklim değişikliğinin etkisiyle daha yoğun yaşandığını ve hissedildiğini söylemek mümkündür. Yetersiz beslenme, tarımsal üretimin nüfus artışına oranla düşük kalması dolayısıyla gıda ihtiyacının karşılanamaması, gıdanın ihracat için ayrılması, iklim değişikliğinin etkileri, tarıma yatırımın yapılmaması, bazı doğal kaynakların tarımda kullanılmayacak hale gelerek niteliğini yitirmesi, dünya tarım ürünleri piyasasındaki belirsizlikler ve hareketlenmeler gıda güvensizliğine sebebiyet veren ya da gıda güvenliğini tehdit eden unsurlardır. Nüfus artarken diğer bir ifadeyle gıdaya talep artarken gıda arzının düşük seviyelerde kalması gıda fiyatlarını artırmaktadır. Dolayısıyla gıda krizinin nedenleri arasında başlıca olarak gıda ve ticari mallardaki fiyat artışı yer almaktadır (Sasson, 2012: 2).

İklim değişikliği, gıda güvenliğini; gıda arzı, gıda üretimi, gıdaya erişim, gıdanın tüketimi ve gıdanın sürdürülebilirliği olmak üzere tüm bileşenleri ile etkilemektedir. Özellikle küresel ısınma gıdanın arzını, gıdaya erişimi ve gıdanın kullanımını olumsuz etkileyeceğinden gıda güvenliğini tehdit etmektedir. İklim değişikliğinden gıda güvenliğinin aşamaları arasında en çok gıda arzı aşamasının etkileneceği düşünülmektedir. Başlıca sebep olarak da tarımsal üretimdeki azalma gösterilmektedir (Berhanu ve Oljira, 2019: 148). Gıda üretimi ve gıda arzı iklim değişikliğiyle bağlantılı olarak kuraklık ve su kıtlığı gibi nedenlerle düşerek açlığı beraberinde getirmekte ve gıda güvensizliğine neden olmaktadır (Shiva, 2003: 127). Bunun yanında "kuraklığın etkisi, iklim değişikliğiyle ve toprağın neminin azalmasıyla daha da ağırlaşabilir" (Shiva, 2003: 128).

II. İklim Değişikliği ve İnsan Hakları

Mevcut dönemde insan hakları savunucuları ve iklim değişikliğine yönelik daha fazla ve somut adım atılmasını savunan kesimler tarafından çeşitli insan hakları ile iklim değişikliği arasında bağlantı kurularak iklim değişikliği ile mücadelede yeni bir sayfa açılması ya da var olan çalışmaların desteklenmesi amaçlanmaktadır. Örneğin sağlıklı çevrede yaşama hakkı, su hakkı ve kalkınma hakkına başvurularak iklim değişikliği ile mücadeleye normatif, etik boyut eklenmeye çalışılmaktadır (Tignino ve Mbengue, 2022: 3). Çevrenin korunması ve bazı insan

haklarının uygulanması arasındaki ilişki kurulmuş olup örnek olarak sağlık hakkı ve suya ulaşma gibi insan haklarının “yeşillendiğine” dikkat çekilmektedir (Clima, 2022: 39).

İnsan hakları iklim değişikliği bağlamında değerlendirildiğinde uluslararası toplumu iki sınıfa ayırmak mümkündür: iklime zarar vermede sorumluluğu olanlar ve dolayısıyla yükümlülük altına girenler ile hakka sahip olanlar (Mboya, 2018: 54). Dolayısıyla yükümlülük, sorumluluk altında olanların gelişmiş ülkeler olduğu kolaylıkla söylenebilir. Hakka sahip olanlar ise hem gelişmekte olan ülkelerin hem de gelişmiş ülkelerin toplumlarıdır (Mboya, 2018: 54).

Tignino ve Mbengue (2022), insan hakları mekanizmaları olarak BM'nin özel prosedürlerini, insan hakları andlaşmaları şeklinde oluşan ilgili kurumları, Evrensel Periyodik Gözden Geçirmeyi sıralamaktadır. “Kararlar, raporlar ve çeşitli faaliyetlerle iklim değişikliğine ve insan haklarına dikkat çekildiğini” kaydetmektedirler (Tignino ve Mbengue, 2022: 3). BM İnsan Hakları Konseyi, 2008’de 7/23 no’lu kararı alarak iklim değişikliği ve insan hakları arasında ilişkinin kurulmasında önemli bir adım atmıştır. BM kararları açısından bir ilk yaşanmış ve iklim değişikliğinin insan haklarının kapsamlı ve tümüyle uygulanmasında etkisi olduğu kaydedilmiştir (Tignino ve Mbengue, 2022: 3).

2021’de de İnsan Hakları Konseyi yine iklim değişikliği ve insan hakları bağlamında önemli söylemlerde bulunmuştur. İklim değişikliğinin olumsuz sonuçlarını değerlendirirken devletlerin insan haklarına dair yükümlülükleri ile beraber ele alınıp incelenmesi ve ilgili politikaların uygulanması gerektiğinin altı çizilmiştir. Söz konusu söylemde dikkat çekilmesi gereken noktalarından biri de özellikle gelişmekte olan ülkelere, bu kesimin ihtiyaçlarına ve bu ülkelerdeki iklim değişikliğine en hassas kesime vurguda bulunmasıdır (Tignino ve Mbengue, 2022: 3).

İklim değişikliği-insan hakları ilişkisi ile ilgili önemli bir diğer adımı 48/13 sayılı kararı alarak atmıştır. Söz konusu kararda temiz, sağlıklı ve sürdürülebilir çevreye sahip olmanın insan haklarının uygulanması açısından önemli olduğu vurgulanmıştır (Tignino ve Mbengue, 2022: 3). Sağlıklı çevreye sahip olmak ya da çevre hakkı, insan haklarının iklim değişikliği kapsamında ele alınmasında paradigma değişikliği için örnek olarak gösterilmektedir. Özellikle 2021’de BM Mülteciler Yüksek Komiserliği’nin kararlarının altı çizilmektedir (Clima, 2022: 39).

Uluslararası bağlamda iklim değişikliği ve insan hakları arasında ilişki değerlendirildiğinde özellikle ilgili mekanizmanın işleyişini yorumlamak açısından iklim anlaşmalarına değinmek gerekmektedir. Cancún Anlaşmaları ve Paris Anlaşması örnek olarak verilebilir. Bu bağlamda Paris Anlaşması’nın öne çıktığını söylemek mümkündür. Yukarıda da ifade edildiği üzere Anlaşma’nın Giriş kısmında tüm devletlerin iklim değişikliği ile mücadele ederken insan haklarına yönelik yükümlülüklerine saygı duyması, bunları destekleyip üzerinde düşünülmesi gerektiği belirtilmiştir (Tignino ve Mbengue, 2022: 3).

2007 tarihli Küresel İklim Değişikliğinin İnsani Boyutu Malé Deklarasyonu’na da iklim değişikliği ve insan hakları arasında bağlantı kurduğu için değinilmesi önemlidir. İklim de-

ğişikliğinin örneğin yaşam hakkına, gıda hakkına etkisi olduğu belirtilmiştir (Mboya, 2018: 53). Malé Deklarasyonu'nun bir başka etkisi de iklim değişikliğine yönelik en hassas devletler gruplaşmasının oluşmasıdır (Mboya, 2018: 56). Ayrıca iklim değişikliği ve insan hakları arasında bağlantı kuran ilk uluslararası metin olarak nitelendirilmektedir (Clima, 2022: 40).

“Devletlerin sera gazı salımı azaltma faaliyetlerine insan hakları çerçevesinden bakılması anlayışı Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli tarafından da kabul edilmiştir” (Tignino ve Mbengue, 2022: 3). Böylelikle ilk defa çok taraflı bir çevre anlaşmasında insan haklarına açıkça göndermede bulunulmuştur (Mboya, 2018: 55). Örneğin 5. Değerlendirme Raporu'nun hazırlık aşamalarında tüm toplumların iklim değişikliğinden mustarip olacağı belirtilirken en yoksul devletlerin en yoksul kesiminin iklim değişikliğinden oldukça olumsuz etkileneceği vurgulanmıştır (Mboya, 2018: 52). İklim değişikliğinden dolayı bir adaletsizlik yaşanırken aynı zamanda iklim değişikliği ile mücadele, iklim değişikliğine adaptasyon başlıklarında da kaynaklara erişimde adaletsizlik söz konusudur (Mboya, 2018: 52).

Çözüm için içtihat hukukundan örnek verilebilir. Clima, bu bağlamda, insan hakları-iklim değişikliği arasında bağlantı kuran benzer iddiaların uluslararası kurum ve kuruluşların önüne getirilebileceğini ve dünyanın en büyük kirleticilerine karşı suçlamanın yapılabileceğini ifade etmektedir (Clima, 2022: 38). Burada iklim değişikliğinin olumsuz etkileri ile insan hakları arasında bağlantı çevrenin korunması ve insan hakları arasındaki ilişki üzerinden kurulmaktadır (Clima, 2022: 39). Gelişmekte olan içtihadın da etkisi ile *“devletler karbon salımlarının insan hakları üzerinden negatif sonuçlarından sorumlu tutulabilir”*. Bu sorumluluk hem ulusal sınırları içinde hem de uluslararası alanda yaşanan gelişmelerle yakından alakalıdır (Tignino ve Mbengue, 2022: 3). İklim değişikliği insan hakları bağlamında değerlendirildiğinde haktan sorumlu olan ve hakka sahip olanlar arasında ekonomik uçurumun giderek büyüdüğüne ve dolayısıyla ilgili kesimin hassaslığının arttığına dikkat çekilmektedir (Mboya, 2018: 67).

İklim değişikliğinin insan hakları bağlamında ele alınması paradigma değişikliğini gerektirmektedir. Bu değişiklik sayesinde insan haklarının iklim değişikliğinin olumsuz sonuçları ile daha iyi baş edebilme noktasında yeniden tanımlanmasını kolaylaştıracaktır (Clima, 2022: 38). Clima, bu bağlamda çevre hukukunun kilit prensiplerinin kullanılabilmesine dikkat çekmektedir (Clima, 2022: 38).

III. İklim Değişikliği, İnsan Hakları ve Şiddet

İklim değişikliğinin silahlı çatışmalar gibi kolektif şiddet ile yakın ilişkiye sahip olduğunu söylemek mümkündür (Levy ve Sidel, 2014: 32). Levy ve Sidel, bu bağlamda değişen sıcaklıklara ve yoğun yağışlara dikkat çekerek çevre üzerinde olumsuz etki bıraktıklarını ve dolayısıyla şiddetin tetiklenme riskinin olduğunu vurgulamaktadırlar (Levy ve Sidel, 2014: 32). Örneğin 1981-2002 yılları arasında Sahraaltı Afrika'da çıkan iç savaşlar ve artan sıcaklık arasında bağlantı kurulabilmektedir (Levy ve Sidel, 2014: 34).

İnsan hakları da gerek doğrudan gerekse dolaylı bir şekilde iklim değişikliği ile tetiklenen şiddet ve çatışma döngüsünden etkilenmektedir. Örneğin iklim değişikliği kişilerin göç etmesine neden olmakta, çevreye zarar vermektedir. Bir diğer ifadeyle iklim değişikliği ile bağlantılı şiddet ve silahlı çatışmalar; gıda hakkı ve güvenlik hakkı gibi en temel insan haklarını tehdit etmektedir.

IV. Somali'nin Gerçekleri:

A. Kuraklık, Gıda, Kıtık, İklim Değişikliği

Kuraklık, Somali'nin bir gerçeği olagelmıştır. 2021'de Somali Federal Hükümeti, kuraklığı ulusal acil durum olarak ilan etmiştir (Walsh, 2022). Dört yağmur döneminde yağış olmadığının altı çizilmektedir. Örneğin Somali'nin Puntland bölgesinde iki senedir yağış görülmemektedir (Spicer ve Renouil, 2022). Dolayısıyla insani yardım başlığı tekrardan gündeme gelmektedir. Hayvanlar da dâhil olmak üzere can kaybı yaşanmaktadır. 2020'den beri etkili olan kuraklık, 7 milyondan fazla kişinin hayatını olumsuz etkilemiştir (Hodder, 2022). Dolayısıyla Somali'de sıcaklık dalgasının felaket boyutunda yaşandığını söylemek mümkündür (Africanews, 2022). Diğer bir ifadeyle Somali'nin maruz kaldığı iklim felaketleri olarak tufan, kuraklık, ani sel, düzensiz yağış, artan sıcaklıklar, kum ve toz fırtınaları gösterilebilir.

International Rescue Committee's Emergency Watchlist'e göre 2022'de insani krizin en yoğun yaşandığı yer Somali'dir (Rescue, 2022). Ülkede yaşanan son kuraklık dalgasının milyonlarca insanın hayatını özellikle de çocukları kıtlıkla tehdit ettiği belirtilmektedir (Spicer ve Renouil, 2022). Dünya Gıda Programı'nın verilerine göre 12.3 milyon nüfusa sahip olan Somali'de akut gıda güvensizliğine maruz kalan kişi sayısı 7.1 milyon, 213.000 kişi ise katastrofik derecelerde açlığa maruz kalmaktadır (World Food Programme [WFP], 2022b).

Somali'nin Afrika'da yani aşırı açlığın giderek arttığı bir coğrafyada bulunması önemlidir; yukarıdaki tablonun anlaşılmasında kolaylık sağlamaktadır. Örneğin alım gücü sınırlı olan Afrika'da nüfusun çoğu gıdaya ulaşmada büyük zorluklarla karşılaşmaktadır. Kıta ülkeleri özellikle de gıda açığı sorununa muzdarip olmasından ötürü gıda güvenliği bakımından hassastır. Bu yüzden gıda güvensizliği kıtanın bir gerçeğini teşkil etmektedir. Kıtada ciddi boyutlarda hissedilen gıda güvensizliği oranı yüzde 21.5 olarak verilmektedir (Aminga, 2020: 8).

Yukarıda da bahsedildiği üzere iklim değişikliği ve gıda güvenliği arasındaki ilişki değerlendirildiğinde genel olarak gıda güvensizliği kavramı ortaya çıkmaktadır. Burada altı çizilmesi gereken nokta, iklim değişikliğinin olumsuz etkilerinin gıda güvenliğini tehdit etmesidir. Söz konusu olumsuz etkiler sebebiyle artık gıda güvenliğinden değil gıda güvensizliğinden bahsedilmektedir çünkü nüfusun artmasıyla birlikte aynı oranda kaynaklar üzerindeki baskı artmaktadır. Örnek olarak vermek gerekirse Afrika ülkelerinde yüksek oranda yoksulluk ve iklim değişikliğine adaptasyonda başarısızlık söz konusudur. Bu tablo kıta ülkelerini iklim de-

ğişikliği-gıda güvenliği arasındaki ilişki konusunda daha hassas yapmaktadır. İklim değişikliğinin olumsuz etkileri kıtada gıda güvenliğinin sağlanmasına yönelik ilerlemeyi yavaşlatmakta ve süreci zorlaştırmaktadır (FAO, 2009: 7). Dolayısıyla Afrika'da iklim değişikliğinin gıdaya ulaşmada ve gıdanın kullanılmasında etkisi bir hayli yüksektir (Jegade, 2018: 209).

1991'de Siad Barre rejiminin düşmesinden sonra Somali oldukça yıpratıcı bir iç savaş dönemine girmiştir. O dönemki tablo Somali devletinin çöküşü olarak ifade edilmiştir (Ahmad, 2012: 314). Ciddi oranda kıtlık yaşanmış ve bunun karşılığında uluslararası kesimden Somali'ye destek verilmeli sesi yükselmiş ve uluslararası müdahale düzenlenmiştir (Ahmad, 2012: 314). BM'nin Somali'ye yönelik müdahalesi (*United Nations Operations in Somalia*, UNOSOM) dönemin BM Genel Sekreteri Boutros-Ghali'nin *Agenda for Peace* gündeminin ilk defa uygulanması anlamına da gelmektedir. 1992-95 dönemi için Somali'ye düzenlenen bu uluslararası müdahale insani anlamda Somali'ye yardım etmeyi amaçlayan ve istikrarın sağlanmasına yönelik sınırlı müdahaleden istikrarın ve barışın sağlanmasını amaçlayan siyasi niteliği ağır basan askerî müdahaleye dönüşmüştür (Ahmad, 2012: 315). Fakat UNOSOM bu faaliyetinde başarısız olup 1995'te ülkeden ayrılmıştır. Ahmad, bu çökmeden sonra Somali'nin "yardıma bağımlı ve bölünmüş bir ülke haline geldiğine" dikkat çekmektedir (Ahmad, 2012: 315).

2011'de maruz kaldığı gıda güvensizliğini ve kıtlığı atlatsa da Somali'nin mevcut dönemde de yoğun kuraklığa maruz kalması aynı döngünün devam etmesine dair endişe uyandırmaktadır. 2011'de görülen kıtlık, yaklaşık 260.000 kişinin hayatını kaybetmesine neden olmuştur. Mevcut dönemde ise özellikle kırsal bölgelerde düşük yağış oranlarından ve azalan su seviyesinden ötürü durum Dünya Gıda Programı'na göre giderek kötüleşmektedir (WFP, 2022b). "*Tarımdan istenen çıktının alınamamasına, kırsaldaki istihdam faaliyetlerinin azalmasına, mera ve çayırın daralmasına ve su kıtlığının yaşanmasına neden olmuştur*" (WFP, 2022b). Bu döngünün bir sonucu olarak gıda fiyatları artmakta ve yoksul nüfusun gıdaya erişimi giderek zorlaşmaktadır.

Dünya Gıda Programı'na göre iklim değişikliğinin Somali'de açlığın yaşanmasında kilit rolü bulunmaktadır (World Food Programme [WFP] 2022a). Kuraklık bu bağlamda akla ilk gelen etkiler arasında yer almaktadır. Yukarıda da bahsedildiği üzere iklim değişikliğinden dolayı Somali'de görülen kuraklık süre olarak uzamış ve yoğunluk bakımından artmıştır (Spicer ve Renouil, 2022). Bu tabloya Somali nüfusunun üçte ikisinin hayvancılıkla ve tarımla geçinmesi eklendiğinde tablo daha da ağırlaşmaktadır çünkü verimli alanlar kuraklığa ve sele açık olup niteliğini kaybetme tehdidi altındadır (UNDP Somalia, 2021). Ayrıca Somali nüfusunun yüzde 60'ının kırsal bölgelerde yaşadığı unutulmamalıdır (International Committee of the Red Cross [ICRC], 2021).

İklim değişikliğinin etkilerine oldukça fazla oranda maruz kalsa da Somali'nin iklim değişikliğine etkisi oldukça sınırlıdır. Sanayi sektörünün neredeyse hiç olmaması Somali'yi en

az sera gazı salımında bulunan ülkeler arasına sokmaktadır (Beeler, 2016). Dünya Bankasının verilerine göre 2019 yılında Somali 690 kiloton salımda bulunmuştur. Bu rakam 4.8 milyon kiloton salımda bulunan ABD'nin 1/7.000'ini teşkil etmektedir (Walsh, 2022). Dünya genelinde sera gazı salımları değerlendirildiğinde Somali'nin yaklaşık yüzde 0.08 oranında salım yaptığı görülmektedir (ICRC, 2021).

Yukarıdaki tabloya rağmen Somali'nin iklim değişikliğine dair hedefleri bulunmaktadır. Küresel sıcaklık artışını Paris Anlaşması'nın da hedeflediği üzere 2 ya da 1.5 dereceyle sınırlı tutmak için gerekli adımların atılmasını, gelişmekte olan ve gelişmemiş ülkelerin yeni koşullara adapte olmaları ve sera gazı salımını azaltmaları için yılda en az 100 trilyon ABD doları'nın söz konusu ülkelere aktarılmasını da savunmaktadır (UNDP Somalia, 2021). Somali ayrıca iklim değişikliği ve etkileri ile mücadelede kullanılmak üzere yatırım için 2030'a kadar 55.5 milyar Amerikan dolarına ihtiyaç duymaktadır (UNDP Somalia, 2021). Somali, çevresel dayanıklılığın ve ekonomik istikrarın artmasının iklim değişikliği ile mücadelede kilit unsurlar olduğuna dikkat çekmektedir (WFP, 2021). Ayrıca iklim değişikliği ile mücadelede ormansızlaştırma ve çölleşmeye karşı mücadele etmeye çalışmaktadır (Beeler, 2016). Yerel düzeyde ve ulusal düzeyde adım atmaktadır. Çevre Müdürlüğü/Başkanlığı ülkede iklim değişikliği politikalarını geliştirilmesinden ve uygulanmasından sorumludur. 2020'de Ulusal İklim Değişikliği Politikası kabul edilmiştir. Burada iklim değişikliği faaliyetlerine öncelik verilmektedir (WFP, 2021). BMİDÇS'ne ilk ulusal bildirim 2019'da yapılmıştır.

2021'de Birleşik Krallık'ta gerçekleşen COP26 Zirvesi'nde iklim değişikliği ile mücadele ve iklim değişikliğine adaptasyon konularında Mogadişu yönetiminin söylemleri konuyla ilgili taleplerini ve görüşlerini anlamak açısından önem teşkil etmektedir. Gerek en az gelişmiş ülkelerin taleplerini yansıtmada gerekse Ulusal Katkı Beyanı'nın dünya kamuoyu ile paylaşmasında Somali'nin COP26'ya katılımı önemli bir gelişime olarak ele alınmıştır (UNDP Somalia, 2021). Somali'deki iklimle bağlantılı güvenlik tehditlerine bir an önce müdahale edilmesi gerektiği belirtilmiştir. Ulusal Katkı Beyanları'nın toplumun dayanıklılığını artıracak ve uzun süren istikrarsızlıktan sonra toparlanmak için kullanılacak bir platform olarak görülmesi gerektiği kaydedilmiştir (UNDP Somalia, 2021). İklim değişikliğinin etkilerinin giderek artan bir şekilde ekonomik ve toplumsal istikrara, ulusal güvenliğe zarar verdiğine dikkat çekilirken iklim değişikliğinin etkilerinin ülkede barışın ve istikrarın sağlanmasına bağlanması açısından yukarıdaki ifadeler önem teşkil etmektedir (UNDP Somalia, 2021).

Somali yönetimi söz konusu hedeflerini gerçekleştirmek adına uluslararası kesimden destek alabilmektedir. Örneğin BM insan haklarının hayata geçirilmesinin yanında iklim değişikliğiyle, kıtlıkla, açlıkla mücadelede Mogadişu ile iş birliği içindedir. Aynı zamanda BM'nin Somali'deki faaliyetleri sürdürülebilir hedefler kapsamında değerlendirilebilir. Söz konusu hedefler arasında sıfır açlık da bulunmaktadır. Hedefler 2015 tarihli 2030 Sürdürülebilir Kalınma Hedefleri olarak da bilinmektedir.

B. Uluslararası İklim Müzakereleri ve Somali

Paris Anlaşması'na taraftır. İklim değişikliği rejiminin denetim mekanizmalarından olan ulusal katkı beyanlarında bulunmaktadır. 2021 tarihli beyana bakıldığında sera gazı salımlarını yüzde 30 oranında azaltmayı hedeflediği görülmektedir (NDC Partnership, 2021).

Uluslararası iklim konferanslarına katılan Somali'nin burada kullandığı söylemleri önemlidir. Somalili yetkililere göre iklim değişikliğini ele almak barış ve istikrarın sağlanmasında önemli bir gelişme olacaktır. Çatışmanın ve radikalleşmenin büyük oranda iklim değişikliği ve doğal kaynakların bozulması ile bağlantısı olduğuna dikkat çekilmiştir (NDC Partnership, 2021). Dolayısıyla federal hükümetin kalkınma programlarına iklim değişikliği ile mücadeleyi eklediği vurgulanmıştır. Bu bağlamda öne çıkarılan sektörler olarak tarım ve gıda güvenliği, balıkçılık alanları, su yönetimi sistemleri, doğal felaketlere hazırlık, orman ve çevre sıralanabilir (NDC Partnership, 2021). Bunun yanında Ulusal Katkı Beyanları'nın uygulanabilmesi için maddi kaynak aktarımı, çevreye duyarlı teknolojinin aktarımı, kapasite inşası desteği gibi dış desteğe duyulan ihtiyacın altı çizilmektedir (NDC Partnership, 2021).

C. Somali'de Silahlı Çatışma, Terör ve İklim Değişikliği

Somali'de istikrarsızlığın başlıca nedenleri ve aynı zamanda göstergeleri olarak klanlar, farklı gruplar ve hükümet birlikleri arasında silahlı çatışmalar, eş-Şebab terör örgütünün saldırıları ve üye toplaması sıralanabilir. Söz konusu şiddet döngüsünün çok çeşitli nedenleri bulunmaktadır. İklim değişikliğinin olumsuz nitelikleri klanlar arasında gerginliğin ve silahlı çatışmaların çıkmasında, eş-Şebab'ın terör saldırıları düzenlemesinde ve üye toplamasında dolaylı neden ya da stres faktörü, tetikleyici unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Artan sıcaklıklar, yağış oranlarındaki düşüş, toz fırtınası, aşırı sıcak gibi faktörler tarımdan edinilen verimin azalmasına, gıda güvenliğine, açlığa ve kıtlığa neden olmaktadır. Örneğin çatışmaları, Eş-Şebab'ın üye toplamasını bu faktörler kolaylaştırmaktadır. 1997-2009 yılları arasında kuraklığın besi hayvanları üzerindeki fiyatları artırarak çatışmayı tetiklediği belirtilmektedir (Levy ve Sidel, 2014: 34).

İklim değişikliği, aynı zamanda devlet hassasiyetinin/kırılganlığının önemli stres faktörlerinden, tetikleyici unsurlarından biridir. Somali hükümetinin ve Afrika Birliği'nin mücadelesi devam etse ve bazı bölgelerden terör örgütü çekilse de dönem dönem eş-Şebab ses getiren büyük saldırılar düzenleyebilmektedir. Son olarak 29 Ekim 2022'de başkent Mogadişu'da düzenlediği terör saldırısında 100'den fazla kişi hayatını kaybetmiştir. Eş-Şebab, Somali'nin özellikle güneyinde kontrole sahiptir.

Eş-Şebab'ın terör saldırılarının yanında ülkenin kuzeyinde toprağa bağlı çatışmalar, merkez ve güney Somali'de klan çatışmaları yaşanırken hükümet güçleri de silahlı gruplarla çatışmaktadır. Dolayısıyla iklim değişikliğinin etkileri nedeniyle topluma yardım etmede hükümetin yapacakları sınırlı olmaktadır. Bu tablo karşısında yaklaşık 2.9 milyon kişi yerlerinden edilmiş durumdadır. Farklı kimlik ve siyasi gündeme sahip olunmasının, hükümetin

güvenliği sağlayamamasının yanında çatışmaların çıkmasında ve sürmesinde kuraklık, sel gibi aşırı iklim olayları etkilidir. Bunun yanında kıt olan kaynaklar üzerinde baskının ve rekabetin artması da çatışmalar üzerinde tetikleyici etkiye sahiptir. Kişilerin yerlerinden edilmesi ve göç sebebiyle iklim değişikliği Somali'nin geleneksel, yerel çözüm mekanizmalarını da etkilemiştir. Diğer bir ifadeyle iklim değişikliği Somali toplumunun sorunlarıyla baş etmesinin ve geleneksel çözümlerin uygulanmasının önüne engel koyabilmektedir (Winning the Peace, 2020: 21).

İklim değişikliğinin etkisinin gösterildiği bu tablo görevi uluslararası barış ve güvenliği sağlamak olan BM Güvenlik Konseyi'nin de dikkatini çekmiştir. 2018'de BM Güvenlik Konseyi, iklim değişikliğinin Somali'deki çatışmaların çıkmasında ve sürmesinde rolü olduğuna dair ilk defa bir açıklamada bulunmuştur. İlgili metinde kuraklığın, çölleşmenin, gıda güvensizliğinin, toprağın kalitesizleşmesinin altı çizilmiştir (Winning the Peace, 2020: 21).

Bu kapsamda aşırı hava olaylarının Puntland'deki Eyl bölgesindeki çatışmaları yoğunlaştırması örneği verilebilir. Özellikle 2019'daki tayfun zamanında mallar, çiftlikler, besi hayvanları büyük oranda zarar görmüştür; kişilerin yerlerinden edilmesiyle sonuçlanmıştır. Yerel halk o dönem doğal kaynakların neredeyse kıt seviyede olmasının ve insanların yerlerinden edilmesinin yerel rekabeti artırarak çatışmalara neden olabileceğini vurgulamıştır (Winning the Peace, 2020: 22). Suyun ve verimli alanın azlığı nedeniyle çiftçiler ve hayvancılar arasındaki çatışmaların arttığını kaydetmiştir. (Winning the Peace, 2020: 22). Bu bağlamda iki klan arasında hayvan otlatma arazisi üzerindeki rekabetten kaynaklanan çatışma örnek olarak verilebilir. Güney Batı Somali'de Waynlaweyn bölgesinde 2018'in ortalarında çıkan çatışma sebebiyle fazla sayıda kişi hayatını kaybetmiş ve yine birçok kişi yerlerinden edilmiştir. 2020'nin sonlarına doğru çatışma yeniden patlak vermiştir. (Winning the Peace, 2020: 23). Kismayo'da da iki klan arasında toprak mülkiyeti üzerindeki rekabet sebebiyle çatışma meydana gelmiştir. Yine fazla sayıda can kaybının yaşandığı ve yerlerinden edilen kişilerin sayısının fazla olduğu belirtilmektedir (Winning the Peace, 2020: 23). Bazı klan gruplarının silaha sahip olmalarının ve ülkede silaha ulaşmanın nispeten kolay olmasının çatışmanın çıkmasında ve sürmesinde önemli rolü bulunmaktadır.

İklim değişikliği nasıl çatışmaların çıkmasını etkiliyor veya tetikliyorsa benzer etkiye barışı koruma ve sürdürme faaliyetlerinde de rastlamak mümkündür. Bunun en önemli nedeni iklim değişikliğinin toplumsal, siyasi ve ekonomik faktörleri etkilemesi ve şekillendirmesidir (Eklöw ve Krampe, 2019: 18). Somali ve Afrika Boynuza kapsamında da bu durum geçerlidir. İklimle dayalı çevresel değişimler UNSOM'un ülkedeki faaliyetlerini olumsuz yönde etkilemekte ve zorlaştırmaktadır (Eklöw ve Krampe, 2019: 18). UNSOM'un başlıca hedefleri olan barış ve istikrarın sağlanmasına örnek olarak Federal Somali Hükümeti'ni barış korumada, kurmada ve devlet inşasında desteklemesi verilebilir. Silahsızlanma, savaşçıların ya da eski teröristlerin topluma katılmaları ve çeşitli alanlarda görev almaları da sıralanabilir (Eklöw ve Krampe, 2019: 18). Dolayısıyla çoban ve çiftçiler arasındaki anlaşmazlık ve çatışmalar, isyancı

gruplara üye toplanması ve toprak üzerinde rekabet UNSOM'un görev alanlarına girmektedir (Eklöw ve Krampe, 2019: 18). İklim değişikliği bu sayılan her üç görevin de yerine getirilmesini giderek zorlaştırmaktadır (Eklöw ve Krampe, 2019: 18).

Doğu Afrika'da düzensiz yağın yağmurlar ve sıcaklıktaki değişiklikler tarımı oldukça olumsuz etkilemekte olup çobanlar ve çiftçiler arasındaki rekabeti artırarak çatışmaya neden olabilmektedir (Eklöw ve Krampe, 2019: 18). İklim değişikliğinin etkilerinden ötürü çobanlar güzergâhlarını değiştirerek farklı zamanlarda ve dönemlerde yeni otlak alanlar aramaktadır. Bu durum da çobanlar ve çiftçiler arasında gerginliğin ve dolayısıyla çatışmaların artmasına neden olmaktadır.

Çobanlar ve çiftçiler arasında her daim çatışma, sorun olduğu hatırlatılırken mevcut dönemde ise söz konusu sorunların çözümünün giderek zorlaştığına dikkat çekilmektedir (Eklöw ve Krampe, 2019: 19). Çünkü iklim değişikliğinden hareketle geleneksel ve teamüle dayalı çözümlerin artık uygulanmadığı ya da uygulanırsa bile bunlardan sonuç alınmadığı ifade edilmektedir. Siyasi ara bulucuların göç etmesi burada neden olarak gösterilmektedir. Ayrıca eş-Şebab'ın kontrolü altındaki bölgelerde teamül yani örf ve âdet hukuku yerine Şeriat'ı uygulaması da söz konusu geleneksel çözüm yollarının kullanılmamasına sebebiyet vermektedir.

İklim değişikliğine dayalı gelişmelerden ve şiddet olaylardan dolayı Ağustos 2019 itibarıyla 2.6 milyon kişi yerlerinden edilmiştir (Eklöw ve Krampe, 2019: 20). Ani bastırın seller örnek olarak verilebilir. Özellikle güney ve merkez bölgelerde yaşanan sel felaketlerinden dolayı 2018'de 215.000'e yakın kişi yerlerinden edilmiş ve Mogadişu gibi kentlere göç etmek durumunda kalmıştır. Her ne kadar kente, şehre göç edilse de söz konusu kesimin ihtiyaçlarının karşılanabildiğini, kamu hizmetlerinden yararlanabildiğini ifade etmek pek mümkün değildir. Ayrıca geldikleri yerde özel mülkiyette izinsiz yaşamaları da gerginliğe neden olabilmektedir (Eklöw ve Krampe, 2019: 20).

Söz konusu tablonun istikrarsızlığa ne kadar açık olduğunu anlamak için eş-Şebab'ın ve diğer isyancı grupların da faaliyetlerine bakmak faydalı olacaktır. İklim değişikliğiyle bağlantılı olarak kaynakların azalması ve kaynaklar üzerindeki rekabet, tarım ve hayvancılıkla geçinen Somali nüfusunun yaşamını idame ettirmesinde büyük zorluklarla karşılaşmasına neden olmaktadır. Özellikle genç nüfus bu durumdan haliyle olumsuz etkilenmektedir. Örneğin eş-Şebab gibi örgütlerin etkisi altına girmeye daha açık ve deniz haydutluğu faaliyetlerine katılmaya daha yatkın olabilmektedir (Winning the Peace, 2020). Olumsuz koşulların hüküm sürdüğü bu tabloda eş-Şebab özellikle çocukları üye olarak toplamaya çalışmakta ve bunun karşısında aileler çeşitli kamplarda yaşamayı tercih etmektedir. Fakat kamplarda da tablo iç açıcı değildir; çünkü eş-Şebab ve başka isyancı gruplar üye toplama girişiminde bulunabilmektedir (Eklöw ve Krampe, 2019: 21). Öyle ki Somali 2018'de en fazla çocuğun silahlı gruplara katıldığı ve silahlı çatışmalarda kullanıldığı ülke olarak belirlenmiştir (Eklöw ve Krampe, 2019: 21). Üye toplamada başarıya ulaşılmasının nedenleri arasında iklim değişikliğinden ve başka faktörlerden

kaynaklanan doğal kaynakların azalmasının ve şiddet döngüsünün terör örgütleri tarafından suistimal edilmesinin önemli yeri bulunmaktadır (Eklöw ve Krampe, 2019: 21). Bu bağlamda şiddet döngüsünün, çevresel ve iklime dayalı bozulmaların eş-Şebab gibi terör örgütlerinin ve isyancı grupların üye toplama faaliyetlerini kolaylaştırdığı için UNSOM'un silahsızlandırma ve eski üyelerin topluma entegrasyonu gibi faaliyetlerini olumsuz etkilediğini söylemek mümkündür. (Eklöw ve Krampe, 2019: 21). Benzer yorum Afrika Birliği'nin Somali Gücü (*African Union Mission in Somalia*, AMISOM) için de yapılabilir çünkü AMISOM'un başlıca faaliyetleri eş-Şebab'ı yok etmek ve Federal Somali Hükümeti'ni korumaktır. Somali ordusunun tam anlamıyla oluşturulmasına kadar AMISOM görevlerine devam edecektir.

Özellikle tekrarlayan ve uzun süren kuraklıkların ve sellerin klanlar, farklı kesimler arasında gerilimi ve rekabeti artırdığını tekrarlamak faydalı olacaktır. Bunun en önemli nedeni ekilebilir, kullanılabilir yani tarıma elverişli alanların giderek azalmasıdır. Somali'de toprak üzerinde mülkiyet hakkı oldukça hassas bir konudur (Eklöw ve Krampe, 2019: 22). Dolayısıyla iklim değişikliğinin yukarıda bahsedilen etkileri de devreye girince bu hak üzerindeki gerginlik ve rekabet artmaktadır. Örneğin 2011'deki kuraklık dalgası sebebiyle yerlerinden edilen kişilerin çoğunluğunun tarımla uğraştığını hatırlatmak faydalı olacaktır. Selin olumsuz etkisini ise şöyle açıklamak mümkündür: küçük ve nispeten daha güçsüz olan klanlar, selden dolayı bölgelerini terk ettiklerinde daha güçlü ve kalabalık klanlar tarafından bölgeleri işgal edilmiştir. Dolayısıyla yukarıdaki sarmal devam ederek su, toprak gibi kıt kaynaklar üzerindeki rekabet ve baskı artmıştır.

Eş-Şebab, 2000'li yıllardaki kuraklık döneminde ülkenin güneyindeki yeşil alanları işgali sayesinde gıda, su ve toprağa erişerek gücünü artırmaktadır (Eklöw ve Krampe, 2019: 23). Eş-Şebab'ın kontrolü altında bulunan bölgelerde 900.000 kişiye yardımın ulaşamadığına dikkat çekilmektedir. Somali Federal Cumhuriyeti yönetiminin kontrolü altındaki alanlara ise yardım ulaşabilmektedir. Eş-Şebab'ın özellikle Somali'nin güneyinde insani yardımlar üzerinde kısmen kontrole sahip olması söz konusu yardımların kime nasıl ulaşacağını etkilemektedir. Terör örgütü hangi tip yardımların bölgeye girip girmeyeceğine karar verirken yardım kuruluşlarından ücret almakta ve faaliyetlerini kontrol etmektedir (Eklöw ve Krampe, 2019: 27). Eş-Şebab'ın İnsani İşlerden Sorumlu Koordinasyon Ofisi açması, durumun önemini ve terör örgütünün gücünü gözler önüne sermektedir.

Sadece çatışmaların çıkmasında, terör saldırılarının düzenlenmesinde ve terör örgütünün üye toplayabilmesinde değil, barışın ve istikrarın sağlanmasına ve korunmasına yönelik faaliyetlerde de iklim değişikliği bir engel olarak kendini göstermektedir. İklim değişikliğinin UNSOM'un barışın ve güvenliğin sağlanmasına yönelik faaliyetlerinde engel teşkil ettiğinin altı çizilmektedir (Eklöw ve Krampe, 2019: 21). UNSOM, Somali hükümetine barışı sağlamada ve devlet inşasında yardımcı olmakla, öneriler getirmekle yükümlüdür.

Somali'de klanlar arasında çatışmalar, eş-Şebab terör örgütünün saldırıları iklim değişikliğinin etkisiyle birlikte gıda arzını olumsuz etkilemektedir. Gıdaya olan talep ise artarak devam etmektedir. Dolayısıyla arz-talep arasındaki uçurum açlık hatta kıtlık tehdidini artırmaktadır.

V. Momentum, Çözüm ve Somali

Momentumun hem uluslararası alan kapsamında hem de Somali bazında değerlendirilmesi gerekmektedir. Momentumun canlı tutulmasını sağlayacak ya da var olduğunu gösterecek unsurlar arasında alanında uzman ve yetkin uluslararası kuruluşların hazırladığı raporlara değinilebilir. BM İnsani Yardım Koordinasyon Ofisi'nin (*Office for the Coordination of Humanitarian Affairs*) ve Uluslararası Kızılhaç ve Kızılay Örgütleri Uluslararası Federasyonu'nun (*International Federation of Red Cross and Red Crescent Societies*) Ekim 2022 tarihli raporları örnek olarak verilebilir. Aşırı sıcaklık dalgaları ile mücadelede geç kalınmadan adımların atılması gerektiği vurgulanmıştır (Africanews, 2022b). Önlem alınmaması durumunda büyük çapta ölümlerin yaşanabileceğine ve insanların buldukları yerleri terk edip yeni yerleşim yerleri arayabileceğine dikkat çekilmiştir. İklim değişikliği ile mücadele edilememesi sebebiyle aşırı hava olaylarının yaşanmasının da altı çizilmiştir. Hâlihazırda açlık, kıtlık, yoksulluk ve çatışmaya maruz kalan ülkelerde iklim değişikliğinin olumsuz etkileri daha yoğun ve kötü hissedilmektedir.

Eylül 2022'de Dünya Meteoroloji Örgütü'nün yaptığı açıklamada sera gazı salımlarının rekor kırdığına dikkat çekilmektedir (Africanews, 2022a). Değişen iklime ve salımlara uyum sağlamak için acil adım atılması gerekmektedir.

BM Genel Sekreteri Antonio Guterres Eylül 2022'de yaptığı açıklamasında hava, iklim ve su ile ilgili felaketlerin son 50 yıllık bir sürede 5 katı fazlaştığına dikkat çekmiştir (Africanews, 2022a). Guterres, dünyanın farklı yerlerinde gerçekleşen felaketleri hatırlatarak bunların insan ırkının fosil yakıtı bağımlı olmasından kaynaklandığını savunmuştur (Africanews, 2022a). Guterres'in örnek verdiği felaketler ise şunlardır: Avrupa'daki sıcaklık dalgaları, Pakistan'daki seller; Çin'de, ABD ve Afrika Boynuzu'nda uzun süren kuraklıklar. Guterres, ayrıca, 2015 Paris Zirvesi'nde küresel iklim sıcaklığının 1.5 derece ile sınırlı tutma kararının alındığına, fakat fosil yakıt tüketimi yüzünden artık bu hedefin gerçekleşme sürecinden sapıldığına dikkat çekmiştir.

Özellikle 2020'li yıllarla birlikte çevresel barış inşası, çevresel ara buluculuk kavramları ortaya atılmıştır. Çevresel sürdürülebilirliğin barış inşasında önemli rolü olduğuna dair anlayış Somali'ye yapılan önceki müdahalelerde ele alınmamıştır. Öte yandan 2010'lu yılların sonlarına doğru çevrenin barış inşasında, korumasında giderek merkeze alındığı görülmektedir. Örnek olarak Somali'ye çevresel güvenlik danışmanın atanması verilebilir. Çevresel güvenlik danışmanın Somali bağlamında görev yapması çevre, iklim ve güvenlik arasındaki ilişkinin ve ilgili momentumun varlığına ve sürdürülmesine dair bir gösterge olarak kabul edilebilir. Danışmanın atanması ilk defa 2017 yılında gündeme gelmiş olup UNSOM-BM Çevre

Programı'nın etkileşimi ve faaliyetleri kapsamında hayata geçirilmiştir. Çevresel bozulmaların toplumsal ve dolayısıyla güvenlik üzerindeki etkilerinin incelenmesi ve Somalide istikrarın sağlanması ihtiyaçlarından doğmuştur. İklim değişikliği, çevresel bozulmalar ve doğal kaynaklar üzerindeki rekabet başlıklarında çalışmalarda bulunmaktadır.

BM'nin Somali İklim Güvenliği ve Çevre Danışmanı Christophe Hodder; ordu, polis, deniz kuvvetleri ile çalışırken çevreyi ve iklimi merkeze alan anlayışın ana akım olması gerektiğini belirtmiştir. Uzun döneme yönelik çözümlerin benimsenmesi ve ilgili çalışmaların insani, çevresel ve ekosistemsel güvenliği merkezine alması gerektiğini kaydetmiştir (UNEP, 2022). Kömürün çıkarılması için ağaçların kesilmesinin ormansızlaşmaya yol açması gibi kaynak tahribatı başlıkları üzerinde çalışılabileceğini vurgulamıştır (UNEP, 2022). 2012'de kömür çıkarma ve kömür faaliyetinin BM tarafından yasaklandığı hatırlanmalıdır. Önemli oranda kömür, Körfez Arap ülkelerine ihraç edilmektedir (Beeler, 2016). Yaklaşık 4.4 milyon ağaç kesilmiş, 180.000 hektardan fazla alan ağaçsız kalarak toprak otlatma ve tarım için elverişsiz hale gelmiştir (Beeler, 2016).

Momentumun uluslararası alanda geçerli olduğunu gösteren gelişmeler BMİDÇS'nin Taraflar Konferansı kapsamında verilebilir. BM Kalkınma Programı'nın (*UN Development Programme*) Birleşik Krallık'ın Glasgow kentinde 2021'de düzenlenen COP26'ya Somaliden bir heyetin katılımının desteklemesinin Somalî'nin ilgili politikalarının dünya kamuoyu ile paylaşılması ve momentumun yaratılıp canlı tutulmasındaki rolü sebebiyle vurgulanması gerekmektedir.

Momentum değerlendirilirken genel olarak çevre ve güvenlik, özel olarak iklim değişikliği ve çatışmalar arasındaki bağlantı ele alınmalıdır. İlgili teamül ve konsensüs giderek yaygınlaşmaktadır. Diğer bir ifadeyle artan bir şekilde iklim değişikliğinin istikrarsızlığa etkisi çevre-güvenlik kapsamında değerlendirilmeye çalışılmaktadır. Zaten yukarıda da belirtildiği üzere iklim değişikliği-gıda hakkı ve insan hakları bağlamında Somali kapsamında momentumun yaratılmasında başlıca örnek silahlı çatışmaların çıkmasında iklim krizinin ya da değişikliğinin dolaylı etkiye sahip olduğuna yönelik teamüldür. COP26 ile birlikte iklim krizinin güvenlik anlamında değerlendirilmesine ve ilgili önlemlerin alınmasının hızlanmasına yönelik adımlar atılmıştır. Zirve sonucunda kabul edilen Glasgow İklim Paketi söz konusu ilerlemeye dikkat çekmektedir. (Gürseler, 2021: 289). Birleşik Krallık eski Başbakanı Boris Johnson, iklim krizi ile yeterince mücadele edilmediği takdirde ciddi anlamda jeopolitik olaylarla karşılaşılacağı uyarısında bulunmuştur (Gürseler, 2021: 291). ABD eski başkanı Barack Obama, iklim krizi sebebiyle özellikle belirli bölgelerde yaşamının giderek daha tehlikeli hale geldiğini "yeni göç dalgalarının tetiklendiğini ve çatışmaların derinleştiğini" ifade etmiştir (Gürseler, 2021: 291).

2015 tarihli COP21, Paris Anlaşması'nın kabul edilmesi ve Anlaşma'nın bağlayıcı hükümler içererek ABD ve Çin Halk Cumhuriyeti'ni sürece dâhil etmesi açısından önemlidir. COP21'e giden süreçte iklim krizi ve güvenlikleştirme ilişkisi kurularak sürece, silahlı çatışmalara dikkat

çekilmeye çalışılarak iklim değişikliği ile mücadele ve iklim değişikliği ile adaptasyonda hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerin adım atması amaçlanmıştır. Örneğin dönemin ABD Başkanı Obama, iklim değişikliğinin Suriye'deki iç savaşta rolü olduğunu vurgulamıştır (Gürseler, 2022: 1522).

COP27'den de bahsedilmesi gerekmektedir. İrlanda Dışişleri Bakanı Simon Coveney, Somali Cumhurbaşkanı Hasan Şeyh Mahmud, dışişleri ve iklim bakanları ile bir araya gelerek iklim değişikliği ile mücadelenin bir ahlaki zorunluluk olduğunu, çünkü iklimin insan hayatını tehdit ettiğini belirtmiştir (Boland, 2022). Coveney, Somali'nin ilginç bir örnek teşkil ettiğini, özellikle iklim değişikliğinin toplumlar üzerinde ne kadar dramatik etkilere sahip olduğunu göstermesi açısından önemli olduğunu kaydetmiştir. Çocuklarının açlık ile mücadele ettiğine, kuraklığın devam ettiğine, kırsal alanda yaşayan bazı grupların kendilerini besleyemediklerine dikkat çekmiştir (Boland, 2022).

Sonuç

Uluslararası kesimde giderek artan bir biçimde iklim değişikliğinin insan hakları ile beraber değerlendirilmesi ve ele alınması gerektiğine dair anlayış yerleşmektedir (Tignino ve Mbengue, 2022: 3). İnsan hakları, iklim değişikliği ve gıda hakkının Somali örneği kapsamında değerlendirilmesi ise bir paradigma değişikliğini gerekli kılmaktadır.

Çatışmaların istikrarsızlığa katkısı bağlamında gıda hakkının, iklim değişikliğinin ve insan haklarının değerlendirilmesi önemlidir. Bu aynı zamanda iklim değişikliğinin insan hakları bağlamında ele alınmasına dair farkındalığın artmasına neden olabilir. İklim değişikliği-çatışma ilişkisi bağlamında gıda hakkının değerlendirilmesi hem Somali'nin hem de uluslararası kesimin konuya yönelik sorumluluğunun altını çizmektedir. COP27'de de gelişmekte olan ülkelerin tarihsel sorumluluk kapsamında gelişmiş ülkelere destek istediği hatırlanmalıdır.

Çatışma-iklim değişikliği arasındaki ilişkiye dair momentum iklim değişikliği rejimi ve insan hakları çerçevesi arasındaki eksik unsurları tamamlayabilir. Bu bağlamda insan hakları ve iklim değişikliğine dair hukuki düzenlemelerin uyum içinde olmasının ve birbirini desteklemesinin önü açılabilir. Dolayısıyla bir paradigma değişikliğine ihtiyaç duyulduğu ifade edilebilir.

Yukarıdaki tablodan da hareketle gıda, gelişme ve sağlıklı çevrede yaşama hakları iklim krizi ya da iklim değişikliği kapsamında değerlendirildiğinde insan hakları penceresinden bakılmaktadır. Maruz kaldığı istikrarsızlık ve iklim değişikliğinin olumsuz etkileri kapsamında Somali'nin söz konusu denkleme eklenmesi iklim değişikliği-gıda hakkı ve insan hakkı arasındaki ilişkide oluşacak momentum, Somali'nin sorunlarını çözüme uluslararası yardım sağlanmasına dair farkındalığı ve iklim değişikliğiyle mücadelede insan haklarının gözetilmesine yönelik farkındalığı yaratabilir ya da canlı tutabilir. İnsan hakları, gıda hakkı ve iklim

değişikliğinin Somali boyutunda incelenmesi bahse konu ilişkilere dair momentumun canlanmasında önemlidir çünkü gıda hakkının ve iklim değişikliğinin insan hakları bağlamında incelenmesi uzun ve zorlu bir süreci gerektirmiştir.

Paradigma değişikliğini de hedefleyen momentumun kurulması ve de canlı tutulması iklim değişikliğine uyum ve mücadelede de önemli rol oynayabilir. Bu bağlamda özellikle gıda üretim sistemlerinin ve kalkınmaya/gelişmeye dair politikaların sürdürülebilir olmadığı hatırlanmalıdır. Zaten bu tablo da iklim krizinin/değişikliğinin etkilerini artırmakla sonuçlanmaktadır.

Somali bağlamında denkleme insan hakları penceresinden bakmak korunmaya ihtiyacı olan kesimin haklarının üzerinde durulmasını gerektirmektedir. Diğer bir ifadeyle söz konusu kesim olarak açlığa maruz kalanlar, yetersiz beslenenler ve iklim değişikliğinden en fazla etkilecek grup sıralanabilir.

Somali merkezli momentum, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki denkleme de etkileyebilir. Örneğin gelişmekte olan ülkelere sağlanacak yardımdan telafi aşamasına geçilebilir. Bu bağlamda Somali'nin en az sera gazı salımı yapan ülkelere olması ama iklim değişikliğinin etkisini en fazla hisseden ülkeler arasında yer alması unutulmamalıdır.

İklim değişikliğinin ve gıda hakkının insan hakları bağlamında Somali örneğinde incelenmesi iklim değişikliği rejimi ve insan hakları arasında bağlantı kurulmasına yardımcı olabilir. Aynı zamanda iklim değişikliğinin insan hakları sorunu olduğuna dair farkındalığı artırabilir. Sağlıklı bir çevrede yaşama gibi çevresel hakların uzun bir süreç içinde insan hakları bağlamında değerlendirilmesi ve iklim değişikliğinin silahlı çatışmaların çıkmasındaki tetikleyici rolünün uluslararası kesim tarafından giderek daha fazla kabul görmesi bu çalışmada savunulan momentumun süreç içinde canlı tutulabileceğini göstermektedir. Örnek vermek gerekirse BM'nin Somali'de ormanların tahrip edilip kömürün çıkarılmasını yasaklaması momentumun ve artan farkındalığın bir başka göstergesi olarak yorumlanabilir. Bunun yanında Somali'nin söz konusu denkleme incelenmesinin bir diğer nedeni iklim değişikliğinin etkilerine karşı göçün yaşanmasının, kişilerin yerlerinden edilmesinin istikrarı ve güvenliği tehdit edebilecek unsurlar olmasıdır.

İklim değişikliğine dair daha önceki çalışmalar, zengin ve yoksul ülkeler arasındaki eşitsizliği ve özellikle yoksul ülkelerdeki hassas kesimlerin konudan ne ölçüde etkilendiği üzerinde durmamıştır. Dolayısıyla insan hakları, iklim değişikliği ve gıda hakkı, yoksul ülkelerin ve özellikle burada yaşayan hassas kesimlerin ihtiyaçlarına odaklandığı için söz konusu momentum olduğunu ve Somali'nin incelenmesinin söz konusu momentumu canlı tuttuğunu göstermektedir. Sonuç olarak hükümetin yeterli parası ve altyapısı olmaması Somali'yi bir kez daha uluslararası yardım ihtiyacında bulunan bir ülke haline getirmektedir.

Kaynakça

- Ahmad, A. (2012). Agenda for Peace or Budget for War? Evaluating the Economic Impact of International Intervention in Somalia, *International Journal*, 67 (2), 313-331
- Aminga, V. (2020). Policy Responses to Climate-Related Security Risks: The African Union, SIPRI Background Paper.
- Beeler, C. (2016). An unlikely early adopter of Paris climate agreement: Somalia. (2022, Kasım), *The World*: <https://theworld.org/stories/2016-05-05/unlikely-early-adopter-paris-climate-agreement-somalia> adresinden alındı.
- Boland, L. (2022). 'People are dying': Coveney meets leaders of climate-vulnerable countries at COP27, (2022, Kasım), *The Journal*: <https://www.thejournal.ie/cop27-day-four-simon-coveney-5914411-Nov2022/> adresinden alındı.
- Clima, E. (2022). The Right to a Healthy Environment: Reconceptualizing Human Rights in the Face of Climate Change, *Reciel*, 31, 38-49
- Climate: UN chief urges developed countries to deliver on their pledges, (2022a). (2022, Kasım), *Africanews*: <https://www.africanews.com/2022/09/14/climate-un-chief-urges-developed-countries-to-deliver-on-their-pledges/> adresinden alındı.
- Crisis in Somalia: Aid workers hampered as needs rise. (2022). 25 Kasım 2022 tarihinde *Rescue*: <https://www.rescue.org/article/crisis-somalia-aid-workers-hampered-needs-rise> adresinden alındı.
- DanChurchAid, Norwegian Church Aid and ACT Alliance. (2020). *Winning the Peace: Peacebuilding and Climate Change in Mali and Somalia*.
- Filardi, M. (2010). *Realizing the Human Right to Adequate Food in Times of Climate Change*, Yayınlanmamış Makale
- Food and Agriculture Organization,(2009). *State of Food Insecurity in the World: Economic Crisis, Impacts and Lessons Learned*, Rome.
- Eklöv, K. ve Krampe, F. (2019). *Climate-Related Security Risks and Peacebuilding in Somalia*. Stockholm International Peace Research Institute, Solna.
- Gürseler, C. (2021). COP26 ve İklim Değişikliğinin Güvenlikleştirilmesi, 1. Uluslararası Hitit Güvenlik Çalışmaları Kongresi 24-27 Aralık 2021, 289-292.
- Gürseler, C. (2022). Ukrayna Krizi ve Ekokırım: Çevresel Bozulmaların Güvenlikleştirilmesinde Son Adım, *İdealkent: Kent Araştırmaları Dergisi*, 13 (37), 1504-1534
- Heatwaves will make entire regions uninhabitable within decades -UN, Red Cross, (2022b). (2022, Kasım), *Africanews*: <https://www.africanews.com/2022/10/11/heatwaves-will-make-entire-regions-uninhabitable-within-decades-un-red-cross/> adresinden alındı.
- Jegede, A. O. (2018). Africa versus Climate Change Loss and Damages, *Journal of African Foreign Affairs*, 5 (2), 207-226.
- International Committee of the Red Cross. (2021). "If your animals die, you die with them" – Somali herders defenceless against the climate crisis. (2022, Kasım), ICRC: <https://www.icrc.org/en/document/somalia-herders-climate-change-conflict-crisis> adresinden alındı.

- Levy B. S. ve Sidel, V. W. (2014). Collective Violence Caused by Climate Change and How It Threatens Health and Human Rights, *Health and Human Rights Journal*, 16 (1), 32-40.
- Marshall, W. (2021). Is Climate Change Fuelling Al-Shabaab's Resurgence in Somalia?, 25 Kasım 2022 tarihinde Global Risk Insights: <https://globalriskinsights.com/2021/09/is-climate-change-fuelling-al-shabaabs-resurgence-in-somalia/> adresinden alındı.
- Mohamed, S. A. A. (2022). Nexus of Climate Change and Food Security, Policy Brief, Chiang Mai University School of Public Policy
- Mboya, A. (2018). Human Rights and the Global Climate Regime, *Natural Resources Journal*, 58 (1), 51-74
- Sasson, A. (2012). Food Security for Africa: An Urgent Global Challenge, *Agriculture & Food Security*, 1 (2), 1-16.
- Shiva, V. (2003). *Su Savaşları*, İstanbul: Aram Yayıncılık
- Somalia Submits Enhanced Ndc, Recognizing Climate Crisis' Urgency By Emphasizing Adaptation With Mitigation Co-Benefits. (2021). (2022, Kasım), NDC Partnership: <https://ndcpartnership.org/news/somalia-submits-enhanced-ndc-recognizing-climate-crisis%E2%80%99-urgency-emphasizing-adaptation> adresinden alındı.
- Spicer, N., Renouil, B. (2022). Somalia: The Curse of Famine, 25 Kasım 2022 tarihinde France 24: <https://www.france24.com/en/tv-shows/reporters/20221014-somalia-the-recurring-cycle-of-drought-and-famine> adresinden alındı.
- Tignino, M. ve Mbengue, M. M. (2022). Climate Change at the Crossroads of Human Rights: The Right to a Healthy Environment, the Right to Water and the Right to Eevelopment, *Reciel*, 31, ,3-6
- Türkeş, M. (2020). İklim Değişikliğinin Tarımsal Üretim ve Gıda Güvenliğine Etkileri: Bilimsel Bir Değerlendirme, *Ege Coğrafya Dergisi*, 29 (1), 125-149.
- UNDP Somalia. (2021). UNDP supports Somali delegation to take part in COP 26. (2022, Kasım), UNDP Somalia: <https://undpsom.medium.com/undp-supports-somali-delegation-to-take-part-in-cop-26-226254c24a2d> adresinden alındı.
- Walsh, D. (2022). Trapped Between Extreme Weather and Extremists, Somalis Brace for Famine, (2022, Kasım), *The New York Times*: <https://www.nytimes.com/2022/11/21/world/africa/somalia-famine-al-shabab-climate.html> adresinden alındı.
- WFP Critical Corporate Initiative: Climate Response Analysis Somalia, 2021
- World Food Programme. (2022a). Climate Response Analysis for Somalia. (2022, Kasım), World Food Programme: <https://www.wfp.org/publications/climate-response-analysis-somalia> adresinden alındı.
- World Food Programme. (2022b). Somalia. (2022, Kasım), World Food Programme: https://www.wfp.org/countries/Somalia?utm_source=google&utm_medium=cpc&utm_campaign=16863091590&utm_content=132403519581&gclid=CjwKCAjwKmaBhBMEiwAyl-NuwIBGiL0nhV0ezP3B9wLjmekQCeUXpaRXoRlmwWJK2RRNwkPtea0AxoCFFIQAvD_BwE&gclid=aw.ds adresinden alındı.

TÜRKİYE
İNSAN HAKLARI VE
EŞİTLİK KURUMU

TÜRKİYE
İNSAN HAKLARI VE
EŞİTLİK KURUMU

TÜRKİYE
İNSAN HAKLARI VE
EŞİTLİK KURUMU

TÜRKİYE
İNSAN HAKLARI VE
EŞİTLİK KURUMU

TÜRKİYE
İNSAN HAKLARI VE
EŞİTLİK KURUMU

TÜRKİYE
İNSAN HAKLARI VE
EŞİTLİK KURUMU

TÜRKİYE
İNSAN HAKLARI VE
EŞİTLİK KURUMU

TÜRKİYE
İNSAN HAKLARI VE
EŞİTLİK KURUMU

TÜRKİYE
İNSAN HAKLARI VE
EŞİTLİK KURUMU

TÜRKİYE
İNSAN HAKLARI VE
EŞİTLİK KURUMU

Dr. Feynep İSPİR

TÜRKİYE
İNSAN HAKLARI VE
EŞİTLİK KURUMU

**Doç. Dr.
Hamdi Gökçe
ZABUNOĞLU**

Oturum Başkanı

ULUSLARARASI SEMPOZYUM
İNSAN HAKLARI GÜDÜRLERİNDE
İKLİM DEĞİŞİMLİĞİ VE GIDA HAKKI
7-8 ARALIK 2023 - ANKARA

TÜRKİYE
İNSAN HAKLARI VE
EŞİTLİK KURUMU

**Dr. Öğr. Üyesi
İsmail ÇAKAN**

Alyon Kocatepe Üniver-
sitesi Hukuk Fakültesi

ULUSLARARASI SEMPOZYUM
İNSAN HAKLARI GÜDÜRLERİNDE
İKLİM DEĞİŞİMLİĞİ VE GIDA HAKKI
7-8 ARALIK 2023 - ANKARA

2

OTURUM

Hukuk Pratiği
Açısından İklim
Değişikliği ve Gıda
Hakkı

Doç. Dr. **Hamdi Gökçe ZABUNOĞLU**

Oturum Başkanı

İklim Davaları: Urgenda Vakfı v. Hollanda Hükümeti Davası

Dr. Öğr. Üyesi Seher ÇAKAN – Afyon Kocatepe Üniversitesi

İklim Değişikliği Davaları ve Türk Hukukunda İdarenin İklim Eylemsizliğinden Doğan Sorumluluğu

Arş. Gör. Rabia ERSOY – Ankara Üniversitesi

İklim Değişikliği ile Mücadelenin Gıda Hakkından Kaynaklanan Yükümlülükler Bağlamında Değerlendirilmesi

Dr. Rabia İlay AKBULUT PEERZADA

İklim Davaları: Urgenda Vakfı v. Hollanda Hükümeti Davasası

*Climate Change Litigation: Urgenda
Foundation v. State of the Netherlands*

Dr. Öğr. Üyesi Seher ÇAKAN*

Öz

İklim değişikliği davalarının sayısı her geçen gün artmaktadır. Hollanda, Almanya, İsviçre, ABD, Pakistan, İtalya gibi farklı ülkelerde iklim davalarının açıldığı görülmektedir. Bu bakımdan iklim davalarının iklim değişikliğiyle mücadelede önemli bir araç olarak karşımıza çıkmaya başladığı söylenebilir.

Urgenda Vakfı davası devletlerin, iklim değişikliği tehdidine karşı gerekli önlemleri almaması sebebiyle insan haklarını ihlal edebileceklerini göstermesi bakımından önemlidir. Urgenda davasında, Hollanda Yüksek Mahkemesi Hollanda'nın 2020 yılına kadar en az yüzde yirmi beş oranında sera gazı emisyonunda azaltım yapması gerektiğine karar vermiştir. Ayrıca Yüksek Mahkeme, Hollanda hükümetinin iklim değişikliği tehdidine karşı üzerine düşen yükümlülükleri yerine getirmemesinin Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi kapsamındaki yükümlülüklerini ihlali ettiğini belirtmiştir. Hollanda Yüksek Mahkemesi ihlali gerekçelendirirken Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli raporlarını, Hollanda'nın taraf olduğu sözleşmeleri ve uluslararası hukuktaki çeşitli düzenleme ve ilkeleri dikkate alarak sera gazı emisyonlarının asgari miktarını belirlemiştir. Yine her ne kadar iklim değişikliğinin dünya çapında etkisi olsa da Yüksek Mahkemeye göre Hollanda'nın, "Sorumluluk payı oranında topraklarından kaynaklanan sera gazı emisyonlarını azaltmakla yükümlüdür." Bu çalışmada da AİHS madde 2 ve madde 8 temelinde Hollanda Yüksek Mahkemesi'nin verdiği karar ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İklim Değişikliği, İklim Davaları, AİHS, İnsan Hakları, Urgenda Kararı

* Afyon Kocatepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Milletlerarası Hukuku Anabilim Dalı. E-posta: sehercakan_1905@hotmail.com, ORCID: 0000-0003-3254-6617.

Abstract

The number of climate change litigation is increasing day by day. It is seen that climate litigation is filed in different countries such as the Netherlands, Germany, Switzerland, the USA, Pakistan, and Italy. In this respect, it can be said that climate litigation is an important tool in the fight against climate change.

The Urgenda Foundation case is important in that it shows that states may violate human rights due to their failure to take the necessary measures against the threat of climate change. In the Urgenda case, the Dutch Supreme Court ruled that the Netherlands must reduce its greenhouse gas emissions by at least twenty-five percent by 2020. Moreover, the Supreme Court stated that the Dutch government's failure to fulfill its obligations against the threat of climate change violated its obligations under the European Convention on Human Rights. While justifying the violation, the Dutch Supreme Court determined the minimum amount of greenhouse gas emissions, taking into account the reports of the Intergovernmental Panel on Climate Change, the conventions to which the Netherlands is a party, and various regulations and principles in international law. Again, although climate change has a worldwide impact, according to the Supreme Court, the Netherlands is "obligated to reduce greenhouse gas emissions from its territory in proportion to its share of responsibility." In this study, the decision of the Dutch Supreme Court on the basis of article 2 and article 8 of the ECHR is discussed.

Keywords: Climate Change, Climate Litigation, ECHR, Human Rights, Urgenda Decision

Giriş

İklim değişikliği davalarının sayısı her geçen gün artmaktadır. Hollanda, Almanya, İsviçre, ABD, Pakistan, İtalya gibi farklı ülkelerde iklim davalarının açıldığı görülmektedir. Bu bakımdan iklim davalarının iklim değişikliğiyle mücadelede önemli bir araç olarak karşımıza çıkmaya başladığı söylenebilir.

Urgenda Vakfı davası devletlerin, iklim değişikliği tehdidine karşı gerekli önlemleri alması sebebiyle insan haklarını ihlal edebileceklerini göstermesi bakımından önemlidir. Urgenda Vakfı v. Hollanda Hükümeti davası 2015 yılında başlamış olup Hollanda aleyhinde 886 Hollanda vatandaşı ve Urgenda Vakfı tarafından açılan bir davadır (Bkz. Informal translation of the reading out of the summary of verdict of the District Court of the Hague, in the case of Urgenda and 886 citizens against the Dutch State, 2015). Bu davada Hollanda Yüksek Mahkemesi, Hollanda'nın 2020 yılına kadar en az yüzde yirmi beş oranında sera gazı emisyonunda azaltım yapması gerektiğine karar vermiştir.¹ Ayrıca Yüksek Mahkeme, Hollanda

¹ 2015 yılında Hollanda Bölge Mahkemesi sera gazı emisyonunda %25 oranında azaltım yapılması gerektiğini haksız fiile ilişkin tehlikeli ihmal doktrinine; Temyiz Mahkemesi 9 Ekim 2018 tarihli kararında bu azaltım yükümlülüğünü ALHS 2. ve 8. maddelerine dayandırmıştır. 2019'da Yüksek Mahkeme, Temyiz Mahkemesi'nin kararını onamıştır.

hükümetinin iklim değişikliği tehdidine karşı üzerine düşen yükümlülükleri yerine getirmemesinin Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS) kapsamındaki yükümlülüklerini ihlali ettiğini belirtmiştir. Hollanda Yüksek Mahkemesi ihlali gerekçelendirirken ulusal mevzuat ile birlikte Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli raporlarını, Hollanda'nın taraf olduğu sözleşmeleri ve uluslararası hukuktaki çeşitli düzenlemeleri ve ilkeleri dikkate alarak sera gazı emisyonlarının asgari miktarını belirlemiştir. Keza her ne kadar iklim değişikliğinin küresel etkisi olsa da Yüksek Mahkemeye göre Hollanda *"Sorumluluk payı oranında topraklarından kaynaklanan sera gazı emisyonlarını azaltmakla yükümlüdür"* (The State of the Netherlands v. Urgenda, 2019: Summary of the Decision). Başka bir ifadeyle devletlerin iklim değişikliğine ilişkin katkılı küçük olsa da bireysel sorumlulukları devam edecektir.²

Urgenda kararı iklim değişikliğinin zararlı etkilerinin sorumluluğunu paylaşan çok sayıda başka aktörlerin neden olduğu gerçeğine rağmen bir mahkemenin tek bir devletin sorumluluğunun nasıl belirlenebileceğini göstermesi (Nollkaemper ve Burgers, 2020:1), *"gelecekteki iklim değişikliği davaları için bir dönüm noktası"* olması (Nollkaemper ve Burgers, 2020:2), *"dünyada türünün ilk örneği olması ve bir Devletin insan haklarının iklim değişikliğinin olumsuz etkilerinden korunması için daha iddialı bir iklim politikası benimsemesini gerektirmesi"* nedenleriyle önemlidir (Wewerinke-Singh ve McCoach, 2021:275).

Bu çalışmada AİHS madde 2 ve madde 8 temelinde Hollanda Yüksek Mahkemesi'nin verdiği karar ele alınmaktadır. Çalışma iki ana başlıktan oluşmaktadır. İlk başlıkta AİHS madde 2 ve madde 8 çerçevesinde devletin önlem alma yükümlülüğü yani pozitif yükümlülüğü ile iklim değişikliği arasındaki ilişki açıklanmaktadır. Diğer başlıkta ise küresel olarak iklim değişikliği ve Hollanda'nın sorumluluğu değerlendirilmektedir.

I. AİHS'nin 2. ve 8. Maddeleri Kapsamında Devletin Önlem Alma Yükümlülüğü ile İklim Değişikliği

A. AİHS Madde 2 ve Madde 8 Kapsamında Pozitif Yükümlülükler

Hollanda hükümeti, AİHS'nin 2. ve 8. maddelerinin tehlikeli iklim değişikliğine ilişkin tehditlere karşı koruma sağlamadığını, *"bu tehlikenin AİHS'nin 1, 2 ve 8. maddelerinin sağladığı koruma kapsamına girecek kadar spesifik olmadığını"* ve böylelikle de tehdidin doğası gereği küresel olduğunu iddia etmiştir (The State of the Netherlands v. Urgenda, 2019: para.5.1). Fakat Yüksek Mahkeme, Hollanda hükümeti ile aynı görüşte değildir. Yüksek Mahkeme iklim

² İnsan faaliyetinin neden olduğu iklim değişikliğinin insan haklarından tam olarak yararlanması üzerinde olumsuz etkileri olup (OHCHR, 2015: 6; The Intergovernmental Panel On Climate Change, 2015:2 ve 40) iklim değişikliği, uluslararası alanda garanti altına alınmış bir dizi insan hakkını hem doğrudan hem de dolaylı olarak etkilemektedir (OHCHR, 2015: 2). Bu bakımdan da yükümlülük sahipleri olarak devletlerin bu iklim etkilerini gerek önlemek gerekse onarmak için etkili tedbirler alma yükümlülüğü vardır (OHCHR, 2015: 2).

değişikliği nedeniyle Hollanda'nın AİHS kapsamında sorumluluğunu her iki madde bakımından pozitif yükümlülük çerçevesinde değerlendirmiştir.

AİHS'nin 2. maddesi yaşam hakkını korur.³ Yaşam hakkı Sözleşme'nin 3. maddesi ile birlikte, Avrupa Konseyi'ni oluşturan demokratik toplumların temel değerlerinden birini oluşturmaktadır (McCann and Others v. The United Kingdom, 1995: para.147). 2. madde hem devlet görevlileri tarafından güç kullanımından kaynaklanan ölümlerle ilgili olup devletlere negatif yükümlülük hem de devletlere kendi yetki alanlarındaki kişilerin hayatlarını korumak için uygun adım atmalarını gerektiren pozitif yükümlülük yükler (L.C.B. v. the United Kingdom, 1998: para.36; Paul and Audrey Edwards v. the United Kingdom, 2002: para.54; Krivova v. Ukraine, 2010: para.44; Centre for Legal Resources on behalf of Valentin Câmpeanu v Romania, 2014: para.130). Devletin öldürmeme yükümlülüğü negatif yükümlülüğü, devletin yaşamı koruması ise pozitif yükümlülüğü ifade etmektedir (Doğru ve Nalbant, 2013:14; Doğan ve Özdemir, 2019: 534). Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin (AİHM) bu yerleşik içtihadı, *inter alia*, hükümetin kendisi veya başkaları tarafından yürütülüp yürütülmediğine bakılmaksızın tehlikeli endüstriyel faaliyetler ve doğal afetlerin söz konusu olduğu durumlarda da geçerlidir (The State of the Netherlands v. Urgenda, 2019: para. 5.2.2). Bu bakımdan devletlerin kendi yetki alanlarındaki kişilerin hayatlarını korumak için gerekli adımları atma yükümlülükleri vardır (Öneryıldız v. Turkey, 2004: para.71; L.C.B. v. the United Kingdom, 1998: para.36; Paul and Audrey Edwards v. the United Kingdom, 2002: para.54).

Yüksek Mahkeme AİHM'nin bir devletin doğal veya çevresel bir felaketle ilgili eylemleri veya ihmalleri bakımından AİHS'nin 2. maddesinin ihlal edildiğine ilişkin birçok kez karar verdiğini ve kişiler için gerçek ve acil bir risk varsa ve söz konusu devlet bu riskin farkındaysa devletin uygun önlemler alma yükümlülüğü olduğunu belirtmiştir (The State of the Netherlands v. Urgenda, 2019: para. 5.2.2). Bu bağlamda, Yüksek Mahkemeye göre 'gerçek ve acil risk' terimi, gerçek ve yakın olan bir riski ifade edecek şekilde anlaşılmalı ve buradaki "yakın terimi riskin kısa bir süre içinde gerçekleşmesi gerektiği anlamında yakınlığı ifade etmez, daha ziyade söz konusu riskin ilgili kişileri doğrudan tehdit etmesi anlamına gelir" (The State of the Netherlands v. Urgenda, 2019: para. 5.2.2). Ayrıca AİHS'nin 2. maddesi yalnızca uzun vadede gerçekleşebilecek risklere karşı da koruma sağlar (The State of the Netherlands v. Urgenda, 2019: para. 5.2.2).

Özel hayata ve aile hayatına saygı hakkı ise AİHS madde 8'de düzenlenmektedir.⁴ AİHM'nin içtihatlarından görüleceği üzere AİHS madde 8 çevre sorunlarına ilişkin de uygu-

³ AİHS madde 2 yaşam hakkı "1. Herkesin yaşam hakkı yasayla korunur. Yasanın ölüm cezası ile cezalandırıldığı bir suçtan dolayı hakkında mahkemece hükmedilen bu cezanın infaz edilmesi dışında, hiç kimsenin yaşamına kasten son verilemez. 2. Ölüm, aşağıdaki durumlardan birinde mutlak zorunlu olanı aşmayacak bir güç kullanımı sonucunda meydana gelmişse, bu maddenin ihlaline neden olmuş sayılmaz: a) Bir kimsenin yasa dışı şiddete karşı korunmasının sağlanması; b) Bir kimsenin usulüne uygun olarak yakalanmasını gerçekleştirme veya usulüne uygun olarak tutulu bulunan bir kişinin kaçmasını önleme; c) Bir ayaklanma veya isyanın yasaya uygun olarak bastırılması" (Yargıtay, E.T. 24 Kasım 2022, <https://www.yargitay.gov.tr/documents/AIHM.pdf> adresinden alındı).

⁴ AİHS madde 8 özel ve aile hayatına saygı hakkı "1. Herkes özel ve aile hayatına, konutuna ve yazışmasına saygı gösterilmesi hakkına sahiptir. 2. Bu hakkın kullanılmasına bir kamu makamının müdahalesi, ancak müdahalenin yasayla öngörülmesi ve

lanmaktadır. AİHM'nin yerleşik içtihadına göre, çevresel tehlikelerin gerçekleşmesi bir kişinin özel hayatı üzerinde doğrudan sonuçları olabilir ve o kişinin sağlığı tehlikede olmasa bile çevresel tehlikelerin gerçekleşmesi yeterince ağır(serious) olduğu durumlarda, AİHS'nin 8. maddesi uygulanabilecektir (The State of the Netherlands v. Urgenda, 2019: para. 5.2.3). Bu içtihat kapsamında da çevre sorunları söz konusu olduğunda AİHS'nin 8. maddesi devletlere, bireylerin çevrelerinde meydana gelebilecek olası ağır zararlara karşı koruma sağlayabilmesi için makul ve uygun önlemleri alma yükümlülüğü yani pozitif yükümlülük de yüklemektedir (The State of the Netherlands v. Urgenda, 2019: para. 5.2.3). AİHM, çevresel zararlarla ilgili çeşitli davalarda AİHS'nin 8. maddesinin ihlal edildiğini tespit etmiş ve ağır çevre kirliliğinin bireylerin refahını, özel ve aile hayatlarını olumsuz yönde etkileyecek şekilde evlerinden keyif almalarını engelleyebilecek bir riskin olduğu hallerde, devletlerin önlem alma yükümlülüğünün ortaya çıkacağını ve bu riskin kısa vadede var olması gerektiğini belirtmiştir (The State of the Netherlands v. Urgenda, 2019: para. 5.2.3).

AİHS'nin 2. ve 8. maddeleri tarafından sağlanan koruma belirli kişilerle sınırlı olmayıp bir bütün olarak toplum veya nüfus için de geçerlidir (The State of the Netherlands v. Urgenda, 2019: para. 5.3.1). Bu bakımdan tüm bir bölgeyi tehlikeye atan çevresel tehlikeler söz konusu olduğunda, o bölgenin sakinlerine AİHS madde 2 ve madde 8 koruma sağlayacaktır (The State of the Netherlands v. Urgenda, 2019: para. 5.3.1). Ayrıca AİHM, çevreye zararlı faaliyetler söz konusu olduğunda, AİHS'nin 2. ve 8. maddeleri çerçevesindeki pozitif yükümlülüklerin kapsamlarının büyük ölçüde örtüştüğünü belirtmiştir (Budayeva and others v. Russia, 2008: para.133; Brincat and others v. Malta, 2014: para.102).

AİHS'nin 2. ve 8. maddeleri uyarınca gerekli önlemleri alma yükümlülüğü, tehlikenin gerçekleşmesi kesin olmasa bile devlete tehlikeye karşı önleyici tedbirler alma görevi de vermektedir (The State of the Netherlands v. Urgenda, 2019: para. 5.3.2). Devletler tedbirlerin makul ve uygun olması koşuluyla atılacak adımları seçme konusunda takdir yetkisine sahiptir ve "AİHM içtihadına göre, belirli bir davada hangi tedbirlerin uygun olacağı o davanın koşullarına bağlıdır" (The State of the Netherlands v. Urgenda, 2019: para. 5.3.2). Ancak AİHS'nin 2. ve 8. maddeleri, bir devlete imkânsız veya belirli koşullar altında orantsız bir yük yüklememelidir (Budayeva and Others v. Russia, 2008: para.135; Brincat and Others v. Malta, 2014: para.101). Bir devlet makul ve uygun önlemler aldıktan sonra bu önlemler tehlikeyi önlemede yetersiz olmuşsa bu durumda devletin kendisine yüklenen yükümlülüğü yerine getirmediği söylenemez (The State of the Netherlands v. Urgenda, 2019: para. 5.3.4). Bu bağlamda AİHS'nin 2. ve 8. maddelerinden doğan yükümlülükler, öngörülen sonucun elde edilmesi veya elde edilmesinin garantisi ile ilgili değildir, fakat bahsi edilen yükümlülük bir devlet tarafından alınması gereken tedbirlerle ilgilidir (The State of the Netherlands v. Urgenda, 2019: para. 5.3.4).

demokratik bir toplumda ulusal güvenlik, kamu güvenliği, ülkenin ekonomik refahı, düzenin korunması, suç işlenmesinin önlenmesi, sağlığın veya ahlakın veya başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması için gerekli bir tedbir olması durumunda söz konusu olabilir" (Yargıtay, E.T. 24 Kasım 2022, <https://www.yargitay.gov.tr/documents/AIHM.pdf> adresinden alındı).

B. İklim Değişikliği Tehdidinin AİHS Madde 2 ve Madde 8'e Uygulanabilirliği

AİHM'nin yerleşik içtihadına göre, "AİHS hükümleri, güvencelerini pratik ve etkili kılmak için yorumlanmalı ve uygulanmalıdır" (The State of the Netherlands v. Urgenda, 2019: para. 5.4.1). Yine AİHM içtihadı "AİHS'nin yorumlanmasında, Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi'nin (VAHS) 31(3)(c) maddesinde atıfta bulunulan ilgili uluslararası hukuk kuralları(nın) da dikkate alınma(sı)" gerektiğine yer vermektedir (The State of the Netherlands v. Urgenda, 2019: para. 5.4.2). Dahası, VAHS madde 31(3) b bendi ve Sözleşme'nin girişi ile birlikte dikkate alındığında üye devletlerin uygulamaları da göz önüne alınmadır (The State of the Netherlands v. Urgenda, 2019: para. 5.4.2). Ayrıca AİHM'ye göre, "Özelleşmiş uluslararası belgelerden ve Sözleşmeciler Devlemlerin uygulamalarından ortaya çıkan fikir birliği, belirli davalarda Sözleşme hükümlerini yorumlarken Mahkeme için ilgili bir mülhaza oluşturabilir. Bu bağlamda, davalı Devletin, ilgili davanın kesin konusuna ilişkin olarak geçerli olan tüm belgeleri onaylamış olması gerekli değildir. İlgili uluslararası belgelerin, uluslararası hukukta veya Avrupa Konseyi'ne üye Devletlerin çoğunluğunun iç hukukunda uygulanan norm ve ilkelerde sürekli bir gelişimi ifade etmesi ve belirli bir alanda modern toplumlarda ortak bir zemin olduğunu göstermesi Mahkeme için yeterli olacaktır" (Demir ve Baykara v. Türkiye, 2008: paras.85-6). Son olarak AİHM, AİHS'nin bilimsel ve toplumsal gelişmeler ışığında yorumlanması ve uygulanması gerektiğini belirtmiştir (Rees v. the United Kingdom, 1986: para.47).

Hollanda Anayasası'nın 93. ve 94. maddelerine göre Hollanda mahkemeleri AİHS'nin herkes için bağlayıcı olan her hükmünü uygulamakla yükümlüdür ve Hollanda'nın AİHS'e taraf olmasından dolayı Yüksek Mahkeme, Hollanda mahkemelerinin AİHS madde 2 ve madde 8 hükümlerinin AİHM'nin yaptığı gibi yorumlaması veya AİHM tarafından kullanılan aynı yorumlama standartlarına dayanarak yorumlaması gerektiğini belirtmiştir (The State of the Netherlands v. Urgenda, 2019: para. 5.6.1). Bu bakımdan Yüksek Mahkemeye göre iklim değişikliği tehdidi 'gerçek ve acil bir risk' oluşturur ve iklim değişikliği Hollanda'da ikamet edenlerin yaşamlarını ve refahlarını ciddi şekilde tehlikeye atabilir (The State of the Netherlands v. Urgenda, 2019: para. 5.6.2). Keza iklim değişikliği sebebiyle deniz seviyesindeki olası keskin bir yükseliş Hollanda'nın bir bölümünü yaşanamaz hale getirebilecektir (The State of the Netherlands v. Urgenda, 2019: para. 5.6.2). Ancak bu riskin bundan birkaç on yıl sonra gerçekleşebileceği ve nüfusun büyük bir kısmını etkileyip belirli kişileri veya belirli bir kişi grubunu etkilemeyecek olması AİHS'nin 2. ve 8. maddelerinin bu tehlide karşı hiçbir koruma sağlamadığı anlamına gelmez (The State of the Netherlands v. Urgenda, 2019: para. 5.6.2).⁵ Neticede Yüksek Mahkeme iklim değişikliği tehdidinin gerçek ve acil bir risk olduğunu ve

⁵ Yüksek Mahkemeye göre Hollanda'nın sera gazı emisyonlarının düşürülmesine katkı sağlayacağı payının belirlenmesi ilkel olarak hükümet ve parlamentonun yetkisinde olsa da "mahkemeler tehlikeli iklim değişikliğine karşı dünya çapında alınacak önlemlerdeki payının açıkça alt sınırının ne olduğu göz önüne alındığında, Devletin aldığı tedbirlerin çok az olup olmadığını değerlendirebilir" (The State of the Netherlands v. Urgenda, 2019: para. 6.3).

iklim değişikliğinin AİHS'den doğan pozitif yükümlülükler kapsamında ele alınabileceği sonucuna varmıştır.

II. Küresel Sorun Olarak İklim Değişikliği ve Hollanda'nın Sorumluluğu

A. Devletlerin Ortak Sorumluluğu ve Hollanda'nın Bireysel Olarak Kısmi Sorumluluğu

İklim değişikliği doğası gereği küresel bir sorundur ve bu bakımdan sera gazı emisyonları sadece Hollanda topraklarından kaynaklı değildir. Diğer devletler de iklim değişikliğine sebep olmaktadır. Yüksek Mahkeme iklim değişikliğinin küresel bir sorun olmasına karşın AİHS madde 2 ve madde 8 uyarınca, Hollanda'nın tehlikeli iklim değişikliğini önlemek için üzerine düşeni yapmakla yükümlü olduğunu düşünmektedir (The State of the Netherlands v. Urgenda, 2019: para. 5.7.1).

Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi (BMİDÇS), iklim değişikliğinin küresel olarak çözülmesi gereken küresel bir sorun olduğu fikrine dayanmaktadır. Bu bağlamda tüm ülkelerin topraklarından sera gazı emisyonları meydana gelmekte ve böylece tüm ülkelerin etkilendiği durumlarda, tüm ülkeler tarafından önlemler alınması gerekmektedir (The State of the Netherlands v. Urgenda, 2019: para. 5.7.2). Bu nedenle Yüksek Mahkemeye göre tüm ülkeler üzerine düşeni yapmak zorundadır (The State of the Netherlands v. Urgenda, 2019: para. 5.7.2).

BMİDÇS madde 2, Sözleşmenin amacının, atmosferdeki sera gazı emisyonlarını, iklim sistemi üzerinde tehlikeli insan kaynaklı müdahaleyi önleyecek bir seviyede stabilize etmek olduğunu belirtmiştir ve bu amaca ulaşmak için BMİDÇS madde 3'te çeşitli ilkelere yer verilmiştir. Bu hükümlerin neticesinde, *"her devletin kendi özel sorumluluk ve olanaklarına uygun olarak gerekli önlemleri alma yükümlülüğü olduğu sonucu çıkmaktadır"* (The State of the Netherlands v. Urgenda, 2019: para. 5.7.3).

1992'den beri BMİDÇS temelinde düzenlenen yıllık iklim değişikliği konferansları (COP) her ülkenin üzerine düşeni yapması gerektiği anlayışına dayanmaktadır (The State of the Netherlands v. Urgenda, 2019: para. 5.7.3). Bu anlayış da yaygın olarak "zarar vermeme ilkesi" olarak ifade edilen, uluslararası hukukun genel kabul görmüş bir ilkesi olup ülkelerin birbirlerine zarar vermemesini gerektirir (The State of the Netherlands v. Urgenda, 2019: para. 5.7.5). BMİDÇS ön sözünde de atıfta bulunulan bu ilke uyarınca devletlerden sera gazı emisyonlarının düşürülmesine katkıda bulunmaları istenebilir ve bu yaklaşım, kısmi sorumluluğun haklı gerekçesi olarak da karşımıza çıkmaktadır ve böylece her ülke kendi payına düşen kısımdan sorumludur (The State of the Netherlands v. Urgenda, 2019: para. 5.7.5). Bu kısmi sorumluluk, zararın sebebinin yalnızca bir kısmına yol açan hukuka aykırı fiiller durumunda ulusal ve ulus-

lararası uygulama ile Devletlerin Uluslararası Haksız Eylemlerden Sorumluluğuna İlişkin Taslak Maddeler ile de uyumludur (The State of the Netherlands v. Urgenda, 2019: para. 5.7.6).

Tehlikeli iklim değişikliğinin ciddi sonuçları göz önüne alındığında, Yüksek Mahkemeye göre bir devlet diğer devletlerin kısmi sorumluluklarına uymadıkları gerekçesiyle sorumluluk almak zorunda olmadığı savunması kabul edilemez (The State of the Netherlands v. Urgenda, 2019: para. 5.7.7). Başka bir ifadeyle bir ülke küresel sera gazı emisyonlarındaki payının çok küçük olduğunu ve kendi topraklarındaki emisyonları düşürmenin küresel ölçekte çok az fark yaratacağını ileri sürmesi bir savunma olarak kabul edilemez ve zira bu savunmaların kabulü, "bir ülkenin diğer ülkeleri veya kendi küçük payını (gerekçe) göstererek kısmi sorumluluktan kolaylıkla kurtulabileceği anlamına gelir" (The State of the Netherlands v. Urgenda, 2019: para. 5.7.7).

Sonuç olarak Yüksek Mahkemeye göre, AIHS'nin 2. ve 8. maddeleri iklim değişikliği bağlamında sözleşmeciler devletleri, iklim değişikliği tehlikesine karşı 'üzerlerine düşeni' yapmaya mecbur bırakacak şekilde yorumlanmalıdır (The State of the Netherlands v. Urgenda, 2019: para. 5.8). Çünkü iklim değişikliği tehdidi her ne kadar küresel bir sorun olsa da Hollanda bu değişikliği önlemede üzerine düşeni yapmakla yükümlüdür. Diğer bir deyişle Hollanda kısmi sorumluluğu sebebiyle sera gazı emisyonlarının azaltılmasında yükümlülüğü vardır.

B. %25-40 Hedefi Olarak Sera Gazı Emisyonu Azaltımı

Yüksek Mahkeme Ek I ülkeleri için bir hedef olarak formüle edilen 2007 Dördüncü Değerlendirme Raporunda (AR4 içinde) yer alan 2020'de sera gazı emisyonlarında 1990'a göre %25 ile %40'lık azaltıma karşılık gelen bir hedefin Hollanda için bir yükümlülük teşkil edip etmediği sorusunu cevaplamıştır. Hollanda hükümeti bu oranın sadece kendisi için bağlayıcı olmadığını, tüm Ek I ülkeleri için geçerli olduğunu iddia etmiştir. Bu bağlamda Yüksek Mahkeme bu soru ile bağlantılı olarak temelde de iki sorunun cevaplanması gerektiğini düşünmektedir: uluslararası toplumda %25-40 hedefine ne ölçüde destek verildiği ile bu hedefin bireysel olarak Hollanda için de geçerli olup olmadığı (The State of the Netherlands v. Urgenda, 2019: para. 7.1).

Yüksek Mahkeme devletlerin %25 oranında sera gazı azaltımı yükümlülüğünün olmasını yukarıda bahsi edilen ortak zemin yöntemi ile temellendirmiştir. %25-40 hedefi, sera gazı emisyonlarında küresel bir azaltım için 2007 Dördüncü Değerlendirme Raporunda yer alan bir Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli (IPCC) senaryosudur ve bu senaryoya göre Ek I ülkelerinin sera gazı emisyonlarını 1990 emisyonlarına kıyasla 2020'de %25 -%40 ile 2050'de %80 -%95 oranında düşürülmesi gerekmektedir. Bu senaryoda belirtilen oranlar, 2100 yılına kadar atmosferdeki sera gazı emisyonlarını maksimum 450 ppm (milyonda bir) hedefine ulaşabilmesi için gereklidir ve sonuçta küresel ısınma makul olarak maksimum 2°C ile sınırlanmış olacaktır (The State of the Netherlands v. Urgenda, 2019: para. 7.2.1).

%25-40 oranlarına COP bünyesinde gerçekleştirilen konferanslarda atıfta bulunulmuştur (Bkz The State of the Netherlands v. Urgenda, 2019: para. 7.2.3). Örneğin 2007'deki Bali İklim Değişikliği Konferansı (COP-13) çerçevesinde Bali Eylem Planı oluşturulmuş ve buna göre tehlikeli iklim değişikliğini önlemek için sera gazı emisyonlarının geniş kapsamlı azaltılması gerekmekte olup %25-40 oranlarına bu belgede atıf yapılmıştır. 2010'daki Cancún İklim Değişikliği Konferansı'nda (COP-16) alınan bir kararda Kyoto Protokolüne taraf olan ülkelerin bir grup olarak sera gazı emisyonlarını 2020'ye kadar 1990'a kıyasla %25-40 oranında azaltımı gerektiğine yer verilmiştir (Bkz The State of the Netherlands v. Urgenda, 2019: para. 7.2.3). Ancak 2015'ten sonraki iklim değişikliği konferansları, 2020'ye kadar %25-40'lık sera gazı emisyonunun düşürülmesi hedefine artık açıkça değinmemiş olup bunun yerine 2020'ye kadar sera gazı emisyonlarında yeterli bir azaltım yapılması gerektiğine yer vermiştir (The State of the Netherlands v. Urgenda, 2019: para. 7.2.3). Yüksek Mahkeme "1,5°C veya 2°C'lik maksimum hedeflerin ve maksimum 430 veya 450 ppm'lik ilgili emisyonların tahminlere" dayandığını ve "[b]u nedenle, örneğin bir kritik eşiğe (tipping point) ulaşıldığından veya buzun daha yüksek oranda erimesinden dolayı, daha az küresel ısınma ve daha düşük sera gazı emisyonu ile bile tehlikeli iklim değişikliğinin meydana gelmesi(nin) mümkün" olduğunu ifade etmiştir (The State of the Netherlands v. Urgenda, 2019: para. 7.2.10). Sonuçta Yüksek Mahkeme tüm hususları göz önünde bulundurarak maksimum hedef olan en az 2°C hedefine ulaşmak için Ek I ülkelerinin 2020 yılına kadar sera gazı emisyonlarını 1990 seviyelerine kıyasla en az %25-40 oranında azaltması gerektiğine dair yüksek derecede bir uluslararası fikir birliğini yansıttığını belirtmiştir (The State of the Netherlands v. Urgenda, 2019: para. 7.2.11). Bu sebeple Yüksek Mahkemeye göre bu kadar yüksek derecede mutabakat, AİHM içtihadı temelinde ortak zemin olarak kabul edilebilip bu içtihada göre AİHS hem yorumlanırken hem de uygulanırken dikkate alınmalıdır (The State of the Netherlands v. Urgenda, 2019: para. 7.2.11).

Hollanda devleti, %25-40 hedefinin yalnızca bir grup olarak Ek I ülkeleri için geçerli olduğunu ve bu nedenle de her bir devlet için ayrı ayrı geçerli olmadığını ve birseysel olarak bu orandan sorumlu olmadığını savunmuştur. Yüksek Mahkemeye göre AR4 içindeki %25-40 hedefinin Ek I ülkeleri için bir grup olarak dâhil edilmiş olduğunu, fakat BMİDÇS ve Paris Anlaşması, devletlerin bireysel sorumluluğuna dayandığını ve böylece ilke olarak, AR4 kapsamındaki hedeflerin Ek I ülkeler grubu içindeki münferit devletler için de geçerli olduğu sonucuna varmıştır (The State of the Netherlands v. Urgenda, 2019: para. 7.3.2). Keza Yüksek Mahkeme, Hollanda Devleti'nin neden %25'ten daha düşük bir oran uygulanması gerektiğini ve bu oranın imkânsız veya orantısız bir yük olduğunu yeterli bir şekilde ispatlayamadığını ifade etmiştir (The State of the Netherlands v. Urgenda, 2019: para. 7.3.4). Uluslararası toplumda ve iklim biliminde, en azından Hollanda'nın da dâhil olduğu Ek I ülkeleri tarafından %25'lik sera gazı emisyonu azaltımına acilen ihtiyaç duyulduğu konusunda büyük bir fikir birliği olduğu vurgulanmıştır. (The State of the Netherlands v. Urgenda, 2019: para. 7.5.1 ve para.7.5.3).

Sonuçta Yüksek Mahkemeye göre en az %25 oranında sera gazı emisyonu azaltımı Hollanda'nın AİHS'nin 2. ve 8. maddeleri kapsamında tehlikeli iklim değişikliğini önlemek için uygun tedbirleri almasına ilişkin pozitif yükümlülüğü bağlamında, mutlak bir minimum hedef olarak dikkate alınabilir (Bkz The State of the Netherlands v. Urgenda, 2019: para. 7.5.1). Dahası Hollanda, bu orandan sapmayı haklı kılacak şekilde kanıtlamadığı için, %25 hedefinden sorumludur (The State of the Netherlands v. Urgenda, 2019: para. 7.5.1). Yüksek Mahkeme Hollanda Devleti'nin iklim sorununun ciddiyetinin farkında olduğunu ve başlangıçta 2020 yılına kadar %30'luk bir azaltımı hedefleyen bir politika izlediğini vurgulamıştır (The State of the Netherlands v. Urgenda, 2019: para. 7.5.3). Yüksek Mahkemeye göre Hollanda hükümetinin topraklarında ikamet edenlere karşı AİHS'in 2. ve 8. maddeleri temelinde koruma sağlamak zorundadır ve buna paralel şekilde, Hollanda hükümeti Hollanda'da ikamet edenlerin yaşam hakları ile özel ve aile hayatına saygı haklarını korumak için yasal bir yükümlülük altındadır (The State of the Netherlands v. Urgenda, 2019: para. 8.2.2).

Sonuç

Urgenda Vakfi v. Hollanda Hükümeti davası, iklim değişikliğini önlemede gerekli tedbirlerin alınmaması neticesinde devletlerin insan haklarını ihlal edebileceğini göstermektedir. Bu bakımdan Urgenda davası, iklim değişikliği ile insan hakları arasındaki ilişkinin somut örneği olarak karşımıza çıkmaktadır. Yüksek Mahkeme AİHS'e taraf olan Hollanda'nın iklim değişikliği tehdidine karşı gerekli önlemleri alma, yani pozitif yükümlülüğü olduğuna ve iklim değişikliği tehdidi nedeniyle Hollanda'da yaşayanların hem yaşam hakkının hem de özel ve aile hayatlarının olumsuz etkilenebileceğine karar vermiştir.

Diğer yandan Yüksek Mahkemenin uluslararası hukukta yer alan sözleşmeler ve ilkelere dikkate alarak Hollanda'nın iklim değişikliği tehdidine karşı kısmi sorumluluğu olduğunu tespit etmesi önemlidir. Yüksek Mahkeme uluslararası hukuk çerçevesinde kısmi sorumluluk ve iklim değişikliği arasındaki ilişkiyi temellendirerek Hollanda'nın üzerine düşeni yapmakla yükümlü olduğu sonucuna varmıştır.

Son olarak Yüksek Mahkeme, sera gazı emisyonlarının azaltımında minimum oranın ortak zemin görüşü temelinde %25 olduğunu tespit etmiştir. Ayrıca bu orandan Hollanda'nın bireysel olarak da sorumlu olduğuna hükmetmiştir.

Kaynakça

- Brincat and others v. Malta*, App nos:60908/11, 62110/11, 62129/11, 62312/11 and 62338/11, 2014.
- Budayeva and others v. Russia*, App nos: 15339/02, 21166/02, 20058/02, 11673/02 and 15343/02, 2008.
- Centre for Legal Resources on behalf of Valentin Câmpeanu v Romania* App no 47848/08, 2014.
Demir ve Baykara v. Türkiye App no:34503/97, 2008.
- Doğan, İ. ve Özdemir, O., (2019). Yaşam Hakkı İlyas Doğan içinde İnsan Hakları Hukuku, (s.517-561) 3. Baskı, Ankara: Astana Yayınları.
- Doğru, O. ve Nalbant, A. (2013). İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi-Açıklama ve Önemli Kararlar- 1. Cilt, İstanbul: Legal Yayıncılık.
- Informal translation of the reading out of the summary of verdict of the District Court of the Hague, in the case of Urgenda and 886 citizens against the Dutch State, 2015.
- Krivova v. Ukraine*, App no: 25732/05, 2010.
- L.C.B. v. the United Kingdom*, (14/1997/798/1001), 1998.
- McCann and Others v. The United Kingdom*, App no: 18984/91, 1995.
- Nollkaemper A. ve Burgers L,(2020). *A New Classic in Climate Change Litigation: The Dutch Supreme Court Decision in the Urgenda Case*, UvA-DARE, the University of Amsterdam, 2020, 1 Kasım 2022 tarihi: <https://pure.uva.nl/ws/files/50327941/ejiltalk.org> adresinden alındı.
- OHCHR, 2015. Understanding Human Rights and Climate Change, Submission of the Office of the High Commissioner for Human Rights to the 21st Conference of the Parties to the United Nations Framework Convention on Climate Change, 27 November 2015.
- Öneryıldız v. Turkey, App no: 48939/99, 2004.
- Paul and Audrey Edwards v. the United Kingdom*, App no: 46477/99, 2002.
- Rees v. the United Kingdom*, App no: 9532/81, 1986.
- The Intergovernmental Panel On Climate Change, Climate Change 2014 Synthesis Report, 2015.
- The State of the Netherlands v. Urgenda*, ECLI:NL:HR:2019:2007, Number 19/00135, Date 20 December 2019.
- Wewerinke-Singh, M. ve McCoach, A., (2021). The State of the Netherlands v Urgenda Foundation: Distilling best practice and lessons learnt for future rights-based climate litigation, *RECIEL* 30, 275-283.
- Yargıtay, (2022, Kasım), <https://www.yargitay.gov.tr/documents/AIHM.pdf> adresinden alındı.

İklim Değişikliği Davaları ve Türk Hukukunda İdarenin İklim Eylemsizliğinden Doğan Sorumluluğu

Climate Change Litigation and the Responsibility of the Administration Arising Out of Climate Inaction in Turkish Administrative Law

Arş. Gör. **Rabia ERSOY***

Öz

İklim değişikliği krizinin doğurduğu sonuçların ortadan kaldırılması için açılan davalar; Amerika Birleşik Devletleri, Yeni Zelanda, Avustralya gibi ülkelerde ayrı bir dava türü olarak tanımlanmıştır. Bu davaların bazıları öncü nitelikte olup iklim değişikliği bilincinin gelişimine katkı sağlamışlardır. Emsal niteliğe sahip olmaları yargı kültürünün gelişiminde rol oynamış ve açılacak diğer davalar için de beklentileri yükseltmiştir. Türk idare hukukuna baktığımızda ise iklim eylemsizliğinden dolayı doğacak zararın karşılanması tam yargı davaları ve Çevresel Etki Değerlendirme (ÇED) raporlarının iptalinin talep edildiği iptal davaları ile mümkün olduğunu görmekteyiz. Bu çalışmada, Türk idari yargı sisteminde benimsenen ilkeler ve yargı yerlerinin tutumunun iklim eylemsizliğini önlemek karşısındaki durumunun incelenmesi ve tartışılması hedeflenmiştir. Özellikle iptal davalarında aranan subjektif ehliyet unsurunda Danıştay'ın baro ve sendika gibi kuruluşların dava açmada meşru menfaatinin olmadığı yönünde mahkemeye erişim hakkını sınırlandırıcı yaklaşımının da iklim adaletini sağlamada geriye götürür nitelikte olduğundan

* Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı, E-posta: rersoy@ankara.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1087-5535.

bahsedilebilir. Nihayetinde varılacak sonuç, iklim eylemsizliğindeki asıl sorunun dava yolunun önündeki kanuni engeller olmaktan ziyade, yargı kültürünün iklim eylemsizliğinin gelecek kuşaklar için doğuracağı sonuçların bilinciyle gelişmesi gerektiği olacaktır.

Anahtar Kelimeler: İdari Yargı, İklim Eylemsizliği, Tam Yargı Davası, İklim Adaleti, İptal Davası

Abstract

Lawsuits filed to eliminate the consequences of the climate change crisis have been defined as a separate type of lawsuit in United States of America, New Zealand and Australia. Some of these cases were pioneering and have contributed to the development of climate change awareness. Their role as a precedent played a role in the development of judicial culture and raised expectations for other lawsuit to be filed. When we look at the Turkish administrative law, we see that compensation for the damage that may arise due to climate inaction is possible with full-judgement lawsuits and annulment actions demanding the cancellation of Environmental Impact Assessment (EIA) reports. In this study, it is aimed to examine and discuss the principles adopted in the Turkish administrative judiciary system and the attitude of the courts to prevent climate inaction. It can be mentioned that the approach of the Council of State, which restricts the right of access to the court, that organizations such as bar associations and trade unions do not have legitimate interests in litigation, especially in the element of subjective competence sought in annulment cases, has a retrograde nature in ensuring climate justice. Ultimately, the conclusion will be that judicial culture should evolve with the awareness of the consequences for future generations of climate inaction, rather than being legal obstacles to litigation.

Keywords: Administrative Jurisdiction, Climate Inaction, Full Remedy Action, Climate Justice, Annulment Case

Giriş

İklim değişiklikleri nüfusun hızlı artışı, hatalı devlet politikaları gibi insan etkisiyle oluşan nedenler ortaya birçok sorun çıkararak tarım, ekonomi, turizm gibi alanlara temas etmiş ve insan yaşamının birçok alanını önemli ölçüde etkiler hale gelmiştir. Bugün ülkelerin birçoğu iklim değişikliklerinin insan eliyle gerçekleştiği konusunda hemfikirlerdir. Nitekim iklime ilişkin hazırlanan uluslararası sözleşmelerde temel verilerden sayılan Birleşmiş Milletler Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli (IPCC) raporları da Endüstri Devriminden bu yana insan faaliyeti ve üretimi ile ortaya çıkan sera gazı emisyonlarının iklim değişikliğinde temel faktör olduğu- na dikkat çekmektedir.

Gezegendeki tüm canlı varlıkların yaşam alanına yönelik bir tehdit oluşturan iklim değişiklikleri, uzun süreli kuraklıklar, sert ve soğuk geçen kışlar, sel baskınları gibi normalin üze-

rinde seyreden olaylarla özellikle toplumdaki yoksul çiftçiler gibi dezavantajlı grupları, gıda fiyatlarının ve kalitesinin değişkenlik göstermesi ile de kent yoksullarını daha çok etkiler hale gelmektedir. Bahsi geçen grupların uğradıkları zararları idari yargı yoluyla tazmin edebilmeleri imkânı Avrupa ülkelerinin bazılarında ayrı birer dava türüyle tanınmasına karşın, Türk hukukunda iklim değişikliği anlayışı henüz bu boyutta değildir. Devletlerin insan kaynaklı iklim değişikliklerine karşı herhangi bir önlem almaması, ortaya çıkan zararı tazmin etmemesi anlamına gelen iklim eylemsizliğine karşı idarenin sorumlu olabileceğine yönelik bir düzenlemenin Türk idari yargılama hukukunda gerekli olup olmadığının tartışılması da bu çalışmanın yapılmasına vesile olmuştur.

Çalışma üç aşamaya ayrılmıştır. Birinci kısımda öncelikle iklim değişikliği, iklim eylemsizliği, iklim adaleti gibi, çalışmada sıkça değinilecek kavramların genel çerçevesi çizilecek, peşi sıra iklim değişikliği ile insan hakları ilişkisi özellikle iklim değişikliği davaları boyutu ile değerlendirilecektir. Ardından dünyada öncü olarak görülen iklim değişikliği davaları incelenecektir. Son kısım ise Türk hukukunun iklim değişikliğine bakışını değerlendirmektedir. Bu kapsamda ulusal ve uluslararası düzenlemeler kısaca ele alınacak ve yargı organlarının bu konuya bakış açısı irdelenerek, idarenin iklim eylemsizliğinden sorumlu tutulabilmesi rejimi ve bu alandaki hâkim ilkeler Türk hukuku açısından tartışılacaktır.

I. İklim Değişikliği ve Kavramsal Çerçeve

A. Genel Olarak

İklim değişikliği kavramı atmosferdeki karbondioksit miktarının iklimleri etkileyebileceği iddiasıyla ortaya çıkmış, 1800'lü yılların sonlarına doğru literatüre kazandırılmıştır. Dünya Meteoroloji Örgütü'nün Küresel İklim Araştırma ve İzleme Projesi kapsamında ulaşılmış olduğu bazı bilimsel kanıtlar, 1979 yılında Birinci Dünya İklim Konferansı'nda açıklanmıştır (Alıca, 2020: 19).

Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi insan etkisini de kapsar şekilde, iklim değişikliği için *"karşılaştırılabilir bir zaman periyodunda gözlenen doğal iklim değişikliğine ilaveten, doğrudan ya da dolaylı olarak küresel atmosferin bileşimini bozan insan etkinlikleri sonucunda iklimde oluşan bir değişiklik"* tanımını kullanmaktadır (csb.gov.tr)¹. İnsanlık eliyle yapılan birçok şeyin normal ve doğal olmadığı kabul edilecek olursa, doğal afetlerin de zaman içerisinde bir değişim ve dönüşüm geçirmesi karşısında iklim değişikliğini de "toplumsal-tarihsel bir olgu" olarak değerlendirmek de mümkündür (Doğru ve Gökalp Arıca, 2019: 14).

İklim değişikliğinden dolayı ihtiyaçların sınırlı olarak karşılanması ve özellikle dezavantajlı grupların bu durumdan fazlaca etkilenmesinin sonucu olarak, iklim adaleti kavramı ortaya çıkmıştır. Kavram iklim değişikliğinin yaşanmasında en az rolü olanların, bu değişiklikten en

¹ 19.04.2022 tarihinde https://webdosya.csb.gov.tr/db/iklim/webmenu/webmenu12421_1.pdf adresinden alındı.

çok etkilenenler olmasının yarattığı eşitsizliği giderme noktasına odaklıdır (Kaya, 2017: 88). Buradaki eşitsizlik kavramı yalnızca iklim değişikliğinin getirmiş olduğu ekonomik büyüme ve yaşam standardının yükselmesiyle doğan fayda ile sağlık, çevrenin bozulması, gıdaya erişim gibi maliyetler arasındaki orantısızlık anlamında kullanılmamaktadır. İklim adaleti söylemi aynı zamanda eşitsizliği ortadan kaldırmaya yönelik karar alma süreçlerine katılımın sağlanması, kaynaklara erişimin dengeli olmasını, sistemden kaynaklanan nesiller arası eşitsizlikleri de kapsamaktadır (Forsyth, 2014: 232). Adil bir azaltım politikası içermesi yönüyle iklim adaleti, öz olarak bir dağıtım sorununa çözüm aramaktadır. Bu soruna öğretide dağıtıcı adalet, prosedürel adalet, cezalandırıcı adalet öğretileri ile açıklık getirilmektedir² (Demirci, 2013: 195).Yine çevre hukukunun temel kuralları ekseninde gelişen iklim etiği, çevre merkezci yaklaşım gibi öğretiler de iklim adaleti ekseninde gelişmiştir.³

B. İklim Değişikliği Davalarının İnsan Hakları Boyutu

İklim davaları genel olarak insan hakları hukuku ekseninde görülmele birlikte, bu davaların sayıları ve nitelikleri artıp geliştikçe insan hakları da gelişme göstermektedir. Özellikle 1990'lı yıllardan itibaren iklim değişikliği davalarında çevre hakkına ilişkin problemlerin (Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin (AİHS) 8. maddesi olan özel yaşam ve aile yaşamına saygı hakkı çerçevesinde olduğu gözlemlenmektedir.⁴ Bu şekilde hem hakkın kapsamı genişletilmiş, hem de AİHS'nin bireysel haklar dışında kolektif hakları da konu alan davalarda uygulanabileceği açığa çıkmıştır.⁵ Son yıllardaki iklim değişikliği davalarının bu nedenlerle insan hakları temelli bir dönüşüm geçirdiği ve savunma/kararlarda hak eksenli argümanların yer aldığı görülmektedir.⁶

Türkiye açısından birkaç örnek vermek gerekirse, AİHM önüne götürülen Önerıldız/Türkiye davasında, Ümraniye çöplüğündeki metan gazı patlaması sonucu hayatını kaybeden, kaybolan ve cesedi bulunamayan insanlar hakkında mahkeme, devletin yaşam hakkını ihlal ettiğine karar vermiş, gerekçe olarak patlama tehlikesinin raporlarla bilinmesine rağmen

² Esasında bu yönüyle iklim adaleti kavramı, iklim değişikliğini sadece çevresel veya doğadaki değişimler olarak ele almanın ötesinde etik ve politik bir mesele olarak çerçeveleme çabasıdır. Bkz. Doğru B., Gökalp Alica S.S., (2019), s.12.

³ Bu öğretiler hakkında detaylı bilgi için bkz. İğci T., Çobanoğlu N., (2019). İklim Değişikliğinin ve İklim Değişikliğiyle İlgili Küresel Anlaşmaların Çevre Etiği Bakımından Değerlendirilmesi, *Ankara Üniversitesi Çevre Bilimleri Dergisi*, C.7(2).

⁴ Çalışma iklim değişikliği davaları ekseninde ilerlemekte olup, esasında insan haklarının yatay ve dikey etkisi açısından birçok hak ile ilişkilendirilebilir. Ancak, açılan davaların genel yapısını anlamlandırmak açısından AİHS çerçevesinde özel hayat ve aile hayatına saygı hakkı ile konut ve haberleşme hakkı odaklı bir değerlendirme yapılmak istenmiştir.

⁵ Hatta Urgenda davasında mahkeme kararında açıkça şu ifade yer almaktadır: "Hollanda mahkemeleri kendi usulüne bağlıdır, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nde belirtilen usule bağlı değildir." Bu davadaki tutum, Hollanda hükümetinin iklim eylemsizliğinin yaşam hakkı ve aile hayatı hakkını (bu olaydaki ciddiyette bir öze ve kapsama sahip zararlı çevresel etkilerden korunma hakkını da kapsayan) pozitif ve negatif yükümlülükleri aştığı yönündedir. 19.04.2022 tarihinde <https://www.urgenda.nl/en/themas/climate-case/climate-case-explained/> adresinden alındı.

⁶ İnsan hakları konusu, yakın tarihli bir örnek olarak, Mayıs 2019'da BM İnsan Hakları Komitesi önünde, Avustralya'nın kuzeydoğu sahili boyunca uzanan Büyük Mercan Resifinin en kuzeydeki bölümünde bulunan ve vahşi bir bölge olan Torres Strait Adaları'ndan sekiz kişilik bir grup tarafından açılan bir iddianın da merkezinde yer almıştır. Adalılar, Avustralya hükümetinin, ada topluluklarıyla tam işişare ederek, sera gazı emisyonlarını azaltmasını ve yeterli kıyı savunma önlemlerini almasını istemişlerdir. Bkz: Setzer J., Byrnes R., (2019). Global trends in climate change litigation: 2019 snapshot, *Policy report*. 19.04.2022 tarihinde https://www.lse.ac.uk/GranthamInstitute/wp-content/uploads/2019/07/GRI_Global-trends-in-climate-change-litigation-2019-snapshot-2.pdf sitesinden alındı.

herhangi bir önlem alınmamasını, insanların patlama riski hakkında bilgilendirilmemesini ve güvenli bir bölgeye nakletmemesini, patlama sonrası ise yine gerekenlerin yapılmamasını göstermiştir.⁷ Yine bu noktada dere yataklarına yerleşim yapılmasına yönelik devletin herhangi bir önlem almaması da çarpıcı bir örnektir.

Öte yandan, iklim değişikliğine ilişkin yeni yasalar yapılması ve üçüncü kuşak hakların bu yasalarda tanınması, mahkemelerin de karar vermesini ve davaya bakmasını kolaylaştırıcı bir etki olarak düşünülebilir (Gökalp Alıca, 2020: 15). Bu ihtimalde yargı yerleri iklim davalarında idare tarafından ihlal edilen insan haklarını temel alarak, iklim adaleti açısından daha sağlıklı değerlendirmeler yapabileceklerdir.

II. İklim Değişikliği Davaları

Çevrenin korunmasına yönelik bireyler ve sivil toplum kuruluşlarınca açılan iklim değişikliği davaları, "iklim mücadelesi" ekseninde yürütülen ve tarım, sağlık, enerji, ulaşım gibi alanlarda da etki doğurması ve bu alanlarda yürütülen politikalara yön vermesi açısından öncü nitelikteki hukuki mücadelelerdir (Gosseries, vd., 2019: 10).

Dünya genelinde iklim değişikliğine yönelik açılan davaların genelde hükümetin izlediği politikaya karşı veya tek bir projeye karşı açılan davalar olduğunu görmekteyiz. Ancak çoğu hukuk sisteminde hükümet tasarrufları yargı yoluna kapalı olduğundan, ilk tür davalar uygulamada çok fazla etkili değildir. İkinci tür davaların ise kanun koyucu ve politika yapıcılarını düşünmeye sevk etmesi yönüyle daha etkilidir (Gökalp Alıca, 2019: 11).

İklim değişikliği nedeniyle açılan davaların dörtte üçü Amerika Birleşik Devletleri'nde hükümetlere ve sera gazı yayan şirketlere karşı açılmaktadır. Elbette diğer gelişmiş kuzey ülkelerinde ve Avustralya, Yeni Zelanda gibi ülkelerde de iklim değişikliği davaları yaygındır, ancak Küresel Güney ülkelerinde gelişen iklim değişikliği dava teorilerinin uygulanması oldukça yenidir. Gelişmiş ülkelerdeki iklim değişikliği davaları hisse sahibi iklim aktivistleri, yatırımcılar tarafından takip edildiğinden, düşük ve orta bütçeli devletlerde de iklim değişikliği davalarının arttığı gözlemlenmektedir⁸(Gökalp Arıca, 2019: 11).

İklim değişikliği davalarının genel olarak ülkelerin çevre ve siyasi koşullara ilişkin dikkat çekici yanı olduğu için, bu davalar dünya genelinde ortaya çıkan iklim adaletini korumaya yönelik eğilimlerin tartışılmasını ve hükümetlerin iklim krizlerini gündemlerine almalarını

⁷ European Court of Human Rights, 23.04.2022 tarihinde (Öneryıldız/Türkiye,T.30.11.2004, Başvuru No.48939/99) [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{"fulltext":\["öneryıldız"\],"documentcollectionid2":\["GRANDCHAMBER","CHAMBER"\],"itemid":\["001-67614"\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{) adresinden alındı.

⁸ Örneğin Kolombiya ve Güney Afrika'da verilen kararlar, davacılara sunulan bulgularda ve çözüm yollarında yeni ve geniş kapsamlıdır. Ancak, kararların uygulanmasının verimliliği ve etkinliği tartışmaya açıktır. Daha detaylı bilgi için bkz: İğci T., Çobanoğlu N., (2019). İklim Değişikliğinin ve İklim Değişikliğiyle İlgili Küresel Anlaşmaların Çevre Etiği Bakımından Değerlendirilmesi, *Ankara Üniversitesi Çevre Bilimleri Dergisi*, C.7(2), s.24.

sağlaması açısından önemlidir. Davalar bu şekilde, kamu güven doktrinine⁹ dayanarak bireylerin iklim eylemsizliğine ya da yanlış buldukları politikalara itiraz etmelerine yardımcı olmaktadır. Mahkemelerin açılan iklim değişikliği davalarında öncelikle yetki tartışması yaptıkları gözlemlenmektedir. Buna göre, iklim değişikliği hükümet politikasıyla ilgili görülmekte ve bunun denetimini yargı organının yapamayacağı iddia edilmektedir.¹⁰

Bugüne kadar iklim değişikliğine ilişkin iki tür davanın açıldığı gözlemlenmektedir. İlki 2000'li yılların başında haksız fiil hükümlerine dayanarak ve "kamu zararı" gerekçesiyle açılan davalarken, ikinci grup davalar 2015 ve sonraki süreçte emisyon yayıcı özel şirketlerin "orantılı katkı"sını talep eden davalardır. İklim biliminin ve doktrininin çeşitlenmesi ve gelişmesi, son gruptaki davaları da güçlendirmiştir (Gökalp Alica, 2019: 21).

İklim değişikliği davalarında yargılamanın içeriği ve sonuçları bakımından öncü nitelikte olan Urgenda davası oldukça önemlidir. Urgenda çevre vakfının 2015 yılında, 886 üyeyi temsilen Hollanda devletine karşı açtığı davada, devletin iklim değişikliğine karşı hareketsiz kalması, bunun için herhangi bir önlem almamasından dolayı sorumlu tutulması, ayrıca sera gazı emisyonunun da Paris İklim Anlaşması uyarınca %25 oranında azaltılması gerektiği ifade edilmiştir. İlk derece mahkemesi ise verdiği kararda, Hollanda hükümetinin yürüttüğü politikanın yetersiz olduğuna karar vermiş, ancak bu mahkeme kararının hükümete herhangi bir kanunlaşma yolunu dayatmadığı, yalnızca iklim aktivistlerinin iklim adaleti çerçevesindeki beklentileri açıkladığı görülmüştür (Gosseries, vd., 2019: 8). Ayrıca mahkeme, "önlem alınmaması halinde günümüzde yaşayan en genç bireylerin iklim değişikliğinin olumsuz etkileri ile ömürleri boyunca yüzleşecek olmasının" dava açabilme ehliyeti açısından yeterli olduğuna hükmederek de öncü bir karar vermiştir¹¹ (Gökalp Alica, 2019: 19). Bu kararın iklim adaleti lehine olumlu bir gelişme olmasından dolayı Belçika'da (Affeire-climat), Norveç'te (Greenpeace); İsviçre (Aînéés-climat) İrlanda (Climate Case Ireland, 2022) ve Avrupa Birliğinde (Climate Action Europe, 2022) iklim değişikliğine ilişkin davalarda kolektif eylemlerde artışlar yaşanmış ve ayrıca bu yönde kamuoyunun güçlendirilmesi hedeflenmiştir.

⁹ Kamu güven doktrini, devletin kendine özgü özellikleri ve merkezî önemlerinden dolayı, belirli doğal kaynakların, güven içerisinde ve tüm vatandaşlar adına korunduğu varsayımına dayanmaktadır. Doğal kaynaklar geleneksel olarak ya belirli bir devletin egemenliği altında ya da sözde küresel müştereklerde bulunur. Kaynakların bir devlet tarafından tutulduğu yerlerde, kamu güven doktrininin özü, devlet veya devlet otoritesinin, yediemin olarak halkın "çevre sermayesi"nin idaresine karşı bir güven görevidir. Bu kaynaklar, toplumun genelinin yararı ve kullanımı için devlet tarafından güven içinde tutulmalıdır. Halkın kapsamına şimdiki ve gelecekteki nesiller girmektedir. Devlet, tahakkuk edecek kamu yararı, kamu kullanımının kaybindan veya ondan türetilen "sosyal servet"ten ağır basmadığı sürece, güven özelliğini kaybetmemeli ve devretmemelidir. Kamu güven doktrininin davalardaki rolü hakkında daha detaylı bilgi için bkz: Peiris M., (2014). Yargının Temel Hakların Korunmasındaki Rolü, *Anayasa Yargısı Dergisi*, S.31.

¹⁰ Nitekim ABD'ye karşı atmosferdeki CO2 gazının salınımının azaltılması talebiyle açılan davada, temyiz mahkemesi konunun mahkemelerle değil hükümetin yasama ve yürütme organlarıyla gündeme getirilmesi gerektiği gerekçesiyle davayı reddetmiştir. Bkz:Wilensky M., (2015). Climate Change in the Courts: An Assessment of Non-U.S. Climate Litigation, *Duke Environmental Law&Policy Forum*, C.26 (1), s.151-152. 18.04.2022 tarihinde <https://scholarship.law.duke.edu/delpf/vol26/iss1/4/> adresinden alındı.

¹¹ Zira genelde hükümetlere karşı açılan iklim değişikliği davalarında dernek, vakıf gibi tüzel kişiliklerin henüz var olmayan bireylerin de haklarını korumaya ehil olmadığından bahisle, nedensellik bağının kesildiği iddia edilmektedir. Bu yöndeki doktrine ise Filipinler'de açılan Opposa davası öncülük etmiştir. Urgenda davasında mahkemenin bu doktrini marjinalleştirdiği düşünülmektedir.

Son olarak “yüzyılın kararı” olarak anılan Paris İdare Mahkemesinin iklim eylemsizliğinden dolayı devletin tazminat ödemesi gerektiğine ilişkin kararı, aktivistlerce bir dönüm noktası olarak tanımlanmıştır (Publiciste Turc, 2022). 2018 yılında Greenpeace ve diğer çevreci örgütler tarafından açılan davada mahkeme, bu derneklerin subjektif dava ehliyeti olduğunu kabul etmiş ve devletin sera gazının azaltılmasına yönelik taahhütte bulunmasına rağmen, bu yönde uygulamalarda bulunmaması nedenleriyle ihmal ile zarar arasındaki illiyet bağına da değinmiştir. Bu karar ilerleyen süreçteki iklim değişikliği davalarında emsal nitelikte olmasından dolayı oldukça önemlidir.

III. İklim Değişikliğinin Türk İdare Hukukundaki Yeri

A. Taraf Olunan Uluslararası Sözleşmeler

İklim değişikliğine ilişkin en kapsamlı sözleşmelerden biri olan 1994 tarihli Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Sözleşmesi'ne (BMİDÇS) -Türkiye de dâhil olmak üzere- 194 ülke taraf olup, sözleşmedeki hükümler gereği devletlerin üstlenmesi gereken yükümlülükler 2005 tarihinde hazırlanan Kyoto Protokolü ile belirlenmiştir (Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, 2022). Geniş katılım sağlanması açısından bu sözleşme, çevreye ilişkin uluslararası anlaşmalar arasında en kabul gören sözleşmelerden biri haline gelmiştir. Sözleşme, taraf ülkeleri iki gruba ayırmış olup, birinci grup sera gazının salınımlarının azaltılmasına yönelik politika ve öncü olma görevi üstlenirken, ikinci grup teknoloji transferi ve finansman konularında gelişmekte olan ülkelere destek verecek olan gelişmiş ülkelerden oluşmaktadır.¹² Sözleşmenin nihai hedefi “atmosferdeki insan kaynaklı sera gazları konsantrasyonunu iklim sistemi üzerindeki etkiyi önleyecek düzeyde tutmak” olarak tanımlanmış ve iklim değişikliğinden etkilenecek olan gelişme yolundaki ülkelerin ihtiyaç ve özel koşullarının dikkate alınması, iklim değişikliğinin önlenmesi için alınacak tedbirlerin etkin ve en az maliyetle gerçekleştirilmesi, sürdürülebilir kalkınmanın desteklenmesi ve uygulanacak politika ve önlemlerin ulusal kalkınma programlarına uyarlanması yöntem olarak belirlenmiştir.

İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesinin bağlayıcı belgesi ise Kyoto Protokolü'dür. Bu belgeyle, Ek-B adı verilen 38 ülke sera gazı emisyonlarını belirli yıl aralıklarıyla 1990 yılındaki oranın %5 altına indirmeyi taahhüt etmektedir. Türkiye de bu protokole taraf olup, Ek-B ülkelerinden olmadığı için herhangi bir taahhüdü bulunmamaktadır.¹³

BMİDÇS kapsamında hazırlanan Paris Anlaşması ise iklim değişikliğiyle mücadelenin ana hatlarını belirleme açısından önem taşımaktadır. 2015 tarihli anlaşma, 2020 ve sonraki sü-

¹² Türkiye Ek-I olarak adlandırılan, OECD üyesi ülkeler, ekonomisi geçiş döneminde olan ülkeler, Avrupa Komisyonu, Hırvatistan, Belarus gibi ülkelerin yer aldığı birinci gruptadır. Ayrıca Ek-I dışı adlı bir grup da sözleşmece tanınmakta olup (Çin, Hindistan, Pakistan, Meksika vs.), bu grubun hiçbir yükümlülüğü yoktur.

¹³ Türkiye Protokole 2009 yılında taraf olmuştur. Bu gecikmenin nedeni ise, Türkiye'nin hızlı nüfus artışı, ekonomik durumu gibi nedenlerle sera gazı emisyonunu azaltmaktan ziyade iklim değişikliği politikalarına uyum sağlama sürecinde olmasıdır. 20.04.2021 tarihinde <https://iklim.csb.gov.tr/bmidcs-ve-turkiye-i-4376> sitesinden alındı.

reçteki iklim değişikliklerini ele almaktadır. Ne var ki, bu anlaşma iklim adaletinden beklenenleri düzenlemekten uzak kalmış, genel ve ucu açık hükümlerle yalnızca “retorik” olması yönüyle çokça eleştirilmiştir (Kaya, 2017: 100; İğreci ve Çobanoğlu, 2019: 134). Örneğin anlaşmanın temel amacı küresel ısınmayı 2 ile 1,5 derece arasında sınırlandırmak iken, tarafların taahhütleri 3,5 ile 4 derece arasındadır. Bu nedenle birçok iklim aktivisti bu anlaşmayı ağır bir dille eleştirmektedir¹⁴(Tokar, 2015). Yine de anlaşmanın temelde gönüllülük esasına göre düzenlemeler getirmesinden dolayı bazı eksiklikler taşıdığı ifade edilmelidir. Ayrıca 7 Ekim 2021 tarihinde Cumhurbaşkanı Kararı ile onaylanan Paris İklim Sözleşmesi de iç hukukun bir parçası haline gelmiştir. Bu sözleşmenin temel amacı sera gazı emisyonunun “gönüllülük” esasına göre azaltılması olmakla birlikte, Türkiye’de ÇED Yönetmeliği’nde revizyon yolu tercih edilmediğinden, sözleşmenin hayata geçmesi ve somutlaşmasında bir yıllık süreçte ilerleme sağlanamamıştır.¹⁵

İklim değişikliği ile ilgili bir diğer düzenleme ise, devletleri yükümlü kılabilecek yasal çerçeveyi çizmek ve tartışmak amacıyla 2015 yılında hukukçuların bir araya gelerek hazırladıkları bir rapor olan “Oslo İlkeleri”dir (Yale University, 2022). Bu ilkeler temelde devletlerin dünya iklim ve biyosferini korumak ve savunmak için sahip oldukları temel araçlara ve üstlenmeleri gereken görevlere değinmektedir (Ovacık, 2017: 13).

B. Ulusal Düzenlemeler

Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı bünyesinde 2013 yılında Başbakanlık genelgesi ile kurulan İklim Değişikliği ve Hava Yönetimi Koordinasyon Kurulu, çeşitli bakanlıklardan ve TOBB, TÜSIAD ve MÜSIAD üyelerinden oluşmaktadır. Bu kurul çeşitli çalışma gruplarından oluşmakta ve belirli aralıklarla taraf olunan uluslararası sözleşmelere uygun olarak raporlar yayımlamaktadır.

İklim değişikliğine ilişkin iç hukukumuzdaki temel düzenlemelerin ise, uluslararası düzenlemelere kıyasla dar olmakla birlikte idarenin düzenleyici işlemlerinden olan yönetmeliklerle gerçekleştiğini görüyoruz. Bunlardan en önemlileri “Sera Gazı Emisyonlarının Takibi Hakkında Yönetmelik” ile “Ozon Tabakasını İncelten Maddelere İlişkin Yönetmelik” ve “Florlu Sera Gazlarına İlişkin Yönetmelik”tir.¹⁶ Bu yönetmelikler taraf olunan uluslararası sözleşmelerin uygulanma yöntemini ve izlenecek politikayı belirleyici hükümler içermektedir. Ayrıca “Çevresel Etki Değerlendirme Yönetmeliği” de ÇED raporlarının hazırlanması, içeriği ve

¹⁴ Tokar B., (2015). *Is The Paris Climate Designed to Fail?*, 21.04.2022 tarihinde <https://www.resilience.org/stories/2015-11-12/is-the-paris-climate-conference-designed-to-fail/> adresinden alındı.

¹⁵ Bu yöndeki eleştiriler için bkz Özkaya Özlüer I., (2022). Paris Anlaşması Sonrasında “ÇED Kapsam Dışı Değerlendirme” Kararları ve Çevresel Kolluk Faaliyetlerinin İklim Hukuku Açısından Niteliği, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, .C.71(1), s.515-542. Uluslararası sözleşmeler hakkında daha detaylı bilgiler için bkz. Roschmann C., (2021). İklim Değişikliği ve İnsan Hakları, Çev. Engin FIRAT, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.70(4), s.1155-1198.

¹⁶ Sırasıyla R.G.; 17.5.2014, S.29003, 07.04.2017, S.30031., 04.01.2018, S.30291.

kapsamı gibi konularda yol gösterici nitelikte olduğundan önemlidir.¹⁷ Çalışmamızın esas konusu ulusal mevzuattan ziyade uygulamada idari yargının özellikleri dolayısıyla yaşanan sorunlar olduğundan, bu kısmı sınırlı tutmayı tercih ettik.

C. Türkiye’de İklim Değişikliği Davalarına Bakış

Ülkemizde iklim değişikliğine yönelik doğrudan açılmış bir dava henüz bulunmadığından, idarenin iklim eylemsizliğinden doğan bir sorumluluğunun olduğuna ilişkin bir yargısal tespitten bahsedemeyiz. Ancak çevre kirliliğinin önlenmesi, doğanın korunması amaçları ile Çevresel Etki Değerlendirmesi kararlarına karşı idari yargıda açılan pek çok dava ve Anayasa Mahkemesine götürülen birçok bireysel başvuru vardır.¹⁸ Ayrıca Anayasanın 2. maddesinde yer alan hukuk devleti ilkesinin bir gereği olarak 125. maddede “idarenin her türlü eylem ve işlemlerine karşı yargı yolu açıktır” şeklinde ifade edilen kuralın, Türk idari yargılama hukukunda iptal ve tam yargı davalarıyla sağlanması imkânı, iklime ilişkin davalarda da geçerlidir (Günday, 2017: 149; Yıldırım, vd., 2018: 763; Kalabalık, 2016: 84; Kaplan, 2017: 153; Ulusoy, 2021: 690; Gözübüyük ve Tan, 2017: 257; Akylmaz, vd., 2021: 128). İklim değişikliği ile ilgili davalarda ÇED raporlarına karşı açılan iptal davaları ile ortaya çıkan zararın tazmini amacıyla açılan tam yargı davaları dikkat çekmektedir. İdarenin hukuki sorumluluğunun müeyyidesi olarak, idari faaliyetlerden ötürü zarara uğrayanların devlet veya kamu tüzel kişileri aleyhine bu zararın giderilmesi amacıyla açtıkları bir dava olan tam yargı davası, iklim değişikliği ile ilgili davalarda da iç mevzuatın Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı ile özel ve kamu tüzel/gerçek kişileri için getirmiş olduğu yükümlülüklerin yanlış uygulanması veya yerine getirilmemesinden kaynaklanmaktadır (Günday,2017: 148; Kaplan, 2017: 167; Ulusoy, 2021: 712).

İptal davalarında ise dava konusu işlemle davacı arasında kurulan kişisel, meşru, güncel menfaat şartı aranmaktadır. Kişisel menfaat tespiti; çevre, tarihî ve kültürel değerlerin korunması, imar planları ve uygulamaları gibi konularda ayrıca önem kazandığından, davada subjektif ehliyet koşulu iklim değişikliğine ilişkin davalarda da dikkat çekmektedir. ÇED raporlarının iptali istemiyle açılan davalarda Danıştay; Türk Mühendis ve Mimarlar Odaları Birliği, amaçlarına göre değişkenlik göstermekle birlikte, dernek ve vakıflar ile belde sakinlerinin dava açmakta menfaatinin bulunduğunu kabul etmektedir. Ancak mahkeme; barolar, siyasi partiler, sendikaların subjektif ehliyet koşulunu taşımadığını ifade etmektedir.¹⁹ İklim

¹⁷ ÇED Yönetmeliği’nin iklim krizi açısından değerlendirilmesi hakkında detaylı bilgi için bkz. Özkaya Özlür I., (2022). Paris Anlaşması Sonrasında “ÇED Kapsamı Dışı Değerlendirme” Kararları ve Çevresel Kolluk Faaliyetlerinin İklim Hukuku Açısından Niteliği, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.71(1), s.515-542.

¹⁸ Türkiye’de iklim değişikliğine ilişkin doğrudan bir mevzuat olmadığından, bir planlama aracı olarak görülen ÇED raporları dolayısıyla ortaya çıkan hak kayıplarının ortadan kaldırılması için davalar açılmaktadır. ÇED’e yönelik açılan çevre davalarının birçoğu termik santrallere ilişkin olduğu gözlemlenmektedir. Bu davaların genel rejimi ve verilen kararlar hakkında daha detaylı bilgilendirme için bkz: Gökalp Alica S.S., (2019). *İdari Yargı Kararları Kapsamında Çevresel Etki Değerlendirmesi*, Ankara: Adalet Yayınevi.

¹⁹ Bkz. Danıştay 10.D., T.31.12.2012, E.2012/925, K.2012/7169., Danıştay 10.D., T.20.11.2012, E.2012/703, K.2012/5849., Danıştay 14.D., T.24.10.2013, E.2012/9094, K.2013/7096., Danıştay 14.D., T.23.02.2016, E.2015/166, K.2016/1099., Danıştay 14.D., 23.02.2016, E.2015/4429, K.2016/1079. Ayrıca çevreye ilişkin iptal davalarında subjektif ehliyete ilişkin detaylandırılmış çalış-

değişikliğinin toplumsal karakteri, ortaya çıkan sonucun tüm yurttaşları etkilemesi anlamını taşıdığından özellikle tam yargı davalarındaki subjektif dava ehliyeti açısından ayrıca önem kazanmaktadır.

İklim değişikliği davalarına ilişkin dikkat çekici bir diğer nokta ise yürütme organının politik işlevinin, diğer bir deyişle hükümet tasarruflarının yargı bağımsızlığından muaf olup olmadığıdır. Özellikle iklim değişikliği ile ilgili eylem planları, izlenen politika doğrultusunda hazırlanan raporlarda yer alan sorumluluk belirten hükümlere karşı iptal davası açılıp açılmayacağı hususu tartışmalıdır.²⁰ Bu hususta hükümetin araştırmaya dayalı olarak genel ilke ve kurallar getiren, tavsiyelerde bulunan raporların hazırlık işlemi sayılmalarından dolayı, tek başına iptal davasına konu olabileme kabiliyetlerinin olmadığı doktrinde genel olarak kabul edilmektedir.²¹ Ancak her ne kadar hazırlık işlemi de olsa bazı idari işlemlerin uygulanma kabiliyeti olduğundan,²² her bir somut olay bazında değerlendirmeler yapılması gerekmektedir.

Sonuç

Son on yıllık süreç içerisinde iklim değişikliğine yönelik gerek ulusal, gerekse uluslararası mevzuatın zenginleştiğini görmekteyiz. Bu düzenlemeler hükümetlere yeni yükümlülük ve görevler yüklemekle birlikte, açılan davalar da bu düzenlemeleri sorgulayıcı bir tutum izlemektedir. Bu davalar arasında yasal düzenlemelerin ortaya çıkardığı iklim eylemsizliği boşluğunu doldurmaya çalışan türde davalar da vardır. Öyle ki, bazı ülkeler bu davaları öncü kabul ederek yeni birtakım ilkeler benimsemektedir. Ancak ülkemiz hukuk sistemi içerisinde politika yapıcıları ve kanun koyucuları iklim eylemsizliğine karşı birtakım önlemler almaya itecek güçte bir tutumun olduğunu söylemek güçtür, idari yargı sistemimiz de dava türleri açısından bu imkânı sağlar nitelikte değildir.

Türk idari yargı sisteminde doğrudan iklim eylemsizliğine yönelik idareye iklim davası açma imkânı düzenlenmiş değildir. Bireyler hükümetin aldığı kararlar doğrultusunda hareket eden idarenin eylem ve işlemlerinden dolayı zarara uğrarlarsa idari yargı düzeyinde iptal ve tam yargı davaları açabilmektedirler. Özellikle ÇED raporlarına karşı açılan iptal davalarında

ma için bkz: Gökalp Alica S.S., (2018). Çevrenin Korunmasına İlişkin İptal Davalarında Kişisel Menfaat Kavramı, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, S.139.

²⁰ Danıştay bu tarz düzenlemeleri çoğunlukla hazırlık işlemi olarak nitelendirerek reddetmektedir. Bkz: Danıştay 5.D., T.16.12.1987, E.1987/275, K.1987/1789.

²¹ İptal davasına konu olabilecek kesin ve yürütülmesi gereken (icrai) işlemler, üçüncü kişiler üzerinde ayrıca başka bir işlemin varlığına gerek olmaksızın, doğrudan doğruya çeşitli hukuki sonuçlar doğuracak şekilde kamu gücünün etkisini gösterdiği işlemler olarak tanımlanmaktadır. Bkz: Erkut C., (1990). *İptal Davasının Konusunu Oluşturma Bakımından İdari İşlemin Kimliği*, Ankara: Danıştay Matbaası, s.119. Bu noktada hükümet tasarrufları teorisi açısından belirtilmesi gereken önemli nokta, bunların idari işlem olduklarının kabul edildiği, ancak yargı yerlerince siyasi faaliyet olarak nitelendirilmelerinden ötürü denetiminin yapılamayacağıdır. Bkz: Ulusoy A.D., (2021), s.675-666. Ancak yine bu işlemlerin idari işlem niteliğinde olmadığından dolayı yargı yerince reddedilmesi gerektiği yönünde bkz. Akyılmaz B., Sezginer M., Kaya C., (2021). *Türk İdari Yargılama Hukuku*, Ankara: Savaş Yayınevi, s.128, s.57-68.

²² Bu işlemler hakkında detaylı örnek ve bilgiler için bkz. Gözler K., (2019). *İdare Hukuku*, C.I, 3.bs., Bursa: Ekin Yayınevi, s.806-816, Gözübüyük Ş., Tan T., (2017). *İdare Hukuku*, C.II, 9.bs., Ankara: Turhan Kitabevi, s.878-906.

yargı yerlerinin subjektif dava ehliyeti, illiyet bağı ve hükümetin yürüttüğü projeler gibi hususları dar yorumlaması da bu davaların etkili olmasının önünde bir engel olarak karşımıza çıkmaktadır.

Öte yandan, yabancı mahkeme kararları incelendiğinde, davaların hem hükümet politikalarının değişmesi yönünde ikna edici olduğu, hem de büyük şirketlerin sebep olduğu zararların tazminine yönelik açıldığı görülmektedir. Türk hukukunda açılan iklim davalarında ise bu tarz bir etki uyandıran davalardan bahsetmek pek mümkün değildir.

Türkiye küresel ısınmadan en çok etkilenen ülkelerden biri olduğundan, deniz seviyesindeki yükseliş, erozyon, sel baskınları gibi doğal afetlerin etkisi altındadır ve mevcut teknoloji altyapısı, insan kaynakları, kalkınma planları ekseninde Türkiye'nin iklim değişikliği politikalarını şekillendirmesi gerekmektedir. İklim değişikliğine uyum sürecinde olduğu düşünüldüğünde, Kyoto Protokolü'ne taraf olmanın da uzun vadede "sürdürülebilir kalkınma politikasını" en az maliyetle gerçekleştirmek için olumlu bir hamle olduğu düşünülebilir.

İnsan kaynaklı iklim değişiklikleri karşısında zayıf konumda olan bireylerin uğradığı zararlardan dolayı idari yargı yerince korunması imkânının varlığı halinde, hükümetler de daha güçlü politikalarla insan yaşamını daha kaliteli hale getirme yönünde bir eğilim sergileyebilirler. Zira iklim değişikliği sorunları bir ülkenin veya bir bölgenin sorunu değildir. Temelde sera gazının atmosferde yayılımından kaynaklandığından dolayı tüm ülkeler bu yayılımdan müteselsilen sorumludur ve hükümetler de bu yayılımı azaltma yönünde düzeltmeler yapmalıdır. Türk idari yargı sistemindeki dava türleri açısından, iptal davası ile ÇED raporlarının iptali istenebilecekken, tam yargı davalarının uygulamasının genelde tazminat davaları şeklinde olması ve Türk idari yargı sisteminde Anayasanın m.125/4'teki "idari işlem ve eylem niteliğinde karar verilememesi" yasağından dolayı hak ihlalinin yalnızca tazmin edilmesi yolu tercih edilmektedir. Ancak bazı hallerde tazminat dışındaki imkânların kullanılabilmesi de gerekli olabileceğinden ve Anayasadaki hüküm yargı organları için getirilmekle birlikte yasama organı için bu yasak olmadığından, yargıya emir ve talimat verme kapsamına girmeyecek şekilde kanuni bir düzenleme ile bu sorun aşılabilecektir (Öztürk, 2019: 112-114). İdari yargı sistemine ilişkin teknik ayrıntılar dışında elbette açılan iklim davalarında yargı yerlerinin tutumu iklim adaleti konusundaki bilinci geliştireceğinden, asıl önemli noktanın iklim eylemsizliğini idarenin kusursuz sorumluluğu kavramının tarihsel gelişimi incelendiğinde- yargı yerlerinin bir hizmet kusuru sayması yönündeki bilinç olduğunu söyleyebiliriz.

Kaynakça

Kitap ve Makaleler

- Akyılmaz B., Sezginer M., Kaya C., (2021). *Türk İdari Yargılama Hukuku*, Ankara: Savaş Yayınevi.
- Demirci M., (2013). İklim Değişikliği ve Dağıtıcı Adalet, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C.8(2).
- Doğru B., Gökalp Alica S.S., (2019). İklim Mücadelesinde Ekonomik, Sosyal ve Ekolojik Adalet, *İklim Değişikliği Eğitim Modülleri Serisi*, S.16.
- Erkut C., (1990). *İptal Davasının Konusunu Oluşturma Bakımından İdari İşlemin Kimliği*, Ankara: Danıştay Matbaası.
- Forsyth T., (2014). Climate Justice Is Not Just Ice, *Geoforum*, C.54.
- Gosseries A., Kadayıfçı R., Atalay S., (2019). Urgenda İklim Değişikliği Davası, Ankara: Ekoloji Kolektifi Yayınları.
- Gökalp Alica S.S., (2018). Çevrenin Korunmasına İlişkin İptal Davalarında Kişisel Menfaat Kavramı, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, S.139.
- Gökalp Alica S.S., (2019). *İdari Yargı Kararları Kapsamında Çevresel Etki Değerlendirmesi*, Ankara: Adalet Yayınevi.
- Gökalp Alica S.S., (2020). İklim Değişikliği Davaları, *Türkiye Barolar Birliği Çevre ve Kent Hukuku Komisyonu Bülteni*, S.2.
- Gözler K., (2019). İdare Hukuku, C.I, 3.bs., Bursa: Ekin Yayınevi.
- Gözübüyük Ş., Tan T., (2017). *İdare Hukuku*, C.II, 9.bs., Ankara: Turhan Kitabevi.
- Günday M., (2017). *İdare Hukuku*, Ankara: İmaj Yayınevi.
- İğci T., Çobanoğlu N., (2019). İklim Değişikliğinin ve İklim Değişikliğiyle İlgili Küresel Anlaşmaların Çevre Etiği Bakımından Değerlendirilmesi, *Ankara Üniversitesi Çevre Bilimleri Dergisi*, C.7(2).
- Kalabalık H., (2016). *İdari Yargılama Usulü Hukuku*, Konya: Sayram Yayınevi.
- Kaplan G., (2017). *İdari Yargılama Hukuku*, Bursa: Ekin Yayınevi.
- Kaya Y., (2017). Paris Anlaşmasını İklim Adaleti Perspektifinden Değerlendirmek, *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, C.14(54).

- Ovacık G., (2017). *Küresel İklim Değişikliği Yükümlülükleri Hakkında Oslo İlkeleri, İklim Adaleti Mücadelesinde Uluslararası ve Yabancı Mahkeme Kararları* (ed. Ilgın ÖZKAYA ÖZLÜER), Ankara: Ekoloji Kolektifi Yayınları.
- Özkaya Özlüer I., (2022). Paris Anlaşması Sonrasında “ÇED Kapsam Dışı Değerlendirme” Kararları ve Çevresel Kolluk Faaliyetlerinin İklim Hukuku Açısından Niteliği, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, .C.71(1).
- Öztürk K.B., (2019). Fransa ve Türkiye’de Uluslararası Koruma Statüsü Değerlendirme İşlemlerinin Yargısal Denetimi, *Ankara Barosu Dergisi*, S.3.
- Peiris M., (2014). Yargının Temel Hakların Korunmasındaki Rolü, *Anayasa Yargısı Dergisi*, S.31.
- Roschmann C., (2021). İklim Değişikliği ve İnsan Hakları, Çev. Engin FIRAT, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.70(4).
- Ulusoy A.D., (2021). *Türk İdare Hukuku*, Ankara: Yetkin Yayınevi.
- Wilensky M., (2015). Climate Change in the Courts: An Assessment of Non-U.S. Climate Litigation, *Duke Environmental Law&Policy Forum*, C.26 (1).
- Yıldırım T., Yasin M., Kaman N., Özdemir H. E., Üstün G., /Okay Tekinsoy Ö., (2018). *İdare Hukuku*, İstanbul: Oniki Levha Yayınevi.

Kararlar

- Danıştay 5.D., T.16.12.1987, E.1987/275, K.1987/1789.
- Danıştay 10.D., T.31.12.2012, E.2012/925, K.2012/7169.
- Danıştay 10.D., T.20.11.2012, E.2012/703, K.2012/5849.
- Danıştay 14.D., T.24.10.2013, E.2012/9094, K.2013/7096.
- Danıştay 14.D., T.23.02.2016, E.2015/166, K.2016/1099.
- Danıştay 14.D., 23.02.2016, E.2015/4429, K.2016/1079.
- European Court of Human Rights, 23.04.2022 tarihinde (Öneriyıldız/Türkiye,T.30.11.2004, Başvuru No.48939/99) [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{"fulltext":\["öneriyıldız"\],"documentcollectionid2":\["GRANDCHAMBER","CHAMBER"\],"itemid":\["001-67614"\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{) adresinden alındı.

İnternet Kaynakları

- Affaire Climat. (2022, Nisan). <https://affaire-climat.be/en> sitesinden alındı.
- Ainees Climat. (2022, Nisan). <https://ainees-climat.ch/english/> sitesinden alındı.

- Climate Action Europe. (2022, Nisan). <https://peoplesclimatecase.caneurope.org> sitesinden alındı.
- Climate Caseire Land. (2022, Nisan). <https://www.climatecaseireland.ie> sitesinden alındı.
- Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı. (2022, Nisan). <https://iklim.csb.gov.tr/bmid-cs-ve-turkiye-i-4376> sitesinden alındı.
- Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı. (2022, Nisan). https://webdosya.csb.gov.tr/db/iklim/webmenu/webmenu12421_1.pdf sitesinden alındı.
- Duke Law. (2022, Nisan). <https://scholarship.law.duke.edu/delpf/vol26/iss1/4/> sitesinden alındı.
- Intergovernmental Panel on Climate Change. (2022, Nisan). <https://www.ipcc.ch/report/2019-refinement-to-the-2006-ipcc-guidelines-for-national-greenhouse-gas-inventories/> sitesinden alındı.
- Green Peace. (2022, Nisan). <https://www.greenpeace.org/international/campaign/people-vs-oil/> sitesinden alındı.
- Publiciste Turc. (2022, Nisan). <https://publicisteturc.org/yzuyilin-karari-paris-idare-mahkemesi-fransiz-devletini-iklim-eylemsizliginden-kusurlu-buldu> sitesinden alındı.
- Setzer J., Byrnes R., (2019). Global trends in climate change litigation: 2019 snapshot, *Policy report*. (2022, Nisan), https://www.lse.ac.uk/GranthamInstitute/wp-content/uploads/2019/07/GRI_Global-trends-in-climate-change-litigation-2019-snapshot-2.pdf adresinden alındı.
- The Dutch Urgenda Foundation. (2022, Nisan). <https://www.urgenda.nl/en/themes/climate-case/climate-case-explained/> adresinden alındı.
- Tokar B., (2015). *Is The Paris Climate Designed to Fail?*, (2022, Nisan), <https://www.resilience.org/stories/2015-11-12/is-the-paris-climate-conference-designed-to-fail/> adresinden alındı.
- Yale University. (2022, Nisan). <https://globaljustice.yale.edu/sites/default/files/files/OsloPrinciples.pdf> adresinden alındı.

İklim Değişikliği ile Mücadelenin Gıda Hakkından Kaynaklanan Yükümlülükler Bağlamında Değerlendirilmesi

The Evaluation of Climate Change in
the Context of Obligations Arising from
the Right to Food

Dr. Rabia İlay AKBULUT PEERZADA*

Öz

İklim değişikliği, sürdürülebilir kaynak yönetimi ve gıda güvencesi birbirine bağlı ve acil çözüm bekleyen küresel sorunların başında yer almaktadır. İklim değişikliğinin sonuçları arasında yer alan aşırı sıcaklık artışı, yağış oranında değişiklik, sert hava koşulları, zararlı böcek sayısında artış, mahsul verimin düşmesi ile birlikte toprak ve su kaynaklarının azalmasına neden olmaktadır. Gereken önlemlerin alınmaması durumunda, yaşadığımız yüzyılın sonuna doğru sıcaklıkların küresel ölçekte 2 ila 4°C arasında artacağı tahmin edilmektedir. Bu ölçüde bir artış, dünya genelinde mahsul veriminin daha da düşmesine, iklim değişikliğine bağlı göçlerin tetiklenmesine, yoksulluk ve açlık sorunlarının şiddetlenmesine neden olacaktır. İklim değişikliğinin kısa ve uzun vadeli olumsuz etkileri, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme'nin 11. maddesinde güvence altına alınan gıda hakkının sağlanması için gerekli olan sağlanabilirlik, yeterlilik, erişilebilirlik ve sürdürülebilirlik unsurlarını doğrudan etkilemektedir. Ayrıca iklim

* Ankara Üniversitesi (LLB), Cambridge Üniversitesi (LLM), İ.D. Bilkent Üniversitesi (PhD), E-posta: rabia.ilay@gmail.com, ORCID: 0000-0003-3934-7901.

değişikliğinin kaynağı gelişmiş ülkeler olmasına rağmen, sorunun doğurduğu olumsuz sonuçların daha ziyade gelişmekte olan ülkeleri etkilediği görülmektedir. İklim değişikliğinin doğurduğu olumsuz sonuçların, adaletsiz ve orantsız paylaşımına ilişkin benzer bir durum mikro ölçekte de bireyler bazında görülmekte olup söz konusu olumsuz sonuçlar, en çok küçük toprak sahibi çiftçiler, yerli halklar ve kadınlar gibi toplum içindeki kırılgan grupları etkilemekte ve bu gruplar arasında var olan açlık problemini şiddetlendirmektedir. Bununla birlikte, biyoyakıt üretiminin artırılması, su kaynaklarının temiz enerji üretimi için kullanılması gibi iklim değişikliği ile mücadelede çözüm adına atılan bazı adımlar gıda üretimini azaltmak ve gıda fiyatlarında aşırı dalgalanmaya neden olmak suretiyle gıda hakkının sağlanması bakımından olumsuz etkiler doğurmaktadır. Bu iki küresel sorunla mücadelede çözüm için etkin sonuçların elde edilebilmesi, iklimi değişikliği ve küresel açlık sorunu ile mücadelede uygulanacak politikaların, insan hakları temelli yaklaşım ile uyumlu ve birbirini destekler nitelikte olmaları ile mümkündür. Bu çalışmada, iklim değişikliği ile mücadele ile devletlerin gıda hakkının sağlanmasına ilişkin yükümlülükleri birlikte ele alınmak suretiyle iklim değişikliği ve küresel açlık sorunu arasındaki ilişki uluslararası insan hakları hukuku açısından değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Açlık, Gıda Hakkı, Gıda Güvencesi, İklim Değişikliği

Abstract

Climate change, sustainable resource management and food security are major global problems which are connected to each other and require urgent solutions. The results of climate change such as the rise in temperature, change in rainfall, severe weather conditions, rise in the number of pests cause decrease in crop yield as well as soil and water resources. It is expected that there will be a rise in the temperature between 2 to 4 °C on a global scale by the end of this century. A rise in this scale leads to more decline in crop yield, triggering of migrations because of climate change, the aggravation of poverty and hunger. The short-term and long-term negative results of climate change directly affects the elements, namely availability, adequacy, accessibility and sustainability for the realization of the right to food, which is guaranteed under Article 11 of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights. Moreover, these negative results of climate change mostly affect developing countries, although the main reason for climate change is developed countries. Similar inequitable and disproportionate distribution of negative results of climate change can be seen on the micro level by affecting vulnerable groups such as smallholder farmers, indigenous people and women, and exacerbating the existing hunger problem among these groups. In addition to this, the rise in biofuel production, the use of water resources for the production of clean energy as some policies implemented for a solution in fight against climate change cause the exacerbation of hunger by decline in food production and excessive food price volatility. The achievement of effective results for a solution in fight against these two global problems is possible by taking steps which are in concert with the human-rights based approach and supporting each other. In this study, the relationship between climate change and the global hunger problem is evaluated in

terms of international human rights law by discussing the fight against climate change and the obligations of states in relation to the right to food together.

Keywords: Hunger, Right to Food, Food Security, Climate Change

Giriş

İklim değişikliği, sürdürülebilir kaynak yönetimi ve gıda güvenesi birbirine bağlı ve acil çözüm bekleyen küresel sorunların başında yer almaktadır (UNGA, A/70/287: 3). İklim değişikliği ve bu sorunla mücadele için izlenen politikalar pek çok açıdan gıda hakkını etkilemektedir.

İklim değişikliği büyük ölçüde insan kaynaklı faaliyetlerden kaynaklanıyor olup sorunun somut sonuçları günümüzde dünyanın pek çok ülkesinde görülmektedir. Aşırı sıcak artışı, sert hava koşulları, aşırı yağışlar ve bu etkenlere bağlı olarak yaşanan doğal afetler, ilgili coğrafyalarda yaşayan insanların hayatlarında yıkıcı etkiler doğurmakta ve iklim değişikliğine bağlı olarak yaşanan göçleri tetiklemektedir.

Daha etkin adımlar atılmadığı takdirde iklim değişikliğinin sebep olduğu olumsuz etkilerin artarak devam edeceği görülmektedir. Öyle ki başlı başına ayrı bir küresel sorun olan iklim değişikliğinin, diğer bir küresel mesele olan gıda güvenesinin¹ sağlanması önündeki en büyük engellerden biri olduğunu söylemek mümkündür (Akbulut Peerzada, 2021: 21-26). Zira iklim değişikliği, sadece küresel hava modellerini etkilemekle kalmayıp aynı zamanda dünyanın pek çok bölgesinde gıdanın sağlanabilirliğini doğrudan etkilemektedir (De-Schutter, 2010: 1).

Yakın bir zamanda Pakistan, Nepal ve Yemen’de yaşanan sel felaketleri, Somali’de yaşanan kuraklık ve Filipinler’de yaşanan kasırga felaketi iklim değişikliğinin açık sorununu şiddetlendiren somut örneklerdir (WFP, 2022). Madagaskar adasında uzun süren kuraklık, iklim değişikliğinin kıtlığa neden olabilecek bir tesire sahip olduğunu gösteren bir diğer örnektir (UN News, 2021).

2030 Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerinden (SKH) biri olan sıfır açlık hedefi ile iklim değişikliği ve etkileri ile mücadelenin bir bütün halinde ele alınması gerekmektedir. Günümüz dünyasının en temel meselelerinden sayılan bu iki hedefe ulaşabilmek için etkin ve bütüncül bir yaklaşımın yürütülebilmesi ise hem bu iki küresel sorun arasındaki ilişkinin hem de devletlerin ilgili iki sorunun çözümüne ilişkin uluslararası hukuktan doğan yükümlülüklerinin açık bir şekilde anlaşılması ile mümkündür.

¹ FAO'nun günümüzde kabul gören tanımına göre; gıda güvenesi, "tüm insanların sağlıklı ve aktif bir yaşam için beslenme ihtiyaçlarını ve beslenme tercihlerini karşılayan yeterli, güvenli ve besleyici gıda ürünlerine her zaman fiziksel, sosyal ve ekonomik erişimlerinin var olması durumu" anlamına gelmektedir. (Rome Declaration on World Food Security and World Food Summit Plan of Action. (1996).

I. İklim Değişikliği ve Gıda Hakkı İlişkisi

İklim değişikliğini etkileyen faktörlerin başında insanların sürdürmüş olduğu faaliyetler gelmekte olup iklim değişikliğinin olumsuz sonuçları da gıda hakkı başta olmak üzere, yaşam hakkı, su hakkı, sağlık hakkı, self-determinasyon hakkı ve kalkınma hakkının sağlanmasını tehdit etmektedir. İklim değişikliği ile insan hakları arasındaki bu ilişkiye rağmen, iklim değişikliği uzun yıllar teknik bir mesele olarak ele alınmış, iklim değişikliğinin insan hakları ile irtibatı göz ardı edilmiştir. İnsan hakları alanındaki çalışmalarda da iklim değişikliğinin insan hakları üzerindeki etkileri uzun süre dikkate alınmamıştır. Bu irtibat nihayetinde, İnsan Hakları Konseyi tarafından da teyit edilmiş olup günümüzdeki tartışmalarda iklim değişikliği ile insan haklarının korunması meselelerinin birlikte ele alındığı doğru bir yaklaşım benimsenmektedir².

Gerek iklim değişikliğinin bir sorun olarak bizzat ortaya çıkardığı olumsuz sonuçlar gerekse iklim değişikliği ile mücadelede izlenen politikalar gıda hakkını pek çok yönden etkilemektedir.

A. İklim Değişikliğinin Küresel Açlık Sorununu Şiddetlendiren Etkileri

İklim değişikliğinin somut ve kaçınılmaz sonuçlarından en çok etkilenen alanlardan biri küresel gıda güvencesidir. Öyle ki küresel açlık sorununun çözümsüz kalmasının başlıca nedenleri arasında iklim değişikliği yer almaktadır.

İklim değişikliğinin sonuçları arasında yer alan aşırı sıcaklık artışı, yağış oranında değişiklik, sert hava koşulları, zararlı böcek sayısındaki artış doğrudan gıda üretimini etkilemekte olup mahsul veriminin düşmesinin yanı sıra toprak ve su kaynaklarının azalmasına, hayvancılıkla uğraşanların hayvanlarını kaybetmelerine neden olmaktadır. Tüm bu hususlarla birlikte iklim değişikliği, dünya genelinde doğal afetleri arttıran ve yaygınlaştıran bir etki gücüne sahiptir (UNGA, A/7/HRC/3761: 4).

Gereken önlemlerin alınmaması durumunda, yaşadığımız yüzyılın sonuna doğru sıcaklıkların küresel ölçekte 2 ila 4°C arasında artacağı tahmin edilmektedir. Sıcaklığın küresel ölçekte 2°C artması, 100 ila 400 milyon insanı açlık riski ile karşı karşıya bırakabilecek, 1 milyarı aşkın insanın ise yeterli suya erişim imkânını ortadan kaldıracak bir etki gücüne sahiptir (World Development Report, 2010: 5). Bu ölçüde bir artış, dünya genelinde mahsul veriminin daha da düşmesine, iklim değişikliğine bağlı göçlerin artmasına, yoksulluk ve açlık sorunlarının şiddetlenmesine neden olacaktır.

² İnsan Hakları Konseyi'nin ilgili kararları için bkz. OHCHR, Human Rights Council resolutions on human rights and climate change, <https://www.ohchr.org/en/climate-change/human-rights-council-resolutions-human-rights-and-climate-change>

Bununla birlikte, alınan önlemlerin yetersiz kalması durumunda, 2030 yılı itibarıyla 120 milyon kişinin yoksulluğa düşeceği (Human Rights Council, Climate Change and Poverty, 2019: 5), 2050 yılı itibarıyla ise aç insan nüfusunun %10 ila %20 arasında yükseleceği, yetersiz beslenen çocuk sayısının ise 24 milyon kadar artacağı tahmin edilmektedir (WFP/Met Office Hadley Centre, t.y.: 5). Tüm bu verileri daha da vahim hale getiren bir gerçek ise uyarılma tedbirleri alınsa dahi, 2030 yılı itibarıyla mahsul veriminde %5 ve 2080 yılı itibarıyla %30 oranında bir düşüş bekleniyor olmasıdır (Hallagatte vd., 2016: s. 4).

B. İklim Değişikliğinin Zayıf ve Dezavantajlı Grupların Gıda Hakkına Etkileri

İklim değişikliğinin dünya üzerinde yaratmış olduğu tahribat, iklim değişikliğinin oluşmasında en büyük pay sahibi olan gelişmiş devletlerden ziyade, sorunun oluşmasında en az rolü oynayan gelişmekte olan veya az gelişmiş ülkelerde ortaya çıkmaktadır. Bu durumu, yalnızca gelişmiş ülkelerin coğrafi konum açısından avantajlı olmalarına bağlı olarak açıklamak mümkün değildir. İklim değişikliğinden daha az etkilenen gelişmiş ülkelerin ekonomilerinin tarıma bağlı olmaması ve iklim değişikliği ile mücadelede finansal ve teknik açılarından daha avantajlı olmaları da iklim değişikliğinden daha az etkilenmelerini mümkün kılmaktadır. Buna karşın, az gelişmiş ülkeler, iklim değişikliği ile mücadele edebilecek yeterli finansal kapasite ve teknik donanımdan yoksun olmaları nedeniyle iklim değişikliğinin doğurduğu yıkıcı sonuçların önüne geçmekte yetersiz kalmaktadır.

İklim değişikliğinin doğurduğu olumsuz sonuçların adaletsiz ve orantısız paylaşımına ilişkin benzer bir durum mikro ölçekte de bireyler bazında görülmekte olup söz konusu olumsuz sonuçlar, iklim değişikliğinin oluşmasında en az paya sahip olmalarına karşın, en çok küçük toprak sahibi çiftçiler, yerli halklar ve kadınlar gibi toplum içindeki kırılgan grupları etkilemektedir. Bu dezavantajlı durumun temel nedeni, değişen iklim şartlarına karşı nasıl bir direnç ve uyum sağlayacakları konusunda bu grupların, gereken bilgi ve teknolojiye erişim imkânından yoksun olmalarıdır.

Kırsal alanda yaşayan bu gruplar açısından tarım, gerek tüketmek için üretim, gerekse gelir elde etmek için yürütülen faaliyet olarak hayati bir önem taşımaktadır. Kırsal kesimdeki temel gelir kaynaklarından bir diğeri olan hayvancılık da iklim değişikliğinden olumsuz biçimde etkilenmektedir. Tarım ve hayvancılığın olumsuz bir biçimde etkilenmesi, bu zayıf ve dezavantajlı grupların gıdayı temin etmelerini doğrudan etkilemekte ve bu gruplar arasında hâlihazırda var olan açlık problemini şiddetlendirmektedir.

Bununla birlikte, kendi tüketimi için tarım yapan veya temel geçim kaynağı tarım olan bu grupların, iklim değişikliğinin doğurduğu olumsuz sonuçlar nedeniyle yaşadıkları topraklardan göç etmek zorunda kalmaları, yaşamlarını idame ettirmek için sahip oldukları kaynakları da kaybetmeleri anlamına gelmektedir. Bu durum daha iyi hayat şartları ve farklı geçim kay-

nalarına erişebilmek için gerek kırsal bölgeden şehre göç eden, gerekse ülke değiştirmek durumunda kalan kişilerin başka sorunlarla karşı karşıya kalmalarını beraberinde getirmektedir. Bu kişilerin, göç ettikleri bölgelerde vasıfsız işlerde çalışmaya razı olmaları yoksulluk ve açlık kısır döngüsünden çıkmalarına imkân vermemekle birlikte, kırsal alanda var olan dayanışma mekanizmalarını da kaybetmeleri nedeniyle daha büyük bir yoksunluk içine düşmelerine neden olabilmektedir.

İklim değişikliği, hâlihazırda zayıf ve dezavantajlı gruplar içinde yer alan kadınların hayatlarını da farklı açılardan güçlendirmekte ve gıda hakkından yararlanma imkânlarını tehdit etmektedir (UNGA, A/7/HRC/3761: 14). İklim değişikliğine bağlı olarak gerçekleşen doğal afet sonrası dönemlerde, kaynaklara erişimin güçleşmesi nedeniyle hane halkı için gerekli olan gıda, su ve yakıtın sağlanması yükü ve buna bağlı olarak da kadınların ev işi yükü artmaktadır (UNGA, A/7/HRC/3761: 15). Bununla birlikte, iklim değişikliği nedeniyle yaşanan çevresel bozulma ve biyolojik çeşitliliğin azalması, özellikle kırsal bölgelerde kendine ait tarım arazisi olmayan kadınların gıda kaynaklarına erişimini daha da güçlendirmektedir. Kaynakların ve tarımsal üretimin azalması, verimli araziler üzerindeki rekabeti artırırken kadınlara daha verimsiz toprakların verildiği görülmektedir (UNGA, A/7/HRC/3761: 16).

Ayrıca, afet sonrası dönemlerde, temiz su kaynaklarına erişimin güçleşmesi, su yoluyla taşınan hastalıklara karşı daha zayıf olan hamile kadınları ve çocukları etkilemektedir (UNGA, A/7/HRC/3761: 16). Anne sütü yerine geçen muadil ürünleri kullanmaya yönlendirilen kadınlar da temiz su kaynaklarına erişimde karşılaştıkları güçlükler nedeniyle bebeklerini güvenli bir biçimde besleyememektedir (UNGA, A/7/HRC/3761: 15).

İklim değişikliğinin olumsuz sonuçları karşısında hazırlıksız olan ve bu sonuçlarla mücadele edebilmek açısından yeterli bilgiye ve finansal kaynağa sahip olmayan zayıf ve dezavantajlı grupların gıda hakkının sağlanabilmesi, bu grupların, iklim değişikliğinin gıda güvencesi üzerindeki olumsuz etkilerine karşı korunması ile mümkündür.

C. İklim Değişikliği ile Mücadelenin Gıda Hakkının Sağlanmasına Etkileri

İklim değişikliğinin hâlihazırda görülebilir sonuçlarının gıda hakkının sağlanması önünde engel oluşturan etkilerinin yanı sıra iklim değişikliği ile mücadele için alınan bazı önlemlerin de gıda hakkının sağlanmasını güçleştiren sonuçlar doğurduğu görülmektedir. Daha açık ifadeyle, iklim değişikliği sorununun çözümü için belirlenen politikalarda sanayileşmiş ülkelerin zayıf ve dezavantajlı grupların ihtiyaçlarına öncelik vermemeleri, açlık sorununu körükleyen bir etki doğurmaktadır (Caesens ve Rodriguez, 2009: 9).

I. Azaltma Önlemlerinin Gıda Hakkının Sağlanmasına Etkileri

İklim değişikliği ile mücadelede küresel ısınmaya neden olan faktörleri azaltmaya yönelik olarak izlenen politikalar, azaltma önlemleri (*mitigation measures*) olarak karşımıza çıkmaktadır. Sera gazı salınımının azaltılmasına ve ormanların korunmasına yönelik atılan adımlar azaltma önlemlerine örnektir. Ancak bu önlemlerden sera gazı salınımını azaltmak amacıyla atılan bazı adımlar gıda hakkını tehdit eden bazı sonuçların doğmasına neden olmaktadır. Örneğin; sera gazı salınımını azaltmaya yönelik olarak biyoyakıt üretimindeki artış, tüketmek için üretilen gıda miktarında azalmaya neden olduğu gibi gıda fiyatlarında aşırı dalgalanmayı da beraberinde getirmektedir (UNGA/A/70/287: 16; FAO, 2013). Bununla birlikte, biyoyakıt üretimi, sermaye yoğun çiftçiliği gerektirmesi nedeniyle büyük tarım üreticileri karşısında rekabet gücü olmayan küçük toprak sahibi çiftçilerin ve yerli halkların sistemden dışlanmasına neden olmaktadır (UNGA, A/62/289: 8-15).

Benzer şekilde, arazinin kullanım biçimini değiştirmek suretiyle sera gazı salınımını azaltmaya yönelik olarak hazırlanan projelerde, küçük toprak sahibi çiftçilerin ve yerli halkların uğradıkları zarar tazmin edilmeksizin topraklarından çıkarılmaları da iklim değişikliği ile mücadelede alınan önlemlerin bir sorunu çözmeye çalışırken başka bir sorunun derinleşmesine neden olduğunu göstermektedir (UNGA/A/70/287: 17).

Bu örneklerle birlikte, gelişmiş ülkelerin, gelişmekte olan ülkelerde ormanların korunması için yatırım yapmaları azaltma önlemleri kapsamında teşvik edilirken geçimlerini söz konusu ormanlardan sağlayan yerli halkların görüşlerinin alınmaması birtakım sorunları beraberinde getirmektedir (Caesans ve Rodriguez, 2009: 17, 18).

Bahsedilen olumsuz sonuçların önüne geçebilmek için tarım arazilerinin kullanım biçimini değiştirmeye yönelik önlemler alınması veya gelişmiş ülkelerin gelişmekte olan ülkelerde ormanların korunmasına ilişkin yürüteceği projelerde etki değerlendirmesi yapılması ve bu değişimden zarar görebilecek gruplara alternatif geçim kaynaklarının sağlanması yerinde olacaktır.

D. Uyarılma Önlemlerinin Gıda Hakkının Sağlanmasına Etkileri

Her ne kadar iklim değişikliğinin olumsuz sonuçlarını azaltmaya yönelik önlemler alınsa da iklim değişikliği kaçınılmaz bir gerçektir. İklim değişikliğinin kaçınılması mümkün olmayan diğer olumsuz sonuçları, var olan duruma uyum sağlamak amacıyla uyarılma önlemleri (*adaptation measures*) alınmasını gerekli kılmaktadır.

Uyarılma önlemlerinden biri olan su kaynaklarının temiz ve yenilenebilir enerji üretimi için kullanılması suyun tarım için mi yoksa enerji için mi kullanılması gerektiği sorusunu doğurmaktadır. Bu iki seçenek arasında yapılacak bir tercih, özellikle su kaynaklarının yetersiz

olduğu bölgelerde hayati bir önem arz etmekte olup kimi örneklerde yerli halkların hidroelektrik santral kurulmasına şiddetle karşı çıktıkları görülmektedir (UNGA, A/70/287: 17).

II. İklim Değişikliği ve Gıda Hakkından Kaynaklanan Yükümlülükler

İklim değişikliği ve gıda hakkından kaynaklanan yükümlülüklerin değerlendirilmesinde öncelikle gıda hakkının güvence altına alındığı Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme'nin (ESKHUS) kapsam ve amaç bakımından çevresel yükümlülükleri de ihtiva edip etmediğinin ortaya konulması gerekmektedir.

Bu genel değerlendirmenin ardından, gıda hakkının normatif içeriği ile gıda hakkının sağlanması için birer ön koşul olan sağlanabilirlik (*availability*), yeterlilik (*adequacy*), erişilebilirlik (*accessibility*) ve sürdürülebilirlik (*sustainability*) unsurlarının iklim değişikliğinin olumsuz sonuçlarından nasıl etkilendiğinin ele alınması yerinde olacaktır.

Hakkın içeriğinin ortaya konulmasının ardından ise devletlerin gıda hakkına ilişkin yükümlülüklerinin genel olarak neler olduğu, özel olarak ise bu yükümlülüklerin çevrenin korunması bağlamında iklim değişikliği ile nasıl bir ilişki içinde oldukları değerlendirilecektir.

A. ESKHUS'nin Çevresel Yükümlülükler Bakımından Değerlendirilmesi

İnsan Hakları Evrensel Bildirgesinde bir bütün olarak tanınmış olan haklardan ekonomik, sosyal ve kültürel haklar, İkiz Sözleşmelerden ESKHUS ile bağlayıcı bir şekilde güvence altına alınmıştır.

Sözleşmenin lafzına bakıldığında, kapsam bakımından devletlere çevresel yükümlülükler yüklenmediği düşünülebilir. Ancak, Sözleşmenin amacı bakımından, gıda hakkı başta olmak üzere, Sözleşmede tanınan bazı haklar bakımından çevresel yükümlülükler de içerecek biçimde yorumlanması mümkündür.

Bu noktada ise Sözleşmenin geniş bir şekilde yorumlanmasına, Sözleşmenin etkin bir şekilde uygulanmasına zarar vereceği ve Sözleşmede tanınan hakların büyük ölçüde devletlerin sahip olduğu kaynaklara bağlı olması nedeniyle devletlerin ekonomik olarak yüklerini artıracakları gerekçeleriyle itiraz edilebilir.

Bununla birlikte, ESKHUS'nin özelliği itibarıyla geniş kapsamlı ve çok taraflı bir sözleşme olması, ilgili Sözleşmeyi iki taraflı bir sözleşme gibi belirli ve sayılı birtakım yükümlülüklerin yerine getirilmesinden ibaret bir yapılacak işler listesi olarak değerlendirilmesi doğru olmayacaktır (Dumas, 2010: 117). Aksine, Sözleşmede kullanılan geniş kapsamlı dil ve Sözleşme-

nin nihai amacı olarak ifade edilen ekonomik, sosyal ve kültürel hakların tam olarak sağlanması³ gereği, Sözleşmeyi geniş bir biçimde yorumlamak gerekmektedir (Dumas, 2010: 117).

Bu bağlamda, gıda hakkı başta olmak üzere, Sözleşmede tanınan hakların sağlanabilmesi için asgari çevresel şartların sağlanması gibi ek bir yükümlülüğün varlığından bahsedebilmek mümkündür. Böyle bir yaklaşım devletlerin Sözleşmeye uyumunu denetlemekle görevli olan Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi'nin (ESKHK) Sözleşmeyi yorumlarken izlediği yöntemle de uyumlu olacaktır. Zira Komite, Sözleşmede tanınan hakların kapsamını ve devletlere yüklemiş olduğu yükümlülükleri açıklığa kavuşturmak üzere hazırlamış olduğu genel yorumlarda Sözleşmeyi geniş bir şekilde yorumlamaktadır. Su hakkının Sözleşmede açık bir şekilde tanınmamış olmasına rağmen, sırasıyla Sözleşmenin 11. ve 12. maddelerinde tanınan gıda hakkı ve sağlık hakkının bir gereği olarak Genel Yorum 15'te bir hak olarak dile getirilmiş olması, Komitenin Sözleşmeyi geniş bir biçimde yorumlamasının somut bir örneğidir (CESCR, General Comment 15).

Komite'nin su hakkını, Sözleşmenin kapsamına dâhil etmesinin temelinde, suyun Sözleşmede tanınan yeterli gıda hakkı ve sağlık hakkı bakımından taşıdığı önem yer almaktadır. Hava koşulları ve çevresel faktörler ile gıda hakkının sağlanması arasında da benzer bir durumun olduğu görülmektedir. Buna bağlı olarak, gıda hakkının, devletlere asgari çevresel şartları sağlama yükümlülüğü yüklediğini sonucunu çıkarmak hukukun sınırları içerisinde ve mantiken doğru olacaktır⁴.

B. Gıda Hakkının İçeriği

Gıda hakkını güvence altına alan ESKHUS'nin 11. maddesine göre:

"1. Bu Sözleşmeye Taraf Devletler, herkesin, yeterli beslenme, giyim ve konut dâhil olmak üzere, kendisi ve ailesi için yeterli yaşam düzeyine sahip olma ve yaşam koşullarını sürekli geliştirmeye hakkına sahip olduğunu kabul ederler. Taraf Devletler, bu hususta hür rızaya dayalı uluslararası iş birliğinin temel önemini kabul ederek, bu hakkın gerçekleşmesini güvence altına almak için uygun tedbirleri alacaklardır.

2. Bu Sözleşmeye Taraf Devletler, herkesin açlıktan kurtulma temel hakkını kabul ederek, münferiden ve uluslararası iş birliği yoluyla, özel programları da içeren gerekli tedbirleri, aşağıdaki amaçlara yönelik olarak alacaklardır:

³ ESKHUS, m. 2(1): *Bu Sözleşmeye Taraf her Devlet, gerek kendi başına ve gerekse uluslararası alanda özellikle ekonomik ve teknik yardım ve iş birliği vasıtasıyla bu Sözleşmede tanınan hakları mevcut kaynakları ölçüsünde giderek artan bir şekilde tam olarak gerçekleştirmek için, özellikle yasal tedbirlerin alınması da dâhil, gerekli her türlü tedbiri almayı taahhüt eder.* (Vurgulama yazara aittir.)

⁴ Böyle bir yorum gerek ESKHK'nin Sözleşmeyi geniş yorumlama yönündeki yaklaşımı gerekse Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesi'nin 31. maddesinde yer alan andlaşmaların yorumuna ilişkin genel yorum kuralı ile de uyumlu olacaktır. İlgili hükme göre: *"Bir andlaşma, hükümlerine andlaşmanın bütünü içinde ve konu ve amacının ışığında verilecek alelade manaya uygun şekilde iyi niyetle yorumlanır."*

(a) Teknik ve bilimsel bilgilerden tam olarak yararlanmak suretiyle, beslenme konusundaki bilgileri yayarak ve doğal kaynakların en etkin bir şekilde geliştirilmesini ve kullanılmasını sağlayacak şekilde tarımsal sistemleri düzelterek ya da geliştirerek, besinlerin üretilmesi, korunması ve dağıtılması yöntemlerini iyileştirmek ve

(b) Gerek gıda maddeleri ihraç eden, gerek gıda maddeleri ithal eden ülkelerin sorunlarını dikkate alarak, dünyadaki besin maddelerinin ihtiyaca göre adil bir şekilde dağıtımını sağlamak.”

İlgili maddenin ilk fıkrasında yeterli gıda hakkının, ikinci fıkrasında ise açlıktan kurtulma hakkının tanıdığı görülmektedir. Her ne kadar, ilgili maddede böyle bir ikili ayırım yapılmış olsa da söz konusu ayırımın iki farklı hak tanımadığı; fakat gıda hakkının iki farklı düzeyini dile getirdiği kabul edilmektedir (Alston, 1984: 33). Buna göre, maddenin 1. fıkrasında ifade edilen yeterli gıda hakkı, gıda hakkının en geniş halini, maddenin ikinci fıkrasında ifade edilen açlıktan kurtulma hakkı ise gıda hakkının asgari içeriğini oluşturmaktadır. Devletlerin olağanüstü koşullar dâhil olmak üzere, sahip oldukları tüm kaynakları kullanmak suretiyle bu asgari içeriği sağlamaları beklenmektedir (CESCR, General Comment 12: par. 17).

Sözleşmenin 2. maddesinde genel bir düzenleme olarak ifade edilen aşamalı sağlama kavramı, 11. maddenin tümü bakımından geçerlidir. Ancak burada, dikkat çekilmesi gereken husus, her ne kadar Sözleşmede tanınan hakların aşamalı bir biçimde sağlanabileceği kabul edilse de nihai hedef, bu hakların en hızlı bir biçimde tam olarak sağlanmasıdır. Ayrıca, Sözleşmenin aşamalı sağlama kavramı kapsamında devletlere sürekli olarak mevcut durumun daha iyiye taşınması yönünde bir yön tayin ettiği ve bunun sonucu olarak geriye gitmeme yükümlülüğü yüklediğini söylemek mümkündür (Akbulut Peerzada, 2018: 14)

ESKHK'nin, gıda hakkının içeriğini, kapsamını ve devletlere yüklemiş olduğu yükümlülükleri açıklığa kavuşturmak üzere hazırlanmış olduğu Genel Yorum 12'de, gıda hakkının; sağlanabilirlik, yeterlilik, erişilebilirlik ve sürdürülebilirlik olmak üzere dört unsuru içerdiği dile getirilmektedir (CESCR, General Comment 12: par. 8). İklim değişikliğinin ortaya çıkardığı sonuçlar, gıda hakkının sağlanması için gereken bu dört unsurun her birini olumsuz şekilde etkilemekte ve hakkın ihlaline zemin hazırlamaktadır (UNGA, A/70/287: 4-5).

1. Sağlanabilirlik

Gıdanın sağlanabilirliği, bireyin ya beslenmesini sağlayacak verimli arazi veya doğal kaynaklar gibi imkânlara ya da gıdanın üretildiği yerden talebin olduğu yere aktarılmasını sağlayacak iyi işleyen bir işleme, dağıtım ve pazar sistemine sahip olmasını gerektirmektedir (CESCR, General Comment: par.12).

İklim değişikliği nedeniyle hava sıcaklığında yaşanan artış ve şiddetli hava olayları tarımsal verimi düşürmenin yanı sıra, hayvancılık, balıkçılık ve diğer su ürünleri üzerinde de olumsuz etkiler doğurmak suretiyle gıdanın sağlanabilirliğini güçleştirmektedir (UNGA, A/70/287: 4-5).

2. Erişilebilirlik

Gıdanın erişilebilirliği, gıdanın hem fiziksel hem de ekonomik olarak erişilebilir olmasını içermektedir. Fiziksel erişilebilirlik, gıdanın çocuklar, yaşlılar, engelliler, mülteciler gibi toplumdaki zayıf ve dezavantajlı grupların yanı sıra, doğal afetler ve silahlı çatışmalar gibi olağanüstü nedenler dolayısıyla kendi imkânları ile gıdaya erişim imkânı bulunmayan bireyler dâhil olmak üzere gıdanın herkes tarafından erişilebilir olmasını gerektirmektedir (CESCR, General Comment 12: par. 13). Ayrıca, yerli halklar bakımından atalarından kalma arazilerine erişim imkânına sahip olmaları da fiziksel erişim kapsamında değerlendirilmektedir (CESCR, General Comment 12: par. 13).

Ekonomik erişilebilirlikten bahsedebilmek için ise gıdanın diğer temel ihtiyaçlardan feragat edilmesine neden olmayacak biçimde makul fiyatlı olması gerekmektedir. (CESCR, General Comment: par. 13). Bu bağlamda, devletlerin, toprak veya herhangi bir gelir sahibi olmamaları nedeniyle ekonomik olarak güçsüz bulunan zayıf ve dezavantajlı grupları, özel programlar ve sosyal güvenlik mekanizmaları vasıtasıyla güçlendirmeleri beklenmektedir (CESCR, General Comment 12: par. 13).

İklim değişikliğine bağlı olarak gıda üretiminde düşüş yaşanırken nüfusun artmasına paralel olarak talebin artması gıda fiyatlarında artışa neden olmaktadır (Intergovernmental Panel on Climate Change, 2014). Bu durum, gıdanın ekonomik erişilebilirliğini, toplumun geneli bakımından güçleştirmekle birlikte özellikle zayıf ve dezavantajlı grupların durumlarını daha da kötüleştirmektedir. Bu gruplar, daha az miktarda gıda ile yetinmek durumunda kalmanın yanı sıra daha ucuz olmaları nedeniyle besin değeri düşük gıdalara yönelmektedir (UNGA, A/70/287: 5).

3. Yeterlilik

Gıdanın yeterliliği ile kastedilen gıdanın, kişinin yaşına, cinsiyetine, sağlık durumuna ve diğer özelliklerine göre beslenme ihtiyaçlarını karşılayacak miktarda, zararlı maddelerden arınmış ve kültürel olarak da kabul edilebilir olmasıdır (CESCR, General Comment 12: par. 9-11).

Yeterlilik kavramı, anlamı itibarı ile büyük ölçüde, mevcut durumda hüküm süren sosyal, ekonomik, kültürel, iklimsel ve ekolojik şartlara bağlı bulunmaktadır (CESCR, General Comment 12: par. 7).

İklim değişikliği, daha önce bahsedildiği üzere, gıda üretiminde azalmaya neden olmak suretiyle gıdanın sağlanabilirliğini etkilemekle birlikte, karbon salınımına bağlı olarak gıdaların besin değerinin düşmesine ve hatta zararlı bileşenler içermesine neden olmak suretiyle gıdanın yeterliliğini de olumsuz biçimde etkilemektedir (UNGA, A/70/287: 5-6).

Ayrıca, yerli halklar bakımından gıdanın piyasadan değil de avcılık, toplayıcılık ve balıkçılık gibi faaliyetlerle temin edilmesi bu grupların kültürel kimliklerinin bir parçası olması nedeniyle yeterlilik şartının, gıdanın kültürel olarak kabul edilebilir olması yönüne örnek oluşturmaktadır. Bu nedenle, yerli halkların gıdayı temin etme kaynaklarının iklim değişikliğine bağlı olarak olumsuz biçimde etkilenmesi, bu gruplar bakımından gıdanın yeterliliğini tehdit etmektedir (UNGA, A/60/350: 12).

4. Sürdürülebilirlik

Gıdanın sürdürülebilirliği, özü itibarı ile gıdanın erişilebilirliği ile bağlantılı olup gıdanın hem günümüzdeki hem de gelecek nesiller için erişilebilir olması anlamına gelmektedir (CESCR, General Comment 12: par. 7). Bir başka deyişle sürdürülebilirlik, gıdanın sadece bugün değil, uzun vadede erişilebilir olmasını gerektirmektedir (CESCR, General Comment 12: par. 7).

İklim değişikliğinin gerek günümüzde görülen gerekse uzun vadede ortaya çıkması beklenen sonuçlarının gıdanın sürdürülebilirliğini olumsuz biçimde etkileyeceğini söylemek mümkündür (UNGA/A/70/287: 6). Bu nedenle, sürdürülebilirliğin sağlanabilmesi için doğal kaynakların yetersizliği ve iklim değişikliği gibi gıdanın gelecek nesiller bakımından yeterliliğini etkileyecek faktörlere karşı devletlerin önlemler alması gerekmektedir.

Gıda hakkına ilişkin yapılan ilk çalışmalardan biri olan Asbjørn Eide'nin hazırlamış olduğu raporda, sürdürülebilirlik kavramına ilişkin değerlendirme, iklim değişikliğinin gıda hakkının sağlanmasını güçleştiren etkilerine karşı devletlerin yükümlülükleri bakımından önemli bir hususa değinmektedir⁵. Eide'ye göre; sürdürülebilirlik kavramı, gıda üretiminin erozyon ve bozulmadan korunmuş bir çevrede yapılmasını gerektirmektedir (U.N. Doc. E/CN.4/Sub.2/1987/23). Ayrıca, gıdanın sürdürülebilirliği, ancak doğal kaynakların doğru yönetimi ile sağlanabilecek olan çevresel sürdürülebilirliğe doğrudan bağlı bulunmaktadır (Eide, 1995: 90).

C. Devletlerin Gıda Hakkına İlişkin Yükümlülükleri

Devletlerin gıda hakkına ilişkin yükümlülükleri, genel olarak saygı duyma, koruma ve yerine getirme yükümlülüğü olmak üzere üç başlık altında değerlendirilebilir. Bu yükümlülüklerin her biri devletlere birtakım çevresel yükümlülükler yüklemektedir.

Ayrıca gıda hakkını güvence altına alan 11. maddede hakkın sağlanabilmesi için devletlerin uluslararası iş birliği içinde olması gereğine yapılan vurgu, iklim değişikliği ile mücadelede uluslararası iş birliğine duyulan ihtiyaç ile irtibatlandırılacak niteliktedir.

⁵ Asbjørn Eide, 1983 yılında BM Ayrımcılığın Önlenmesi ve Azınlıkların Korunması Alt Komisyonu tarafından BM Bir İnsan Hakkı Olarak Gıda Hakkı Özel Raportörü olarak atanmıştır. Eide'nin gıda hakkına ilişkin özel raportörlüğü, BM İnsan Hakları Komisyon'un 2000/10 sayılı kararı ile 2000 yılında kurulan BM Gıda Hakkı Özel Raportöründen farklı olup Eide'nin raportörlüğü, yalnızca BM Ayrımcılığın Önlenmesi ve Azınlıkların Korunması Alt Komisyonu'nun çalışmaları ile sınırlıdır.

1. Saygı Duyma Yükümlülüğü

Saygı duyma yükümlülüğü, devletlerin, bireylerin yeterli gıdaya erişimlerini engelleyecek herhangi bir önlem almamalarını gerektirmektedir (CESCR, General Comment 12: par. 15). İlk bakışta, saygı duyma yükümlülüğü, devletlerin sadece bireylerin mevcut gıda kaynaklarına erişimini engelleyecek uygulama ve fiillerden kaçınmasını gerektiği şeklinde düşünülebilir. Bu anlamıyla, saygı duyma yükümlülüğü negatif bir yükümlülük olup devletlerin sahip oldukları kaynaklara bağlı değildir. Bununla birlikte, saygı duyma yükümlülüğü, devletlerin mevcut durumu korumak için bazı önlemler almalarını gerektirecek şekilde yorumlandığında, ilgili yükümlülük kapsamında devletlerin bazı pozitif yükümlülükler de taşıdığı söylenebilir (Koch, 2005: 89).

Bu açıklamalar doğrultusunda, gıda hakkının doğrudan doğruya ve büyük ölçüde iklimsel ve çevresel faktörlere bağlı olması nedeniyle mevcut çevresel şartları korumak için devletlerin, saygı duyma yükümlülüğü kapsamında hem negatif hem de pozitif nitelikli bazı çevresel yükümlülükler taşıdıkları sonucuna varmak mümkündür. Aksi bir değerlendirme, mantığa aykırı ve gıda hakkının sağlanmasını zayıflatacak biçimde, gıdanın sağlanabilir, erişilebilir, sürdürülebilir ve yeterli olabilmesi iklimsel ve çevresel faktörlere bağlı olmasına rağmen devletlerin gıda hakkının sağlanması bakımından iklim değişikliği ile mücadele ve çevrenin korunmasına ilişkin gerekli önlemleri almak gibi bir yükümlülüğü olmadığı anlamına gelecektir (Dumas, 2010: 122). Sonuç olarak, devletlerin kamusal kaynaklardan da yararlanmak suretiyle iklim değişikliği ile mücadelede gereken önlemleri alması, gıda hakkına saygı duyma yükümlülüğünün bir gereği olarak değerlendirilebilir.

Devletlerin saygı duyma yükümlülüğü, devletlerin kendi ülkelerinin sınırları ile sınırlı olmayıp sınırları ötesinde de devam etmektedir. Sınır-ötesi saygı duyma yükümlülüğü olarak adlandırılan bu yükümlülük kapsamında ise devletlerin, diğer bir devletin vatandaşlarının gıda hakkından mahrum olmalarına neden olacak davranış ve fiillerden kaçınmaları beklenmektedir.

Bu yükümlülüğün, uluslararası hukukun en temel ilkelerinden biri olan başka devletlere ve vatandaşlarına zarar vermeme yükümlülüğünün bir yansıması olduğu söylenebilir. Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Alanında Devletlerin Sınır-ötesi Yükümlülüklerine İlişkin Maastricht İlkeleri'nde "zarara neden olmaktan kaçınma yükümlülüğü" olarak ifade edilen bu yükümlülüğe göre, devletlerin sınırları ötesinde ekonomik, sosyal ve kültürel haklardan yararlanılmasını ortadan kaldırma veya azaltma riski taşıyan eylemlerden ve ihmallerden vazgeçmeleri beklenmektedir (Maastricht Principles, Principle. 13).

İlkelerde ayrıca, insan haklarının olumsuz biçimde etkilenmesi, devletlerin eylem veya ihmallerinin öngörülebilir bir sonucu ise devletlerin bundan sorumlu tutulmaları gerektiği dile getirilmektedir (Maastricht Principles, Principle. 13). Öyle ki potansiyel etkiler hakkındaki belirsizliğin, devletlerin ihlale neden olan eylem veya ihmallerinin mazereti olamayacağına

da dikkat çekilmektedir (Maastricht Principles, Principle. 13). İlgili ilke gereği ve devletlerin iklim değişikliğini arttıran faaliyetlerinin, gıda hakkı başta olmak üzere ESKHUS'de tanınan diğer haklar üzerinde olumsuz etkileri olduğu gerçeğinden hareketle, devletlerin sınır-ötesi saygı duyma yükümlülüğü bağlamında iklim değişikliği ile etkin bir şekilde mücadele etmeleri talep edilebilir.

Tüm bu hususlarla, birlikte, ESKHUS'nin 11. maddesine bakıldığında, gıda hakkının sağlanması bakımından uluslararası iş birliğine, Sözleşmenin diğer maddelerinden farklı olarak iki kez vurgu yapıldığı görülmektedir⁶. Uluslararası iş birliğine yapılan bu vurgu, gıda hakkı bakımından sınır-ötesi yükümlülüklerin önemine işaret eder niteliktedir. Bu bağlamda, devletlerin, başka bir devletin gıda hakkını sağlamasına engel olacak çevresel bir zarara neden olmaktan kaçınma yükümlülüğü, bahsi geçen saygı duyma ve iş birliği yükümlülüğünün bir gereğidir.

2. Koruma Yükümlülüğü

Koruma yükümlülüğü, üçüncü kişilerin veya girişimlerin, bireylerin yeterli gıdaya erişimden yoksun kalmalarına neden olacak fiil veya faaliyetlerine karşı devletlerin gereken önlemleri almalarını gerektirmektedir (CESCR, General Comment 12: par. 15). Koruma yükümlülüğü kapsamında, devletlerin düzenleme gücünü kullanarak üçüncü kişilerin ve girişimlerin gıda hakkını tehdit eden faaliyetlerini belirli kurallara tabi tutması beklenmektedir.

Her ne kadar, ilgili yükümlülük kapsamında bahsi geçen faaliyetlerin, bireylerin doğrudan doğruya gıdaya erişimden yoksun kalmalarına neden olacak nitelikte olduğu düşünülse de yürütülen faaliyetin sonuçlarının gıda güvencesini olumsuz etkilemesi de bu kapsamda değerlendirilmelidir. Daha açık ifadesiyle, üçüncü kişilerin veya girişimlerin yürütmüş oldukları faaliyet doğrudan doğruya bireylerin gıdaya erişimini etkilemese de faaliyetin sonuçları ikincil bir etki doğurarak bireylerin gıdadan yoksun kalmalarına neden olabilir. Özel sektör aktörlerinin ve çok uluslu şirketlerin yürütmüş oldukları bazı faaliyetlerin, tarım arazilerine ve su kaynaklarına zarar vererek çevresel bozulmaya neden olması, bu duruma tipik bir örnektir. Devletlerin, koruma yükümlülüğü kapsamında, bu gibi tehdit ve tehlikelerin önüne geçebilmek için üçüncü kişilerin veya girişimlerin yürütmüş oldukları faaliyetlerin çevresel etki değerlendirmesini yapmaları gerekmektedir. Bu değerlendirme yapılmadığı için veya yapılmasına rağmen, gıda hakkını ihlal veya tehdit eden bir durum ortaya çıkmışsa faaliyetin durdurulmasına ve ihlale neden olanların yaptırıma çarptırılmasına yönelik tedbirlerin alınması da devletlerin koruma yükümlülüğünün bir gereğidir.

⁶ ESKHUS'nin 2. maddesinin 1. fıkrasında, Sözleşmede tanınan hakların sağlanabilmesi için uluslararası iş birliğine duyulan ihtiyaç genel olarak dile getirilmiştir. Sözleşmede tanınan diğer haklar bakımından uluslararası iş birliğine duyulan ihtiyaç, ilgili hakları güvence altına alan maddelerde tekrar dile getirilmediği halde 11. maddenin her iki fıkrasında tekrar dile getirilmiştir.

Sınır-ötesi koruma yükümlülüğü, devletlerin kendi yargı yetkilerine tabi üçüncü kişilerin, bir başka ülkedeki bireylerin gıda hakkını ihlal edecek fiil ve faaliyetlerine karşı, bu bireyleri korumalarını gerektirmektedir (Maastricht Principles, Principle. 25). Her ne kadar, çok uluslu şirketlerin faaliyetlerini düzenlemek ve böylece ortaya çıkabilecek ihlalleri önlemek ev sahibi devletin görevi olsa da pratikte çok uluslu şirketlerin yatırımlarını ülkelerine çekmek isteyen devletlerin bu şirketlere karşı düzenleme gücünü kullanmak yerine bazı tavizler vermektedir (UNGA, Human Rights Council, A/HRC/28/65: 13). Bu gibi durumlarda, devletlerin kendi yargı yetkisine tabi olan çok uluslu şirketlerin başka ülkelerde yürütmüş oldukları faaliyetleri düzenlemeleri, şirketlerin faaliyetleri neticesinde ortaya çıkan çevresel tahribat nedeniyle meydana gelebilecek gıda hakkı ihlallerinin önüne geçilebilmesi ve ihlale neden olanların sorumluluğuna gidilebilmesi açısından sınır-ötesi koruma yükümlülüğü ayrı bir önem taşımaktadır.

3. Yerine Getirme Yükümlülüğü

Yerine getirme yükümlülüğü, Genel Yorum 12'de ifade edildiği üzere, kolaylaştırma ve sağlama yükümlülükleri olmak üzere iki alt yükümlülük içermektedir (CESCR, General Comment 12: par. 15). Bu yükümlülüklerden kolaylaştırma yükümlülüğü, gıda hakkının sağlanmasını kolaylaştıracak şartların oluşturulması için devletlerin proaktif bir şekilde, bireylerin gıda güvencesi dâhil olmak üzere, geçimlerini temin edecek kaynaklara erişimlerini ve bu kaynaklardan yararlanma olanaklarını güçlendirecek önlemler almalarını gerektirmektedir (CESCR, General Comment 12: par. 15). Bu yönüyle kolaylaştırma yükümlülüğünün, çevre kirliliğinin ve iklim değişikliğinin olumsuz sonuçlarının azaltılması ve kontrol altına alınmasına ilişkin çevresel yükümlülükleri de beraberinde getirdiğini söylemek mümkündür.

Sağlama yükümlülüğü ise bireylerin kendi kontrolleri dışında gerçekleşen şartlar nedeniyle gıdaya erişim imkânlarının olmaması durumunda devletlerin ihtiyaç sahiplerine gıdayı ulaştırmalarını gerektirmektedir (CESCR, General Comment 12: par. 15). Bu kapsamda, devletlerin doğal afet veya diğer afetlerden mağdur olan kişilere gıdanın temini için gereken adımları atmaları beklenmektedir (CESCR, General Comment 12: par. 15).

Eide'nin, afet durumunda diğer devletlerden destek talep etmek de dâhil olmak üzere devletlerin yapmaları gereken hususlar hakkındaki değerlendirmeleri yerine getirmek yükümlülüğünün çevresel boyutunu anlamak bakımından yol göstericidir. Eide ilgili raporunda, gıdanın sağlanabilirliği ile ekolojik tahribat arasındaki bağa dikkat çekmek suretiyle devletlerin afetler karşısında üç temel yükümlülüğü olduğunu ifade etmektedir (U.N. Doc. E/CN.4/Sub.2/1987/23: 162). Eide, devletlerin öncelikli olarak afetleri önleme yükümlülüğü olduğunu belirtmektedir (U.N. Doc. E/CN.4/Sub.2/1987/23: 164). Bu yükümlülük, iklim değişikliği de dâhil olmak üzere insan kaynaklı ekolojik bozulma nedeniyle ortaya çıkan afetlere karşı devletlerin gereken önlemleri almalarını gerektirmektedir (Dumas, 2010: 126).

İklim değişikliği nedeniyle artan ve yaygınlaşan doğal afetlerle insanların yürütmüş oldukları faaliyetler arasında illiyet bağı kurmak, su kaynaklarının kirletilmesi ile insanların yürütmüş oldukları faaliyetler arasında kurulacak illiyet bağı kadar kolay olmasa da eldeki veriler, iklim değişikliğinin temel olarak insan kaynaklı olduğunu açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Bu nedenle, yerine getirme yükümlülüğü bağlamında, devletlerin, gıda hakkının sağlanmasına kolaylaştıracak şartların oluşması için iklim değişikliğinin doğal afetler gibi ön-görülebilir zararlı sonuçları meydana gelmeden önce, karbon salınımını azaltmaya yönelik önlemleri almaları gerekmektedir.

Eide raporunda, afetlerin önlenemediği durumlarda ise devletlerin afetin neden olduğu olumsuz etkileri azaltmaları ve afetten zarar gören kişilere yardım sağlamaları gerektiğini belirtmektedir ki (U.N. Doc. E/CN.4/Sub.2/1987/230: 165-166), bu yükümlülük de sağlama yükümlülüğünün bir gereğidir. Ayrıca Genel Yorum 12'de, olağanüstü zamanlarda, afet yardımı sağlamak üzere devletlerin ortak ve bireysel iş birliği yapma sorumluluğu taşıdıkları ifade edilmektedir (CESCR, General Comment, 12: par. 38).

Yerine getirme yükümlülüğü kapsamında ESKHK'nin dikkat çektiği hususlardan biri de ekonomik durgunluk, iklim koşulları veya diğer başka nedenlere bağlı olarak devletin kaynak sıkıntısı içinde olduğu dönemlerde dahi toplum içindeki zayıf bireylerin ve grupların gıda hakkının sağlanması gerektiğidir (CESCR, General Comment 12: par. 28). İklim değişikliğinin olumsuz sonuçlarının özellikle zayıf ve dezavantajlı gruplar arasında yaygın olan açlık sorununun şiddetlendirdiği düşünüldüğünde, iklim değişikliği ile mücadelede bu grupların sorunlarına öncelik verilmesi gerektiği görülmektedir.

Sınır-ötesi yerine getirme yükümlülüğü, başta gıda hakkı olmak üzere, ESKHUS'de tanınan hakların sağlanmasında uluslararası iş birliğine yapılan vurgunun bir yansımasıdır. Devletlerin sınır-ötesi kolaylaştırma yükümlülüğüne bakıldığında ise gerek genel olarak gıda hakkının sağlanması gerekse özel olarak iklim değişikliğinin gıda hakkını etkileyen boyutu açısından büyük önem taşıdığı görülmektedir. İlgili yükümlülüğün, İHEB'in 28. maddesinde ifade edilen *"Herkesin, bu Bildirgede ileri sürülen hak ve özgürlüklerin tam olarak gerçekleştirilebileceği bir toplumsal ve uluslararası düzene hakkı vardır."* hükmü ile de ilişkilendirilmesi mümkündür.

Ayrıca Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Alanında Devletlerin Sınır-ötesi Yükümlülüklerine İlişkin Maastricht İlkeleri'nde de devletlerin alacakları tedbirler ve izleyecekleri politikalarla ESKHUS'de tanınan hakların sağlanabileceği uluslararası bir düzenin oluşmasına katkı sunmaları beklenmektedir (Maastricht Principles, Principle. 29). Bu bağlamda, iklim değişikliği ile mücadelenin, gıda hakkı başta olmak üzere insan haklarının pratikte de anlam bulabileceği toplumsal ve uluslararası düzene katkı sağlayacağını söylemek mümkündür.

Sınır-ötesi kolaylaştırma yükümlülüğünün diğer bir boyutu ise devletlerin akdettikleri uluslararası antlaşmalarda gıda hakkının korunmasına özen göstermeleridir (CESCR, General Comment 12: par. 36). Bu açıdan bakıldığında, iklim değişikliği ile mücadeleye ilişkin olarak akdedilen uluslararası antlaşmalarda azaltma ve uyarılma tedbirleri alınırken gıda hakkının korunmasına özen gösterilmesi, sınır-ötesi kolaylaştırma yükümlülüğünün bir gereğidir.

Sınır-ötesi sağlama yükümlülüğü ise gıda hakkını sağlamakta güçlük çeken devletlerle diğer devletlerin iş birliği içinde olmalarını ve gerekli durumlarda bu devletlere yardım etmelerini içermektedir (CESCR, General Comment 12: par. 36,37; Maastricht Principles, Principle. 33). Bu yükümlülük, iklim değişikliğine bağlı olarak yaşanan doğal afetler nedeniyle ulusal gıda güvencesini sağlamakta güçlük çeken devletlere yardımcı kapsamakta olup söz konusu yardım yapılırken de ayrımcılık yasağının gözetilmesi, gıda hakkının asgari çekirdeğinin sağlanması ve toplumdaki zayıf ve dezavantajlı grupların ihtiyaçlarını karşılanmasına öncelik verilmesi gibi birtakım ilkelerin gözetilmesini gerektirmektedir (CESCR, General Comment 12: par. 38; Maastricht Principles, Principle. 32).

III. Çözüm Önerisi

Sıfır açlık hedefi ve iklim değişikliği ile mücadele, SKH'de belirlenmiş olan günümüz dünyasının en temel ve acil çözüm bekleyen sorunları arasında yer almaktadır. Bu iki küresel sorunun çözümünde gıda hakkı, devletleri somut adımlar atmaya sevk edecek bir potansiyele sahiptir. Bu bağlamda, iklim değişikliği ile mücadeleyi gıda hakkından ayrı düşünmeyen bütüncül ve hak temelli bir yaklaşımın benimsenmesinin yanı sıra gıda hakkının devletlere yüklemiş olduğu çevresel yükümlülükleri gündeme taşıyarak iklim değişikliği ile mücadelede politik baskı aracı olarak kullanılması çözüme katkı sağlayacaktır.

A. Bütüncül ve Hak Temelli Yaklaşım

İklim değişikliği ile mücadele ve küresel ölçekte herkes için gıda hakkının sağlanabilmesi, izah edilen nedenlerle birbirinden ayrı düşünülmesi mümkün olmayan meselelerdir. Bu nedenle, çözüm adına politikalar belirlenirken bütüncül bir yaklaşım içinde, azaltma ve uyarılma önlemlerinin gıda hakkını olumsuz biçimde etkileyen sonuçlarında olduğu gibi bir tarafı düzeltirken diğer tarafı bozan uygulamalardan kaçınılmalıdır.

Bu bütüncül yaklaşım, iklim değişikliği ile mücadelede gıda hakkıyla da uyumlu biçimde insan haklarının temel ilkeleri olan katılımçılık, hesap sorulabilirlik, ayrımcılık yasağı, şeffaflık, insanın onurunun korunması, yetkilendirme ve hukukun üstünlüğü ilkeleri üzerine inşa edilen hak temelli bir yaklaşımla desteklenmelidir. Zira iklim değişikliği ile mücadeleyi teknik bir mesele olmaktan çıkarıp gıda hakkı başta olmak üzere diğer insan hakları üzerindeki etkilerini gündeme getirebilmek ancak hak temelli yaklaşım ile mümkündür.

İklim değişikliği ile mücadelede hak temelli yaklaşımın benimsenmesi ile politikaların belirlenmesinde öncelikli olarak insan onurunun korunması yer alacaktır. Bununla birlikte, katılımçılık ilkesi gereği, iklim değişikliğinin olumsuz sonuçlarından en çok etkilenen küçük toprak sahibi çiftçiler, yerli halklar ve kadınlar gibi zayıf ve dezavantajlı grupların sorunları ve talepleri dikkate alınacaktır. Yetkilendirme ilkesi gereği ise bu grupların değişen iklim şartlarına karşı direnç ve uyum imkânlarının güçlendirilmesi gerekirken, şeffaflık ilkesi gereği ise iklim değişikliği ile mücadelede belirlenen politikaların kamuoyuna açık bir şekilde tartışılması ve ele alınması gerekecektir. Hesap sorulabilirlik ilkesi ise iklim değişikliği ile mücadelede gereken önlemlerin alınmaması veya alınan önlemlerin doğurduğu olumsuz sonuçlar nedeniyle yaşanan insan hakları ihlallerine karşı mağdurların, ihlalin meydana gelmesinden sorumlu olanlardan hesap sorabilmeleri mümkün olacaktır.

B. Gıda Hakkının İklim Değişikliği ile Mücadelede Politik Baskı Aracı Olarak Kullanılması

Devletlerin gıda hakkından kaynaklanan yükümlülüklerinin iklim değişikliği ile mücadeleyi gerekli kılan yönleri, iklim değişikliği ile mücadelede gıda hakkının politik baskı aracı olarak kullanılmasına imkân vermektedir. Daha açık deyişle, gıda hakkının sağlanmasının ön koşulu olarak nitelendirilebileceğimiz gıda üretiminin doğrudan iklim ve çevresel koşullara bağlı olması nedeniyle iklim değişikliğinin olumsuz etkilerini azaltmak veya engellemeye yönelik tedbirler alınması için devletler üzerindeki baskıyı arttırmanın bir aracı olarak gıda hakkı kullanılabilir (Dumas, 2010: 109). Gıda hakkının sağlanması ve iklim değişikliği arasında hukuki bir bağın kurulması ile hem iklim değişikliğini kontrol altına almakta yaşanan başarısızlık doğurduğu sonuçlar itibarıyla gıda hakkının ihlali anlamına gelecek hem de iklim değişikliği ile mücadelenin hukuki altyapısı güçlendirilmiş olacaktır.

Bununla birlikte, iklim değişikliği aktivistlerinin şikâyetle dile getirdiği üzere iklim değişikliğiyle mücadeleyi zayıflatan nedenlerden biri, soruna ilişkin kamuoyunda oluşan yetersiz risk algısıdır (Shome ve Marx, 2009: 10). İklim değişikliğinin uzun vadede ortaya çıkması öngörülen buzulların erimesi, küresel ölçekte yaşanacak aşırı sıcaklık artışı gibi sonuçları, halk nezdinde soyut birer veri olarak kalmakta ve ciddi bir risk olarak algılanmamaktadır (Shome ve Marx, 2009: 10). Buna karşın, iklim değişikliğinin günümüzde ortaya çıkan sonuçlarının en somut şekilde görülebildiği alan gıda güvencesidir. Bu bağlamda, kurak topraklar, kurumuş su kaynakları, açlıkla mücadele etmek durumunda kalan ve hatta bu nedenle göç etmek zorunda kalan insanlar, iklim değişikliğinin görünen yüzü olarak kamuoyu nezdindeki farkındalığı arttıracak niteliktedir. Bununla birlikte, iklim değişikliğinin gıda güvencesi üzerindeki olumsuz etkileri, hasat veriminde düşüş, gıda fiyatlarında aşırı dalgalanma ve nihayetinde genel refah düzeyinde yaşanan düşüş olarak hayata yansımak suretiyle iklim değişikliğinin acil çözüm bekleyen bir sorun olarak algılanmasını sağlayacak ve hükümetler üzerinde güçlü bir baskı oluşmasına imkân sunacak niteliktedir (Dumas, 2010: 148-149).

Bahsedilen nedenlere bağlı olarak, hukuki yükümlülükleri beraberinde getiren gıda hakkının, sivil toplum kuruluşları, iklim değişikliği aktivistleri tarafından gerek kamuoyundaki farkındalığı artırmanın bir aracı, gerekse karbon salınımının azaltılmasına yönelik talepleri güçlendirmek amacıyla hükümetler üzerinde politik baskı aracı olarak kullanılması mümkündür.

Sonuç

İklim değişikliği gerek günümüzde ortaya çıkan sonuçları gerekse uzun vadede beklenen sonuçları ile dünya üzerindeki refahı farklı açılardan tehdit eden bir sorundur. İklim değişikliği ve iklim değişikliği ile mücadelede izlenen bazı politikalar doğurdukları olumsuz sonuçlar bakımından gıdanın üretimi için gerekli olan toprak ve su kaynaklarına zarar vermekte olup gıda hakkının sağlanması için gereken sağlanabilirlik, yeterlilik, erişilebilirlik ve sürdürülebilirlik unsurlarını olumsuz biçimde etkilemektedir.

ESKHUS ile güvence altına alınan gıda hakkı içerik ve kapsam açısından değerlendirildiğinde, Sözleşmenin devletlere gıda hakkının sağlanmasının bir ön şartı olarak adlandırılacak bazı çevresel yükümlülükler yüklediği görülmektedir. Bu çevresel yükümlülükler, devletlerin sınır-ötesi saygı duyma, koruma ve yerine getirme yükümlülüklerine de yansımakta olup gıda hakkının sağlanması için uluslararası iş birliğine duyulan ihtiyacı da teyit etmektedir.

Küresel boyutta acil çözüm bekleyen iklim değişikliği ve açlık sorunlarının çözümü için devletlerin bütüncül ve hak temelli yaklaşımı benimsemeleri doğru bir yaklaşım olacaktır. Çözüm adına daha etkin adımlar atılmasını sağlamak için gıda hakkı hukuki bir dayanak oluşturmanın yanı sıra devletlerin üzerinde politik baskı aracı olarak kullanılmaya imkân vermektedir.

Kaynakça

- Akbulut Peerzada, R.İ. (2018), Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Hakların İncilleştirilmesinin Bir Nedeni Olarak "Aşamalı Sağlama Kavramı", *Yıldırım Beyazıt Hukuk Dergisi*, 2018/1: 1-40.
- Akbulut Peerzada, R.İ. (2021). *Uluslararası Hukukta Gıda Hakkı*, İstanbul: On İki Levha.
- Alston, P. (1984). International Law and the Human Right to Food, P. Alston, K. Tomasevski içinde *The Right to Food*, (s.9-68), The Netherlands: Martinus Nijhoff Publishers.
- Caesens, E., Rodriguez, M.P. (2009). *Climate Change and the Right to Food*, Berlin: Heinrich Böll Stiftung.
- CESCR, General Comment No. 12: The Right to Adequate Food (Art. 11), 12 May 1999, E/C.12/1999/5.
- CESCR, General Comment No.15: The Right to Water (Arts. 11 and 12 of the Covenant, 20 January 2003, E/C.12/2002/11.
- De-Schutter, O. (2010), *Climate change and the human right to adequate food, Contribution of the Special Rapporteur on the right to food, Mr Olivier De Schutter, to the meeting convened by the Friedrich-Ebert-Stiftung with the Committee on Economic, Social and Cultural Rights*, Geneva, May 13th, 2010, 21 Kasım 2022 tarihinde, http://www.srfood.org/images/stories/pdf/otherdocuments/20100513_climate-change-and-the-human-right-to-adequate-food_en.pdf adresinden alındı.
- Dumas, G.F. (2010). A Greener Revolution: Using the Right to Food as a Political Weapon Against Climate Change, *International Law and Politics*, 43: 107-158.
- Eide, A. (1995). The Right to Adequate Standard of Living including the Right to Food, A. Eide, C. Krause, A. Rosas içinde *Economic, Social and Cultural Rights* (s. 89-106), Dordrecht: Martinus Nijhoff Publishers.
- FAO. (2013). *Biofuels and Food Security*, Committee on World Food Security, (2022, Kasım), <https://www.fao.org/3/av033e/av033e.pdf> adresinden alındı.
- Hallagate, S., Babglore, M., Bonzanigo, L., Fay, M., Kane, T., Narloch, U., Rozenberg, J., Treuger, D., Vogt-Schilb, A. (2016). *Shock, Waves, Managing the Impacts of Climate Change on Poverty, Climate Change and Development Series*, Washington, D.C.: World Bank.
- Human Rights Council, Climate change and poverty, Report of the Special Rapporteur on extreme poverty and human rights, A/HRC/41/39, 25 June 2019.

- Intergovernmental Panel on Climate Change. (2022). Sixth Assessment Report, Climate Change: Impacts, Adaptation and Vulnerability, Summary for Policy Makers, (2022, Kasım), https://www.ipcc.ch/report/ar6/wg2/downloads/report/IPCC_AR6_WGII_Summary-ForPolicymakers.pdf adresinden alındı.
- Koch, I.E. (2005). Dichotomies, Trichotomies or Waves Duties, *Human Rights Review*, 5(1), 81-103.
- Maastricht Principles on Extraterritorial Obligations of States in the Area of Economic, Social and Cultural Rights. (2013), (2022, Kasım), https://www.ciel.org/wp-content/uploads/2015/05/Maastricht_ETO_Principles_21Oct11.pdf adresinden alındı.
- OHCHR, Human Rights Council resolutions on human rights and climate change, (2022, Kasım), <https://www.ohchr.org/en/climate-change/human-rights-council-resolutions-human-rights-and-climate-change> adresinden alındı.
- Rome Declaration on World Food Security and World Food Summit Plan of Action. (1996). World Food Summit, Rome, Italy, (Kasım,2022), <https://www.fao.org/3/w3613e/w3613e00.htm> adresinden alındı.
- Shome, D., Marx, S. (2009). *The Psychology of Climate Change Communication: A Guide for Scientists, Journalists, Educators, Political Aides, and the Interested Public*, (2022, Kasım), http://guide.cred.columbia.edu/pdfs/CREDguide_full-res.pdf adresinden alındı.
- U.N. Doc. E/CN.4/Sub.2/1987/23, ECOSOC, Commission on Human Rights, Sub-Commission on Prevention of Discrimination and Protection of Minorities, 7 July 1987.
- UNGA, The Right to Food, Jean Zeigler, A/60/350, 12 September 2005.
- UNGA, The Right to Food, Jean Zeigler, A/62/289, 22 August 2007.
- UNGA, Right to Food, Hilal Elver, A/70/287, 05 August 2015.
- UNGA, Report of the Special Rapporteur on the right to food, Hilal Elver, A/7/HRC/37/61, 25 January 2018.
- UNGA, Human Rights Council, Report of the Special Rapporteur on the Right to Food, Hilal Elver, Access to justice and the right to food: the way forward, A/HRC/28/65, 12 January 2014.
- UNGA, Human Rights Council, Report of the Special Rapporteur on the right to food, Hilal Elver, A/HRC/31/51, 14 December 2015.

UN News. (2021). *Madagascar: Severe drought could spur world's first climate change famine*, (Kasım,2022), <https://news.un.org/en/story/2021/10/1103712> adresinden alındı.

WFP/Met Office Hadley Centre, *Climate impacts on food security and nutrition, a review of existing knowledge*, (2022, Kasım), <https://documents.wfp.org/stellent/groups/public/documents/communications/wfp258981.pdf> adresinden alındı.

WFP. (2022). *COP 27: The climate crisis and a year of record hunger*, (2022, Kasım), <https://www.wfp.org/stories/cop27-climate-crisis-and-year-record-hunger> adresinden alındı.

World Development Report. (2010), *Development and Climate Change*,(2022, Kasım), https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/4387/9780821379875_overview.pdf adresinden alındı.

TÜRKİYE İNSAN HAKLARI VE EŞİTLİK KURUMU

TÜRKİYE İNSAN HAKLARI VE EŞİTLİK KURUMU
İrada HASANOVA
Chairman of "Sema ve Ela" Socio-Economic Development Assistance Public Union Baku, the Republic of Azerbaijan

TÜRKİYE İNSAN HAKLARI VE EŞİTLİK KURUMU
Dr. Zehra GÜRSOY MAHDY
Ticaret Bakanlığı
Ticaret Uzmanı

TÜRKİYE İNSAN HAKLARI VE EŞİTLİK KURUMU
Prof. Dr. Gülriz UYGUR
Orman Bakanı

TÜRKİYE İNSAN HAKLARI VE EŞİTLİK KURUMU
ULUSLARARASI İNSAN HAKLARI VE İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ
7-8 ARALIK

INTERNATIONAL CONFERENCE ON CLIMATE CHANGE AND HUMAN RIGHTS IN THE CONTEXT OF

3

OTURUM

Kentleşme ve Göç
Bağlamında İklim
Değişikliği ve Gıda
Hakki

TÜRKİYE
İNSAN HAKLARI VE
DİPLOMATİK KURUMU

ULUSLARARASI SEMPOZYUM

İKİ BAĞLAMINDA
İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ VE GIDA HAKKI

15-16 EKİM 2022 - ANKARA

INTERNATIONAL SYMPOSIUM
ON CLIMATE CHANGE AND THE RIGHT TO FOOD
IN THE CONTEXT OF HUMAN RIGHTS
15-16 OCTOBER 2022

Prof. Dr. **Gülriz UYGUR**

Oturum Başkanı

İklim Değişikliği Krizinin İnsan Hakları Perspektifi ile Yönetimi: Bangladeş Örneği

Dr. Zehra GÜRSOY MAHDY - Ticaret Bakanlığı

Azerbaycan'daki Kamu Kuruluşlarının İklim Değişikliği ve Gıda Güvenliği Sorunlarının Çözümüne Katılımı

Irada HASANOVA - Azerbaycan "Sema ve Eco" Sosyal-Ekonomik Kalkınma Yardımı Kamu Birliği Başkanı

Göç Bağlamında İklim Değişikliğinin Yönetimi: Özbekistan Örneği

Mirzatillo TILLABAEV - Özbekistan Ulusal İnsan Hakları Merkezi Birinci Başkan Yardımcısı

İklim Değişikliği Krizinin İnsan Hakları Perspektifi ile Yönetimi: Bangladeş Örneği

Management of Climate Change Crises
from the Perspective of Human Rights:
Bangladesh as an Example

Zehra GÜRSOY MAHDY*

Öz

Bu çalışmada iklim değişikliğinin ulusların geleceğini tayin eden bir güvenlik meselesi olduğu argümanından yola çıkılarak sorun, kriz olarak tanımlanmaktadır. Kriz yönetimi ise mevcut kısıtlı kaynaklar karşısında karşılaşılan zorlu durum ile mücadeleyi gerektirmektedir. İklim değişikliği krizi de iklim değişikliğinden dünyada en fazla etkilenen ülkelerden biri olan Bangladeş için birçok zorlu mücadeleyi beraberinde getirmiştir. Bangladeş özelinde aynı zamanda fazla nüfus karşısında hükümet yönetimi, iklim değişikliği nedeniyle yaşanan seller, fırtınalar, erozyonlar gibi doğal felaketler karşısında toplumun gıdaya erişimi, tarımsal üretimin devamlılığı, toplum sağlığının korunması, ülke içi göçün ve insan hareketliliğinin güvenli yönetimi gibi birçok alanda meşgul olmak durumunda kalmıştır. Bu gibi olanakların yeniden oluşturulması sırasında iklim değişikliğinin insan hakları ihlallerine yol açan bir yönü olduğu artık günümüzde kabul edilen bir gerçekliktir. Bu yönüyle, iklim değişikliğinin insanların günlük rutinlerini yapamaz hale getirdiğinde, barınma ve sağlık ihtiyaçlarına daha da ilerisi hayatlarına tehdit oluşturduğunda, yeni statükonun insan haklarını ne kadar dikkate alarak çözümlediği önemli olmaktadır. Özellikle insan hayatı söz konusu olduğunda çıkar çatışmalarının ve insan hayatı üzerine gerçekleştirilen pazarlıkların arttığını söylemek mümkündür. Bu anlamda, iklim değişikliğinin sonuçları ile uyumu mümkün kılmaya çabasında olan Bangladeş siyasi

* Ticaret Uzmanı, Ticaret Bakanlığı, E-posta: z.gursoy@ticaret.gov.tr, ORCID: 0000-0001-6921-7329.

karar alıcılarının, bu uyumu insan hakları ihlallerine varmadan ne kadar başarabildiği ve yönetebildiği çalışmada analiz edilecektir. Bu açıdan siyasi karar alıcıların toplumun önceliklerini kendi siyasi ajandasına alıp almadığı ya da toplumun öncelikleri ile karar alıcıların önceliklerinin ne kadar birbirini karşıladığı araştırılmaya çalışılacaktır. Bangladeş iklim değişikliği meselesi açısından birçok akademik çalışmanın konusu olmuştur. Ancak soruna kriz literatürü perspektifinden bakmak nerede bir yanlışlık yapıldığını, aynı hataların tekrarlanmaması ve daha iyisini yapabilmek için nelerin gerekli olduğunu anlamaya yardımcı olmaktadır. Diğer taraftan iklim krizi, sistemsel ve global bir kriz olma niteliği taşıdığı için sadece Bangladeş hükümetinin eylemleri ile çözülemeyecektir. İklim krizine küresel bakış açısıyla uluslararası aktörlerin sorumluluğu paylaşmaları, Bangladeş'in kendi içerisindeki kriz ile mücadelede yükünü hafifletmeye yardımcı olacaktır. Nitekim, uluslararası aktörlerin teşvik mekanizmaları olmaksızın bu krizin aşılması mümkün olmayacaktır. Bu anlamda çalışma kapsamında şu sorulara cevap aranacaktır: İklim değişikliğinin insan haklarına etkileri Bangladeş'te neler olarak ortaya çıkmıştır? Bangladeş karar alıcılarının krizin yönetiminde motivasyonu nedir? Bu motivasyonda insan hakları karar alıcılar tarafından ne kadar göz önünde bulundurulmaktadır? İklim değişikliği krizi insani, ekonomik, kültürel kayıpları en aza indirgeyerek maksimum faydayı sağlayabilecek şekilde yönetilebilir mi? Bangladeş'in coğrafyası, rejim şekli, ekonomisi krizin seyrini nasıl etkilemektedir?

Anahtar Sözcükler: İklim Değişikliği Krizi, İnsan Hakları, Kriz Yönetimi, Bangladeş

Abstract

In this study, climate change, which assigns future of nations, considered as a security issue argument that identified as a crisis. On the other side, due to limited resources crisis management needs to direct with difficult situation. Bangladesh as one of the most vulnerable country to climate change devastation, she has been tackling with so many constraints. At the same time Bangladeshi government when her population increases, because of climate change, she has to deal with natural disasters like floods, cyclones and riverbank erosions. At the same time when she subjected to these kind of problems, government has to fulfill accesses of food, sustainable agricultural production, protection of public health, management human displacement and mobility in a secure way. It is accepted a common reality that during fulfillment of these facilities there might be human rights violations. Therefore when climate change starts to affect daily routines, life styles of people, sheltering and health needs even more like a threat to their life, it is important to consider human rights during the re-building of new status-quo. Most particularly, when the matter is human life, it is possible to say that conflict of interests and bargaining on human life increases and gets more complicated. In this way, this study analyses how much Bangladesh political decision makers can afford or can be successful and manage climate change crisis without resort to human rights violations. From this perspective, this study examines that how much political decision makers think about seriously to take public's priority as their own agendas priority or these priorities compatible or conflict with each other. In terms of climate change, there

are many researches on Bangladesh who taken as a case study. But, literature when Bangladesh could be studied via crisis management literature thanks to this perspective it would be obvious that where are the mistakes done, what should be done not to repeat same mistakes again and what should be done to reach better ones. Therefore, thanks to crises management literature, it is possible to define the necessities to manage climate change crisis in a better way On the other hand, climate change crisis can not be solved just with actions of Bangladesh due to systemic and global character of climate change. When international actors share their responsibility with Bangladesh in this way, global perspective to climate change will facilitate to decrease Bangladesh's own burden. As a matter of fact, this crises can not be solved without international actors' support mechanisms. In this sense, The following questions will be answered within the scope of the study : What is the impact of climate change on human rights of Bangladesh? What kind of motivations Bangladesh decision makers have when they manage the crises? In this motivation, how much do they consider human rights? Is it possible to manage climate change crises with the human, cultural economical lost? How geography, regime and economy shape of management of the crises?

Keywords: Climate Change Crises, Human Rights, Crisis Management, Bangladesh

Giriş

İklim değişikliği, her ne kadar çevresel bir sorun olarak ön plana çıksa da aslında bundan çok daha fazlasını ifade etmektedir. Diğer yandan, iklim değişikliğinin güvenliğin meselesi olup olmadığı uluslararası ilişkiler literatüründe tartışmalıdır. Geleneksel realist, devlet merkezli bakış açısıyla güvenlik bir ulusun toprak bütünlüğüne saldırı, askerî tehdit ile mücadelenin konusunu oluşturmaktadır (Dumaine ve Mintzer, 2015: 7-8). Ancak bu yönüyle güvenlik, soğuk savaş sonrası iki büyük gücün hâkimiyet alanından çıkan dünyayı açıklamakta yetersiz kalmaya başlamıştır. Etnik çatışmalar, göçler, terör eylemleri, bulaşıcı hastalıklar, çevresel sorunlar bir ülkenin güvenliğinden de öte uluslararası güvenliği tehdit edebilmektedir. Nitekim bir devletin kendi sınırları içerisinde yaşanan insan hakları ihlalleri, etnik çatışmalar başka devletlerin de dikkatini çekerek uluslararası müdahaleler ile devletlerin egemenliği belirlenmiş olan sınırlar dâhilinde bozulabilmektedir (Aksu, 2017: 14).

İklim değişikliği de yarattığı risk ve tehdit algısı ile aslında ulusal/uluslararası güvenliğin bir parçasıdır. Peki, iklim değişikliği neden ulusal/uluslararası güvenliğe karşı risk oluşturmaktadır? Öncelikle devletlerin en büyük amaçlarının güvenliklerini muhafaza ettiği ve olası toprak kayıplarından oldukça sakındıkları bir sistemde aslında artan sıcak hava koşulları ile birlikte devletlerin topraksal bütünlükleri dahi tehdit altına girmektedir. Antarktika'daki tüm buzulların erimesi 60 metre yükseklikte deniz seviyesinin yükselmesine, dolayısıyla bazı ülkelerin topraklarını yitirmesine yol açabilecektir (Quick Facts, t.y.). Bu bağlamda devletlerin topraksal bütünlüklerinin sadece hasım ya da saldırgan bir devletin değil, iklim değişikliği nedeniyle de tehdit altında olduğu söylenebilir (Sending vd., 2019: 184-185).

Diğer yandan iklim değişikliği sebebiyle gıda, su gibi kaynaklara erişimi mümkün olmayan toplumlar, olası bir iç çatışma sonrası göç ederek yol açtıkları insan hareketliliği ile kendilerinin ve başka bir ülkenin de güvenliğine tehdit oluşturabilirler (Briggs, 2012:1053). Göç eden insanlar ise göç ettikleri yerde kaynaklarını paylaşmak istemeyen toplum ile çatışmaya sürüklenebilirler. Bunun da ötesinde iklim değişikliği, istikrarın ve insani güvenliğin yeniden inşasını zorlaştırabilmektedir (Briggs, 2012: 1054). İklim değişikliğinin insani güvenliğe doğrudan ya da dolaylı etkileri sonucu, şiddete varan çatışma riskleri artabilecektir. Böylelikle iklim değişikliği, insani güvenliği ve barışı sağlamakla görevli olan devletlerin kapasitesinin zayıflamasına neden olabilecektir (Barnett ve Adger, 2007: 640). Diğer yandan çevresel faktörlerin devletler arası ya da sivil çatışmalara yol açmadığı, tam tersine bu çatışmaların siyasi ve sosyoekonomik gelişmelerden kaynaklı olduğu da savunulmaktadır (Theisen vd. 2012: 79-106). Ancak belirtmek gerekir ki bir devlet güçlü de olsa iklim değişikliğinin etkileri kaçınılmaz olmaktadır. Örneğin Amerika'nın Irak'ta gerçekleştirdiği operasyonlar sırasında kum fırtınaları askeri ekipmanlara zarar vermiş ve birçok operasyon ertelenmiş ya da iptal edilmiştir (The CNA, 2007).

İklim değişikliği neden tehdit olarak algılanmalıdır? İklim değişikliği ile 100 yılda bir olan seller 20 ya da 50 yılda bir olmaya başlayacaktır (Busby, 2018). Yükselen su seviyeleri, tarım alanlarının, çiftliklerin ortadan kalmasına yol açan değişim ile bazı ülkelerde yaşamak olanaksız hale gelebilecektir. Ekonomik açıdan da zararın telafisini zorlaştıran sonuçlar ortaya çıkmaktadır. Örneğin 2017'de Maria fırtınası sebebi ile Puerto Rico adası elektrikten yoksun kalırken 100 bin kişi de adadan göç etmiştir. Üstelik bu fırtınanın Birleşmiş Milletler (BM) için maliyeti 300 trilyon dolar olmuştur (Busby, 2018).

Bu açıdan bakıldığında ekonomik, kültürel, toplumsal etkileri ile iklim değişikliğinin aslında güvenlik meselesi olarak tanımlanması yanlış olmayacaktır. Nitekim Amerikan askerî liderleri, yayımladıkları bir raporda soğuk savaş sırasında nükleer caydırıcılıkla mücadele etmiş ve son zamanlarda terör ve ayrılıkçı faaliyetlerle mücadele eden kişiler olarak iklim değişikliğini Amerika'nın karşı kaşıya kaldığı en büyük ulusal tehdit olarak tanımlamışlardır (The CNA, 2007). Bu nedenle öncelikle iklim değişikliğinin güvenlik meselesi olarak tanımlanması ve kabul edilmesi, Bangladeş özelinde de olduğu üzere öncelik olarak ele alınması, siyasi karar alıcılarının kriz yönetim kararı alma motivasyonuna sahip olmaları gerekmektedir.

I. Bangladeş ve İklim Krizi

Deltalar, denizlerin ve nehirlerin kesiştiği alçak yüzeysel forma sahip jeomorfolojik alanlar olarak tanımlanmaktadır (Alphen vd. 2020: 477-478). Bu yönüyle hem denizden hem de tatlı su kaynaklarından beslenen bu alanlar içerdikleri mineraller ve besinler sayesinde tarımsal üretime en elverişli alanlardır. Ancak delta alanları yerleşim merkezi olarak cazibedici olsalar da artık hızlı büyüyen nüfus, ekosistemin bozulması, tuzlanma oranlarındaki artış gibi iklim değişikliğinin getirdiği sonuçlara oldukça maruz kalmaktadır (Alphen vd. 2020: 477- 479).

Bangladeş de Ganj, Brahma ve Meghna nehirlerinin kesişiminde bir deltada konumlanmıştır. Bu nedenle, iklim değişikliği sonucunda artan sıcaklıkla ortaya çıkan kasırgalar, seller, suyun tuzlanma oranının artması ve dolayısıyla tarımsal üretimin etrelenmesi ya da yapılamaması gibi nedenlerle iklim değişikliği Bangladeş için gerçek bir tehdit olarak ifade edilebilir (Alphen vd. 2020: 477-479). Nitekim Bangladeş 160 milyon nüfusa sahip bir tarım ülkesidir. Tarıma yönelik iklim değişikliğinden kaynaklanan tehdit, ülkenin insan kaynaklarına ve dolayısıyla gıda, su, barınma hakkına yönelik bir tehdit olarak algılanmaktadır.

Deniz seviyesinin yükselmesi, tuzlanmayı da beraberinde getirerek tarımsal üretimin zarara uğramasına neden olacak ve Bangladeşliler için içme suyuna erişim zorlaşacaktır (Climate Reality Project, t.y. [CRP]). Nitekim 1973 yılında 1.5 milyon hektarlık alan tuzlanmadan etkilendirken 1997 yılına gelindiğinde bu oran 2.5 milyon hektar alana çıkmıştır (Climate Change and Security, 2009: 9). Kuraklık yaşanan alanlarda ise yağmur oranındaki düşüş nedeniyle suya ulaşım giderek zorlaşacaktır. (Climate displacement, 2012: 12). Diğer yandan Bangladeş'te her yıl tarım arazilerinin yüzde 1'i yok olurken nüfus ise her yıl yüzde 1.48 oranında artmaktadır (Khan, 2021).

Tarımsal kaynaklara erişimin kısıtlanması sonucu insan hareketlilikleri de ortaya çıkmaktadır. Örneğin, 2050 yılına kadar her 7 kişiden birinin yerini değiştirmesi beklenmektedir (CRP, t.y.). Deniz seviyesindeki 50 cm civarındaki bir yükseliş, Bangladeş'in topraklarının yüzde 11'ini kaybetmesine yol açarak sadece deniz seviyesindeki yükseliş nedeniyle 18 milyon kişi göç edecektir.

Bangladeş hükümeti 1990'lara kadar iklim değişikliğinin etkilerine karşı tepkisel hareket ederek meydana gelen doğal afetlere karşı geçici çözümlerle anlık müdahale etmeyi tercih etmiştir (Luxbacher ve Uddin, t.y.). Ancak giderek ağırlaşan iklim koşullarının artık geçici bir şekilde anlık müdahaleler ile çözümlenemeyeceğinin kabul edilmesi, Bangladeş hükümetinin yeni politika araçlarına başvurmasında etkili olmuştur. İklim değişikliğinin yarattığı sonuçlar daha fazla belirsizliği ve tehditleri beraberinde getirmeye başlamıştır. Oysa sürecin kriz yönetimi olarak ele alınmasıyla birlikte yeni proaktif bir döneme girilmiştir.

İklim değişikliği literatünde uyum (adaptation), yoksulluk, siyasi ve toplumsal isitkarsızlıkla mücadele etmekte olan az gelişmiş ülkelerin iklim krizini yönetebilme kapasitelerinin eksikliği nedeniyle kullanılan bir terimdir. Bu anlamda bu ülkelerin gelişiminin desteklenmesi, kalkınmanın planlanması önemlidir (Ayers, vd. 2014: 295). Nitekim iklim değişikliğine uyum BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi çatısı altında sera gazı emisyonunun, iklim değişikliğine yol açmasının engellenmesi amacıyla ortaya çıkmıştır. Bu anlamda uyum planı ile iklim değişikliğinin etkileri tartışılmasında küresel anlamda iklim değişikliğinin nasıl yönetilebileceğine geçilmiştir (Ayers, vd. 2014: 296). 2005 yılında Ulusal Uyum Programı Eylem Planı (National Adaptation Programme of Action, NAPA) ile ilk kez iklim değişikliği acil ve hemen ele alınması gereken bir mesele olarak Bangladeş'in gündemine girmiştir.

NAPA'nın çalışma ve hazırlık süreçlerinde dönemin Başbakanı Begum Khaleda Zia'nın konuşmasında belirttiği üzere "bazı ülkeler için iklim değişikliği hayat standardının değişimi anlamına geliyorken başka ülkeler için ise yaşamlarının tehdidi anlamına gelmektedir." (National Adaptation Programme of Action 2005). Böylelikle Bangladeş hükümetinin ilk kez iklim değişikliğini ülkeleri için bir sorun olarak kabul ettiğini ve karar alıcıların, Bangladeş'in güvenliğini sağlamak ve Bangladeş'i korumak için iklim değişikliğine uyum sağlama politikalarını hayata geçirmeye başladığını söylemek yanlış olmayacaktır.

A. Kriz Yönetim Süreci

Bu anlamda iklim değişikliği krizinin yönetimi açık bir ihtiyaçtan ortaya çıkmıştır. Peki, iklim değişikliğine uyum nasıl mümkün olabilecektir? 2002 yılında en az gelişmiş ülkeler topluluğunun çalışma grupları için iklim değişikliğinin "acil" olarak tanımlanması gerekliliği ortaya konulmuştur (Annotated Guidelines, 2002). Bu anlamda Bangladeş hükümetinin meseleyi ajandasına taşıması yani aciliyet ve zorunluluk duygusu, kriz yönetim sürecinin de başlangıcını oluşturmuştur. Nitekim Bangladeş Kyoto Protokolü'nü kabul eden ilk dört ülke arasında yer alırken Paris İklim Değişikliği Anlaşması'nı da ilk gün imzalamış ve kısa bir süre zarfında da onaylamıştır (Climate Change Initiatives, t.y.). Ancak kriz yönetimine geçiş, meselenin sadece aciliyet ile ilişkilendirilmesine bağlı değildir. Ülkenin temel değerlerine, yargılarına, inançlarına, ulusal bütünlüğüne, kaynaklarına tehdit olarak algılanan sorunun kriz olarak tanımlanması gerekliliğini ortaya çıkarır. Nitekim toplumsal olarak iklim değişikliğinin etkilerine oldukça maruz kalan Bangladeş gibi bir ülke için ne zaman iklim değişikliği yoksulluğu da güçlendiren bir tehdit olarak algılanmış ve tanımlanmış, o zaman kriz yönetimi süreci de başlamıştır (Ayers vd., 2014: 298-299).

Bireylerin ya da toplumların arkalarında devlet desteği olmadan kuraklıkla, sellerle ya da depremlerle mücadele etmeleri çok mümkün değildir (Hossain, 2017: 10). Bu anlamda ulusal siyasi bir strateji olmaksızın iklim değişikliği ile mücadelenin oldukça güç olduğu söylenebilir. Diğer taraftan iklim değişikliğinde toplumsal ilişkiler de önemli rol oynamaktadır.

Kurumsal kapasite gelişimi ve kaynakların etkin yönetimi, kriz yönetimi sürecinin başarısına katkıda bulunmaktadır (Haqua ve Uddin, 2013). Bu anlamda öncelikle kurumsal kapasitenin güçlendirilmesi ve bunun planlanarak gerçekleştirilmesi Bangladeş'in iklim değişikliği krizi yönetiminde oldukça önemli rol oynamıştır. 2009 yılında Bangladeş İklim Değişikliği Eylem Planı, iklim değişikliği adına tutarlı bir siyasanın izlenmesinin başlangıcını oluşturmuştur. Bu kapsamda, Bangladeş İklim Değişikliği Planı 6 sütun üzerine kurulmuştur (Bangladesh Climate, 2009):

- 1- Gıda Güvenliği ve Sağlığı: Kadınlar, çocuklar ve yoksul kesimin iklim değişikliğinden en az şekilde etkilenmesi,

- 2- Kapsamlı Afet Yönetimi: Sık yaşanan ve zorlu geçen doğal felaketlerin yönetiminin güçlendirilmesi,
- 3- Altyapı: Nehir ya da sahil kenarlarındaki mal varlıklarının koruması ve acil durumlarda sığınma çadırlarının oluşturulması,
- 4- Araştırma ve Bilgi Yönetimi: İklim değişikliğinin etkilediği ekonomik sektörlerin ve sosyoekonomik grupların araştırılması, yatırım stratejilerinin desteklenmesi, iklim değişikliği yönetiminde güncel, bilimsel, küresel gelişmelerin takibi,
- 5- Karbon Salınımı: Düşük karbon salınımının ülkenin enerji ihtiyaçlarına göre gerçekleştirilmesi,
- 6- Kapasite ve Kurumsal Güçlendirme: Hükümetin ve organlarının kapasitesinin güçlendirilmesi, sivil toplumun ve özel sektörün iklim değişikliği ile mücadelenin bir parçası olarak sayılması,

Diğer yandan, Bangladeş oluşturduğu fon eylem planlarıyla iklim değişikliğine özel bir bütçe ayırmaktadır. Bu kapsamda hükümet tarafından 2009 Bangladeş İklim Değişikliği Güven Fonu oluşturulmuştur. Fon kapsamında 480 milyon dolarlık yatırımla çevreye uyum, önlem ve iklim değişikliği araştırmalarına yoğunlaşmıştır (Climate Change Initiatives, t.y.). Bu fon kapsamında 2009'dan beri 800 adet proje desteklenmiştir. Bangladeş oluşturduğu ulusal fonların yanı sıra uluslararası fonlardan da yararlanmıştır. Bu kapsamda, Dünya Bankası Grubu, Asya Kalkınma Bankası, BM Kalkınma Programı, Avrupa Komisyonu, Bangladeş Kızılhaç Toplumu gibi yerlerden de önemli ölçüde destek almıştır.

Ülkenin fonları, teknoloji ve altyapı yatırımlarına çevirmesi oldukça önemli olmuştur. 1970 yılında Bhola kasırgasının yarım milyondan fazla insanın ölümüne yol açması Bangladeş'in bir yandan hava tahmin teknolojilerine yatırım yapmasında diğer yandan siklonlardan korunma barınakları yapmasında ve sahillerde gönüllü çalışan ekiplere eğitim verilmesinde etkili olmuştur (The Country, t.y.). Bu bağlamda 2020 yılına gelindiğinde Bhola kasırgasıyla aynı şiddette yaşanan Amphan kasırgası sırasında ölen kişi sayısı 26 olarak kayıtlara geçmiştir. Bhola kasırgası sırasında sadece 330 km öteyi görebilen iki sahil radarı yerine Bangladeş'te hava istasyon ağları, yer altı istasyonları, basınç ve nemi ölçen teknolojik araçlara yapılan yatırımların sonuçlarına istenilen şekilde en az kayıp ile ulaşılmıştır. Erken uyarı sistemi ile uyarılan toplum sığınaklara geçerek hayatlarını kurtarmayı başarmıştır. Bangladeş erken uyarı sistemini aktif bir şekilde kullanmaktadır. Radyo ve TV'den gerçekleştirilen yayınların yanı sıra SMS ile bilgilendirme ve yardım hatlarıyla mobil şebekelerden de yararlanılmaktadır. Böylelikle, kriz yönetiminde geçmişte yaşanan olumsuz deneyimlerden yola çıkarak aslında kurumsal hafıza mekanizmasının önemi ön plana çıkmaktadır.

Başka bir proje olan, Bangladeş Solar Ev Sistemi Projesi 2013 yılında başlamış 2018 yılında sonlanmıştır. Bu proje sayesinde 20 milyon kişiye elektrik ulaştırılmıştır. Özellikle elektriğe ulaşımın mümkün olmadığı kırsal kesimlere uygulanan bu proje ile doğrudan elektriğe bağlı olmadan insanların temel ihtiyaçları karşılanmıştır. Böylelikle kendi bireysel haklarının bilincinde olmayan Bangladeşli toplum telefonlarını şarj ederek radyo ve televizyona erişim ile dünyada olan bitenin bilincinde bir toplum olma yolunda ilerlemeye başlamıştır (Anil, vd. 2021: xxiv). Çevresel anlamda ise bu proje sayesinde 4.4. milyar litre gaz yağı kullanımının azaltılmasıyla 9.6 milyon sera gazı salınımının engellenmesine katkıda bulunulmuştur (Anil, vd. 2021: 26). Huq'ın (2016) da belirttiği üzere bir ülke zengin ya da fakir olsun, koşulları birbirbirinden farklı olsa da, fosil yakıtı ötesi döneme ne kadar çabuk geçiş yaparsa o kadar başarılı olacaktır (Huq, 2016: 3).

Gıda güvenliğinin sağlanması ve devamlılığı meselesinde de Bangladeş'te önemli çalışmalar ortaya çıkmıştır. Özellikle ürün değişimi sayesinde Bangladeşlilerin gıda güvenliğini sağlamaları mümkün olabilmektedir. Örneğin, yoğun yağmur sezonundan önce hasadı tamamlanabilen bir tür olan pirince geçiş ile selderden önce gıdaya erişim mümkün olabilmektedir (Alam vd. 2010: 5). Diğer yandan iklim değişikliği ve olumsuz çevresel koşullarına karşı 17 çeşit pirinç türü yetiştirilmiştir (Mondal, vd. 2019: 13-16). Bunlardan 2 tanesi su altında uzun süre kalmaya dayanıklı iken 9 tanesinin tuzluluk toleransı falza olup diğer çeşitler ise kuraklığa dayanıklı şekilde geliştirilmiştir. Bu anlamda tarımsal araştırma faaliyetlerinin geliştirilmesi, teknolojik gelişmelerden yararlanılması gıda güvenliğinde oldukça önemli bir rol oynamaktadır. Nitekim Bangladeş Tarımsal Araştırma Enstitüsü (BARI), Bangladeş Pirinç Araştırma Enstitüsü (BRRI), Bangladeş Nükleer Tarım Enstitüsü, Bangladeş Tarım Üniversitesi (BAU) gibi birçok kurumsal yapı iklim değişikliğinin gıda güvenliğini tehdit eden risk altındaki ürünlerin yetiştirilmesinde, alternatiflerinin üretiminde ve gelişiminde rol oynamaktadırlar (Mondal, vd. 2019: 13-16).

Diğer yandan, eş zamanlı olarak pirinç yetiştirilen sulak alanlarda balıklara da mikro yaşam alanları sağlanmasıyla balık ve pirinç üretimine başvurulmuştur (Mondal, vd. 2019: 13-16). Böylelikle çeltik tarlalarında oluşturulan kanallar aracılığıyla balıklara da yaşam alanı sağlanmaktadır. Bu sayede balıklar tarlalardaki pirince zarar veren böcek ve otları da yiyerek daha verimli pirincin yetiştirilmesine katkıda bulunmaktadır. Bu yöntemle herhangi bir böcek ilacı kullanılmadan sağlanan üretim süreciyle birlikte Bangladeşliler iklim değişikliği krizini yönetebilme kapasitelerini geliştirmişlerdir (Bangladesh Tackles, 2013). Diğer yandan Bangladeşli çiftçiler artan ısı seviyesi ve büyük zayıta yol açan kasırgalar nedeniyle 200 yıl önce uygulanmış olan sal üzerine döşenen topraklarda (floating raft) ürün yetiştirme tekniğine başvurmaya başlamışlardır (Bangladesh Farmers, 2022). Muson döneminde artan yağışlar nedeniyle tarıma elverişli toprak bulmakta sıkıntı çeken Bangladeşli çiftçiler böylelikle gıda güvenliğini korumayı başarabilmişlerdir. Başka bir gıda güvenliği meselesi ise karides üretimidir. Bangladeş'in güney kıyılarında karides yetiştiriciliği önemli yer tutmaktadır (Shameem vd. 2015: 254). Öyle ki, yoksulluğun azaltılması strateji belgesinde, karides sektörünün geliş-

tirilmesinin ve desteklenmesinin birçok ülkeye gerçekleştirilen ihracat aracılığı ile yoksulluğun azaltılmasında önemli olduğu vurgulanmıştır (Bhaban, t.y.: 7). Ancak olumsuz çevresel koşullar karides yetiştiriciliğinin azalmasına yol açmıştır (Islam vd., 2017: 462). Özellikle sudaki tuzluluk oranının artması suyun kalitesini düşürürken hastalıklara ya da beklenenden az ürünün elde edilmesine neden olmaktadır. Bu bağlamda Bangladeş hükümeti farklı karides türlerinin birlikte yetiştirilmesinin, iç göletlerin derindiğini arttırılmasının, oluşturulan kanallar vesilesiyle su sıcaklığının düşürülmesinin sağlanmasıyla karides yetiştiriciliğinin korunmasını amaçlanmaktadır. Ülkenin karides siyasetinde özellikle çeşitli karides türlerinin birlikte yetiştirilmesi vurgulansa da Bangladeş'te farklı türlerde karides yetiştiriciliğinin önünde yasal olmayan şekilde tuzlu suyun pompalanması, küçük çiftçilerin yeterli eğitim ve tecrübeye sahip olmamaları gibi engeller de mevcuttur (Akber vd. 2021: 316-324).

Kriz yönetim sürecinde uluslararası örgütler belirleyici role sahip olabilmektedir. Örneğin Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı kapsamında alınan destek sayesinde bazı köylere alt yapı oluşturularak köylülere temiz suya erişimi sağlanmıştır (Bangladesh Wins, 2022). Yine toplumun küçük teknolojik gelişmelerden yararlanarak temiz suya erişiminin sağlanması için İklim Değişikliği Yerel Yönetim Programı adında UNDP, AB, İsveç Uluslararası Kalkınma İş Birliği Ajansı ile ortak projeler yürütülmektedir (Securing Water, t.y.).

İklim krizinin yönetimine hükümet yetkililerin yanı sıra araştırma kuruluşları, akademisyenler, öğretmenler, avukatlar, doktorlar gibi birçok meslek grubu katkıda bulunmuştur. Özellikle, sivil toplum örgütleri bilgi sağlamada ve pilot projelerin uygulanmasında hükümete oldukça destek sağlamaktadırlar (Ayers vd., 2014: 297-299). Örneğin, Japon Yoksulluğu Azaltma Fonu tarafından desteklenen proje ile çiftçilerin doğal afetlerden kaynaklanan kayıplarının giderilmesi amacıyla sigorta şirketleri ile anlaşma gerçekleştirilmiştir (Asian Development Bank, [ADP], 2019).

Tüm bu girişimlerin yanı sıra iklim değişikliğine ilişkin sağlıklı verinin elde edilmesi oldukça önemlidir. Bu anlamda Bangladeş iklim değişikliğine maruz kalan bir ülke olarak konunun uzmanlığına sahip birçok akademisyen, araştırmacı yetiştirmiş ve onların birikimlerinden yararlanacak şekilde kurumsal kapasitesini arttırmıştır (Ayers vd., 2014:310). Nitekim bilginin kurumsallaşması aşamasına 2011 yılında Uluslararası İklim Değişikliği ve Kalkınma Merkezi'nin kurulmasıyla (International Centre for Climate Change and Development (ICCCAD)) önemli bir ilerleme sağlanmıştır.

Bangladeş iklim değişikliği krizine insan haklarına dayalı kalkınma perspektifinden yaklaşarak iklim değişikliğinin getireceği riskleri kalkınma programlarına ve siyasetine entegre ederek dayanaklılığını arttırabilmiştir. Nitekim Bangladeş sadece doğal afetlere müdahale etmekle yetinen bir ülke olmayı seçseydi, iklim değişikliğini yönetmesi mümkün olmazdı (Ayers vd., 2014: 300-303). Reaktif politikalarla anlık çözümler üretmek yerine proaktif eylem-

lerle gelecekte oluşabilecek zararların yeni krizlerin tetiklenmesinin önüne geçilebilecektir (Momtaz ve Shammeem, 2015: 24).

B. İklim Değişikliği Krizinin Yönetiminde Kısıtlar

İklim değişikliğinin tehdidi arttıran (threat multiplier) karakteri doğrudan tehdit olarak tanımlanmasını zorlaştırmaktadır (Dickson ve Ghosh, 2014: 69-71). Özellikle az gelişmiş olan Bangladeş gibi ülkelerde karşılaşılan tehdidin iklim değişiminden mi, yoksa toplumsal zayıflıktan mı, gelişmemiş olmaktan mı kaynaklandığının saptanması iklim değişikliğinin etkilerinin de çeşitli ve belirsiz olması tehdidin tanımlanma sürecini geciktirebilmektedir.

Bilindiği üzere iklim değişikliği krizinin ulusal düzeyde yönetimi de en nihayetinde uluslararası sistemin sınırlılıklarına bağlıdır. Uluslararası sistemde ABD ve Çin dünyada en fazla karbon emisyonunu arttıran aktörlerdir (İklim krizi, 2021). Ancak Çin, ABD, Rusya gibi dünya siyasetine yön veren aktörlerin uluslararası güvenliğe tehditte ortak politika belirlemeleri oldukça güç olabilmektedir (Depledge ve Feakin, 2012: 73). Uluslararası kamuoyunun oluşumunda önemli paya sahip olan bu aktörler, meseleyi gündemlerine almayı tercih etmekten uzak davranabilmektedirler. Örneğin 2008, 2012 ve 2016 yıllarında seçim tartışma programlarında iklim değişikliğine ilişkin adaylara tek bir soru bile yöneltilmemiş; 2021 yılında ABD'nin NBC, CBC, ABC gibi kanallarında sadece yüzde 1 oranında iklim değişikliğinden bahsedilmiştir (Huq, 2022). Nitekim küresel dünyada özellikle ABD gibi bir aktörün iklim değişikliği krizini tutarlı bir şekilde devam ettirmemesi, doğal olarak diğer ülkelerin de geleceklerini etkilemektedir. Bu anlamda iklim değişikliğine en fazla yol açan gelişmiş ülkelerin krizin etkileriyle mücadele potansiyeline nazaran çoğu bölgesinde elektriğe bile ulaşmanın mümkün olmadığı Bangladeş gibi bir ülke yönetiminin iklim kriziyle mücadele imkânı ne yazık ki eşit değildir.

Kriz yönetim sürecinde koordinasyon, hangi birimin hangi görev ile yetkilili olduğu, kendi görevini ya da konusunu aşan diğer alanlara müdahale edilmemesi oldukça önemli yer tutmaktadır. Bu anlamda Bangladeş'te iklim değişikliğinin yönetiminde karşılaşılan en büyük zorluklar arasında kurumlar, örgütler, personel arasındaki iletişimsizlik yer almaktadır (Ayers vd., 2014: 300-303).

Son olarak, toplumsal inançlar da yeri geldiğinde kriz yönetimin zorluklarından birini oluşturmaktadır. Bangladeş'te farklı dil ve kültüre sahip birçok etnik azınlık bulunmaktadır. Munda gibi bu azınlıklardan bazıları ulaşımı oldukça zor bölgelere yerleşmişlerdir. Aynı zamanda Bangladeşliler tarafından dokunulmaz varsayılan bu toplumun, ulaşımı zor olan yerleşim yerlerinde bulunmaları sebebiyle siklon barınaklarına gitmeleri mümkün olamamaktadır (Lönnqvist vd. 2010: 19).

Sonuç

Bu bağlamda, Bangladeş gibi yoksulluk ile mücadele veren bir ülke, iklim değişikliği krizini yönetmedeki başarısı ile az gelişmişlikle sınıanan ve iklim değişikliğinin yarattığı olumsuz sonuçlara maruz kalan birçok ülke için örnek niteliği taşımaktadır. Böylelikle çalışmada, Bangladeş örneğindeki gibi iklim değişikliğinin kriz yönetimi perspektifinden değerlendirilmesiyle en az maliyetle maksimum istenilen faydaya ulaşılabileceğini göstermiştir.

İklim değişikliğinin sorunun ulusal devletler ve uluslararası kuruluşlar tarafından kriz olarak tanımlanması krizin yönetilebilir seviyede tutulmasında rol oynayabilecektir. Aksi halde, iklim değişikliğinin yaratmış olduğu seller, fırtınalar gibi doğal afetlere anlık müdahaleler ile mücadele edilmesi nedeniyle gelecekteki kayıpların önüne geçilmesi daha fazla mümkün olmayacaktır. Kriz yönetimi genel anlamda uluslararası ilişkiler literatüründe savaşa varmadan bir meseleyi çözümlene becerisini ifade etmektedir. Bu anlamda Bangladeş'in temel amacının iklim değişikliğinin getirdiği zararları minimum düzeye indirgeyerek, vatandaşlarının can güvenliğini sağlayarak doğal afetlerden korumak; gıda, sağlık, barınma güvenliğini sağlamak ve bu ihtiyaçların aksatılmadan sürdürmek olduğu söylenebilir. Böylelikle iklim değişikliğinin yeni krizleri beraberinde getirmiyor olması da elde edilen kazançlardan biri olmaktadır.

Çalışmada bahsedildiği üzere, Bangladeş'in hem coğrafyasının hem de halkının yoksul olması nedeniyle iklim değişikliğinin etkilerine yoğun bir şekilde açık olması, ülkenin iklim değişikliğini gündemine almasında etkili olmuştur. Kimi zaman fazla yağın yağmur nedeniyle tarım alanlarının su altında kalması kimi zaman da kuraklık ya da alt yapısal nedenlerle en temel insan haklarından gıdaya, suya erişimin tehdit olarak algılanması karar alıcıları harekete geçirmekte etkili olmuştur. Bu bağlamda Bangladeş'in kendi içinde izlediği politikanın evrensel aşamaya geçmesi dünyamızın geleceği için bir ihtiyaç olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu anlamda gerek teknolojik gerekse tarımsal üretim faaliyetlerinde de gerçekleştirilecek değişim ve dönüşüm ile iklim krizi yönetim sürecinin bir an evvel küresel olarak başlatılması dünyanın geleceği açısından oldukça önem arz etmektedir.

Kaynakça

- Ahmed, N., Muir, J. F., Garnett, S. T. (2012). Bangladesh Needs a "Blue-Green Revolution" to Achieve a Green Economy. *Ambio*, 41(2), 211–215.
- Alphen, J. V., Heer, J.D., & Minkman, E. (2021) Strategies For Climate Change Adaptation: Lessons Learnt From Long-Term Planning In The Netherlands And Bangladesh. *Water International*, 46(4), 477-504.
- Akber, A., Islam, A., Rahman, M., Rahman, M. R., (2021). Crop Diversification in Southwest Coastal Bangladesh: Insights into Farming Adaptation, Agroecology and Sustainable Food Systems, 46 (2), (316-324)
- Ayers, J. ,Huq, S., Wright, H. , Faisal a.M., Hussain,S.T. ,(2014). Mainstreaming Climate Change Adaptation into Development in Bangladesh, *Climate and Development*. 6(4), 293-305.
- Aksu, F. (2017).Türk Dış Politikasında Karar Alma ve Kriz Yönetimi Süreç Analizi, İstanbul: Dış Politika ve Kriz İncelemeleri.
- Alam, M., Hassan, A., Khan, A. S., Major,D. C. Rosenzweig, C.; Ruane,A. C. Thurlow, J. Yu,W.(2010). Bangladesh - Climate change risks and food security in Bangladesh (English). Washington, D.C., (2022, Kasım), World Bank Group: <http://documents.worldbank.org/curated/en/419531467998254867/BangladeshClimate-change-risks-and-food-security-in-Bangladesh> adresinden alındı.
- Annotated Guidelines for the Preparation of National Adaptation Programmes Of Action (2002). (2022, Kasım), Least Developed Countries Expert Group: https://unfccc.int/resource/docs/publications/annguid_e.pdf adresinden alındı.
- Bangladesh Wins COP27 Award For UNDP-Supported Community-Led Initiative.(2022). (2022, Kasım), UNDP: <https://www.undp.org/bangladesh/press-releases/bangladesh-wins-cop27-award-undpsupported-community-led-initiative> adresinden alındı.
- Bangladesh Climate Change Strategy and Action Plan.(2009). (2022, Kasım), Ministry of Environment and Forests Government of the People's Republic of Bangladesh, <http://nda.erd.gov.bd/files/1/Publications/CC%20Policy%20Documents/BCCSAP2009.pdf> adresinden alındı.
- Bangladesh: Pilot Project on Weather Index-Based Crop Insurance (2019), (2022, Kasım), Asian Development Bank: <https://www.adb.org/sites/default/files/project-documents/46284/46284-001-icm-en.pdf> adresinden alındı.
- Bangladesh Tackles Climate Change By Fusing Rice Paddies With Fish Farms.(2013). (2022, Kasım),The Guardian. <https://www.theguardian.com/global-development/2013/mar/01/bangladesh-climate-change-ricefish-farms> adresinden alındı.

- Bangladesh Farmers Turn To Floating Rafts To Grow Crops. (2022). (2022, Kasım), Aljazeera:<https://www.aljazeera.com/gallery/2022/10/27/photos-bangladesh-farmers-revive-floating-farms> adresinden alındı.
- Barnett, J. and Adger, W. N., (2007), Climate Change, Human Security and Violent Conflict, Political Geography, 26(6), 639-655.
- Bhaban, M., Shrimp Sub-Strategy, (2022, Kasım), Department of Fisheries: https://fisheries.portal.gov.bd/sites/default/files/files/fisheries.portal.gov.bd/publications/ae5ad277_b415_4e07_b429_e13d71548233/4.1%20Shrimp%20Sub-strategy.pdf adresinden alındı.
- Briggs, C.M., (2012). Climate Security, Risk Assessment And Military Planning, International Affairs. 88,(5) 1049-1064. Busby, J. (2018). Warming World: Why Climate Change Matters More Than Anything Else. Foreign Affairs. 97(4), (2022, Kasım), <https://www.foreignaffairs.com/articles/2018-06-14/warming-world> adresinden alındı.
- Cabraal, Anil, Ward, W., Bogach, V.S., and Jain. A. 2021. Living in the Light: The Bangladesh Solar Home Systems Story. A World Bank Study. Washington, DC: World Bank. Climate Change and Security in Bangladesh. Bangladesh Institute Of International And Strategic Studies And Saferworld.(2009). (2022, Kasım), https://www.files.ethz.ch/isn/103629/Bangladesh_climat_change_June09.pdf adresinden alındı.
- Climate Displacement in Bangladesh | The Need for Urgent Housing, Land and Property (HLP) Rights Solutions 2 (2012). (2022, Kasım), UNFCCC: https://unfccc.int/files/adaptation/groups_committees/loss_and_damage_executive_committee/application/pdf/ds_bangladesh_report.pdf adresinden alındı.
- Climate Change Initiatives of Bangladesh Achieving Climate Resilience. (2022, Kasım), MOEF: https://moef.portal.gov.bd/sites/default/files/files/moef.portal.gov.bd/page/8401345e_0385_4979_83_81_801492e3b876/1.%20Brochure%20on%20CC%20Initiatives%20of%20Bangladesh%20-%20Final_compressed.pdf adresinden alındı.
- Depledge ve D., Feakin T. (2012). Climate Change and International Institutions: Implications for Security, Climate Policy, 12(01), 73-84
- Dickson, L., Ghosh, I. (2014). Assessing the "Threat Multiplier." The Military Engineer, 106(691), 69-71.
- Dumaine, C., Mintzer, I. (2015). Confronting Climate Change and Reframing Security. The SAIS Review of International Affairs, 35(1), 5-16.
- How The Climate Crisis Is Impacting Bangladesh (2022, Kasım), The Climate Reality Project <https://www.climateRealityProject.org/blog/how-climate-crisis-impacting-bangladesh> adresinden alındı.

- Haque, C.E. and Uddin, M.S. (2013). Disaster Management Discourse in Bangladesh: A Shift from Post-Event Response to the Preparedness and Mitigation Approach Through Institutional Partnerships. *IntechOpen*. 12 (2022, Kasım), <https://www.intechopen.com/chapters/44219> adresinden alındı.
- Hossain N. (2017). *The Aid Lab, Understanding Bangladesh's Unexpected Success*. Oxford: Oxford University Press.
- Huq S., (2016). Climate Change. *Technological Innovation, Bulletin of the Atomic Scientists*, 72(1), 2-3
- Huq, S. (2022) .What Bangladesh Can Teach the World About Talking About Climate Change. (2022, Kasım),*TIME*: <https://time.com/6224791/bangladesh-teach-the-world-about-talking-about-climate-change/> adresinden alındı.
- İklim krizi: Dünyayı En Çok Kirleten Ülkeler, Karbon Emisyonunu Azaltmak İçin Neler Yapıyor?. (2021). (2022, Kasım), *BBC*: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-59088481> adresinden alındı.
- Khan, N.A. (2021). Climate Change and Sustainability of Agriculture in Bangladesh. Jakariya, M., Islam, M.N. (eds) içinde, *Climate Change in Bangladesh*. Springer Climate. Springer, Cham.
- Luxbacher, Uddin, A.M., Bangladesh's Comprehensive Approach to Disaster Management. (2022, Kasım), *World Resources Report*: <https://www.wri.org/our-work/project/world-resources-report/bangladeshscomprehensive-approach-disaster-management> adresinden alındı.
- Lönnqvist, L. , Huda,N., Kabir, N., Kaisari,R.Z., Khandker,M., Chandra,S.S. (2010). *Shortcut to the Frontline: Supporting Local NGOs on Climate Change in Bangladesh, An INTRAC/PRIP Trust research report*.
- Momtaz S., Shammeem M. (2015). *Experiencing Climate Change in Bangladesh Vulnerability and Adaptation in Coastal Regions*. Academic Press
- Mondal, M. S. , Towheedul M., Saha, I.D., Hossain,M.S.S., Kumar,P., Rahman,R. ,(2019) *Agricultural Adaptation Practices to Climate Change Impacts in Coastal Bangladesh*. Saleemul Huq, Jeffrey Chow, Adrian Fenton, Clare Stott, Julia Taub and Helen Wright (Eds.)içinde *Confronting Climate Change in Bangladesh: Policy Strategies for Adaptation and Resilience* Cham: Springer.
- National Adaptation Programme of Action (NAPA), (2005). (2022, Kasım), Ministry of Environment and Forest Government of the People's Republic of Bangladesh : <https://unfccc.int/resource/docs/napa/ban01.pdf> adresinden alındı.
- Sending, O. J., Øverland, I., & Hornburg, T. B. (2019). Climate Change And International Relations: A FivePronged Research Agenda. *Journal of International Affairs*, 73(1), 183–194.

Shameem, M. I. M., Momtaz, S., Kiem, A. S. (2015). Local Perceptions Of And Adaptation To Climate Variability And Change: The Case Of Shrimp Farming Communities in The Coastal Region Of Bangladesh. *Climatic Change*, 133(2), 253–26.

Securing Water Supplies in Coastal Areas of Bangladesh. (2022, Kasım), UNCDF: <https://www.uncdf.org/article/7880/securing-water-supplies-in-coastal-areas-of-bangladesh> adresinden alındı.

Theisen, O. M.; Helge H., Halvard B. (2012) Climate Wars? Assessing the Claim that Drought Breeds Conflict, *International Security* 36(3): 79–106. The CNA Corporation. (2007) . (2022, Kasım), The National Security and The Threat of Climate Change, https://www.cna.org/archive/CNA_Files/pdf/national%20security%20and%20the%20threat%20of%20climate%20change.pdf adresinden alındı.

The Country Trailblazing The Fight Against Disasters. 12 Kasım 2022 tarihinde BBC: <https://www.bbc.com/future/article/20220719-how-bangladesh-system-fights-cyclones-climate-disasters> adresinden alındı.

Quick Facts. (2022, Kasım), NSIDC. <https://nsidc.org/learn/parts-cryosphere/ice-sheets/ice-sheet-quick-facts> adresinden alındı.

Azerbaycan'daki Kamu Kuruluşlarının İklim Değişikliği ve Gıda Güvenliği Sorunlarının Çözümüne Katılımı

Irada HASANOVA*

Sempozyumun değerli katılımcıları,

Konuşmama hepinizi selamlayarak başlamak istiyorum.

Modern dünyada çevremizde yaşanan birtakım değişimler farklı bir bakış açısına sahip olmayı gerektirmektedir. Küresel değişimler insan faktörüyle ilişkili olduğundan kişilerin temel hak ve özgürlüklerden faydalanmaları da bu değişimlerden etkilenebilmektedir. Örneğin insanların sağlıklı bir şekilde barınmaları, bu değişimlerden etkilenebilmektedir.

Son yıllarda, ekolojik dengenin ve çevrenin korunması ve doğal kaynakların etkili bir şekilde kullanılması gibi önemli meselelerin küresel düzeyde tartışma konusu haline gelmesi övgüye değerdir. Problemin aciliyeti dikkate alındığında, Birleşmiş Milletler gibi çeşitli uluslararası örgütler bu alanda ciddi araştırmalar yürütmekte ve devletleri bu konuda önlem almaya davet etmektedir. Bununla birlikte, çevre üzerinde olumsuz etki bırakan faktörler, tek bir devletle sınırlı olarak düşünülemez. Çevreye yönelik tehditler, yalnızca insanlığa karşı değil geniş perspektifte geleceğe dair büyük çaplı olumsuzluklara da yol açacaktır.

Küresel açıdan en dikkat çeken problem iklim değişikliğidir. İklim değişikliğiyle mücadele çerçevesinde devletler tarafından birçok ulusal strateji ve plan kabul edilmektedir. Bununla birlikte bu alanda somut çözümler üreten az sayıda mekanizma bulunmaktadır ve çözüm odaklı yeni mekanizmalar oluşturulmalıdır.

* Azerbaycan "Sema ve Eco" Sosyal-Ekonomik Kalkınma Yardımı Kamu Birliği Başkanı

Son yıllarda Azerbaycan da iklim değişikliğiyle mücadele bağlamında ciddi işler yürütmektedir. Ülkemiz, Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri'nin (SKH) hayata geçirilmesi bağlamında Birleşmiş Milletler Genel Kurulunda kabul edilen ilgili kararların takipçisi olmuştur. SKH'ler bağlamında 17 hedef ve 169 alt hedefin hayata geçirilmesi dünyamızın dönüşümü açısından önem arz etmektedir. 2030 gündemi bu çerçevede bütünleşmiş (integrated) bir yaklaşım benimsenmesini gerektirmektedir. Aynı zamanda, iklim değişikliğiyle mücadele konusunda etkili ulusal mekanizmaların kurulması, Azerbaycan Ombudsmanı'nın önem verdiği bir meseledir. Bu güncel probleme ilişkin "Çevre ve İnsan Hakları" başlıklı bir raporumuz bulunmaktadır. Sağlıklı bir çevrede yaşama hakkı bağlamında uluslararası ve ulusal standartlar bu raporda dikkate alınmıştır.

Birleşmiş Milletler Avrupa Ekonomik Komisyonu (UNECE) tarafından gerçekleştirilen 3. Çevresel Performans İzleme Toplantısında birçok uzmanla bir araya gelme fırsatı buldum. Bu toplantıda, 2. Karabağ Savaşı ve sonrasındaki dönemde Ermenistan tarafından işlenen çevreye dair suçlara ilişkin bir bildiri sundum. Bu suçlara ilişkin başvurumuz Komiteye ve uzmanlara sunulmuştur. Toplantıda ayrıca, Ermenistan'ın uyguladığı "çevresel terörizm"ın sonuçlarının bertaraf edilmesi noktasında bölgesel ve uluslararası kurumları iş birliğine davet ettim. Ayrıca, Dünya Çevre Günü ve 6 Kasım "Savaşta ve Silahlı Çatışmada Çevrenin Suistimalini Önleme Uluslararası Günü" gibi çevreye dair önemli günlere ilişkin farkındalık yaratmak amacıyla resmî hesaplarımız vasıtasıyla duyurular yapılmış ve bu problemin bertaraf edilmesine yönelik uluslararası topluma bir çağrıda bulunulmuştur. Ermenistan'ın kasıtlı eylemleri sonucunda, 30 yılı aşkın bir süredir Karabağ bölgesi hem fiziksel hem de kimyasal olarak kirliliğe maruz kalmaktadır. Ayrıca, bölgede yaşayan canlılar, iklim örtüsü ve su kaynakları da tehlike altındadır. Örneğin, Güney Kafkaslar'ın ikinci büyük su kaynağını oluşturan Aras Nehri de Ermenistan'ın çevreyi tahrip edici politikalarından olumsuz yönde etkilenmektedir. Tüm bunların sonucunda sadece Azerbaycan'ın değil bölgedeki flora, fauna ve bitki örtüsünün sürdürülebilirliği de tehlike altındadır.

Ayrıca vurgulamak isterim ki, Metsamor Nükleer Santrali yalnızca Azerbaycan ve Ermenistan için değil bölgenin tümü için potansiyel bir tehdittir. Ancak maalesef ki, başka önemli tehlikelerden de söz edebilirim. Nükleer santralin yakınında 5 adet tektonik yapı bulunmaktadır. Bu yapılardan biri alana yalnızca 500 metre uzaklıktadır. Buna rağmen Ermenistan, santralin kapatılması adına harekete geçmemiştir ve etkinliğini 2026 ve sonrasına kadar sürdürme kararı almıştır. Azerbaycan Ordusu, Ermenistan işgaline karşı Karabağ'da kazandığı zaferlere rağmen işgalin olumsuz etkilerinden tamamen arınmış değildir. Tamamen yıkılmış bir altyapı ve ekosistemin yeniden kurulması elbette ki zaman alacaktır. Bölgedeki kara mayınlarının varlığı önemli bir problemdir ve yerinden edilen birçok kişinin (IDP's) bölgeye dönmesini imkânsız hale getirmektedir. Azerbaycan Ombudsmanı olarak, savaş boyunca ve sonrasındaki süreçte, alandan toplanan veriler doğrultusunda bir rapor yazılması ve konunun gündeme getirilmesi adına uluslararası toplumu harekete geçirmek amacıyla birçok başvuruda bulundum. Ancak maalesef ki Ermenistan, alana dair harita ve verilerin sağlan-

ması noktasında istekli olmamıştır. Buna karşın Ermenistan, Azerbaycan'a bağlı ve işgalden kurtulmuş topraklarda sabotajlara devam etmektedir.

Konuşmamda ayrıca belirtmek isterim ki, "gıda" iklim değişikliğinin olumsuz etkilerine en açık şekilde maruz kalan alan olmuştur. Gıdaya erişim hakkı, çeşitli düzeylerde yıllardır tartışılmaktadır. İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin 25. maddesinde ve daha sonra Ekonomik Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi'nde de evrensel düzeyde yer almaktadır. Her iki belge de, taraf devletlere asgari düzeyde standartları temin etme ödevi getirmektedir. Temiz gıdaya erişim hakkı, kırılgan grupların haklarını güvence altına almaya dair uluslararası düzeyde oluşturulan sözleşmelerde de güvence altına alınmıştır. "San Salvador Protokolü" olarak da bilinen "Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara Dair Amerikan Sözleşmesine Ek Protokol" ve Afrika İnsan Hakları Sözleşmesi gibi bölgesel sözleşmelerde de gıdaya erişim hakkından söz edilmektedir.

Gıdaya erişim hakkının önemli bir bileşeni olan gıda güvenliğinin sağlanması hususunda Azerbaycan hükümetinin önemli çalışmaları bulunmaktadır. Bu alandaki çalışmalarımız neticesinde, ülke gıda güvenliği sisteminin şeffaf bir şekilde hayata geçirilerek tüketicilerin güvenli gıdaya ulaşması adına 2019 – 2025 yıllarını kapsayan bir devlet programı yürürlüğe girmiştir. Özellikle, tüm alanlarda yoksullukla mücadele edilmesi ve kaliteli gıdaya erişim noktasında gerekli önlemlerin alınması bu programın ana hedefleri arasındadır.

Son olarak konuşmamı bitirirken; düşük kaliteli gıdaların insanların hayatları ve sağlıkları adına tehlike arz ettiklerini, ülkelerin sağlık sistemleri üzerine de ilave bir yük getirdiklerini, turizm ve ticaret gibi alanlarda olumsuz etkiler bırakarak ekonomik ilerlemenin önünde önemli bir engel teşkil ettiklerini de ifade etmek isterim. Gıda güvenliğinin sağlanması meselesi çerçevesinde, SKH'lerin hayata geçirilmesi bağlamında ayrı hedefler olarak ortaya koyulan temiz suya erişim, sürdürülebilir tarım vb. alt hedeflerin gerçekleştirilmesi adına devletler olarak iş birliği temelinde bir araya gelmemiz son derece önemlidir. Son olarak, iklim değişikliği ve gıdaya erişim konularında ortaya koyduğumuz iş birliğinin devam etmesini temenni ediyorum.

Göç Bağlamında İklim Değişikliğinin Yönetimi: Özbekistan Örneği

Mirzatillo TILLABAEV*

Değerli katılımcılar; ilk olarak bugün İnsan Hakları Günü ve haftası olması vesilesiyle insan haklarına ve insan onuruna yönelik olarak gördüğümüz küresel hususlara değinmek istiyorum. İkincisi, Uluslararası Göçmen Göç Gününü de kutluyoruz. Tabii bugün bahsedeceğimiz gündemimizde de bu konulara yer vereceğiz. Ve TİHEK tarafından gerçekleştirilmemekle olan bu uluslararası sempozyumda olmak benim için büyük bir onur. Türk kurumlarıyla birlikte son 3 yıldır çok farklı etkinlikler gerçekleştiriyoruz ve iş birliğimiz umuyorum devam edecektir.

İklim değişikliği ekseninden göçün son 20 yılda kilit bir küresel politika meselesi olarak görülmesi çok önemli. Tabii ki konuşmacılar iki gündür İklim değişikliği diplomasisi, gıda diplomasisi, gıda etiği, gıda güvenliği ve küresel gündemde bu gibi yeni terimlere yer veriyor. İklim değişikliği günümüzdeki en büyük zorluklardan biri. Hem doğrudan hem de dolaylı olarak sosyal, ekonomik, kültürel hakları, insan haklarını etkilemekte. Hepimizin bildiği gibi insan hakları kurumları merkezi bir aktör olarak yer almaktalar. Ve ulusal ve uluslararası insan haklarının korunması için de bir köprü görevi üstlenmektedirler. Ulusal insan hakları kurumlarından bahsettiğimiz zaman toplumun tüm bireylerinin süreçte yer alması, insan hakları ve iklim değişikliği eylemlerinde çok önemlidir.

İklim kriziyle mücadele konusunda iki temel hedef var: Sera gazı emisyonlarının azaltılması ve iklim değişikliği etkilerine dayanıklılığı sağlamak. Aynı zamanda azaltım ve uyum eylemlerini ele alırken, insan hakları bağlamında bunu ele almak. Şimdiye kadarki verilere

* Özbekistan Ulusal İnsan Hakları Merkezi Birinci Başkan Yardımcısı

baktığımızda iklim değişikliğine bağlı göçlerin olacağı açık bir biçimde görülmektedir ve buna bağlı göçmen sayısının 206 milyonu geçmesi beklenmektedir. Özellikle Orta Asya'ya baktığımızda, 5 milyon kişinin iklim göçmeni olacağı öngörülmektedir. Coğrafi olarak Aral Denizi bölgesini dikkate aldığımızda iklim değişikliğinin Özbekistan'da yaşayan insanların yaşam koşullarını etkilediği görülmektedir. Özbekistan Hükümeti, halklarının yaşam koşullarını iyileştirmek için iklim değişikliğine karşı sistematik önlemler almaktadır. Bu çabaların sonucu olarak son 4 yılda içinde Çevre Koruma Metni, Yeşil Ekonomik Stratejisi ve Su Sektörü Stratejisi gibi belgeler yürürlüğe konmuştur. Özbekistan'ın başta emisyonların azaltılması gibi ana hedefleri bu belgelerde yer almaktadır.

Değerli meslektaşlarım; Özbekistan, Paris Anlaşması'na da onay veren bir ülke olarak çevre gündeminde aktif rol almaktadır. Ulusal gelişme stratejisini düşük karbon salınımı üzerine kuran bir ülke olarak Özbekistan 2050 yılına kadar karbon nötr bir ülke olabilmeyi hedeflemektedir. Aynı zamanda bu amaç doğrultusunda farklı forumlar düzenlenmektedir. Bu zirvelerden sonuncusunda Özbekistan Cumhurbaşkanı, iklim değişikliğiyle ulusal mücadele kapsamındaki kilit hedeflere değinmiştir. Bu kapsamda Özbekistan'ın iklim değişikliği ile mücadele konusunda azaltma ve uyum olmak üzere iki temel hedefi bulunmaktadır. Hedeflerin gerçekleştirilmesi kapsamında uygulanan projeler arasında her yıl ülke genelinde 200 milyon ağaç dikilmesi de yer almaktadır ve bunun sonucunda yeşil alanların her yıl yüzde olarak arttığı görülmektedir.

İklim değişikliğinin insan hakları üzerinde de ciddi anlamda etkisi bulunmaktadır. Yaşam hakkı, aynı şekilde kalkınma, gıda hakkı, sağlık hakkı, su, hijyen ve konut hakkı, barınma hakkı bu etkilere maruz kalan başlıklar arasındadır. Özbekistan Anayasası'nın kabul yıl dönümü olan 8 Aralık vesilesiyle insan onurunun korunmasına öncelik veren bir anlayışla bu alanda anayasal düzlemde de reformların yapılmasına devam edilmektedir. Bunlardan en önemlileri arasında ilk defa çevre haklarının konsolide bir şekilde Anayasamıza yansımaları örnek olarak verilebilir. Ve yeni Anayasanın kabulünde daha sağlıklı, adil bir çevreye erişim hakkının ve çevre üzerinde herhangi bir zarar oluşursa cezaların ortaya konulmasının Anayasal norm haline getirilmesi konuşulmaktadır. Bunlar tabii ki BM'nin ilkeleriyle de örtüşmektedir. Aynı şekilde Birleşmiş Milletler'in "*Hiç kimseyi geride bırakma.*" ifadesi de dikkate alınarak kadın haklarına, çocuk haklarına, aynı şekilde engelli bireylerin ve göçmenlerin haklarına yönelik değişiklikler Anayasada gerçekleştirilmektedir.

Değerli meslektaşlarım; tabii ki dikkate alınması gereken bazı önerilerim de var. İlk olarak bilimsel araştırmalara yönelik olarak çalışma grupları oluşturmak istiyoruz. Biz, kendi konseyimizde insan hakları konularıyla ilgili olarak çalışıyoruz. Ve ben de bu konseyin bir üyesi olarak yer alıyorum. Bütün genç bilim insanlarını davet etmek istiyorum. Türkiye ile iş birliği içerisinde insan hakları ekseninde iklim değişikliği, göç ve gıda güvenliği üzerinde çalışabiliriz.

İkinci olarak görüyoruz ki dünyada yasal ekolojik haklar çerçevesinde bağlayıcılığı olan dokümanlarımız yok. Bu nedenle artık BM gündeminde ekolojik bağlamda yasal bir bağlayıcılığa sahip bir anlaşmanın inşa edilebilmesi için bilimsel araştırmaların yapılmasının vaktinin geldiğini düşünmekteyim.

Bir diğer önemli konu ise ekolojik haklar ve iklim değişikliği konusunda eğitimin çok önemli olduğunu görüyoruz. Okullarda, üniversitelerde, doktora çalışmalarında bizler bu noktada iş birliği gerçekleştirmek için hazırız. Bu açıdan uluslararası küresel insan hakları eğitimi forumları, dünya çapında çok farklı katılımcıları ağırlamaktadır. Türkiye'den de meslektaşlarımızın bu forumlara katılım gösterdiklerini görüyoruz.

Ve son olarak iş dünyasını, iş yapış biçimlerimizi iklim değişikliği ile mücadeleye dâhil etmek istiyoruz. Artık daha aktif olma zamanı geldi. İş yapışını iklim değişikliğine entegre etmeliyiz. Çünkü birçok ülkede iş hayatında, işletme dediğimizde, çok fazla güç odağı yer almakta. Örneğin uluslararası şirketlere baktığınızda, yasal yükümlülüklerinin ve yasal bağlayıcılığın olması gerektiğini görüyoruz. Yani işletme yapılarında faaliyetlerden bahsettiğimiz zaman, iklim değişikliğiyle ilgili olarak yükümlülüklerin olması, bunun da insan hakları temelinde gerçekleştirilmesinin oldukça önemli olduğunu görmekteyiz.

Dinlediğiniz için teşekkür etmek isterim.

TÜRKİYE
İNSAN HAKLARI VE
EŞİTLİK KURUMU

**Prof. Dr.
Fatma ARPACI**
Gazi Üniversitesi,
Sağlık Bilimleri Fakültesi

ULUSLARARASI ÇEVREYİ
İNSAN HAKLARI BAĞLAMINDA
DEĞERLENDİRME VE ÇÖZÜMLER

TÜRKİYE
İNSAN HAKLARI VE
EŞİTLİK KURUMU

**Prof. Dr. Süheyla Suzan
GÖKALP**
Gümüş Baskarı

ULUSLARARASI ÇEVREYİ
İNSAN HAKLARI BAĞLAMINDA
DEĞERLENDİRME VE ÇÖZÜMLER

TÜRKİYE
İNSAN
EŞİTLİK

ULUSLARARASI
İNSAN HAKLARI
İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ

7-8 ARALIK 2023

INTERNATIONAL
ON CLIMATE CHANGE AND
IN THE CONTEXT OF

4 OTURUM

İklim Değişikliği ve Gıda
Krizinin Dezavantajlı
Gruplar Üzerindeki
Etkisi

E
HAKLARI VE
KURUMU

SEMPOZYUM

BAĞLAMINDA
İ VE GIDA HAKKI

2 - ANKARA

SYMPORIUM
D THE RIGHT TO FOOD
HUMAN RIGHTS

Prof. Dr. **Süheyla Suzan GÖKALP**

Oturum Başkanı

İklim Değişikliği ve Yaşlıların Gıda Hakkı

Prof. Dr. Fatma ARPACI - Gazi Üniversitesi

Doç. Dr. Ömer Faruk CANTEKİN - Gazi Üniversitesi

**Avrupa Birliği'nin Toplumsal Cinsiyet Ana Akımlaştırması
Stratejisine Dair Bir rnek: İklim Değişikliği ile
Mücadelenin Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Boyutu**

Doç. Dr. Seven ERDOğAN - Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi

**Gölgede Kalmış Bir Sorun Alanı: İklim Mültecilerinin
Hukuki Statüsü ve Korunması**

Arş. Gör. Elif KÖSESOY TAN - Ankara Yıldırım Beyazıt
niversitesi

**Çevrenin Korunması, Zorluklar ve Bosna Hersek İnsan
Hakları Ombudsmanlığının Rolü**

Dr. Nevenko VRANJES - Bosna Hersek Ombudsmanı

İklim Değişikliği ve Yaşlıların Gıda Hakkı

Climate Change and the Right to Food
of the Elderly

Prof. Dr. Fatma ARPACI*
Doç. Dr. Ömer Faruk CANTEKİN**

Öz

Günümüzde sonuçlarını yaşadığımız ve gezegenimiz için bir tehdit olduğu düşüncesi-
ne ulaştığımız iklim değişikliğinin birçok nedenden dolayı ortaya çıkan olumsuz sonuç-
ları bulunmaktadır. Dünya nüfusundaki artış ve insan refahının yükselmesi neticesinde,
iklim değişikliği tarımsal üretimi ve gıda güvenliğini tehdit eder duruma getirmiştir. Bu
nedenle tarımsal üretim ve gıda güvenliği iklim değişikliği ile önem derecesini arttırı-
rak daha da ön plana çıkmaktadır. Gıda güvenliği Dünya Tarım Örgütü tarafından tüm
insanların aktif ve sağlıklı bir yaşam sürdürebilmeleri için, sağlıklı, güvenilir ve besleyici
gıdaya fiziksel ve ekonomik olarak erişimi olarak tanımlanmaktadır. Yaşanacak olası bir
gıda krizi ve gıda güvenliğinin tehlikeye girmesi ise küresel ölçekte ekonomik, sosyal
ve siyasal alanda daha büyük sorunlara yol açacaktır. Bu durumlarla başa çıkabilmek,
iklim değişikliğinin tarım üzerindeki olumsuz etkilerini azaltma ve bu olumsuz durum-
lara uyum sağlayabilmekle mümkün olacaktır. Yaşlıların, evrensel insan hakları sözleş-
meleriyle, diğer insanların sahip olduğu haklara sahip oldukları varsayılıyor olsa da yaşlı
grubuna özgü uluslararası ve ulusal herhangi bir sözleşme bulunmamaktadır. İnsanoğ-
lunun en temel gereksinimlerinden, hak ve özgürlüklerinden birinin yeterli, kaliteli ve
güvenli gıdaya erişim olduğu bilinmektedir. Gıdanın, insanın en temel fizyolojik ihtiyaç-
ları arasında yer alan bir unsur olduğu anlaşılmaktadır. Beslenme ise toplumların ekono-
mik, sosyal ve kültürel yapılarına bağlı olan; büyüme ve gelişmeyi sağlaması için gerekli
olan öğelerin alınması ve vücutta kullanılması olarak ifade edilmektedir. Bu bağlamda

* Gazi Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü, E-posta: arpacif@gazi.edu.tr, ORCID: 0000-0001-6619-6358 [Sorumlu Yazar]

** Gazi Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü, E-posta: cantekin@gazi.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5096-3233.

yeterli ve dengeli beslenmenin yaşlı bireylerin yaşamlarını idame ettirmeleri için önemli olduğu ve beslenme hakkının, herkesin yeterli ve güvenli gıdaya ulaşabilmesini kapsadığı belirtilmektedir. Gıdaya erişim hakkı, bir insan için en önemli, olmazsa olmaz haklardan biridir. Bu hakkın yokluğunda diğer hiçbir hakkın gerçekleşemeyeceği açıktır. Yaşlıların gıda hakkı sadece gıdaya erişmeyi değil, yaşamın bu dönemine uygun gıdaya erişmeyi de gerektirmektedir.

Anahtar Kelimeler: İklim Değişikliği, Yaşlı, Gıda Hakkı

Abstract

Climate change, the consequences of which we are experiencing today and that we have come to think of as a threat to our planet, has negative consequences for many reasons. As a result of the increase in the world population and the increase in human welfare, climate change has made agricultural production and food security threatening. For this reason, agricultural production and food safety come to the fore by increasing the degree of importance with climate change. Food security is defined by the World Agriculture Organization as the physical and economic access of all people to healthy, safe and nutritious food so that they can lead an active and healthy life. A possible food crisis and endangerment of food security will cause bigger problems in the economic, social and political fields on a global scale. Coping with these situations will be possible by reducing the negative effects of climate change on agriculture and adapting to these negative situations. Although it is assumed that the elderly have the rights that other people have with the universal human rights conventions, there is no international or national convention specific to the elderly group. It is known that one of the most basic needs, rights and freedoms of human beings is access to sufficient, quality and safe food. It is understood that food is one of the most basic physiological needs of human beings. Nutrition, on the other hand, depends on the economic, social and cultural structures of societies; It is expressed as taking the necessary elements that provide growth and development and using them in the body. In this context, it is stated that adequate and balanced nutrition is important for the survival of elderly individuals and the right to nutrition includes everyone's access to adequate and safe food. The right of access to food is one of the most important and indispensable rights for a person. It is clear that in the absence of this right, no other right can be realized. The right to food of the elderly requires not only access to food, but also access to food suitable for this period of life.

Keywords: Climate Change, Right to Food

Giriş

Birçok neden sonucunda ortaya çıkan iklim değişikliği insanların doğaya egemen olmasından önce güneşin, karaların, levhaların hareketleri sonucu ortaya çıkarken insanların doğa üzerindeki egemenliğinden sonra sanayi, enerji, tarım gibi sektörlerde insan faali-

yetleri kaynaklı görülmeye başlamıştır. İnsan faaliyeti sonucu ortaya çıkan bu değişiklikler birçok sektöre zarar vermiş ve küresel bir tehdit haline gelmiştir. Bu konuda ulusal ve uluslararası düzlemde birçok çalışma yapılmıştır. İklim değişikliği konusunu gündeme getiren ve Rio Zirvesi'nin bir çıktısı olan Birleşik Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi, iklim değişikliği ve bu değişime neden olan sera gazı kavramlarını tanımlamış ve bu gazların azaltımı için imzalanmış bir sözleşme niteliğindedir. Bir başlangıç olan bu sözleşmenin ardından Kyoto Protokolü, Paris Anlaşması gibi birçok anlaşma, sözleşme, protokol ve konferans düzenlenmiştir. Bu çalışmalar sonucunda iklim değişikliğine neden olan olaylar ve davranışlar sektörler bazında da incelenmiştir. Ortaya çıkarılan birçok çalışmada iklim değişikliğinin de sektörleri etkileyebildiği sonucuna varılmıştır. İklim değişikliği sonucunda ortaya çıkan kuraklık, deniz seviyesinin yükselmesi gibi sorunlardan birçok sektör olumsuz olarak etkilenmektedir. Bu sektörler arasında tarım sektörünün de bulunduğu birçok çalışmada açıklanmıştır. İkisi arasında bir etkileşim olduğu ise yaygın görüş olarak kabul edilmektedir (Aydoğdu, 2020: 58).

İklim değişikliği, doğal iç süreçlerin yanı sıra antropojen kaynaklı süreçler nedeniyle günümüzde etkisini giderek arttırmaktadır. İklim değişikliğinin yaratacağı bu etkilerin küresel ve bölgesel ölçeklerde ortaya çıkması beklenmektedir. Nitekim iklim değişikliği; tarım, orman ve bitki örtüsü, temiz su kaynakları, deniz seviyesi, enerji, insan sağlığı ve biyolojik çeşitliliği doğrudan veya dolaylı olarak çeşitli şekillerde etkileyebilmektedir. Tüm bunların yanında, iklim değişikliği sosyal ve ekonomik sorunlara neden olarak tarım üzerinde baskı oluşturabilmektedir. İklim değişikliği nedeniyle toprak ve su rejimleri değişime uğramakta, tarımsal üretim azalmakta ve gıda güvenliği tehlikeye girmektedir. İklim değişikliğinin uzun dönemde; su ve diğer kaynaklar üzerinde stres oluşturması, toprakları verimsizleştirilmesi, tarım alanlarının durumlarını kötüleştirilmesi, geniş çapta çölleşmelere neden olması, tarım mahsullerinde zararlı ve hastalıkların çoğalmasına sebep olması ve deniz seviyesini yükselterek kıyı ekosistemlerini tahrip etmesi beklenmektedir (Akalin, 2014: 351).

Dünya nüfustaki artış ve insan refahının yükselmesi neticesinde, iklim değişikliği tarımsal üretimi ve gıda güvenliğini tehdit eder duruma getirmiştir. Nitekim, 2005 yılında gelişmekte olan ülkelerdeki 2,5 milyar insanın (dünya nüfusunun yaklaşık yarısını oluşturmaktadırlar) hayatlarını tarımdan kazandıkları düşünülürken iklim değişikliğinin insan refahına ne derece etki edebileceği de gözler önüne serilmiş olacaktır. Ayrıca bugün dünya yoksul nüfusunun %75'i kırsal alanda yaşamaktadır. Bu nedenle tarımsal üretim ve gıda güvenliği iklim değişikliği ile önem derecesini arttırarak daha da ön plana çıkmaktadır (Akalin, 2014: 353).

Gıda güvenliği Dünya Tarım Örgütü tarafından tüm insanların aktif ve sağlıklı bir yaşam sürdürebilmeleri için, sağlıklı, güvenilir ve besleyici gıdaya fiziksel ve ekonomik olarak erişimi olarak tanımlanmaktadır. Yaşanacak olası bir gıda krizi ve gıda güvenliğinin tehlikeye girmesi ise küresel ölçekte ekonomik, sosyal ve siyasal alanda daha büyük sorunlara yol açacaktır. Bu

durumlarla başa çıkabilmek, iklim değişikliğinin tarım üzerindeki olumsuz etkilerini azaltma ve bu olumsuz durumlara uyum sağlayabilmekle mümkün olacaktır (Akalın, 2014: 353).

21. yüzyılın tarım politikalarının tarih boyunca karşılaşılan sorunlardan çok daha geniş boyutlu olması, yaşanan iklim değişikliği, artık eski dönemlerde olduğu gibi sınırsız doğal kaynaklardan, temiz bir çevreden, dengeli ve tahmin edilebilir bir iklim sisteminin bize verdiği kolaylıklardan uzakta olunması "sürdürülebilirlik" kavramını tarım ve gıda etiğinin ayrılmaz bir parçası haline getirmektedir. İnsanlığın ve dünyanın geleceğinin bugün yapılacak akıllı seçimlere bağlı olduğu görülmektedir (Elver, 2017: 41).

İnsan hakları, insanların doğuştan sahip olduğu vazgeçilmez haklardır. İnsanlar hem haklarından yararlanmak için hem de diğer insanların haklarının kullanımını engellememesi için devletin pozitif uygulamalarına ihtiyaç duymaktadırlar. Hükümetler de insan haklarına saygı duymak, korumak ve gerçekleştirmek için çeşitli düzenlemeler yapmaktadır. Böylelikle hükümetler uluslararası antlaşmaların yanında anayasalarında da insan haklarını düzenlemekte ve koruma altına almaktadır (Tozkoparan ve Çobanoğlu, 2017: 260).

I. Yaşlıların İnsan Hakları

Yaşlılık, zaman faktörüne bağlı olarak bireyin değişen çevreye uyum sağlama yeteneği ile organizmanın iç ve dış etmenler arasında denge sağlama potansiyelinin azalması olarak ifade edilebilir. Yaşlılık normal fizyolojik bir olgu olup, bireylerin fiziksel ve ruhsal güçlerini bir daha geri gelmeyecek şekilde yavaş yavaş kaybetme halidir. Yaşlanma çok çeşitli fiziksel ve psikolojik yetersizlikleri içerebilir (Arpacı, 2005: 15; Arpacı, 2019: 117). Yaşlılık insan hakları açısından özel önem gerektiren bir yaşam dönemidir. Yaşlı bireylerin yaşamın son dönemi olan yaşlılıkta sağlık durumlarına uygun gıdaya ulaşmaları gerekmektedir.

Yaşlıların, evrensel insan hakları sözleşmeleriyle, diğer insanların sahip olduğu haklara sahip oldukları varsayılıyor olsa da yaşlı grubuna özgü uluslararası herhangi bir sözleşme bulunmamaktadır. Yaşlılara yönelik herhangi bir sözleşme olmayışına dair çeşitli görüşler bulunmaktadır. Yaşlılara özel insan haklarının tanımlanmamasını savunanlar, evrenselciliğin tüm grupların insan haklarını garanti altına aldığı, bağlayıcı olmayan hukukun (soft law) yeterince koruyucu olduğu, hazırlanacak yeni sözleşmelerin hem zaman hem de maliyet açısından yük olacağı, sözleşmelerde özellikli grupların haklarına karşı paradoksların bulunduğu, gerçekleştirilecek sözleşmelerin, yaşlı insanlara dikkatin çekilmesine neden olacağı ve bu durumun sosyal marjinalleşmeyi arttıracaklarını iddia etmektedir. Yaşlılara özel insan haklarının tanımlanmasını savunanlar, yaşlı insanların yaşlarına göre belirli hak ihlalleriyle karşı karşıya kaldığını, tanım çeşitliliğinin, yaşa özgü hakların eklenmesini engellemeyeceğini, yaşlı insanların insan onurunu etkileyen yasal başlıkların bulunduğunu, yaşlılara yönelik önyargılara dair yasal enstrümanların izlenmesi ve uygulanmasında boşlukların bulunduğunu, mevcut yasal düzenlemelerle yaşlıların insan haklarına dikkat

çekildiğini savunanların yaşlı ayrımcılığını güçlendirdiğini iddia etmektedir. Yaşlı haklarının tanımlanmasını savunanlar, yaşlı haklarını gerçekleştirilmeye devam etse de yukarıda belirtildiği üzere yaşlıların insan haklarına yönelik hem uluslararası hem de ulusal bir sözleşme bulunmamaktadır. Yaşlı hakları olarak kategorize edilebilecek hakları, farklı sözleşmelerde yaşlılarla ilgili olan haklar olarak veya doğrudan yaşlılar ile ilgili olmayan ancak yaşlılar açısından değerlendirilebilecek haklar olarak ve uluslararası insan hakları mekanizmaları olarak tanımlanabilecek kuruluşlar tarafından üretilmiş tavsiye kararları veya ilkeler olmak üzere üç grupta toplamak mümkündür (Yanardağ, 2019: 174-175).

Günümüzde yaşlı hakları olarak da tanımlanan 16 Aralık 1991’de 46/91 sayılı Birleşmiş Milletler Genel Kurulunda kabul edilen Birleşmiş Milletler Yaşlılara Dair Prensipler’in uluslararası alanda yaşlılara yönelik uygulamalar için bir kılavuz niteliği taşıdığı düşünülmektedir. Birleşmiş Milletler Genel Kurulunda ilan edilen Yaşlılara Dair Birleşmiş Milletler İlkelerinden birinci sırada bağımsızlık ilkesi yer almaktadır.

Birleşmiş Milletler yaşlı ilkelerinden bağımsızlık ilkesine göre yaşlı bireyler; beslenme, yeterli yiyecek, su, barınma, giyim gibi temel gereksinimlerini karşılamak ve sağlık bakımından yararlanmak için yeterli gelire sahip olmalıdır. Sayılan gereksinimlerini karşılayabilmeleri için ailelerinden ve toplumun her kesiminden destek almalıdır. Gereksinimlerini karşılama konusunda kendi kendilerine yardımcı olabilmeleri yönünde destek almalıdır. Gelir getirici bir işte çalışabilmeli ya da toplumdaki diğer gelir getirici faaliyetlerden yararlanmalıdır. Emeklilik yaşının belirlenmesi ve emeklilik koşullarının tanımlanmasında söz sahibi olmalıdır. Bireysel tercihlerine uygun bir çevrede yaşamalıdır. Yaşadıkları çevre aynı zamanda onlara kapasitelerini geliştirebilecek fırsatlar sunmalıdır. Mümkün olduğunca uzun süre kendi evlerinde ya da aile ortamında yaşamalıdır (Arpacı, 2019: 118). Görüldüğü üzere yaşlı bireyler beslenme, yeterli yiyecek ve su başta olmak üzere bağımsızlık ilkesine göre dikkate alınması gereken önemli bir gruptur. Tüm insanlar için temel fizyolojik ihtiyaç olan beslenme, dolayısıyla gıdaya erişim ve gıda yaşlılar için çok önemli bir haktır.

İnsanoğlunun en temel gereksinimlerinden, hak ve özgürlüklerinden birinin yeterli, kaliteli ve güvenli gıdaya erişim olduğu bilinmektedir. Gıdanın, insanın en temel fizyolojik ihtiyaçları arasında yer alan bir unsur olduğu anlaşılmaktadır. Beslenme ise toplumların ekonomik, sosyal ve kültürel yapılarına bağlı olan; büyüme ve gelişmeyi sağlayan gerekli olan öğelerin alınması ve vücutta kullanılması olarak ifade edilmektedir. Bu bağlamda yeterli ve dengeli beslenmenin yaşlı bireylerin yaşamlarını idame ettirmeleri için önemli olduğu ve beslenme hakkının, herkesin yeterli ve güvenli gıdaya ulaşabilmesini kapsadığı belirtilmektedir. Bu kavramın ilk kez, 1924 tarihli Çocuk Hakları bildirgesinde yer aldığı; 1959 tarihli bildirgede ise, “beslenmenin sağlıklı büyüme için geçerli olduğu, barınma, dinlenme ve oyun olanakları ile birlikte değerlendirilmesi gerektiği” anlaşılmaktadır. Ayrıca “foksyonel gıda” kavramının mevcudiyeti ifade edilmektedir. Bu terimin ilk kez 1980’li yıllarda Japonya’da kullanı-

dığı ve dengeli beslenebilmek adına; zenginleştirilmiş gıda besinleri anlamında kullanıldığı anlaşılmaktadır (Karabal, 2019: 181).

II. Gıda Kavramı ve Gıda Hakkı

Gıda, insan bedeninin hayatiyetini sürdürebilmesi için doğal yollarla alınması/ tüketilmesi zorunlu olan, vücut yapısına ve sindirime müsait her türlü yiyecek olarak tanımlanabilir. Gıdayı ilaçtan ya da özel durumlarda kullanılan konsantre mamullerden ayıran temel özellik, onun doğumdan ölüme kadar tüketilme zorunluluğudur (Besiri, 2012).

Gıda hukukunun, insanlığa hizmet etmiş hukuk dalı ve eski bir tarihe sahip olduğu belirtilmektedir. Eski çağlardan beri şehirlerin, halkın gıda gereksiniminin sağlanması gıda maddelerinin kalitesinin üzerinde durulmasını ivedilikle göz önünde bulundurdıkları ifade edilmektedir. Gıda güvencesinin ise, tüm aile bireylerinin fiziksel ve ekonomik olarak yeterli gıdaya ulaşmasının yanında güvenilir, kaliteli, sağlıklı beslenme alışkanlığını geliştirecek gıdaları satın alma ve tüketme hakkına sahip olmalarının güvence altına alınması ve gerekli denetim ve kontrollerin sağlanması olarak ifade edildiği anlaşılmaktadır (Karabal, 2019: 180).

Gıda ve beslenme güvenliğinin amacı her şeyden önce dünyada açlığı ve beslenme yetersizliğini ortadan kaldırmak ve herkese, her zaman, kişilerin kültürlerine uygun, sağlıklı beslenebilmeleri için gereken üretimi yapabilmeleri ya da gıda satın alabilecek ekonomik güce sahip olmalarına imkân tanıyacak bir düzeni sağlamaktır. Bir insan hakkı olarak gıda ve beslenme hakkı ise bir adım daha ileri gitmektir. İlk defa, İkinci Dünya Savaşı sonrası Birleşmiş Milletlerin kurulmasının ardından 1948 yılında Evrensel İnsan Hakları Beyannamesi ile uluslararası hukuk kapsamına giren gıda hakkı (m. 11/2: Açlıktan Kurtulma), tabii hukuktaki insan haysiyeti kavramından kaynaklanan temel bir insan hakkıdır. 1966 yılında Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi'nin 'Yaşam Standardı Hakkı'nı düzenleyen 11. maddesi ile de gıda hakkı yasal bir yapıya sahip olmuştur. Halen 160 ülke tarafından onaylanmış en önemli insan hakları sözleşmelerinden biri olan bu sözleşmeyi Türkiye geç de olsa, 2003 yılında onaylayarak iç hukukumuza dâhil etmiştir. Bugün dünyada 30'dan fazla ülkenin anayasasında gıda hakkı bir insan hakkı olarak yer almış, bir o kadar ülke de dolaylı olarak yani "yaşam hakkı" çerçevesinde yasal koruma altına alınmıştır. Türkiye de bu ülkeler arasındadır. Ayrıca birçok ülke çerçeve yasalar ile veya sektörel yasal düzenlemeler ile gıda hakkını iç hukuk sistemine dâhil etmiştir (Elver, 2017: 43-44).

Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi'nin yürürlüğe girdiği 1979 yılından sonra, ülkelerin gıda hakkının kapsamının belirlenmesi ve uygulamaya konulması hususunda sorunlarla karşılaştığını dile getirmesi üzerine Birleşmiş Milletler 1999'da gıda hakkının kapsamını yorumlamıştır. Buna göre mevcut (*available*), ulaşılabilir (*accessible*), ve yeterli (*adequate*) gıdaya ulaşım adı altında üç ayrı aktivite bu hakkın kapsamını belirliyor. Bu üçlü kategoriye

2012 yılındaki Rio Konferansı'ndan sonra sürdürülebilirlik (*sustainability*) de eklenmiştir (Elver, 2017: 44).

Her vatandaş uluslararası hukukta, anayasada ve iç hukukta kendisine verilen bir hakkı dava yoluyla koruyabilmelidir. Eğer verilen hak yargı organları ile korunamaz ise, bu hakkın pratikte pek de anlamı kalmaz. İşte bu nedenle her şeyden önce ne hakkımız olduğunu bilmek gerekiyor. İnsan hakları eğitimi işte bu nedenle önemlidir. Eğer hakkımız devlet organları tarafından veya diğer kişi ve kurumlar tarafından çiğneniyor ise adil yargı yolunun var olması daha da önemlidir. Tıpkı politik haklarda olduğu gibi ekonomik sosyal ve kültürel haklarda da vatandaş hakkını aynı titizlikle koruyabilmelidir. Gıda hakkının korunmasına somut birkaç örnekle açıklayalım. Örneğin eğer devlet sosyal güvenlik yasalarında kabul edilemez ve kişilerin gelirleri üzerinde ciddi olumsuz etkileri olan bir değişiklik yaparsa gıdaya ulaşım hakkını engellemiş olur. Bu konu özellikle serbest piyasa ekonomisinin sınırsız bir şekilde uygulandığı, kişilerin sosyal güvenliklerinin bir gecede yasalarla ellerinden alındığı hallerde verilen önemli bir koruma yoludur. Ya da doğal afet veya diğer olağanüstü hallerde vatandaşların yiyecek ihtiyaçlarını doğrudan doğruya karşılamakla yükümlü olan devlet bunu yapmadı ise gıda hakkına aykırı hareket etmiş demektir (Elver, 2017: 45).

Beslenme hakkı herkesin; yeterli, güvenli, sağlıklı gıdaya kolayca ve sürdürülebilir şekilde ulaşma hakkını kapsar. Çağımızda sağlık ile beslenme hakkı iç içe geçmiştir. Beslenme, sosyal bir hak olan sağlık hakkıyla doğrudan ilişkilidir. Kabul gören en eski insan haklarından olan beslenme hakkı mutlaklıdır. Haklar sınıflandırmasındaki yerine bakmak gerekir ise; birinci, ikinci ve üçüncü kuşak haklar biçiminde yapılan ayırmada, beslenme hakkının insanın tarihsel gelişimi içerisinde kazandığı ilk haklardan olması nedeni ile birinci kuşak haklardan olduğunu söyleyebiliriz. Beslenme hakkını gerçek haklar, şekli haklar ayırımında, gerçek hak, insan hakları, yurttaş hakları ayırımında insan hakkı olarak görmekteyiz. Kişi hakları iki ana hak kategorisinden oluşur: Kişinin temel haklarından (yani, her insanın sırf insan olduğu için sahip olduğu haklardan) ve yurttaşlık haklarından (yani, kişinin bir devletin yurttaşı olmasından dolayı, belirli bir devlet tarafından kişiye tanınan ekonomik, sosyal, siyasal haklardan) oluşur. Bu temel haklardan bir kısmı, kişinin insan olanaklarını gerçekleştirilmesiyle doğrudan doğruya ilgilidir. Kişilere ilişkin bazı istemlerdir bu haklar: Kişilerin sırf insana özgü bazı etkinlikleri gerçekleştirirken engellenmemeleri isteminde bulunurlar. Bu istemler, kişilere verilmesi - tanınması söz konusu olmayan, ancak kişilerin kişilere saygı göstermeleri (ya da çiğnemeleri) söz konusu olan hakları dile getirirler. Yaşam hakkı, düşünce getirme hakkı bu tür haklardır. Bu haklara "doğrudan korunan" temel haklar denir. Temel kişi haklarının ikinci kısmı, kişilerin insan olarak olanaklarını geliştirebilmelerinin ön koşullarıyla ilgili istemlerdir: Sağlık hakkı, eğitim hakkı, çalışma hakkı gibi. Bu haklar da her kişinin sırf insan olduğu için sahip olduğu haklardır. Ama ilk grup haklara göre özellikleri şudur: Bu haklar ancak dolaylı olarak, yani bir ülkede kişilere devletçe tanınan sosyal, ekonomik, siyasal haklar aracılığıyla ve çeşitli kamu kurum ve kuruluşları aracılığıyla korunabilen haklardır. Başka bir deyişle bu hakların korunması, devletin bunlarla ilgili görevlerini yerine getirmesini gerektirir. Beslenme

hakkı da bu kategoridedir. Diğer temel insan hakları kategorisinden ayrı olarak devletin beslenme hakkını sağlayabilmesi için edimde bulunması gerekir. Engel olmamasının ötesinde işlevi gerekir. Dolaylı korunan kişi haklarının (sağlık hakkı, eğitim hakkı, beslenme hakkı gibi) korunma derecesinin, yurttaşlık haklarının sınırlarının nasıl çizildiğine sıkı sıkıya bağlıdır. Kişi haklarının bu iki kategorisi arasındaki kaçınılmaz ilgi devletin, sürekli olarak çıkardığı her yasayla, kurduğu her kurumla bütün ilgili yurttaşların bu haklarının eşitçe –aynı derecede– korunabilmesini sağlamaya çalışmasını gerektirir. Çünkü kişilerin sırf insan olduklarından dolayı sahip oldukları düşünülen bu haklar, kişilerin insan olanaklarını gerçekleştirebilmelerinin ön koşullarıdır; ancak dolaylı olarak –tanınan haklarla ve ilgili kurum ve kuruluşlar aracılığıyla korunabilirler (Güzeloğlu, 2009: 307-308).

III. Yaşlılıkta Beslenme

Beslenme, insan hayatının önemli yaşamsal faktörlerinden biridir. Bugün doğumdan itibaren uygulanmaya başlayan ve eğitim programları ile desteklenen, bilinçli beslenme ileri yaşlardaki birçok hastalığın oluşumunu geciktirmekte, hatta önleyebilmektedir. Yaşlılıkta yeterli ve dengeli beslenmeyi engelleyen başlıca nedenler; besin değeri yüksek gıda maddelerinin pahalı olması, ekonomik yetersizlikler, yanlış bilgilendirme ve erken yaşlarda edinilen yeme alışkanlıklarından vazgeçmenin zorluğu, kolay hazırlanan ve besin değeri az pratik yiyeceklerin seçilmesi, yalnızlık ve hareketsizliğe bağlı oluşan iştahsızlık, az ya da çok yeme alışkanlığı, diş ve protez problemlerine bağlı çiğneme ve sindirim sorunları, sosyokültürel etmenler vb. olarak sayılabilir. Bilinmektedir ki, tıbbi kontrollerin zamanında ve düzenli yapılması, doğru tanı konulmasını ve tedavinin etkin olmasını sağlamaktadır. Kimi yaşlılar ağırlara tolerans göstermekte ve bu konforsuzluğu yaşlılığın gereği kabul etmektedirler. Bazıları da ailevi sorunlar, ekonomik yetersizlikler dolayısı ile ilaçlarını düzenli alamamak, önerileri uygulayamamak, hijyen kurallarını yerine getirememek gibi sebeplerden ötürü sağlık bakım ve tedavilerini ihmal etmektedirler. Sosyal destek programları bu anlamda önem kazanmaktadır. Bireylerin doğru bilgilendirilmeleri, toplum kaynaklarından haberdar edilmeleri, bu kaynakların harekete geçirilmesi, yeterli maddi gücü olmayanlara ekonomik ve sosyal yardım sağlanması, tedavi ve yaşamlarını olumsuz etkileyen psikososyal etmenlerin sosyal ve psikolojik desteklerle azaltılması vb. gibi çok yönlü hizmetler sunularak yaşlı bireylerin bu ve benzeri sorunları olanaklar ölçüsünde giderilmelidir (Batman, 2002: 123).

Beslenme; insanın büyüme, gelişme, sağlıklı ve üretken olarak uzun süre yaşaması için gerekli besin öğelerinin alınmasıdır. Beslenme sağlığın, fiziksel ve algısal fonksiyonların, yaşam kalitesinin ve yaşam uzunluğunun önemli bir belirleyicisidir. Beslenmenin acıkma duygusunun karşılanması ötesinde bir bilim dalı olarak değerlendirilmesi MÖ 460-377 yıllarına kadar dayanmaktadır. Hipokrat'ın temel hastalık kuramı yanlış beslenme sonucunda sindirilemeyen bazı artıkların buhar çıkardığı, bu buharların vücuttan atılmayarak hastalıklara yol açması üzerine kurulmuştur. Hipokrat, "Gıdan ilacın, ilacın da gıdan olsun." diyerek

beslenmeye verdiği önemi vurgulamaktadır. Beslenme, akut ve kronik hastalıkların yönetimi ve önlenmesinde, bireyin rehabilite edilmesinde ve fonksiyonel yetersizliğin düzeltilmesinde önemli rol oynar. Toplum içerisinde kendi evinde yaşamını sürdüren yaşlı bireylere kıyasla kurumlarda yaşamını sürdüren yaşlı bireyler malnütrisyon gibi beslenme açıkları açısından daha büyük risk grubunu oluştururlar.

İnsanların gençlik ve yetişkinlik dönemlerinde görülen birçok hastalık yaşın ilerlemesiyle birlikte artmaktadır. Yaşlılıkta bu artışı en aza indirebilmek, daha iyi ve kaliteli bir yaşam için sağlıklı yaşam ilkelerinin benimsenmesi gerekmektedir. Bu ilkeler ise sağlıklı beslenmek, düzenli egzersiz yapmak, sigara ve benzeri sağlığa zarar veren davranışlardan uzak kalmaktır. Bu etmenler arasında beslenme önemli bir paya sahiptir. Çünkü yetersiz ve dengesiz beslenme kronik hastalık görülme sıklığı ve bu hastalıklara bağlı ölümleri artırmaktadır. Yeterli ve dengeli beslenme sağlandığında ise hastalıkların önlenmesinde, geciktirilmesinde ve tedavi edilmesinde beslenme etkin rol oynamaktadır.

Beslenme bireyin büyüme, gelişme, sağlıklı ve üretken olarak uzun süre yaşayabilmesi için gerekli olan besin öğelerinin alınıp vücutta kullanılmasıdır. Beslenme, yaşamsal faaliyetlerinin yerine getirilmesi, diğer deyişle yaşamın devam ettirebilmesi için vazgeçilmez bir unsurdur. Bunun için yalnız beslenme yeterli değildir. Aynı zamanda sağlıklı beslenmek de gerekir. Sağlıklı beslenme bir alışkanlık haline getirilirse beslenme olayı tam anlamıyla gerçekleşmiş olur.

Yaşlılık döneminde beslenme sorunlarına doğru ve yerinde çözümler üretebilmek için bütün değerlendirmeleri sağlığın belirleyicileri üzerinden yapmak gerekir. Toplumsal cinsiyet rolleri, öğrenim durumu, medeni durum, coğrafi bölge, iklim, gelir durumu, herhangi bir hastalık varlığı, sağlık algısı, beslenme kültürü, sağlık hizmetlerine ulaşılabilirlik, sağlıklı gıda alternatiflerine ulaşılabilirlik gibi pek çok neden ülkemizde tıpkı dünyanın diğer bölgelerinde olduğu gibi yaşlılık döneminde beslenme sorunlarını belirleyen başlıca durumlardır. Diyete bağlı yeme, beslenme durumu ve sosyal ve kültürel yeme alışkanlıkları yaşlı bireylerin fiziksel sağlığı, yaşam kalitesi ve iyilik düzeyi açısından son derecede önemlidir. Yiyecek yaşlı bireyin fiziksel sağlığının sürdürülmesi ve yaşamının devamı için mutlak bir gereksinimdir. Yiyeceklerin seçilmesi ve yemek düzeni kişiden kişiye değiştiği için yaşlı bireyin beslenmesi sırasında bunun dikkate alınması gerekir. İnsan bir bütündür ve sağlığı fizyolojik ve psikolojik gereksinimlerinin karşılanması ile sağlanır. Yaşlı bireylerin bazen psikolojik gereksinimleri unutulur. Çoğu kimse için yemek düzeninin birçok psikolojik anlamları vardır ve yaşlı bakımı planının hazırlanmasında bu noktalara önem verilmelidir. Ayrıca çevresel etkenler de önemlidir.

Yaşlılıkta kötü beslenme ile ilgili önemli konulardan biri de yaşlı bireyin gıdaya ulaşabilme durumudur. Yukarıda ifade edilen tüm faktörlere ek olarak; yaşlı bireyin kendi başına gıda satın alamaması, gıda satılan market ya da pazarın yaşlının evine uzak olması, gıda seçimi ve satın almada kendi parasını istediği gibi kullanamaması ve yaşlı bireyin yürüme güçlüğü gibi

yaşlanmaya bağlı yetersizlikler nedeniyle pazara gidememesi, gıda alışverişi yapamaması örnek verilebilir. Ailesiyle beraber yaşama durumunda ise yaşlı bireyin diyetine uygun yemek pişirilmemesi ya da zevkine uygun yemek pişirilmemesi, yemek düzeninde aileye uymak durumunda kalması vb. sayılabilir. Yaşlı birey beslenme ile ilgili olarak ihmal ediliyor olabilir ya da suistimale maruz kalıyor olabilir. Yaşlı bakımı ile ilgilenenlerin kötü beslenme ve gıda güvenliği konusunda bilgili olması, gerektiğinde bu durumları ilgili kurumlara bildirmesi gerekmektedir.

Yalnız yaşayan yaşlı bireyler için uygun beslenmenin sağlanması sorun olabilir. Çoğunlukla kendileri için yemek pişirmekten hoşlanmazlar ve iştahları olmadığını söylerler. Arkadaş ve dostlarla birlikte yemek yeme bir çözüm olabilir (Arpacı, 2017: 43-45).

IV. Yaşlıların Beslenmesi ve Beslenme Hakkı

Beslenme hakkı herkesin; yeterli, güvenli, sağlıklı gıdaya kolayca ve sürdürülebilir şekilde ulaşma hakkını kapsar. Çağımızda sağlık ile beslenme hakkı iç içe geçmiştir. Beslenme, sosyal bir hak olan sağlık hakkıyla doğrudan ilişkilidir. Dünya Sağlık Örgütüne göre sağlık hakkı hasta olmama hakkını kapsamaktadır. Yaşlıların beslenme hakkı, onların yaşlarına uygun, yeterli, güvenli, sağlıklı gıdaya ulaşma hakkını ifade etmektedir.

Tüm insan haklarının evrensel, ayrılmaz, birbirine bağlı ve birbirleriyle ilişkili olduğunu düşündüğümüz zaman, bu bağlam içinde GDO'lu gıdaların yaşam hakkına yönelik bir tehdit olduğunu ve bu suretle bir bakıma yaşam hakkını ihlal ettiğini savunmamız hiç de yanlış olmayacaktır.

Beslenme hakkı uluslararası insan hakları belgelerine ilk kez 1924 yılındaki Çocuk Hakları Bildirgesi ile girmiştir. Bildirgede aç çocukların beslenmesi gerektiği belirtilmiştir. 1959 tarihli Çocuk Hakları Bildirgesi'nin 4. ilkesinde ise sağlıklı büyüme için gerekli olan beslenme, barınma dinlenme ve oyun olanakları birlikte değerlendirilmiştir. İnsan haklarının gelişiminde bir başlangıç addedilen 1948 İnsan Hakları Evrensel Beyanname'sinde ise beslenme hakkı hem bireyin kendisi için hem de ailesi için isteyebileceği bir hak olarak belirtilmiştir. Yaşam standardı hakkı ve sosyal güvenlik hakkı başlığı altındaki 25. maddenin 1. fıkrasında, "Herkes kendisinin ve ailesinin sağlığı ve iyiliği için beslenme, giyinme, konut, tıbbi bakım ve gerekli sosyal hizmetlerden yararlanmayı da içeren yeterli bir yaşam standardı hakkına ve işsizlik, hastalık, sakatlık, dulluk, yaşlılık durumu veya kendi iradesi dışında geçim vasıtalarından yoksun kaldığı diğer haller için bir güvenceye sahip olma hakkına sahiptir." ifadesine yer verilmiştir (Besiri, 2012). Yaşlılık aynı zamanda bir gerileme dönemi olarak ifade edilmektedir. Yaşlılık döneminde bireyde fizyolojik olarak bazı değişiklikler yaşanmaktadır. Yaşamın bu döneminde beslenme ve uygun gıdaya ulaşma, bireylerin içinde buldukları yaşam dönemini en iyi şekilde geçirmeleri, hasta olmamaları ve yaşamdan zevk almaları gibi nedenlerle daha önemlidir.

Sonuç

Günümüzde sonuçlarını yaşadığımız ve gezegenimiz için bir tehdit olduğu düşüncesi-ne ulaştığımız iklim değişikliğinin birçok nedenden dolayı ortaya çıkan olumsuz sonuçları bulunmaktadır. Yüksek sıcaklık, kuraklık, orman yangınları, buzulların erimesi, deniz seviyesinin yükselmesi, asit yağmurları, kasırgalar, fırtınalar gibi birçok sonuç ortaya çıkmaktadır. Yüksek sıcaklıklara bağlı olarak ortaya çıkan su kıtlığı, toplumsal anlamda en kritik sorunu oluşturmaktadır. Sıcaklıkların artması ile buzulların erimesi ve kutup bölgelerinde yaşayan birçok hayvanın neslinin tükenmekte olması, iklime uygun hava olaylarının yaşanmaması ve farklı coğrafyalarda alışılmadık felaketlerin ortaya çıkması gibi birçok sonuç bulunmaktadır. Sürdürülebilir kalkınma için en önemli iki kriter olan su ve gıda, iklim değişikliğinin tehlikeye attığı alanlardır. İklim değişikliği sorunu nedeniyle tarımsal üretimin azalması, ülkelerin gıda güvenencesini de tehlikeye atmaktadır (Aydoğdu, 2020: 47).

Çağımızın en önemli hukuki sorunlarından birisinin gıda güvenliği ve bu bağlamda gıda mevzuatına duyulan ihtiyaç olduğu ifade edilmektedir. Bireyin yaşam hakkı, sağlık hakkı, çevre hakkı, kendini geliştirme hakkı ve insan onurunun anayasamızla güvence altına alındığı belirtilmektedir. Dolayısıyla gıda güvenliği açısından sahte üretilip satılan gıdaların ticaret hayatına sokulmasının sadece bireysel değil toplumsal açılardan da telafisi güç ve imkânsız zararlara yol açabildiği ifade edilmektedir. Gıda üretiminin bu alandaki kuralları ihlal etmeyecek ölçüdeki güvenliği haiz olması gerektiği, kaliteli beslenmenin insanların biyolojik, fiziksel ve ruhsal gelişimini etkilediği ifade edilerek bu bağlamda devletin kaliteli ve yeterli gıda ihtiyacının teminatı olması gerektiği değerlendirilmektedir. Ayrıca farkındalığımızı arttırabilmek adına gıda maddelerinin ambalaj ve etiketi üzerinde içerdikleri gıda katkı maddeleri hususlarında tüketicilere yeterli bilgi verilecek düzeyde eğitimlerin, seminerlerin verilmesi gerektiği, bu hususlarda ebeveynlerin ilgili sağlık kuruluşlarınca bilinçlendirilmesinin önem arz ettiği düşünülmektedir (Karabal, 2019: 194).

Gıdaya erişim hakkı, bir insan için en önemli, olmazsa olmaz haklardan biridir. Bu hakkın yokluğunda diğer hiçbir hakkın gerçekleştirilemeyeceği açıktır. Gıdaya erişim hakkı, dünya üzerinde görüldüğü üzere çeşitli anayasalarda doğrudan, çeşitli anayasalarda dolaylı olarak yer almaktadır (Tozkoparan ve Çobanoğlu, 2017: 261).

Türkiye Cumhuriyeti Anayasalarında doğrudan gıdaya erişim hakkı düzenlenmemiştir. Ancak gıdalara erişim hakkı yaşam hakkının bir parçası niteliğindedir ve bireyler sağlıklı bir yaşam hakkı için gıdaların tüketicisi konumundadır. Bu nedenlerden dolayı gıda hakkının temel bir insan hakkı olarak anayasalarda yer alması yerinde olacaktır. Gıdaya erişim hakkının da gerçek anlamda insan hakkı olduğunun kabul edilmesi ve en üst derecede korunması gerekmektedir (Tozkoparan ve Çobanoğlu, 2017: 265). Yaşlıların gıda hakkı sadece gıdaya erişmeyi değil yaşamın bu dönemine uygun gıdaya erişmeyi gerektirmektedir.

Kaynakça

- Akalın, M. (2014). İklim Değişikliğinin Tarım Üzerindeki Etkileri: Bu Etkileri Gidermeye Yönelik Uyum ve Azaltım Stratejileri. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 7(2):351-377.
- Arpacı, F. (2005). Farklı Boyutlarıyla Yaşlılık. Ankara: Türkiye İşçi Emeklileri Derneği Eğitim ve Kültür Yayınları.
- Arpacı, F. (2017). Yaşlı Bakımının Temel İlkeleri. Ankara Nobel Tıp Kitapevleri. Ankara.
- Arpacı, F. (2019). Yaşlı Bakımında Ailenin Rolü. (Ed. Velittin Kalıncara). Yaşlılık Yeni Yüzyılın Gerçeği. Birinci Basım. Nobel Akademik Yayıncılık. Ankara.
- Aydoğdu, G. (2020). İklim Değişikliği ve Tarımsal Uygulamalar Etkileşimi. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İnsan Bilimleri Dergisi*. 1(1): 43 – 61.
- Batman, A. (2002). Yaşlı Populasyonun Özellikleri ve Sunulan Hizmetler. *Geriatrici*. 5(3):123-124.
- Besiri, A. (2012). İnsan Hakları Çerçevesinde Gıda Hakkı. (2022, Eylül), https://www.sosyalhizmetuzmani.org/insan_haklari_gida_haklari.htm adresinden alındı.
- Elver, H. (2017). Bir İnsan Hakkı Olarak Gıda Güvenliğine Ulaşım. 1. Tarım ve Gıda Etiği Kongresi. Ankara.
- Güzeloğlu, T. (2009). Küresel Gıda Krizi ve Beslenme Hakkı (Right to Food). *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*. 80:299-314.
- Karabal, A. (2019). Gıda Mevzuatı ve Gıda Güvenliği. *International Journal of Social and Humanities Sciences (IJSHS)*. 3(1):179-198.
- Tozkoparan, İ.B. ve Çobanoğlu, N. (2017). Dünya’da ve Türkiye’de Gıda Hakkına İlişkin Anayasal ve Yasal Düzenlemeler. Tarım ve Gıda Etiği Kongresi. Ankara.
- Yanardağ, U. (2019). Yaşlılarla Hak Temelli Çalışma. (Ed. Umut Yanardağ ve Melek Zubaroğlu Yanardağ). Yaşlılık ve Sosyal Hizmet. Birinci Baskı. Nika Yayınevi. Ankara.

Avrupa Birliği'nin Toplumsal Cinsiyet Ana Akımlaştırması Stratejisine Dair Bir Örnek: İklim Değişikliği ile Mücadelenin Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Boyutu

An Example of the European Union's
Gender Mainstreaming Strategy:
Gender Equality Dimension of the
Climate Action

Doç. Dr. **Seven ERDOĞAN***

Öz

İnsanlık açısından varlıksal bir tehdit haline gelen ve olumsuz etkileri dünyanın her yerinde görülmeye başlayan iklim değişikliği toplumsal cinsiyet açısından nötr bir gelişme değildir. Toplumsal cinsiyet eşitliğinin tam olarak sağlanamadığı bir dünyada, iklim değişikliği kaynaklı olumsuzluklar kadınların maruz kaldıkları toplumsal ayrımcılıkların daha ağır bir şekilde ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Bu nedenle de 1990 sonrası dönemde BM düzeyinde alınan kararlar devletlerarası iş birliği zemininde ilerleyen iklim değişikliği ile mücadele, son yıllarda zorunlu olarak toplumsal cinsiyet eşitliği bo-

* Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü, E-posta: seven.erdogan@erdogan.edu.tr, ORCID: 0000-0001-9991-2074.

yutuna sahip hale gelmiştir. Bu çalışmada iklim değişikliği konusunda BM çatısı altında atılan adımları kendi bütünleşme gündemine ivedilikle yansıtan ve sıklıkla küresel iklim müzakerelerinin lider aktörü olarak anılan Avrupa Birliği (AB) özelinde iklim değişikliği ile mücadelenin toplumsal cinsiyet eşitliği boyutu ele alınmaktadır. AB'nin toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamak üzere 1990'ların sonu itibarıyla en sık kullandığı mekanizmalardan birisi toplumsal cinsiyet ana-akımlaştırması mekanizması olmuştur. Esasında iklim değişikliği alanında toplumsal cinsiyet eşitliğinin dikkate alınması, bu konuda ana akımlaştırma yapılması anlamına gelmektedir. Çalışmada konu, AB'nin iklim değişikliği ile mücadeleye yönelik faaliyetleri ve yaklaşımı, iklim değişikliğinin toplumsal cinsiyet boyutu, AB'nin toplumsal cinsiyet eşitliğine yönelik ana akımlaştırma mekanizmasını işletmesi ve bütünleşmenin iklim değişikliği ile mücadele boyutu kapsamında toplumsal cinsiyet ana akımlaştırması yapmak adına atılan adımlar alt başlıkları çerçevesinde ele alınmaktadır. Çalışmanın sonunda AB'nin iklim değişikliği ile mücadeleyi ne düzeyde toplumsal cinsiyet eşitliği hedefi ile uyumlu bir şekilde yürüttüğüne dair bir değerlendirme sunulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Avrupa Birliği, İklim Değişikliği, Toplumsal Cinsiyet Eşitliği, Ana Akımlaştırma

Abstract

Climate change, as an existential threat to humanity showing its adverse effects in every part of the world, is not a gender neutral phenomenon. In a world lacking gender equality, ongoing discriminations against women are getting worse due to the adversities related to climate change. Hence the gender action, basing mostly upon the collective cooperation among the states at the United Nations level since the 1990s, has necessarily gained a gender dimension in recent years. This study analyses the gender perspective of the European Union's climate change policies, as a regional integration showing a good record of committing itself to the United Nations climate change agenda and frequently known as the leading actor of the global climate negotiations. Gender mainstreaming mechanism has widely mobilized by the European Union by the late 1990s to achieve the ideal of gender equality. In fact, the integration of gender to the climate change combatting efforts is an attempt of gender mainstreaming. European Union's activities related to climate change, gender equality aspect of the climate change, European Union's reliance on gender mainstreaming in combating gender inequalities and European Union's gender mainstreaming efforts in the field of climate change constitute the basic framework of the study. The study aims to finalise with an analysis about the performance of the EU in performing climate action in a gender responsive manner.

Keywords: European Union, Climate Change, Gender Equality, Mainstreaming

Giriş

Toplumsal cinsiyet eşitsizliği ve iklim değişikliği, insanlığın gündeminde olan iki önemli sorundur. Toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin toplumsal huzuru tehdit eden bir sorun olarak var olduğu bir dünyada, insanlık giderek daha ciddi bir varoluşsal tehdit haline gelen iklim değişikliği ile mücadele etmeye çalışmaktadır. Yani insanlığın eş zamanlı olarak iki büyük meydan okuma niteliğindeki iklim değişikliği ve toplumsal cinsiyet eşitsizliği, küresel düzeyde mücadele etme gayreti söz konusudur.

İklim değişikliği ve toplumsal cinsiyet eşitsizliği, 20. yüzyılın sonlarına doğru uluslararası siyaset gündeminin üst sıralarında kendilerine yer bulmuştur. İstisnasız olarak dünya üzerindeki tüm devletlerin gündeminde olan bu iki meydan okuma, İkinci Dünya Savaşı'nın ardından barışı daim kılmak üzere kurulan Birleşmiş Milletlerde (BM), devletlerce sıklıkla tartışılan iki mesele haline gelmiştir. Devletlerin ortak gündem maddeleri olan bu iki soruna dair geniş katılımlı müzakereler yürütmesi neticesinde, devletler çözüme yönelik bazı ortak hedefler üzerinde uzlaşmayı başarmıştır. Ancak bugün gelinen noktada insanlık halen toplumsal cinsiyet eşitsizliği ve iklim değişikliği sorunlarını ardından bırakmaya yakınlaşabilmiş değildir.

Son zamanlarda toplumsal cinsiyet eşitsizliği ve iklim değişikliği iki önemli küresel tehdit görünümündedir ve bu iki kritik sorunun eş zamanlı ele alınması eğilimi ortaya çıkmıştır. Bu çalışma da literatürde sıklıkla kendisine yer bulan, toplumsal cinsiyet eşitsizliği ve iklim değişikliğinin yakından ilgili olduğu ve birlikte ele alınmalarının ikisinin de çözümüne olumlu katkı yapacağına dair varsayım üzerine inşa edilmiştir (Lau vd., 2021; Terry, 2009; Eastin, 2018).

Çalışmada, iklim değişikliği ve toplumsal cinsiyet arasındaki ilişki, bu konulara dair endişelerin en fazla yaşandığı coğrafya olan Avrupa özelinde görünür kılınmaya çalışılmıştır. Avrupa'nın, bu iki küresel sorun arasındaki ilişkinin ortaya konması adına iyi bir örnek olduğu düşünülmüştür. Çalışmanın temel araştırma sorunsalı, İkinci Dünya Savaşı'nın ardından Avrupa'da varlık kazanan bütünleşmenin, iklim değişikliği ile mücadelede nasıl ve ne derecede toplumsal cinsiyet eşitliği hassasiyeti barındırır olduğudur. Bu kapsamda Avrupa Birliği'nin (AB) toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamak üzere sıklıkla faydalandığı ana akımlaştırma mekanizmasının, iklim değişikliği ile mücadele konusunda nasıl hayata geçirildiğinin üzerinde durularak, AB'nin iklim değişikliği ile mücadelesinin toplumsal cinsiyet boyutu incelenmektedir.

Çalışmada ilk olarak AB'nin iklim değişikliği alanındaki tutumu ve faaliyetleri üzerinde kısaca durulacaktır. Ardından toplumsal cinsiyet ve iklim değişikliği bağlantısı incelenecektir. Ana akımlaştırma yaklaşımı toplumsal cinsiyet bağlamında sunulduktan sonra çalışmanın son bölümünde AB'nin iklim değişikliği alanında toplumsal cinsiyet ana akımlaştırmasını nasıl hayata geçirdiği ve iklim değişikliğini nasıl toplumsal cinsiyet eşitliği hassasiyeti ile yürütmekte olduğu analiz edilecektir. Çalışmanın sonunda AB'nin iklim değişikliği ile mücadeleyi,

toplumsal cinsiyet eşitliği hedefi ile uyumlu bir şekilde yürütme çabasının etkinliğine dair bir değerlendirme sunulması hedeflenmektedir.

I. Avrupa Birliği ve İklim Değişikliği

İklim değişikliği dünya üzerinde herhangi bir devletin kendi başına aldığı önlemlerle başa çıkabileceği bir meydan okuma değildir. İklim değişikliği ile mücadele doğası gereği, devletlerin çok taraflı iş birliğini zorunlu kılmaktadır. Kendi bölgesinde Avrupa bütünleşmesi ile çoklu iş birliği kültürünü en ileri seviyede deneyimleyen Birlik, BM çatısı altında yürütülen çok taraflı iklim gündemine de en başından beri dâhil olarak maksimum katkıyı sunan aktörlerden biri olmuştur. Hatta iklim değişikliğini yüksek düzeyde güvenleştirdiği Avrupa Kıtası'nda, BM çatısı altında alınan kararların ötesine geçen politika, hedef ve uygulamalar AB kapsamında benimsenmiştir (Dupont, 2019).

1980'li yıllarda çevre politikasına sahip hale gelen AB, 1990 sonrası dönemde iklim değişikliği gündemine de sahip bir bütünleşmeye dönüşmüştür (Erdoğan, 2018: 709). Birlik, iklim değişikliği alanındaki yoğun çabası neticesinde ABD'nin 2001 yılında sistemden çekilmesinin ardından küresel ölçekte iklim gündeminin lideri olarak da anılmaya başlanmış ve iklim değişikliği ile mücadele AB'nin küresel aktörlük iddiasına olumlu katkı yapmıştır (Parker ve Karlsson, 2018: 530; Oberthür ve Kelly, 2008: 43). Avrupa'nın tarihsel süreçteki ekonomik faaliyetleri ile en çok gaz emisyonuna neden olan coğrafyaların başında geldiği düşünülürse iklim değişikliği ile mücadelede uluslararası arenada lider konumda olması esasında sorumluluk sahibi olmasının bir gerekliliğidir (Liguori, 2021: 4).

AB bütünleşmesine dair en güncel yasal belge niteliğindeki 2007 tarihli Lizbon Antlaşması'nın 119. maddesinde AB'nin, iklim değişikliği ile mücadele hedefine sahip olduğu açıkça ifade edilmiştir. İlgili madde üye devletler tarafından AB'ye, BM çatısı altında yürütülen iklim müzakerelerine katılma yetkisi vermesinin yanı sıra, çevrenin korunmasına ve iyileştirilmesine dair hedef, norm ve politikalar geliştirme görevleri de vermiştir.

İklim değişikliği AB tarafından çarpan etkili ve çok boyutlu bir tehdit olarak görülmektedir. Çünkü iklim değişikliği kalkınma hamlelerini olumsuz etkilemekte, fakirlik riskini ortaya çıkarmakta ve göç hareketlerini tetiklemektedir (Allwood, 2020a: 337-338). Karbon salınımlarının azaltılması (*mitigation*), iklim değişikliğinin olumsuz sonuçlarına ve etkilerine hazır olunması (*adaptation*) ve AB'nin küresel ölçekte iklim değişikliğine dair yürütülen müzakerelerde aktif bir iklim diplomasisi (*climate diplomacy*) izleyerek lider konumda yer alması, AB'nin iklim değişikliği politikasının üç ana bileşenidir (Allwood, 2021: 303).

AB'nin küresel düzeyde iklim değişikliğinin savunucusu haline gelmesinde ekonomik motivasyonlar büyük rol oynamıştır (Allwood, 2020b). Her ne kadar zorlu bir süreç olsa da iklim değişikliğinin ekonomik anlamda gerektirdiği dönüşümler; ortaya çıkan yeni yatırım

İmkânları, yeşil sektörlerde yeni iş imkânları, yeşil ekonomiye dönüşüm için sağlanan devlet ve uluslararası kuruluş yardımları gibi fırsatlar da ortaya çıkarmaktadır. AB'nin hedeflerinden biri de bu sürecin daha adil bir dünyanın oluşumuna katkıda bulunmasını ve tüm Avrupalıların iklim değişikliğinin gerektirdiği dönüşümün fırsatlarından en üst ve hızlı şekilde faydalanmasını sağlamaktır (Avrupa Komisyonu Bilgi Notu, 2021).

2010 yılında benimsenen Avrupa 2020 Stratejisi (Avrupa Komisyonu, 2010) ile AB, ekonomik büyümesini gezegene zarar vermeden başaran yeşil bir ekonomiye dönüşme hedefini benimsemiştir. Yeşil bir ekonomiye dönüşümle, kaynakların etkin kullanımı, sürdürülebilir üretim ve tüketim, iklim değişikliğinin önlenmesi, biyolojik çeşitliliğin korunması, çölleşmesinin engellenmesi, kirliliğin azaltılması, doğal kaynakların ve ekosistemin akıllıca yönetiminin eş zamanlı başarılması hedeflenmektedir (Kasztelan, 2021: 2). Belgede ayrıca ekonomik büyümenin sürdürülebilir, akıllı ve kapsayıcı olması gerektiği de ifade edilmiştir. Bu şekilde bir ekonomik büyümenin, bu çalışmada bağlantılı olduğu ileri sürülen iklim değişikliği ile mücadeleye ve toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamaya katkı yapması muhtemeldir.

BM'nin takipçisi olarak başladığı süreci, AB yüksek düzeyde benimseyerek zaman içinde iklim değişikliği ile mücadelede BM'nin en büyük küresel destekçilerinden biri haline gelmiştir. 2015 yılında ilk evrensel ve imzacı devletler açısından hukuken bağlayıcı statü taşıyan iklim anlaşması olan Paris İklim Sözleşmesi'nin ortaya çıkışında AB oldukça önemli bir rol oynamıştır. Küresel karbon emisyonlarının yüzde 8'ini ortaya çıkaran ve giderek daha az oranda toplam karbon emisyon miktarına katkıda bulunan Avrupa, yalnızca kendi salınımlarını minimuma indirerek iklim değişikliği ile mücadele edemeyeceğinin farkındadır. İklim değişikliği nedenleri ve mücadele şekli itibarı ile AB'yi, başka ülke ve uluslararası örgütlerle birlikte hareket etmeye sevk etmektedir. Bu durum iklim değişikliğini AB dış politikasının önemli gündem maddelerinden biri haline getirmektedir. AB bir yandan iklim değişikliği ile küresel mücadelenin çok taraflı boyutuna BM'nin konuya ilişkin çalışma ve faaliyetlerine destek olurken, diğer yandan iklim değişikliği ile mücadeleyi üçüncü ülkelerle kurulan ilişkilere dâhil etmektedir (Avrupa Birliği Konseyi, 2021).

AB 2019 yılında benimsediği Avrupa Yeşil Mutabakatı ile Birlik üyesi ülkelerin zararlı gaz salınımlarının 2050 yılı itibarı ile yok olmasını hedefleyen yeni bir büyüme stratejisi ortaya koymuştur. Bununla birlikte Avro alanına etki eden 2008 Borç Krizi ve 2000'lerin ilk 10 yılında AB üyesi haline gelen Doğu Avrupa ülkelerinden gelen muhalefet, AB'nin iklim değişikliği alanındaki faaliyetlerini olumsuz etkilemiştir (Dupont ve Oberthür, 2012: 229). Enerji ihtiyacını karşılamada yüksek düzeyde dışarıya, özellikle Rusya'ya, bağımlı olan AB açısından iklim değişikliği ile mücadele aynı zamanda enerji güvenliği meselesidir. Ukrayna Savaşı'nın ardından Rusya ile ilişkilerde yaşanan gerilim neticesinde baş gösteren enerji sıkıntısı ile konunun aciliyeti artmış ve yenilenebilir enerji ve enerji etkin teknolojilere olan ihtiyaç çoğalmıştır (Osicka ve Cernoch, 2022).

II. İklim Değişikliğinin Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Boyutu

Bugün gelinen noktada iklim değişikliğinin bazı sonuçları, dünya genelinde insan haklarının kullanılması, korunması ve gözetilmesinde aksaklıklara sebebiyet verebilmektedir (Nnoko-Mewanu, Téllez-Chávez ve Rall, 2021: 368). Dolayısıyla iklim değişikliği giderek artan oranda bir insan hakları meselesi olarak algılanmaktadır. Çünkü insanın en temel hakkı olan yaşam hakkının bile ancak sağlıklı bir çevrede garanti altında olacağı düşünülmektedir (Kravchenko, 2008: 523).

İklim değişikliği herkesi etkilemektedir. Ancak, iklim değişikliğinin etkileri her birey üzerinde aynı değildir. Bireyin hâlihazırda toplumsal olarak maruz kaldığı eşitsizlikler bir yandan iklim değişikliğinin olumsuzlukları ile karşı karşıya kalma riskini arttırmakta, diğer yandan ise iklim değişikliğine karşı mücadele edebilme gücünü olumsuz etkilemektedir. Cinsiyet, bireylerin iklim değişikliğinden farklı etkilenmesinde rol oynayan değişkenlerden biri olarak kabul edilmektedir. İklim değişikliği toplumsal cinsiyet açısından, yani kadınlar ve erkekler açısından ortaya çıkardığı etki ve sonuçlar itibarı ile nötr değildir. Genel olarak toplumda dezavantajlı konumda olan kadınlar, iklim değişikliğinden de erkeklerden farklı ve daha olumsuz şekilde etkilenmekte ve ellerindeki sınırlı kaynaklarla iklim değişikliğine karşı erkekler kadar etkin bir mücadele verememektedir (Dünya Sağlık Örgütü, 2010). Hatta Terry'ye (2009) göre İklim değişikliği ve toplumsal cinsiyet ayrımcılığı ile mücadele arasında bağlantı nedeniyle iklim değişikliğinin gelecekte kadın ve erkekler arasındaki geleneksel ilişkinin yapısını değiştirmesi olasıdır (Terry, 2009: 3).

Dünyanın en fakir ülkelerinde ve en fazla sosyal eşitsizlik barındıran toplumlarında, iklim değişikliğinin kadınlar ve erkekler üzerinde ürettiği etki arasındaki fark oldukça barizdir (Schalatek, 2009). Bu tür ülkelerde kadınlar yaşamlarını doğal kaynaklara bağımlı bir şekilde devam ettirmektedir. Evin gıda, ısınma ve su ihtiyaçlarını karşılamakla sorumlu kadınlar, bunu doğal kaynaklarla yapmaktadır. Bu nedenle de doğal kaynakların kaybı ve tarımsal üretimin kesintiye uğraması kadınları, toplumsal rollerinden dolayı derinden etkilemektedir (Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı, 2009).

Bu zamana kadar kadın ve iklim değişikliği konusuna odaklanan yayın ve eserlerde kadınların sıklıkla sürecin mağduru olduklarına işaret edilirken, kadınların iklim değişikliğine dair geliştirilen olası çözüm alternatiflerine katkı yapma potansiyelleri büyük oranda yadsınmıştır (Terry, 2009: 3). Başka bir deyişle, karar alma mekanizmalarına erişimde sorunlar yaşayan kadınların kendilerine has tutumları, iklim değişikliği politikalarının yapım sürecinde neredeyse hiç dikkate alınmamaktadır (Allwood, 2021: 305). Oysaki kadınlar, doğaları gereği çevreye karşı daha hassas ve korumacıdır (Vandana, 1995: 144). Kadınlar, erkeklerle kıyasla neden oldukları karbon izine dair daha fazla suçluluk hissetmekte ve bunun neticesinde sorumluluk göstererek gündelik hayatlarında iklim değişikliği ile mücadele etmeye yöne-

lik değişimlere gitmeye daha fazla eğilimlidir (Avrupa Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Enstitüsü, 2012). Erkeklerin kadınlara göre geri dönüşüm eğilimleri de düşüktür (Allwood, 2022). Kısaca belirtmek gerekirse, kadınlar iklim değişikliği ile ilgili konularda erkeklere kıyasla harekete geçmeye daha isteklidir. Bu nedenle de kadın bakış açısının iklim değişikliğine dair politika yapım ve uygulama süreçlerine katılımı önem arz etmektedir.

III. AB'nin Toplumsal Cinsiyet Hedefi ve Mekanizması

Toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması konusunda Avrupa, dünyada ön plana çıkan coğrafyalardan biridir. BM Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri'nden (SKH) beşincisi olan toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlama performansına dair ülkesel bazda yayımlanan verilere göre Avrupa, toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamada dünyada en iyi performans sergileyen ülkelerin yoğun olarak konumlandığı bir bölge görünümündedir (Birleşmiş Milletler, 2022). Kendi kurumsal düzeninde ve üye devletlerde toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamak üzere çaba sarf etmesinin yanı sıra Birlik toplumsal cinsiyet eşitliğini diploması alanına da taşıyarak AB dış ve güvenlik politikasının önceliklerinden biri olarak kabul edilmiştir. Örneğin AB, BM kapsamında benimsenen 2030 Gündemi'nin en önemli parçası olan Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri'nden olan toplumsal cinsiyet eşitliğinin küresel olarak yayılması için çaba sarf eden aktörlerin başında gelmektedir (Avrupa Komisyonu, 2020a).

Avrupa Ekonomik Topluluğu'nu kuran 1957 tarihli Roma Antlaşması'ndan beri kadın-erkek eşitliği perspektifine sahip bir bütünleşme olan AB'de, toplumsal cinsiyet eşitliği başlangıçta istihdamdaki kadın ve erkeklerin eşit işe eşit ücret almaları gibi sınırlı bir yaklaşımla ele alınırken Birlik, zaman içinde toplumsal cinsiyet eşitliğini farklı boyutlarıyla bütünleşme gündeminde gözetir hale gelmiştir (Ingeborg, 1999). AB Kurucu Antlaşmaları'na (Avrupa Birliği Antlaşması, m. 2, 3 ve 21; Avrupa Birliği'nin İşleyişi Hakkında Antlaşma, m. 8) ve 2000 yılında benimsenen Avrupa Temel Haklar Şartı'na (m. 21 ve 23) bakıldığında toplumsal cinsiyet eşitliğinin hem Birliğin üzerine kurulduğu değerlerden biri olduğu, hem de Birlik kurumları ve üye devletler tarafından sergilenen eş zamanlı çaba ile garanti altına alınması gereken temel bir hak olduğu anlaşılmaktadır.

Toplumsal cinsiyet eşitliğinin uluslararası bir mesele haline gelmesinin ardından 1990'lı yıllarda üretilen politikalar, uygulamalar ve kanunların bu amacı taşımasalar bile kadınlar ve erkekler açısından farklı sonuçlar ortaya çıkarabileceğinin ve hâlihazırda var olan eşitsizlik ve ayrımcılıkların derinleşmesine sebebiyet verebileceğinin ve bu zamana kadar toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamak adına atılan adımlar neticesinde elde edilen kazanımların yok olmasına neden olabileceğinin farkına varılmıştır (Avrupa Komisyonu, 2020a). Bu farkındalık toplumsal cinsiyet ana akımlaştırmasının ortaya çıkmasında büyük rol oynamıştır (Moser ve Moser, 2005). Konunun devletlerarası ilişkilerde yer bulması 1995 yılında toplanan Birleşmiş Milletlerin kadın konulu Pekin Konferansı ile olmuştur (Lavena ve Ricucci, 2012: 123). Kon-

feransı izleyen yıllarda atılan adımlarla ana akımlaştırma yaklaşımı küresel düzeyde yayılım göstererek kadın-erkek eşitliğini sağlamak üzere evrensel düzeyde benimsenen bir mekanizmaya dönüşmüştür.

Toplumsal cinsiyet ana akımlaştırmasının var olduğu bir düzende, kadın ve erkeklerin geliştirilen politika ve uygulamalardan nasıl etkileneceği ve söz konusu politika ve uygulamaların kadınlar ve erkekler açısından ayrımcılıklara neden olup olmayacağı dikkate alınmaktadır (Lavena ve Riccucci, 2012). Alınacak önlemleri tasarım ve yasamaya dönüştürme, uygulama, izleme ve değerlendirme, bütçeleme ve finansman aşamaları ile bireysel haklar (temsil, katılım ve karar alma konularında) ve kurumsal gelenekler ve oluşum konularında ana akımlaştırma yapılmaktadır (Avrupa Parlamentosu, 2019). Ana akımlaştırma sayesinde hem tüm politika ve uygulamaların en yüksek kazancı ortaya çıkarması hem de eşitsizliklerle mücadeleye katkıda bulunmaları garanti altına alınmaya çalışılmaktadır (Avrupa Komisyonu, 2020a). Ana akımlaştırma sayesinde kırılğan grupların özel koşulları dikkate alındığından, benimsenen politika, araç ve uygulamalarla durumlarının iyileştirilmesi kolaylaşmaktadır. Bununla birlikte toplumsal cinsiyet ana akımlaştırması, siyasi irade ve etkinliğine duyulan inanç varsa başarılı olmaktadır (Guerrina, 2020: 137).

Toplumsal cinsiyet ana akımlaştırmasının BM çatısı altında evrensel ölçekte gündeme gelmesiyle birlikte AB'nin ana akımlaştırma yaklaşımını benimsemesi oldukça hızlı bir şekilde gerçekleşmiştir. Toplumsal cinsiyet ana akımlaştırması, 1996 yılından itibaren AB bütünleşmesine dâhil edilmiştir. 1998 yılında imzalanan Amsterdam Antlaşması (AB'nin İşleyişi Hakkında Antlaşma, m. 8) ile toplumsal cinsiyet ana akımlaştırması, toplumsal cinsiyet eşitliği hedefinin sağlanması kapsamında atılan adımlarda gözetilmesi gereken araçlardan birine dönüşmüştür. İlgili Antlaşma maddesinde Birliğin tüm faaliyetlerinde kadın ve erkek arasındaki eşitsizlikleri ortadan kaldırmayı ve eşitliği ilerletmeyi amaçladığı ifade edilmiştir. Atılan bu adımla, toplumsal cinsiyet ana akımlaştırması Birliğin hem iç hem de dış politikasında dikkate alınır hale gelmiştir (Avrupa Birliği Konseyi, 2011).

Bugün gelinen noktada ana akımlaştırma kapsamlı bir müdahale gerektiren ve pek çok alanda alınacak önlemleri eş zamanlı olarak gerektiren konularda AB'nin başvurduğu araçlardan biridir. Toplumsal cinsiyet eşitsizliği ile mücadele, Birlik içinde ana akımlaştırma yapılan öncü bir alan olup ana akımlaştırma yaklaşımının Birlik kurumları ve üye devletlerce kabul edilip uygulanmasında kilit rol oynamaktadır.

IV. Avrupa Birliği'nin İklim Değişikliği ile Mücadelesinde Toplumsal Cinsiyet Eşitliği

Dünyanın geri kalanında olduğu gibi Avrupa'daki insanlar için de iklim değişikliği varlık-sal bir tehdittir. Ancak, Avrupa'da da iklim değişikliği ile ilgili olumsuzluklar toplumun tüm bireyleri tarafından eşit şekilde deneyimlenmemektedir. AB üyesi ülkelerde yaşayan ve top-

lumsal olarak hâlihazırda dezavantajlı konumda olanlar, iklim değişikliğinin olumsuzlukları karşısında daha korunmasızdır (Allwood, 2022). Vatandaşlarını mevcut ve gelecek tehditler karşısında koruma motivasyonu ile hareket eden bir bütünleşme misyonu ile faaliyet gösteren ve BM düzeyinde iklim değişikliği ile ilgili alınan kararları şekillendirerek kendi sistemine ivedilikle aktarma tercihinde AB'nin, iklim değişikliği ile ilgili konularda toplumsal cinsiyet ana akımlaştırması yapması kaçınılmazdır (Avrupa Birliği Konseyi, 2019).

İklim değişikliği ve toplumsal cinsiyet eşitsizliği konuları, BM gündemine paralel bir şekilde, 1990 sonrası dönemde AB gündeminde kendine sıklıkla yer bulsa da, AB de BM gibi uzun bir süre, 2010'lu yıllara kadar, iklim değişikliği ile mücadeleyi toplumsal cinsiyet hassasiyeti taşımadan yürütmüştür. Toplumsal cinsiyet ana akımlaştırması, Birlik ve üye devletlerce eğitim ve istihdam gibi politika alanlarında uzunca bir süredir yararlanılan bir mekanizma iken, iklim değişikliğinde toplumsal cinsiyet ana akımlaştırma uygulaması görece yenidir (Pollack ve Hafner-Burton, 2000).

2009 yılında Avrupa Birliği Konseyi, iklim değişikliğinin insani boyutu olduğunun altını çizmiş ve meselenin toplumsal cinsiyet perspektifi ile ele alınması gerektiğini vurgulamıştır. İlgili belgede aynı zamanda Konsey, başta Avrupa Komisyonu olmak üzere diğer AB kurumlarını da iklim değişikliği ile mücadeleyi toplumsal cinsiyet farkındalığı ile yürütmeye ve bu alanda etkin bir ana akımlaştırma yapmaya davet etmiştir (Avrupa Birliği Konseyi, 2009). Avrupa Parlamentosu da kadınlar erkeklere kıyasla daha sürdürülebilir tüketim eğilimine sahip olduğu ve çevresel konularda daha yüksek bir hassasiyet içinde davrandıklarına işaret ederek bu süreci desteklemiştir (Avrupa Parlamentosu, 2012).

2019 yılında benimsenen Avrupa Yeşil Mutabakatı'na kadar AB'nin iklim konularında toplumsal cinsiyet ana akımlaştırma mekanizmasını işlettiğinin açık bir şekilde farkına varmak mümkün olmamıştır. Avrupa Yeşil Mutabakatı'nda iklim değişikliği hem Avrupa hem de insanlık açısından varıksal bir tehdit şeklinde tanımlanarak, 2050 yılı itibarıyla Avrupa'nın dünyadaki ilk iklim-nötr kıta olma hedefi taşıdığı ilan edilmiştir. Bu hedefe ulaşmak için atılacak adımlarda hiç kimsenin arkada kalmayacağı, herkes için eşit imkânların yaratılmasına özen gösterileceği ve eşitsizliklerle mücadelede kırılgan gruplara mensup kişilerin özellikle gözetileceği vurgulanmıştır. Yani bu süreçte elde edilen kazanımlardan herkesin eşit bir şekilde faydalanması gerektiğine işaret edilmiştir (Avrupa Komisyonu, 2021).

İklim değişikliği ile mücadele odaklılığına karşın, Avrupa Yeşil Mutabakatı herkesin refahını arttıran ve sosyal ilerlemeye hizmet eden bir araç olarak sunulmuştur. Ortadan kaldırılması hedeflenen eşitsizlikler arasında kadın-erkek eşitsizliği özellikle vurgulanmıştır. Yeşil Mutabakat'ta benimsenen hedefleri hayata geçirmeye yönelik gerçekleştirilecek faaliyetlerde toplumsal cinsiyet ana akımlaştırılmasının yapılmasına ve toplumsal cinsiyet hassasiyeti (*gender responsive*) gösterilmesine de ayrıca değinilmiştir. Metinde iklim diplomasinin yürütülmesinde iklimle ilgili konuların toplumsal cinsiyetle bağlantılandırılacağı ve bu sayede ikili ve

çoklu ilişkilerde bu yaklaşımın gözetileceği ayrıca vurgulanmıştır. Hatta bu iki konunun BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi kapsamında senelik olarak gerçekleştirilen toplantılarda bilinçli olarak gündeme getirileceği ifade edilmiştir (Avrupa Komisyonu, 2019).

Birlik, 2020-2025 tarihlerini kapsayan toplumsal cinsiyet eşitliği stratejisinde, iklim değişikliği ile mücadelede kadın-erkek eşitliğini sağlamaya bağlı olduğunu bir kez daha vurgulamıştır. Toplumsal cinsiyet ana akımlaştırmasının etkinliği açısından kadın-erkek ayrımını yansıtan verilerin önemini farkında olan AB, şimdilerde iklim değişikliğine dair verilerin kadın-erkek ayrımı gözetilerek toplanmasını sağlamaya yönelik bir çaba içindedir (Slovenya ve Avrupa Komisyonu, 2021). Bu çabanın meyvelerinin alınması ile birlikte AB açısından iklim değişikliği konularında toplumsal cinsiyet ana akımlaştırması yapılması şimdikinden daha kolay bir hale gelecektir.

AB, iklim değişikliği alanındaki küresel liderliği kapsamında bu konuda ortaya çıkan normların yaygınlaştırılması ve küresel ölçekte benimsenmesi için de çaba sarf etmektedir (De Roeck, Delputte ve Orbie, 2017). İlaveten, iklim değişikliğine dair kendi deneyimlerini ilişki kurduğu üçüncü ülkelerle paylaşan AB, bu süreçte toplumsal cinsiyet ana akımlaştırması yaklaşımının benimsenmesi noktasında da ilişki kurduğu ülkeleri etkilemektedir (Avrupa Birliği Konseyi, 2022). Dolayısıyla AB'nin, iklim değişikliği ile ilgili konuları toplumsal cinsiyet eşitliği hedefi ile bağdaştırarak ele alması, aynı zamanda küresel ölçekte iki konunun birlikte ele alınmasına olumlu katkı sunması beklenmektedir. Dünyanın önde gelen kalkınma ve insani yardım sağlayıcılarından biri olan AB'nin, sağlayacağı yardımlarda gelecek dönemde bu iki konuyu eş zamanlı olarak öncelikle gözetilmesi gereken koşullar haline getirmesi olası görünmektedir.

Dünya üzerinde en fazla kalkınma yardımı sağlayan aktörlerden biri konumundaki AB, kalkınma yardımlarını hem yardım sağlananın hem de kendi gündeminde olan konuların çözümüne katkı sağlayacak bir araç olarak görmektedir. AB kalkınma yardımlarının son dönemde ağırlıklı olarak odaklandığı konuların başında göç ve iklim değişikliği gelmektedir. İklim değişikliği, göçü ortaya çıkaran sebeplerden biri olarak ele alınmaktadır (Allwood, 2020a: 337). Gelecek dönemde bu iki konunun, toplumsal cinsiyet eşitliğinin küresel düzeyde sağlanmasına dair atılan adımlarla güçlü bir şekilde ilişkilendirilmesi söz konusudur. Bu durumda gelişmekte olan ülkelerdeki kadınların, gelişmiş ülkelerdeki kadınlara kıyasla iklim değişikliğinden olumsuz etkilenme ihtimalinin daha yüksek olması algısı, büyük pay sahibidir (Birleşmiş Milletler, 2008). Bu durumu gözlemleyen Allwood, AB'nin iklim değişikliği politikasının kalkınma boyutunun, içsel boyutundan daha fazla toplumsal cinsiyet ana akımlaştırması içerdiği tespitini yapmıştır (Allwood, 2021: 306).

AB içinde Macaristan, Polonya, İtalya gibi bazı üye devletlerden toplumsal cinsiyet eşitliği kavramına dair yükselen itirazlar, ilerleyen dönemlerde üye devletlerden gelen dirençle AB kurumlarının toplumsal cinsiyet ana akımlaştırması yapmasına engel teşkil edebilir. (Pater-

notte ve Kuhar, 2018). Son dönemde Avrupa, hem toplumsal cinsiyet eşitliği hem de toplumsal cinsiyet karşıtlığının güçlü olduğu ve karşılıklı olarak rekabet ettikleri bir kıta görünümündedir (Kováts, 2017). Bu durum, iklim değişikliği konusunda toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlama adına adımlar atmada da Birliğin zorlanmasını beraberinde getirir.

Sonuç

İklim değişikliği dünya üzerindeki tüm bireylerin iyiliğini, refahını ve yaşam koşullarını tehdit etmektedir. Ancak bireylerin hayatlarında ortaya çıkardıkları olumsuzluklar adil bir şekilde dağılmamaktadır. Bu çalışmada ele alınan kadınlar gibi bazı gruplar, iklim değişikliğinden daha olumsuz etkilenmektedir.

İklim değişikliği ile toplumsal cinsiyet eşitliği, ilk bakışta birbiri ile alakasız iki konu gibi görünse de esasında iç içe geçmiş ve bağlantılıdır. Toplumsal cinsiyet eşitliğinin olmaması, iklim değişikliğinin kadınlar ve erkekler açısından farklı şekilde deneyimlenmesini beraberinde getirirken, toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin yaygın şekilde var olduğu toplumlarda iklim değişikliği, var olan eşitsizliklerin artmasına neden olmakta ve var olan eşitsizlikler iklim değişikliği ile mücadelenin etkinliğini sınırlandırmaktadır. Yani birbirinden bağımsız gibi görünen bu iki gelişme, esasında kaçınılmaz bir şekilde çakışmakta ve birbirinden bağımsız olarak ele alındıklarında her ikisi de daha büyük sorunlar haline gelmektedir. Dolayısıyla iklim ve kadın-erkek eşitliği konularının birlikte ele alınması, hem bu iki sorunun gerçek anlamda anlaşılması hem de insanlığın gündeminde yer alan bu iki meydan okumayla etkin şekilde mücadele edilebilmesi için gereklidir. Küresel düzeyde yürütülen iklim diplomasisinin zoraki lideri konumundaki AB; iklim adaleti hedefinin, toplumsal cinsiyet eşitliği dikkate alınmadan başaramayacağını farkındadır.

2010 sonrası dönemde bu konuda artan farkındalık, toplumsal cinsiyet ana akımlaştırması mekanizmasının iklim değişikliği politikalarının belirlenmesinde, uygulanmasında ve değerlendirilmesinde işler hale getirilmesini sağlamıştır. Bu sayede AB, hem toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlandığı hem de iklim değişikliğinin olumsuz etkilerinin sınırlandırıldığı bir dünyaya erişme hedefini uyum içinde yürütmeye ve eş zamanlı gerçekleştirmeye çaba sarf etmiştir. Bununla birlikte iklim değişikliği alanındaki toplumsal cinsiyet ana akımlaştırması pratiğinin, AB'de istihdam ve eğitim gibi geleneksel olarak ana akımlaştırma yapılan alanlara kıyasla daha başlangıç aşamasında olduğunu da vurgulamak gerekir.

Kaynakça

- Allwood, G. (2020a). Gender Equality in European Union Development Policy in Times of Crisis, *Political Studies Review*, 18(3), 329-345.
- . (2020b). Mainstreaming Gender and Climate Change to Achieve a Just Transition to a Climate-Neutral Europe, *Journal of Common Market Studies*, 58, 173-186.
- . (2021). Gender and EU Climate Policy. Gabriele Abels vd. içinde, *The Routledge Handbook of Gender and EU Politics*, (302-313), Oxon: Routledge.
- . (2022). The EU's Transition to Climate Justice and Gender Equality. *Foundation for European Progressive Studies Policy Brief*. <https://feps-europe.eu/publication/the-eus-transition-to-climate-justice-and-gender-equality/>, Erişim tarihi: 12 Ekim 2022.
- Avrupa Birliği Konseyi. (2009, 17 Kasım). Conclusions on Climate Change and Development. https://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/envir/110634.pdf, Erişim tarihi: 7 Kasım 2022.
- . (2011, 25 Mayıs). Council conclusions on European Pact for Gender Equality (2011-2020). <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ%3AC%3A2011%3A155%3A0010%3A0013%3AEN%3APDF>, Erişim tarihi: 27 Ekim 2022.
- . (2019, 20 Haziran). A New Strategic Agenda 2019-2024. <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2019/06/20/a-new-strategic-agenda-2019-2024/>, Erişim tarihi: 27 Ekim 2022.
- . (2022). Climate goals and the EU's external policy. https://ec.europa.eu/commission/press-corner/detail/en/IP_21_3541, Erişim tarihi: 12 Ekim 2022.
- Avrupa Komisyonu. (2010, 3 Mart). Europe 2020: A Strategy for Smart, Sustainable and Inclusive Growth. <https://ec.europa.eu/eu2020/pdf/COMPLETE%20EN%20BARROSO%20%20%20007%20-%20Europe%202020%20-%20EN%20version.pdf>, Erişim tarihi: 2 Kasım 2022.
- . (2019). The European Green Deal. https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/european-green-deal_en, Erişim tarihi: 25 Ekim 2022.
- . (2020a, 25 Kasım). EU Gender Action Plan (GAP) III – An Ambitious Agenda For Gender Equality and Women's Empowerment in EU External Action. https://www.eeas.europa.eu/eeas/gender-action-plan-iii-towards-gender-equal-world_en, Erişim tarihi: 27 Ekim 2022.
- . (2020b, Mart 5). A Union of Equality: Gender Equality Strategy 2020-2025. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52020DC0152>, Erişim tarihi: 20 Ekim 2022.

- Avrupa Komisyonu Bilgi Notu. (2021, Temmuz). A Socially Fair Transition. https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_21_3541, Erişim tarihi: 23 Kasım 2022.
- Avrupa Parlamentosu. (2012, 20 Nisan). Resolution on Women and Climate Change. https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/CRE-7-2012-04-20-ITM-006_EN.html, Erişim tarihi: 5 Ekim 2022.
- . 2019. Gender mainstreaming in the EU: State of play. [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/ATAG/2019/630359/EPRS_ATA\(2019\)630359_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/ATAG/2019/630359/EPRS_ATA(2019)630359_EN.pdf), Erişim tarihi: 12 Ekim 2022.
- Avrupa Toplumsal Cinsiyet Enstitüsü. (2012). Review of the Implementation in the EU of area K of the Beijing Platform for Action: Women and the Environment Gender Equality and Climate Change Report. <http://eige.europa.eu/sites/default/files/documents/Gender-Equality-and-Climate-Change-Report.pdf>, Erişim tarihi: 2 Ekim 2022.
- . İnternet Sayfası. <https://eige.europa.eu/gender-mainstreaming/what-is-gender-mainstreaming>, Erişim tarihi: 12 Kasım 2022.
- Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı. (2009). Resource Guide on Gender and Climate Change. <https://www.undp.org/publications/resource-guide-gender-and-climate-change-0>, Erişim tarihi: 2 Kasım 2022.
- Birleşmiş Milletler. (2008). Gender Perspectives: Integrating Disaster Risk Reduction into Climate Change Adaptation: Good Practices and Lessons Learned. https://www.un.org/waterforlifedecade/pdf/2008_isdr_gender_perspectives_disaster_risk_reduction_cc_eng.pdf, Erişim tarihi: 25 Ekim 2022.
- . (2022). Sürdürülebilir Kalkınma Göstergeleri. SDG Indicator Dashboard | UN Women Data Hub, Erişim tarihi: 23 Kasım 2022.
- De Roeck, F., S. Delpitte ve Jan Orbie. (2017). Framing the climate development nexus in the EU. *Third World Thematics: A TWQ Journal*.
- Dupont C. ve S. Oberthür. (2012). Insufficient climate policy integration in EU energy policy: the importance of the long-term perspective, *Journal of Contemporary European Research*, 8(2), 228–247
- Dupont, C. (2019) The EU's collective securitisation of climate change, *West European Politics*, 42(2), 369-390.
- Dünya Sağlık Örgütü. (2010). Social and gender inequalities in environment and health. https://www.euro.who.int/__data/assets/pdf_file/0010/76519/Parma_EH_Conf_pb1.pdf, Erişim tarihi: 15 Ekim 2022.
- Eastin, J. (2018). Climate Change and Gender Equality in Developing States, *World Development*, 107, 289-305.

- Erdoğan, S. (2018). İklim Değişikliğine Karşı Verilen Küresel Mücadele ve Avrupa Birliği, *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(4), 703-718.
- Guerrina, R. (2020). From Amsterdam to Lisbon and beyond: reflections on twenty years of gender mainstreaming in the EU. https://www.etui.org/sites/default/files/Chapter%206_13.pdf, Erişim tarihi: 12 Ekim 2022.
- Ingeborg, H. (1999). Supranational Action Against Sex Discrimination: Equal Pay and Equal Treatment in the European Union, *International Labour Review*, 138 (4), 381-410.
- Kasztelan, A. (2021). On the Road to a Green Economy: How Do European Union Countries 'Do Their Homework'?. *Energies*, 14, 1-16.
- Kováts, Eszter. (2017). The Emergence of Powerful Anti-Gender Movements in Europe and the Crisis of Liberal Democracy. M. Köttig vd. içinde, *Gender and Far Right Politics in Europe* (175-189) Springer.
- Kravchenko, S. (2008). Right to Carbon or Right to Life: Human Rights Approaches to Climate Change, *Vermont Journal of Environmental Law*, 9(3), 513-547.
- Lau, J. D. vd. (2021). Gender equality in climate policy and practice hindered by assumptions, *Nature Climate Change*, 11, 186-192.
- Lavena, C. ve N.M. Riccucci. (2012). Exploring Gender Mainstreaming in the European Union, *International Journal of Public Administration*, 35(2), 122-136.
- Liguori, C. (2021). The response of the European Union to human mobility in the context of climate change, *RLI Working Paper*, 54.
- Moser, C. ve A. Moser. (2005) Gender mainstreaming since Beijing: A review of success and limitations in international institutions, *Gender & Development*, 13(2), 11-22.
- Nnoko-Mewanu, J., L. Téllez-Chávez ve K. Rall. (2021). Protect rights and advance gender equality to mitigate climate change, *Nature Climate Change*, 11, 368-370.
- Oberthür, S. ve C. R. Kelly. (2008). EU Leadership in International Climate Policy: Achievements and Challenges, *The International Spectator*, 43(3), 35-50.
- Osicka, J. ve F. Cernoch. (2022). European energy politics after Ukraine: The road ahead, *Energy Research and Social Science*, 91.
- Parker, C. F. ve C. Karlsson (2018). The UN climate change negotiations and the role of the United States: Assessing American leadership from Copenhagen to Paris, *Environmental Politics*, 27(3), 519-540.
- Paternotte, D. ve R. Kuhar. 2018. Disentangling and Locating the "Global Right": Anti-Gender Campaigns in Europe. *Politics and Governance*, 6(3), 6-19.

- Pollack, M. A. ve E. Hafner-Burton. (2000). Mainstreaming gender in the European Union, *Journal of European Public Policy*, 7(3), 432-456.
- Schalatek, L. (2009). Gender and Climate Finance: Double Mainstreaming for Sustainable Development. *Heinrich Böll Stiftung*.
- Slovenya ve Avrupa Komisyonu. (2021, 9 Kasım). Submission on dimensions and examples of the gender-differentiated impacts of climate change; the role of women as agents of change; and opportunities for women. <https://unfccc.int/documents/307266>, Erişim tarihi: 23 Kasım 2022.
- Terry, G. (2009) No climate justice without gender justice: an overview of the issues, *Gender & Development*, 17(1), 5-18.
- Vandana, S. (1995). *Staying alive: Women, ecology and development*. Londra: Zed Books.

Gölgede Kalmış Bir Sorun Alanı: İklim Mültecilerinin Hukuki Statüsü ve Korunması

A Shadowed Problem Area: Legal Status and Protection of Climate Refugees

Arş. Gör. **Elif KÖSESOY TAN***

Öz

Küresel ısınma ve iklim değişikliği 19. yüzyıl itibarıyla gerek bilim çevrelerinde gerekse de politik gündemde tartışılmaktadır. Ancak insan kaynaklı iklim değişikliğinin küresel bir tehdit olarak addedilmesi ve uluslararası kamuoyunun dikkatini celbetmesi 20. yüzyıla tekabül etmektedir. İklim değişikliğinin sınır tanımaması ve gelişmişlik düzeylerine bakmaksızın tüm dünya devletlerini etkilemesi pek çok sorunu da beraberinde getirmektedir. Hiç şüphesiz salgın hastalıkların artması, gıda güvensizliği-gıdaya erişememe, temiz su bulamama, tarımsal faaliyetlerin sekteye uğraması bu sorunların başında gelmektedir. İklim değişikliğinin tüm bu sorunlara yol açmasının yanında mevcut riskleri artırarak yerinden edilmenin veya zorunlu göçün itici gücü olduğu ise artık kabul edilmektedir. İklim krizi sebebiyle yaşanan ve her kesimi ilgilendiren bu insan hareketliliği kabul görmekle beraber, göç etmek zorunda kalan bireylerin hukuki statüsü hususunda henüz uzlaşmaya varılamamıştır. Göç nedenlerinin ve büyük çevresel olayların karmaşıklığı ile birlikte yasal bir bakış açısının eksikliği, iklim değişikliği nedeniyle istemeden yerinden edilen kişilerin statüsünü belirlemeyi zorlaştırmaktadır. Zira bu kişiler 1951 tarihli Birleşmiş Milletler Sözleşmesi'nin mülteci tanımına uymamaktadır. Her ne kadar uluslararası hukuka göre tanınmayan bu kategorideki insanlar için bugün itibarıyla iklim

* Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Genel Kamu Hukuku ABD, E-posta: elif34.kosesoy@gmail.com, ORCID: 0000-0003-1868-305X.

mültecisi, çevre mültecisi, ekolojik mülteciler, iklim değişikliği sebebiyle yerinden edilenler gibi tanımlamalar kullanılmaktadır. Bu çalışmada sosyolojik bir gerçekliğe ve artan ekolojik sorunlar nedeniyle yaşanan kitlesel göçlere dikkat çekmek için iklim mültecisi kavramı tercih edilecek ve bu kavram üzerinden ilk olarak zorunlu göç ile iklim değişikliği arasındaki ilişki tartışılacaktır. İkinci olarak mevcut mülteci koruma modelinin, iklim değişikliğinden kaynaklanan zorunlu göçlere olası bir çözüm sunup sunmadığı değerlendirilecektir. Yalnızca bir çevre sorunu olarak görülen ve ekonomi ve politika ile olan bağlantısı göz ardı edilen iklim mülteciliği; çalışmada eşitlik, adalet ve en nihayetinde bir insan hakları sorunu olarak ele alınacak ve iklim mültecilerinin hak temelli korunması modeli önerilecektir. Bu çerçevede iklim mültecilerinin tehdit altındaki insan hakları tespit edilecek ve bu hakların hayata geçirilmesi için uluslararası toplumun yükümlülükleri izah edilecektir.

Anahtar Kelimeler: İklim Değişikliği, Zorunlu Göç, İklim Mültecileri, Hukuki Statü, Hak Temelli Koruma

Abstract

Global warming and climate change have been argued both in the scientific community and in the political agenda by the 19th century. However, the fact that human-induced climate change is considered a global threat and attracted the attention of international public opinion corresponds to the 20th century. The fact that climate change knows no bounds and affects all states of the world, regardless of their level of development, brings along many problems. Undoubtedly, the increase in epidemic diseases, food insecurity-inability to access food, inability to find clean water, and interruption of agricultural activities are among these problems. In addition to causing all these problems, it is now recognized that climate change is the driving force of displacement or forced migration by increasing existing risks. Although this human mobility, which has been experienced due to the climate crisis and concerns all segments, is recognized, a consensus hasn't yet been reached on the legal status of individuals who have been forced to migrate. The complexity of migration causes and global environmental events, combined with the lack of a legal perspective, makes it difficult to determine the status of people involuntarily displaced by climate change. Because these people do not comply with the definition of refugees in the 1951 United Nations Convention. Although as of today for people in this category who aren't recognized under international law, definitions such as climate refugee, environmental refugee, ecological refugees, and those displaced due to climate change are used. In this study, the concept of climate refugee will be preferred to draw attention to a sociological reality and mass migration due to increasing ecological problems, and first of all, the relationship between forced migration and climate change will be discussed over this concept. Secondly, it will be evaluated whether the current refugee protection model offers a possible solution to forced migration caused by climate change. Climate refugee, which is seen only as an environmental problem and whose connection with economy and politics is ignored; In the study, equality, justice and ultimately a human rights issue will be

discussed and a rights-based protection model for climate refugees will be proposed. In this framework, the threatened human rights of climate refugees will be identified and the obligations of the international community for the implementation of these rights will be explained.

Keywords: Climate Change, Forced Migration, Climate Refugees, Legal Status, Rights-Based Protection

Giriş

Göç, tarih boyunca toplumların karşı karşıya kaldığı bir olgudur. İnsanlar toplu bir şekilde hayatlarını idame ettirmek ve daha uygun koşullarda yaşamak için göçü bir yaşam biçimi olarak benimsemişlerdir. Başlangıçta insanlar ekonomik kaygılarla iş imkânlarının fazla ve gelirin daha dengeli olduğu bölgelere göç etmişlerdir. Ancak 20. yüzyıla birlikte savaşlar, siyasi baskılar ve sınır anlaşmazlıkları siyasi göçlere neden olmuş ve böylece göç olgusu uluslararası hukuk literatürüne dâhil olmuştur. Bu yüzyılda uluslararası toplumun ilgi alanına dâhil olan bir konu da küresel ısınma ve iklim değişikliğidir. Önceki yüzyılda da bilim çevresinde tartışılan iklim değişikliği, 20. yüzyılın özellikle ikinci yarısından itibaren insan kaynaklı olması boyutuyla yeniden gündeme gelmiştir. Göç olgusu ile iklim değişikliğinin kesiştiği noktada ise iklim mültecileri kavramı ortaya çıkmıştır.

İnsan eliyle yaşanan iklim değişikliğinin dünya üzerinde görünürlüğünü hissettirmesi ile birlikte bu konuda çeşitli bilimsel çalışmalar yapılmış ve çalışmalarda iklim değişikliğinden kaynaklanan sorunlar nedeniyle evlerini terk etmek zorunda kalan insanların sayısının daha da artacağı tespiti yapılmıştır. Hal böyle iken evlerini terk etmek zorunda kalan kişilerin hukuki statüsünün belirlenmesi ve koruma altına alınması elzemdir. Ancak literatüre ve uygulamaya bakıldığında, bu kişileri adlandırmada dahi bir uzlaşmaya varılmadığı görülmektedir. Bu kişiler için çevre mültecisi, ekolojik mülteciler, iklim değişikliği sebebiyle yerinden edilenler gibi tanımlamalar kullanılmaktadır. Çalışmada iklim değişikliğinin yol açtığı zorunlu bir göçe dikkat çekmek için iklim mültecisi kavramı tercih edilmiş ve bu yönde açıklamalar yapılmıştır.

Çalışmanın konusu, iklim değişikliğinden etkilenen ve bu etkilenme sebebiyle yaşam alanlarını terk etmek zorunda kalan kişilerin uluslararası hukukta bir statüye kavuşması ve korunması hususunun altını çizmektir. Bu bağlamda ilk olarak göç, çevre, küresel ısınma ve iklim değişikliği gibi kavramlar izah edilmiş ve göç ile iklim değişikliği arasında zorunlu bir ilişkinin var olup olmadığı tartışılmıştır. Kavramsal çerçevenin sunulmasından sonra iklim değişikliği sebebiyle evlerini terk eden kişilerin uluslararası hukuktaki statülerinin belirlenmesi sorunu ele alınmış ve bu kişilerin hâlihazırdaki mültecilik başta olmak üzere uluslararası hukuktaki diğer statülere uyup uymadığı değerlendirilmiştir.

İklim değişikliğinin bütün olumsuz sonuçlarına maruz kalan kişi ve grupların korunması, sadece belli ülkelerin sorumluluk alması gerektiği bir çevre sorunu değildir. Tam aksine bütün

dünyanın eşit bir biçimde yükümlülük yüklenmesiyle çözüme kavuşturulması gereken bir insan hakları sorunudur. Zira bu kişilere hukuki bir statü tanınmaması ve onların korumasız bırakılması insan haklarının eşitlik, adalet, onurlu bir yaşam sürdürme, ayrımcılık yasağı gibi temel ilkeleri ile uyuşmamaktadır. Çalışma bu gerçeklikten hareket ederek iklim değişikliğinin zorlayıcı etkisiyle evlerini terk eden ve özellikle de başka ülkelere göç eden kişilerin insan haklarının nasıl korunabileceğini irdelemiştir. İklim mülteciliği hadisesine hak temelli bir koruma modeli sunmayı amaçlayan çalışma, iklim mültecilerinin tehdit altındaki haklarına yer vermiştir. Böylece bu hakların ihlal edilmeden önce korunmasının önemi vurgulanacaktır.

1. Kavramsal Çerçeve

Göç ile iklim değişikliği arasındaki ilişkiyi ele almadan önce göç, çevre ve çevre sorunları, küresel ısınma, iklim değişikliği kavramlarının izah edilmesinde fayda vardır.

A. Göç Kavramı

Göç, pek çok disiplin tarafından ele alınan oldukça geniş kapsama sahip bir konudur. Konunun bu yönü göçün tanımlanması noktasında da farklılıklar yaratmaktadır. Göç en genel anlamıyla daimî ya da yarı kalıcı şekilde gerçekleştirilen yer değiştirme olarak tanımlanmıştır. (Lee, 1966: 49) Kavramın Türkçe sözlükteki tanımı ise *"Ekonomik, toplumsal, siyasi sebeplerle bireylerin veya toplulukların bir ülkeden başka bir ülkeye, bir yerleşim yerinden başka bir yerleşim yerine gitme işi, taşınma"* şeklindedir (Türk Dil Kurumu, 2022). Uluslararası Göç Örgütü göçün farklı tanımlamalarını ve sınıflandırmalarını göz önünde bulundurarak daha kapsayıcı bir tanım geliştirmiştir. Bu tanıma göre göç; süresi, yapısı ve nedeni ne olursa olsun uluslararası bir sınırı geçerek veya bir devlet içinde insanların yer değiştirmesidir (Perruchoud ve Cross, 2013: 35,36). Tanımdan da anlaşılacağı üzere göçü tetikleyen sebepler çeşitlidir. İnsanlar yaşadıkları yerleri savaş, dinî-etnik farklılıklar, işsizlik, siyasi baskılar, yoksulluk sebepleriyle terk edebilmektedir (Tümtaş ve Ergun, 2016: 1349). Siyasi, ekonomik, sosyal-kişisel nedenlerle gerçekleşen göçler, ülke içinde iç göç şeklinde tezahür edebileceği gibi; ülkeler arası dış göç şeklinde de olabilmektedir. Göçün zamansal olarak sınırlandırılmasında ise mevsimlik göç-sürekli göç kavramları kullanılmaktadır. Çalışmanın konusu bakımından da önem arz eden sınıflandırma ise zorunlu göç - gönüllü göç ayrımıdır. Zorunlu veya zorla göç, *"doğal ya da insan yapımı nedenlerden dolayı içerisinde yaşama ve refaha yönelik tehditleri içeren bir zorlama unsuru bulunan göç hareketi"* iken; gönüllü göç, insanların kendi iradeleriyle ve genellikle daha iyi bir yaşama kavuşma arzusundan kaynaklı olarak buldukları mekânı terk etmesidir (Perruchoud ve Cross, 2013: 103). İradi göçte ekonominin belirleyiciliği dikkat çekerken zorunlu göçte çoğu zaman siyaset daha belirleyici olmaktadır (Ekici ve Tuncel, 2015: 14). Savaş, iç karışıklık, silahlı çatışmalar gibi siyasi nedenlerle zorunlu göçün varlığından bahsetmek mümkün olduğu gibi doğal afetlerin ve çevresel felaketlerin de zorunlu göçe sebep olabileceği kabul edilmektedir.

Uluslararası göç hareketleri gözlemlendiğinde, göçlerin etkilerinin yadsınamayacak boyutta olduğu söylenebilir. Göçler, göç eden bireyler açısından olduğu kadar göç edilen yerlerdeki insanlar için de önemli değişikliklere neden olmaktadır. Nitekim yaşanan göçlerle gerek şehirlerin gerekse de ülkelerin fiziki, sosyal, kültürel, ekonomik alanlarında büyük değişimlerin gerçekleştiği görülmektedir (Tümtaş ve Ergun, 2016: 1349). Özellikle zorunlu göçlerin sonuçlarının, geri dönüşün pek mümkün olmaması sebebiyle daha görünür olduğunu söylemek mümkündür.

B. Çevre ve Çevre Sorunları Kavramlarının Tanımlanması

Göç kavramı gibi çevre kavramının da birden fazla tanımını yapmak mümkündür. Sözlük anlamıyla çevre, kişinin içinde bulunduğu toplumu oluşturan ortam anlamına gelmekte iken; toplum bilimlerinde, hayatın gelişmesinde etkili olan doğal, toplumsal, kültürel dış faktörlerin bütünlüğü şeklinde tanımlanmıştır (Türk Dil Kurumu, 2022). Hukuksal anlamda çevre ise çok geniş tanımları içermektedir. İnsan sağlığı ve güvenliği, flora, fauna, toprak, hava, su ve iklim gibi doğal oluşumlar, görüntü seçkinliği, tarihî anıtlar, insan ürünü yapıtlar ve tüm bu unsurlar arasındaki ilişkiler ağı çevre kapsamında değerlendirilmektedir (Dinç, 2008:5). Çevre Kanunu'na göre çevre, *“Canlıların yaşamları boyunca ilişkilerini sürdürdükleri ve karşılıklı olarak etkileşim içinde buldukları biyolojik, fiziksel, sosyal, ekonomik ve kültürel ortamdır.”* (Çevre Kanunu, m. 2). Bu tanımlamalar çevrenin insana dönük bir kavram olduğu ve çevrenin sadece fiziksel bir alanla sınırlandırılmadığı; insanın etkileşimde bulunduğu bütün ortamların çevre kavramına dâhil olduğu anlamına gelmektedir. Nitekim kültürel çevre deyiimi, gerek uluslararası bildirge ve sözleşmelerde gerekse de yargı kararlarında çevre kavramı içinde değerlendirilmektedir (Dinç, 2008: 42).

Çevrenin varlığı halinde çevre sorunlarının ortaya çıkması olasıdır. Bu perspektifte çevre sorunu, çevrenin işleyişinde yaşanan zorlukları ve düzensizlik halini ifade etmek için kullanılmaktadır. Çevresel sorunlar su, hava, toprak, denizlerin kirliliği; ozon tabakasının incelmesi, asit yağmurları; çalışmanın konusunu da teşkil eden iklim değişikliği gibi doğal çevreye ilişkin sorunlar ile çölleşme, ormansızlaşma, toprak erozyonu, hayvan türlerinin yok olması, yenilenemez kaynakların tükenmesi gibi doğal kaynaklara ilişkin sorunları içermektedir (Öztunç, 2006: 6, 7). Çevre sorunlarının en önemlisi olarak görülen çevre kirliliği ise çevrede meydana gelen ve canlıların sağlığını, çevresel değerleri ve ekolojik dengeyi bozabilecek her türlü olumsuz etki anlamına gelmektedir (Çevre Kanunu, m. 2). Çevre sorunları esas itibarıyla sanayileşmenin doğurduğu olumsuz bir sonuçtur. Özellikle çevrenin bir üretim unsuru olarak görülüp kullanılması, çevre sorunlarının artmasına yol açmıştır. Ancak bugün çevre sorunları sadece sanayileşmiş ülkeleri etkileyen bir sorun değil, küresel bir sorundur. Sorunun küresel olması sorumluluğun da ortak olduğu anlamına gelmektedir (Sevük, 2013: 7). Hal böyle iken çevresel sorunların hukuksal bir özellik kazanması kaçınılmazdır. Özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısından sonra çevre hukuku ile ilgili hem ulusal mevzuatlarda hem de uluslararası kaynaklarda düzenlemeler yapılmıştır (Aykul, 2012: 18). Bu düzenlemelerde en

dikkat çekici olan ise çevre hakkının yeni bir hak kategorisi olarak insan hakları literatüründe yer almasıdır. Hiç şüphesiz çevre hakkı, en temel insan hakkı olan yaşam hakkının da bir uzantısıdır. Çevre hakkı bu yönüyle, sağlıklı ve dengeli bir biçimde yaşama hakkını ve insan onurunu tehdit eden her türlü çevre sorunlarının ortadan kaldırılmasını talep etme ve direnme hakkını bünyesinde barındırmaktadır (Sevük, 2013: 21). Çevre hakkının bu şekilde hukuk alanına dâhil olması, çevresel sorunların küresel, karmaşık, ciddi ve çok boyutlu yapısının farkedilmesi şeklinde yorumlanabilir.

C. Küresel Isınma ve İklim Değişikliği

Çağımızda çevresel sorunların en önemlileri arasında küresel ısınma ve iklim değişikliği sayılmaktadır. Önem arz etmelerinin en temel sebebi ise diğer ekolojik sorunlar gibi yalnızca günümüzü değil, geleceği de doğrudan ilgilendirmelerinden kaynaklanmaktadır. Küresel ölçekli sorunlar arasında yer alan küresel ısınma, sera etkisi kavramıyla da ifade edilmektedir. Bilimsel anlamda küresel ısınma, *“İnsanların çeşitli aktiviteleri sonucunda meydana gelen ve sera gazları olarak nitelenen bazı gazların atmosferde yoğun bir şekilde artması sonucunda, yeryüzüne yakın atmosfer tabakaları ile yeryüzü sıcaklığının yapay olarak artması sürecidir.”* (TEMA, 2022). Tanımdan da anlaşılacağı üzere küresel ısınmada esas sorun, yerkürenin ısısının önceki dönemlere göre giderek artmasıdır. Kömür ve petrol gibi fosil yakıtların kullanılmasından ve çimento sanayisinden ortaya çıkan karbondioksitin yeryüzüne gelen güneş enerjisinin bir kısmını emmesi ve ısı enerjisine dönüşmesini engellemesi yeryüzünde sera etkisi yaratmaktadır (Turgut, 2009: 6). Bu sera etkisinin dünyanın ikliminde değişiklik yaptığı ise artık herkesçe bilinen bir gerçekliktir. En genel anlamıyla iklim değişikliği; sıcaklık, yağış ve rüzgâr gibi iklimle ilgili değişkenlerin belirli bir zaman diliminde, genellikle 30 yılı aşkın bir süredeki ortalama durumunun önemli ölçüde değişmesi olarak tanımlanmaktadır (Swain vd., 2011: 14).

Küresel ısınma ve iklim değişikliği ile birlikte alt sorunların doğduğu bilinmektedir. Deniz seviyelerinin yükselmesi, sıcak hava dalgaları ve aşırı soğuklar gibi hava olaylarının yaşanması, kuraklık, buzulların erimesi, çölleşme, büyük sel baskınları, tsunami ve tayfunlar bu sorunlar arasındadır (Stapleton vd., 2017: 9). Bu sorunlar günümüzde daha görünür hale gelmiştir. İklim değişikliğinin küresel ve bölgesel düzlemde potansiyel etkilerinin ortaya çıktığı ve çıkmaya devam edeceği tahmin edilmektedir. Potansiyel etkilere ek olarak insan sağlığının tehlikeye girmesi de dâhil olmak üzere birtakım zincirleme etkilerin doğacağı beklenmektedir (Doğan ve Tüzer, 2011: 25). Özellikle meydana gelen ısınma neticesinde yaşanan kuraklığın ekosistemdeki bitkilere, hayvanlara ve insan topluluklarına zarar vereceği düşünülmektedir. Bu durumun su ve besin kaynaklarına erişimi zorlaştıracağı ise aşîkârdır. Bilhassa kırsal kesimlerde kıtlıkların yaşanması sonucunun doğabileceği öngörülmektedir. Hâlihazırda kırsal bölgelerde bu sorunları yaşayan insanlar için iklim değişikliğinin sorunları derinleştireceği muhtemel gözükmektedir.

D. Göçe Sebep Olan Bir Faktör Olarak İklim Değişikliği

İnsanlık tarihi kadar eski bir olgu olarak göç, oldukça çeşitli nedenlere bağlı olarak ortaya çıkmaktadır. Göç olgusu özellikle toplumdaki siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel yaşamla ilişkili nedenlere bağlı olarak gerçekleşmektedir. Bu nedenlerden biri de çevresel koşullarda yaşanan değişimlerdir. Çevresel göç olarak da zikredilen bu değişim neticesinde, bireylerin zorunlu olarak yer değiştirmeleri söz konusu olmaktadır. Çevresel göç, çölleşme, ormanlık alanların kaybı, su-toprak-hava üçlüsünün kirliliği, doğal veya insan kaynaklı afetler gibi çevrede yaşanan değişimler sonucu yaşanan insan hareketliliği anlamına gelmektedir. Bu tanım kapsamında küresel iklim değişikliği nedeniyle meydana gelen göçleri de çevresel göç olarak adlandırmak mümkündür. Nitekim İklim değişikliğine ilişkin hükümetlerarası raporlar bunu doğrulamaktadır. Bu raporlarda iklim değişikliği dolaylı veya doğrudan göçü tetikleyici bir faktör olarak kabul edilmektedir (Naser, 2012: 722). İklim değişikliğinin etkileri ani veya sürece yayılacak şekilde ortaya çıkabilir. Her iki şekilde de bireylerin göç etme olasılığı yüksektir. Özellikle iklim değişikliğinin peşi sıra yaşanan sosyal ve ekonomik değişiklikler ile göç oranının arttığı rahatlıkla söylenebilir.

İklim değişikliğinin aynı zamanda deniz seviyelerinin yükselmesine neden olabileceği daha önce ifade edilmişti. Bu çerçevede deniz seviyesine yakın yerlerde varlığını devam ettiren devletlerin ve insan topluluklarının iklim değişikliğinin bu olumsuz sonucundan etkilenmesi ve zorunlu olarak göçe yönelmesi kaçınılmazdır. Benzer şekilde bu bölgelerde su kaynaklarının azalması, tarımsal verimi düşürerek suya ve gıdaya erişimi sekteye uğratacaktır. Yaşanacak bu kıtlığın da göçü tetikleme pek olasıdır (Yılmaz ve Navruz, 2019: 260). İklim değişikliğine bağlı olarak yaşanan aşırı sıcaklar ve soğuklar, meteorolojik afetlere sebebiyet vermektedir. Özellikle son yıllarda yaşanan kasırga ve sel gibi doğal afetlerde iklim değişikliği etkisinin olduğu ve bu durumun göçleri tetiklediği belirtilmektedir (McLeman ve Hunter, 2010: 453). İklim değişikliğinden neşet eden sorunların ani ya da sürece yayılarak gerçekleşmesi, iklim değişikliğinin bir şekilde göç hareketlerine yön verdiği gerçeğini değiştirmemektedir. Ancak göçü etkileyen tek faktörün iklim değişikliği olduğunu söylemek de indirgemeci bir bakış açısını yansıtacaktır. Bununla birlikte gelişmiş ya da gelişmemiş bütün ülkelerin iklim değişikliğinden etkilenebileceği ve uzun vadede göç hareketliliğinin devam edeceği öngörülmektedir (O'Leary, 2019). Hukuki açıdan sorun teşkil eden husus ise iklim değişikliğine bağlı olarak yer değiştiren insanların ne şekilde konumlandırılacağıdır. Bu kişilerin uluslararası hukukta tanımlanan göç statülerinin herhangi birine girip girmediği tam olarak uzlaşmaya varılmış bir konu değildir.

II. İklim Değişikliği Sebebiyle Göç Eden Bireylerin Hukuki Statüsü

Göç olgusu başlı başına karmaşık ve çok yönlü bir olgudur. Bu olguya iklim değişikliğinin sebebiyet vermesi ise göç eden kişiler bakımından hukuki statü problemini doğurmaktadır.

Zira diğer sebepler ile göç eden kişiler için uluslararası hukukta sığınmacı, göçmen, mülteci, vatansız gibi statüler kullanılırken; bu statülerin iklim değişikliği sebebiyle göç eden kişiler için kullanılmayacağı tartışılmaktadır. Bu çerçevede ilk ele alınması gereken, iklim değişikliğinin olumsuz etkisi nedeniyle göç eden kişilerin mülteci olup olamayacağıdır. Bilindiği üzere mülteci tanımı bakımından 1951 tarihli Cenevre Sözleşmesi belirleyici olmaktadır. Bu sözleşmeye göre mülteci, “ırkı, dini, tabiiyeti, belirli bir sosyal gruba mensubiyeti ve siyasi görüşleri yüzünden haklı bir zulüm korkusu nedeniyle vatandaşı olduğu ülkenin dışında bulunan ve söz konusu korku yüzünden, ilgili ülkenin korumasından yararlanmak istemeyen kişi” dir. Tanımdan da anlaşıldığı üzere mültecilik ancak belli şartlar dâhilinde sahip olunan bir hukuki statüdür. Bu şartların sınırlı sayıldığı da sözleşme metninden açıkça anlaşılmaktadır. Dolayısıyla çevresel sebeplerden veya iklim değişikliğinden kaynaklı göç edenlerin mülteci statüsünde sayılmayacağı çoğunlukla savunulmaktadır. Nitekim Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği, söz konusu kişiler için mülteci kavramının kullanılmasını sözleşme ile bağdaşır bulmamaktadır (UNHCR). Benzer şekilde Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komitesi önüne gelen bir bireysel başvuruda göç ile iklim değişikliği arasındaki zorunlu ilişkiyi tespit etmişse de, göç eden kişiler için mülteci terimini kullanmaktan kaçınmıştır (OHCHR). İklim değişikliği nedeniyle gerçekleşen göçlerin genellikle ülke içinde gerçekleşmesi de göç eden kişilerin mülteci olarak adlandırılması önünde bir engel olarak durmaktadır (Ekşi, 2016: 22). Bununla birlikte çevresel sorunları ve iklim değişikliklerini Sözleşme metninde geçen zulüm kavramı ile özdeşleştiren ve bu zulüm neticesinde göç edenleri mülteci olarak kabul eden azınlık görüşlerinin mevcut olduğunu belirtmek gerekir (Cooper, 1998: 480 vd.).

İklim değişikliği sebebiyle göç eden kişiler için gündeme gelebilecek bir başka statü de göçmenlik statüsüdür. Mültecilik statüsüne göre daha geniş bir muhtevaya sahip olan göçmenlik statüsü, kişilerin özgür iradeleriyle göç etmeye karar verdikleri durumlar için kullanılmaktadır. Göçmenlikteki motivasyon, kişilerin hem maddi ve sosyal konumlarını iyileştirmek hem de kendilerinin ve ailelerinin gelecekte beklediklerini artırmak istemeleridir. Bu yönüyle göçmenlikte gönüllülüğün esas olduğu kabul edilmektedir (Perruchoud ve Cross, 2013: 37). Bu statünün zorunlu ya da gönüllü olarak göç edip etmediklerinin tespiti zor olan iklim sebebiyle göç edenler için kullanılması tartışmalıdır. Bu tartışmalara rağmen başta Uluslararası Göç Örgütü olmak üzere çeşitli kurumlar çevresel göçmen tabirini kullanmaktadır. Bu tabirin kullanılması adlandırma bakımından pratik gözükse de göçmenliğin uluslararası hukukta yasal bir çerçevesinin olmaması hasebiyle hukukilik yönünden bağlayıcılıktan uzaktır (Uyar, 2021: 94).

Uluslararası göç hukukunda ülke içinde yer değiştiren kişiler için “ülke içinde yerinden edilenler” statüsü kullanılmaktadır. İklim değişikliğinin sebep olduğu göç hareketleri bakımından bu statü de gündeme gelmektedir. Özellikle Uluslararası Göç Örgütü, mutak ikamet ülkesinde çevresel bozulmalar, kötüleşmeler ya da yıkımlar sebebiyle bulunduğu bölgeden ülkenin başka bir bölümüne göç eden kişiler için “çevresel nedenlerle yerinden edilenler” ibaresini kullanmaktadır. Örgüte göre bu tabirin kullanılmasının sebebi, çevresel göçmen

kavramına alternatif olması ve göç hareketliliğindeki zorunluluğu daha iyi ifade etmesidir (Perruchoud ve Cross, 2013: 17). Ancak göçmen kavramındaki hukukilikten uzaklığın, çevresel nedenlerle ülke içinde yerinden edilenler için de geçerli olduğunu belirtmek gerekir. Bu kişiler için uluslararası hukukta sadece kılavuz ilkelerin varlığından bahsedilebilir.

Günümüzde sıkça kullanılan geçici koruma statüsü, iklim veya çevresel faktörler sebebiyle göç edenler için gündeme gelen bir statüdür. Bu statü ilk olarak Avrupa Birliği Geçici Koruma Yönergesi'nde düzenlenmiş ve özellikle silahlı çatışmaların hâkim olduğu bölgelerden kitlesel olarak başka bir ülkeye sığınanları kapsar şekilde kaleme alınmıştır. Ancak yönergenin geçici koruma statüsünün kapsamının genişletilebileceğine ilişkin hükmü esas alındığında, iklim değişikliğinin olumsuz etkilerinden kaçan kişilerin de bu statüden yararlanabileceği düşünülmektedir (Ekşi, 2016: 35). Kanaatimizce, bu statüdeki geçicilik vurgusu ve belirsizlik diğer statülerde olduğu gibi tam anlamıyla hukuki güvence sağlamamaktadır.

Uluslararası hukuktaki vatansızlık statüsünün iklim değişikliği sebebiyle deniz seviyesi-nin altında kalan devletler için gündeme gelebileceği dile getirilmektedir. Vatansızlık statüsü, *"kendi yasalarının işleyişi içinde hiçbir devlet tarafından vatanış olarak sayılmayan kişi"* leri ifade etmek için geliştirilmiştir (Vatansız Kişilerin Statüsüne İlişkin Sözleşme). Bu bağlamda, iklim değişikliği sebebiyle yaşanması mümkün olmayan bölgelerden kaçan kişilerin, vatansız statüsüne tabi olması mümkündür. Ancak aksi yönde, iklim değişikliğinden etkilenecek devletlerin hâlâ yasal varlıklarını sürdürebileceğinden hareketle, vatansızlık statüsünün geçersiz olacağını savunmak da pek olasıdır.

Tüm bu açıklamalardan hareketle iklim değişikliği sebebiyle göç yolunu tercih edenlerin hukuki statülerinin belirsizliğini koruduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Her ne kadar iklim değişikliğine yönelik uluslararası düzeyde Kyoto Protokolü; bölgesel düzeyde Afrika Birliği Organizasyonu Konvansiyonu, Kartagena Deklarasyonu gibi begeler hazırlanmışsa da bu belgelerde iklim değişikliklerinden etkilenenleri ve göç edenleri koruyan, onlara hukuki bir statü tanıyan bir hükme rastlanmamaktadır. Mevcut uluslararası insan hakları hukuku metinlerinde de benzer yetersizlik söz konusudur. Yakın bir gelecekte tüm dünya devletlerinin iklim değişikliğine bağlı sorunlarla karşı karşıya kalabileceği düşünülmekte, ancak bu hususta bağlayıcı ve kapsamlı nitelikte bir adım atılmamaktadır. Özellikle iklimsel değişikliğe ziyadesiyle maruz kalan kişilerin göç etmek dışında başka seçeneklerinin olmadığı bir ortamda, böylesine bir hukuki statü eksikliğinin olması endişe vericidir. Biz çalışmamızın ilerleyen kısımlarında iklim mültecisi kavramını kullanacağız ve iklim mültecilerinin durumunu bir insan hakları meselesi olarak ele alıp haklarına değineceğiz. Ancak bu kavramı, hukuksal anlamda kullanmadığımızı hatırlatmak gerekir.

III. İklim Mültecilerinin Hak Temelli Korunması

İklim değişikliğinin daha çok bir ekolojik problem olarak görülmesi yönünde bir eğilim söz konusudur. Ancak küresel ısınma ve iklim değişikliği uluslararası hukukta garanti altına alınmış bir dizi insan hakkını doğrudan ve dolaylı olarak etkilemektedir. Bireylerin en temel

haklarına erişimini tehdit eden küresel iklim değişikliği bu yönüyle bir insan hakları problemi olarak ele alınmalı ve iklim değişikliğinden etkilenen bireyler hak temelli korunmalıdır. Böylece bir gereklilik aynı zamanda dünya üzerindeki tüm bireylerin iklim değişikliğinden aynı şekilde etkilenmediğinden de kaynaklanmaktadır. Bugün iklim değişikliğine haksız ve orantısız bir şekilde en az katkıda bulunanlar en fazla zararı görmektedir (OHCHR, 2015: 2). Özellikle tarihsel olarak sera gazı emisyonlarına en az katkıda bulunan coğrafya; yoksulluk, cinsiyet, yaş, engellilik, kültürel veya etnik köken nedeniyle hâlihazırda dezavantajlı durumda olan kişiler ve topluluklar iklim değişikliğinin olumsuz etkilerini üstlenmektedir. Alçak kıyı arazileri ile tundra ve Arktik buzları, kurak arazileri ve diğer hassas ekosistemleri ve barınmaları ve geçinmeleri için risk altındaki bölgeleri işgal eden ve bunlara dayanan kişiler, topluluklar en büyük tehditlerle karşı karşıyadır (UNHRC, 2022: 2).

Görüldüğü üzere iklim değişikliğinin neden olduğu olumsuz etkiler, nihayetinde meydana gelen iklim değişikliğinin derecesine ve farklı grupların dezavantajlılık seviyelerine göre katlanarak artmaya tabidir. Bu nedenle iklim değişikliği, küresel bir hak temelli bakış açısını ve müdahaleyi gerektirmektedir. İnsan haklarına dayalı bir bakış açısından kasıt, mağdur temelli bir yaklaşımın ötesine geçmektir. Başka bir deyişle, politikalar ve programlar formüle ederken temel amaç olarak insan haklarını yerine getirmenin benimsenmesidir. Uluslararası insan hakları hukukundan türetilen ilke ve standartları, iklim değişikliğine yönelik yürütülecek süreçlerin tüm aşamalarında tüm politikalara ve programlara entegre etmek, hak sahipleri ve onların yetkileri ile bunlara karşılık gelen yükümlülük sahiplerini ve yükümlülükleri tanımlamak insan hakları temelli bir yaklaşımın temel niteliklerindedir. Hak temelli bir yaklaşımın benimsenmesi, yükümlülükleri, eşitsizlikleri ve kırılganlıkları analiz etmeyi ve ayrımcı uygulamalar ile adaletsiz güç dağılımlarını düzeltmeyi sağlar (OHCHR, 2015: 9). Bu çerçevede iklim mültecilerinin korunması konusuna da hak temelli yaklaşmak, çözümcü bir yol olarak gözükmektedir. Zira iklim mültecilerinin birtakım haklarının ihlal edildiğini veya ihlal edilme tehlikesi altında olduğu için göç etmek zorunda kaldıklarını rahatlıkla söyleyebiliriz.

A. İklim Değişikliğinden En Çok Hangi İnsan Hakları Etkilenir?

İklim değişikliği ile insan haklarından yararlanma arasındaki ilişki, karmaşık ve geniştir. Bu nedenle iklim mültecilerinin iklim değişikliği sebebiyle gündeme gelen pek çok insan hakları mevcuttur. Ancak çalışmanın kapsamının ve sınırının gereği olarak tüm haklarına değinmek mümkün değildir. Biz bu başlık altında belirli haklar üzerinden açıklamalar yapacağız. Bu bağlamda, tüm insan haklarının evrensel, devredilemez, bölünmez, birbirine bağımlı ve bağlı olduğunu hatırlatmak önemlidir. Değineceğimiz hakların önlebilir ihlali, diğer tüm insan hakları için geniş kapsamlı sonuçlara yol açabilir.

1. Yaşam Hakkı

Uluslararası ve ulusal düzenlemelerde yaşam hakkı insanların sahip olduğu en temel hak olarak zikredilmiştir. Bu hakkın bir gereği olarak devletler yaşam hakkına saygı duymayı, ya-

şam hakkını korumayı, teşvik etmeyi ve yaşama hakkının gereklerini yerine getirmeyi tahahhüt etmişlerdir. Taahhüt kapsamında, devletlerin en azından öngörülebilir ve önlenebilir can kayıplarına karşı etkili önlemler almaları gerekmektedir. İklim değişikliği açısından bakıldığında, değişikliğin insan yaşamı için açıkça bir tehdit oluşturduğu görülmektedir. Nitekim bu tehdit, risk bölgelerindeki insanlar için doğrudan varoluşsal bir tehdit olarak algılanmaktadır. Tehdidin hem şimdiki hem de gelecek nesillere kadar uzanması da başka bir boyuttur (OHCHR, 2015: 13, 14). İklim değişikliğinin bu boyutu uluslararası düzeyde hazırlanan raporlara da yansımıştır. DARA'nın (2012) raporuna göre şu ana kadar iklim değişikliklerinden kaynaklı olarak yaklaşık 400.000 insan hayatını kaybetmiştir. Aynı raporda iklim değişikliğine yönelik önlemlerin alınmaması ve yoğun enerji kullanımının devam etmesi halinde 2030 yılına kadar yaklaşık 700.000 insanın ölebileceği tespit edilmiştir (DARA, 2012: 17).

Çevresel faktörlerin ve iklim değişikliğinin yaşam hakkını tehdit ettiğine dair en çarpıcı örnek, 2013 yılında Filipinler'de gerçekleşen Yolanda tayfunudur. Söz konusu tayfunun aşırı hava olaylarından biri olduğu ve çoğunlukla ekonomik olarak savunmasız topluluklarda 7500'den fazla insanın hayatına son verdiği bilinmektedir (OHCHR, 2015: 14). Yaşanan bu tayfunun tekrarlanabileceği ve bunun sonucunda insan yaşamının tehlikeye girme riskinin olduğu, Dünya Bankası raporlarında da dile getirilmiştir. Bu raporlara göre, iklim değişikliğinden kaynaklı aşırı hava olayları yaralanmaları ve ölümleri artırmaktadır. İklim değişikliği sadece aşırı hava olayları ile değil; kuraklık, artan ısı, genişleyen hastalık vektörleri ve sayısız başka yollarla insanların yaşam hakkına görünür bir tehdittir (The World Bank, 2012: xvii).

İklim değişikliği yaşanan tüm doğal afetlerin tek tetikleyicisi olmasa da; bu afetlerin tekrarlanmasında, şiddetinin belirlenmesinde, zamanlamasında etkili bir faktördür. Hal böyle iken iklim değiştikçe insanların yaşam hakkının risk altında olduğu söylenebilir. Yaşam hakkı risk altında olan bireylerin göç etmesi ise kaçınılmazdır. Dolayısıyla iklim değişikliğinden etkilenen iklim mültecilerinin ve etkilenme potansiyeli yüksek olan bireylerin devletler tarafından korunması gerekmektedir. Devletler iklim değişikliğini hafifletmek, değişikliklere uyum sağlamak ve öngörülebilir can kayıplarını engellemek için etkili önlemler almalıdır.

2. Gıda Hakkı

Gıda hakkı, İnsan Hakları Evrensel Beyanname'si ile Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara ilişkin Uluslararası Sözleşme'de düzenlenen bir temel insan hakkıdır. Bu hak devletlere herkesin açıktan kurtulma hakkını desteklemesi yönünde yükümlülük yüklemektedir. Söz konusu yükümlülükler bu hakka saygıyı, bu hakkı korumayı, teşvik etmeyi, yerine getirmeyi içermektedir. Devletler bu hakkın gereklerini yerine getirmek için mevcut azami kaynaklarını seferber etme taahhüdü altındadır. Ancak bu hakkın gerçek anlamıyla yerine getirildiğini söylemek oldukça güçtür. Özellikle son yıllarda yaşanan iklim değişikliğine bağlı sorunlar, gıda güvenliğini ve gıda erişimini tehdit etmektedir. Dünya Bankası küresel sıcaklıktaki artışın 400 milyondan daha fazla insanın açlık riskiyle karşı karşıya bırakacağını ve her yıl yetersiz beslenme nedeniyle 3 milyondan fazla insanın ölebileceğini belirtmektedir. Ayrıca hassas

durumdaki kişilerin, grupların ve halkların daha büyük risk altında olduğu aynı raporda tespit edilmiştir (The World Bank, 2010: 4, 5). Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı da bu yönde ki raporunda iklim değişikliği sebebiyle tarım arazilerinde verimlilik kayıplarının yaşandığını, doğal kaynakların tükendiğini ve önlem alınmazsa 2080 yılına kadar açlıkla mücadele edecek insan sayısının 600 milyon daha artacağını söylemektedir (UNDP, 2007: 27).

İklim değişikliğinden önce de çeşitli bölgelerde yaşanan açlık krizleri düşünüldüğünde durumun vahim olduğu ve bir an önce uluslararası ölçekte önlemler alınması gerektiği söylenebilir.

3. Temiz Suya Erişim Hakkı

Güvenli ve temiz içme suyu ve sanitasyon hakkı, uluslararası hukukta pek çok platformda dile getirilen temel bir insan hakkıdır. Bu hak yaşamdan tam olarak yararlanma ve tüm insan haklarının varlığı için gerekli bir hak. Devletler gıda hakkında olduğu gibi, ayırım gözetmek-sizin herkesin su hakkını gerçekleştirmek için etkili önlemler almakla yükümlüdür (OHCHR, 2015: 17).

Önceki başlıklarda da belirtildiği gibi iklim değişikliği çoğu kurak bölgelerde yenilenebilir yüzey suyu ve yer altı suyu kaynaklarını azaltmaktadır. Bu durumun su rekabetini artıracak yönünde tahminler yürütülmektedir. Yaşanabilecek su kıtlığının kentlerde de büyük olasılıkla etkisini hissettireceği dile getirilmektedir. Nitekim Dünya Bankasına göre, sıcaklıklardaki artışın küresel olarak devam etmesi, en az 2 milyar insanın su ihtiyacını karşılayamayacağı anlamına gelecektir (The World Bank, 2010: 5). Hiç şüphesiz suya erişimin azalmasının orantısız bir şekilde dezavantajlı ve hassas durumdaki kişileri ve grupları etkileyeceği açıktır.

Bugün gelişmemiş ya da gelişmekte olan bölgelerde insanların nehir erozyonu, çölleşme, yer altı sularının kirlenmesi veya iç tuzluluk gibi yavaş yavaş etkisini hissettiren iklim felaketleri ile karşı karşıya kaldığı, sağlıklı ve yeterli yaşam standardı haklarından türetilen su hakkının tehdit edildiğine dair şüphe bulunmamaktadır.

4. Sağlık Hakkı

Bireylerin bedensel, ruhsal ve sosyal yönden tam bir iyilik halini ifade eden sağlık, insanların hayatlarını idame ettirmesi için gerekli ve zorunludur. Sağlığın talep olarak ortaya çıkması, sağlık hakkı olarak adlandırılmaktadır. Yaşam hakkını tamamlayan bir hak olarak sağlık hakkı, İnsan Hakları Evrensel Beyanname'sinde ve Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme'de yer almaktadır. Bu düzenlemelerde sağlık hakkı, herkesin ulaşılabilir en yüksek fiziksel ve zihinsel sağlık standartlarından yararlanması olarak açıklanmıştır.

İklim değişikliği ile sağlık hakkı arasındaki ilişkiye bakıldığında, çevresel bozulmalardan hava, toprak ve su kirliliğinden, sıcaklık artışlarından ve topyekûn iklim değişikliğinden insan sağlığının etkilenmemesi düşünülmektedir. Kuraklığın meydana gelmesi, toprağın donması, deniz seviyesinin yükselmesi gibi faktörler neticesinde bireylerin yetersiz beslenmesi

gündeme gelmekte ve sağlıklı yaşam ile süreç devam etmektedir (Uyar, 2021: 106). Dünya Bankası raporlarına göre, birçok bölgede ve özellikle düşük gelirli gelişmekte olan ülkelerde iklim değişikliği ve vektörlerinden kaynaklı hastalıklarda potansiyel artışların olması ve solunum bozuklukları gibi sağlık sorunlarının yaşanması muhtemeldir (The World Bank, 2012: xvii). Bu bakımdan iklim değişikliğinin yarattığı olumsuz sonuçların insan sağlığını etkilemesi, insanları göç etmeye sevk edebilecektir. Tüm bu sebeplerle sağlık hakkı ile iklim değişikliği arasındaki sıkı ilişkinin belirlenmesi ve bu yönde sağlık hizmetlerinin geliştirilmesi önem arz etmektedir.

5. Gelişme Hakkı

Gelişme hakkı, Birleşmiş Milletler sistemine özellikle gelişmekte olan ülkelerin dâhil olmasıyla bir insan hakkı olarak gündeme gelmiş ve nitekim 1986 tarihli Gelişme Hakkına Dair Bildirge'de yer almıştır. Söz konusu Bildirgenin birinci maddesine göre; *"Gelişme hakkı, her insanın ve bütün halkların, bütün insan haklarının ve temel özgürlüklerin tam olarak gerçekleşeceği bir ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasal gelişmeye katılma, katkıda bulunma ve bundan yararlanma hakkına sahip olması nedeniyle, vazgeçilmez bir insan hakkıdır."* (Declaration on the Right to Development). Bu maddeden de anlaşılacağı üzere gelişme hakkının asıl öznesi bireylerdir ve bireyler, bu hak gereği ekonomik ve sosyal koşullarının iyileştirilmesini talep edebilirler.

İklim değişikliği yaşam hakkında olduğu gibi insanların gelişme haklarından yararlanmaları açısından varoluşsal bir tehdit oluşturmaktadır. İklim değişikliği, devletlerin uzun bir sürecin getirisi olan insani gelişme ve kalkınma olanaklarının kaybedilmesi riskini barındırmaktadır. Yoksulluğun ortadan kaldırılması dâhil sürdürülebilir kalkınma ve eşitliğin sağlanması yönünden de iklim değişikliği bir risk faktörüdür. Uluslararası platformda bu risk faktörünün belirginliği, Birleşmiş Milletlerin yakın zamanda iklim değişikliği ile mücadeleyi sürdürebilir kalkınma hedefleri arasına almaya yöneltmiştir (OHCHR, 2015: 15).

İklim değişikliği gelişmekte olan ülkelerin sosyoekonomik gelişme ve kalkınma hakkına en büyük tehditlerden biridir. Bu ülkelerin iklim değişikliği ve etkileriyle savaştıkları mali ve insan kaynaklarının yetersiz olması ve var olan kaynaklarını iklim değişikliği için kullanmaları; eğitim, sağlık, gıda gibi alanlarda bir savunmasızlık yaratmaktadır. Savunmasızlık halinin göç hareketlerine sebebiyet vermesi ise kaçınılmaz bir sonuçtur. Tüm bu gerekçelerle iklim değişikliğinin devletler arasında adil ve hatta eşit bir kalkınmanın gerçekleştirilmesini vurgulayan bir sorun olduğunu söylemekte sakınca bulunmamaktadır. Devletlerin iklim adaletini gerçekleştirmek, iklim değişikliğini azaltmak, iklim değişikliğine uyumu sağlamak ve herkesin gelişme hakkının hayata geçirilmesini teşvik etmek için harekete geçmeleri elzemdir.

6. Barınma Hakkı

İklim değişikliği, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme'de düzenlenen barınma hakkını çeşitli şekillerde tehdit etmektedir. Aşırı hava olayları, kuraklık,

erozyon ve sel pek çok bölgeyi yaşanmaz hale getirerek bu bölgelerde yaşayan insanları yerinden etmektedir. İklim değişikliğinin en büyük sonuçlarından biri olan deniz seviyesinin yükselmesi, alçak bölgelerdeki evlerin bulunduğu araziler için sorun teşkil etmektedir. Nitekim iklim değişikliğine ilişkin uluslararası panellerde Kiribati, Tuvalu, Maldivler ve diğer alçak ada devletlerinin deniz seviyelerinin daha da yükselmesi halinde haritadan silinebileceği endişesi dile getirilmiştir. Ayrıca bu bölgelerden ayrılmak zorunda kalan kişilerin onurlu bir göç, yeterli bir yaşam standardı ve barınma hakkı da dâhil olmak üzere insan haklarının güvence altına alınması sıkça ifade edilmiştir (OHCHR, 2015: 19).

7. Yerinden Edilmeme Hakkı

İklim mültecileri için önem arz eden bir diğer hak yerinden edilmeme hakkıdır. Bu hak kapsamında yerinden edilme, *“genellikle silahlı çatışma veya doğal afetler sebebiyle bir kişinin evinden ya da ülkesinden zorla çıkarılması”* anlamına gelmektedir (Perruchoud ve Cross, 2013: 100). Tanımdan da anlaşılacağı üzere, iklim değişikliği yerinden edilmenin bir sebebi olabilmektedir. Hal böyle iken, yerinden edilmeme hakkının iklim mültecileri için büyük önem taşıdığı kuşkusuzdur. Esasında hukuken bağlayıcı herhangi bir uluslararası sözleşmede yer almayan bu hak, yumuşak hukuk metinlerinde her bireyin keyfi olarak evinden veya düzenli olarak yaşamakta olduğu yerden çıkarılmaya karşı korunma hakkına sahip olduğu şeklinde tarif edilmiştir. Bu hak gereği, son çare olarak yerinden edilebilen bireyler için güvenlik, gıda, sağlık ve temizlik koşullarının sağlanması gerekmektedir (Birleşmiş Milletler Ülke İçinde Yerinden Edilmiş Kişilere İlişkin Kılavuz İlkeler, 2004: 3, 4).

İklim mültecileri için yerinden edilmeme hakkının kabulü, yerli halk ve toplulukların korunmasını sağlayacağı gibi iklim değişikliğine karşı sorumlu kişilere sorumluluklarını hatırlatma ve eyleme geçme imkânı da taniçaktır (Uyar, 2021: 123).

8. Geri Gönderme Yasağı ve Sığınma Hakkı

Yerinden edilmeme hakkı ile bağlantılı olan ve iklim mültecileri için gündeme gelen bir diğer ilke ve hak da geri gönderme yasağı ve sığınma hakkıdır. Bu hak ve ilke yerinden edilmenin zorunlu olduğu hallerde önem taşımaktadır. Sınır dışı edilmemenin güvencesini oluşturan geri gönderme yasağı, uluslararası insan hakları hukukunun temel bir ilkesidir. Birçok uluslararası ve bölgesel belgede yer edinen geri gönderme yasağı, Cenevre Sözleşmesi'nin 33(1) maddesinde *“Hiçbir Taraf Devlet, bir mülteciyi, ırkı, dini, tabiiyeti, belli bir sosyal gruba mensubiyeti veya siyasi fikirleri dolayısıyla hayatı ya da özgürlüğü tehdit altında olacak ülkelerin sınırlarına, her ne şekilde olursa olsun geri göndermeyecek veya iade (“refouler”) etmeyecektir.”* denilerek düzenlenmiştir. Madde metninde kişi bakımından sadece mültecilerden söz edilmekteyse de, geri gönderme yasağının hayatı ve özgürlüğü tehlikeye girecek olması sebebiyle başka bir ülkeye sığınan kişiler bakımından da geçerli olacağı kabul edilmektedir. Bu yasağın temel gayesi, hiç kimsenin yaşamının tehlikede olacağı bir yere gönderilmemesini garanti altına almaktır. Sığınma hakkı

da benzer gayelerle bireylere tanınan bir insan hakkıdır ve bireylerin zorunlu hallerde hangi devletin vatandaşı olduklarına bakılmaksızın başka bir ülkeye sığınabilmeleridir.

Sığınma hakkının temel ilkelerinden olan geri gönderme yasağının hukuki statüleri tartışmalı da olsa iklim mültecileri için de geçerli olduğu söylenebilir. Zira bu yasağın insan haklarının varlık amacı olan insan onurunun korunmasına hizmet ettiği açıktır. Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komitesi de Teitiota Kararı'nda bu savdan hareket ederek, iklim değişikliği sebebiyle yerinden edilen kişilerin geri gönderilmemesi gerektiğini ifade etmiştir (Ioane Teitiota v. Yeni Zelanda).

9. İklim Değişikliğine Karşı Özel Olarak Korunması Gerekenlerin Hakları

Uluslararası insan hakları hukukunda temel kabul, devletlerin eşitlik ve ayrımcılık yapmama ilkelerini gözeterek bireylerin haklarını hayata geçirmesidir. Ancak bu kabul, sosyal, ekonomik veya politik koşullara karşı daha kırılgan olan kişilerin özel olarak korunmasına ve bu yönde bir pozitif ayrımcılığın yapılmasına engel değildir. Tam aksine bu kişilerin haklarının öncelikli olarak korunması, teşvik edilmesi ve yerine getirilmesi esastır. Bu çerçevede bakıldığında, daha önce de değinildiği gibi iklim değişikliği hassas ve kırılgan ya da dezavantajlı durumdaki kişiler, gruplar ve halklar için orantısız bir etkiye sahiptir. Söz konusu olumsuz ve orantısız etki, bu kişilerin haklarına da sirayet etmektedir.

Ekonomik, politik, kurumsal veya diğer açılardan marjinalleştirilmiş bireyler, iklim değişikliğine karşı daha savunmasızdır. Bu gerçek, insan hakları ve iklim değişikliği konusundaki bütün uluslararası toplantılarda vurgulanmıştır. Bu toplantılarda iklim değişikliğine en az katkıda bulunan köylülerin, yerli halkların, pastoralistlerin, küçük çiftçilerin ve balıkçıların paradoksal olarak iklim değişikliğinden orantısız etkilendiğinin altı çizilmektedir (OHCHR, 2015: 23, 24).

Kanaatimizce, iklim değişikliğinde ikincil mağduriyetlerin yaşanmaması adına, iklim mültecisi konumundaki kadınların, çocukların, yerli halkların başta olmak üzere diğer kırılgan grupların insan haklarının güvence altına alınması, iklim değişikliğine karşı uyumun artırılması ve ortaya çıkacak zararların tazmin edilmesi için etkili mekanizmaların üretilmesi zorunludur.

Sonuç Yerine: Sürdürülebilir Bir Alternatif ve Devletlerin Yükümlülükleri

Çevresel sorunlar ve iklim değişikliği tüm dünyada etkisini hissettirerek küresel bir hal almıştır. Sorunun küreselliği çözümün de ancak iş birliği ile üretileceği anlamına gelmektedir. Bu gerçeklik son yıllarda uluslararası arenada da gündemdedir. İklim değişikliğine ilişkin üretilen tüm belgelerde devletlerin çevresel bozulmalara ve iklim değişikliğine karşı yükümlülük altında olduğu vurgulanmıştır. İlk olarak Stockholm Bildirgesi'nin bağlayıcı olmayan ilkeleri ile yapılan vurgu, daha sonra Rio Çevre ve Kalkınma Bildirgesi, İklim Değişikliği Çerçeve

Sözleşmesi, Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi, Günderm 21 ve Orman İlkeleri Bildirgelerinde de yapılmıştır (Pallemarts, 1993: 613, 614). Devletlerin yükümlülükleri kapsamında Rio Çevre ve Kalkınma Bildirgesi'ne bakıldığında Bildirge, devletleri çevresel zararlara karşı ihtiyatlı bir yaklaşım benimsemeye ve bilimsel kesinlik olmasa dahi ciddi veya geri dönüşü olmayan zarar tehditleri karşısında harekete geçmeye davet etmektedir. Esasında iklim değişikliğinin sonuçlarını doğurduğuna dair bir tereddüt bulunmamaktadır; belirsizliğini koruyan husus iklim değişikliğinin ne kadar hasara yol açacağıdır. Bu belirsizlik koşulları altında, acil önleyici tedbirlere ihtiyacın olduğu Bildirgede dile getirilmiştir. Sonradan kabul edilecek uluslararası belgelerde olduğu gibi bu Bildirgede de İklim değişikliğini azaltmak ve iklim değişikliğine uyum sağlamak için kaynakların etkin bir şekilde kullanılması ve iklim değişikliğinden etkilenen insanların haklarını koruyan acil, koordineli iklim eyleminin hayata geçirilmesi uygulanabilir en etkili çözüm olarak sunulmuştur (OHCHR, 2015: 26).

İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi, devletlerin iklim değişikliğine yönelik sorumluluklarını en kapsamlı şekilde düzenleyen bir uluslararası metindir. Sözleşmenin en büyük yeniliği "*ortak fakat farklılaştırılmış sorumluluklar ve göreceli kabiliyetler ilkesini*" kabul etmesidir. Bu ilkeye göre, devletler iklim değişikliğine yönelik başlatılan küresel çabaya sosyoekonomik koşulları dâhilinde katkı sağlayacaklardır. Ancak sözleşmeye taraf tüm devletler, sözleşmenin amacı doğrultusunda iklim değişikliği ve etkenleriyle mücadelede iş birliği yapma, raporlama ve bildirim gereklerini yerine getirme ortak olarak üstlenmiştir (Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi). Sözleşmenin devamı niteliğindeki Kyoto Protokolü de, ülkeleri gelişmişlik düzeylerine göre ayırmakta ve gelişmiş olan ülkelere iklim değişikliğini azaltma konusunda daha fazla yükümlülük yüklemektedir. Gelişmekte olan ülkelerin gelişmiş olan ülkelere daha fazla sera gazı salınımına yol açabileceğinden hareketle hazırlanan Paris Anlaşması ise, antlaşmaya taraf olan tüm devletlerin uymasını istediği genel bir iklim değişikliği amacı belirlemiştir. Bu amaç doğrultusunda taraf devletlere ulusal katkı beyanı yükümlülüğü yüklenmiştir. Anlaşma, iklim finansmanına yönelik düzenlemeleri ile de önemli bir misyon yüklenmiştir (Paris İklim Anlaşması).

Görüldüğü gibi iklim değişikliğine yönelik uluslararası alanda birçok hukuki belge kabul edilmiş ve bu belgelerle devletlere yükümlülük yüklenmiştir. Bu yükümlülükler iklim değişikliğinin azaltılması, iklim adaletinin sağlanması, iklim finansmanının oluşturulması, küresel iş birliğinin önünün açılması şeklindedir. Devletlere yüklenen bu yükümlülüklerle rağmen belgelerin yumuşak hukuk belgeleri olması ve herhangi bir yaptırım mekanizması öngörmemesi belgelerin etkinliğini azaltmaktadır. Ancak bu durum devletlerin sürdürülebilir kalkınma hedefleri için yükümlülüklerini terkedeceği anlamına gelmemektedir.

Isınan ve iklimi sürekli değişen bir dünyada insan hakları temelli yaklaşımların benimsenmesi ile insan kaynaklı iklim değişikliğinin önlenmesi mümkündür. Bu çerçevede, iklim değişikliğini azaltmaya yönelik iyi uygulamaları belirlemek ve özellikle hesap verilebilirliğin sağlandığı mekanizmaları güçlendirmek önem arz etmektedir. İklim politikası ile insan hak-

ları arasındaki ilişkiyi ortaya koymak adına insan hakları yükümlülükleri, standartları ve ilkeleri kapsamlı bir şekilde sisteme entegre edilmelidir. Kurulacak sistemde, iklim değişikliği politikalarının ve eylemlerinin geliştirilmesi ve uygulanması ile ilişkili olan tüm paydaşların katılımı zorunlu olmalıdır. Bu sistem aynı zamanda insanları merkeze alan, toplumsal cinsiyete duyarlı olan ve kadınlar, çocuklar, yerli halklar ve yoksullar dâhil olmak üzere kırılgan durumdaki kişilerin, grupların ve halkların haklarını güvence altına alan bir sistem olmalıdır. Sistem inşasında ve geliştirilmesinde sadece devletin değil özel sektörün, çok uluslu şirketlerin de görev alması mümkün olmalıdır. Eşitlik ve adalet ilkelerine dayalı gelişmiş bir iş birliği için yeterli finansmanın ve iklim adaleti fonunun oluşturulması gerekmektedir.

İklim değişikliği nedeniyle yerinden edilenlerin uluslararası hukukta bir statülerinin olmaması, bu kişilerin korunması önünde büyük bir engeldir. Bu engele bir çözüm üretilmeli ve iklim değişikliği nedeniyle göç edenlerin hakları garanti altına alınmalıdır. Bunun için önleyici bir bakış açısının gerekliliği oldukça açıktır. Önleyici bir bakış açısında, iklim değişikliği nedeniyle gerçekleşen göç sebeplerinin ortadan kaldırılması temel gayedir (Uyar, 2021:152). Önlemlere rağmen göçün engellenemediği hallerde iklim nedeniyle yerinden edilmiş kişilerin haklarını korumak için yasal bir araç geliştirilmelidir. İklim mültecilerinin hak temelli korunması için öncelikle iklim değişikliğinden en çok hangi insan haklarının etkilendiği tespit edilmelidir. Bu tespit insan hakları arasında bir öncelik-sonralık ilişkisi kurulduğu anlamına gelmemektedir. Tam aksine belli hakların korunması en baştan sağlanarak diğer hakların ihlal edilmesi engellenmektedir. Söz konusu tespitin yapılması, insan hakları ile iklim değişikliği arasındaki zorunlu bağı ortaya koyma noktasında da gereklidir. Bu kapsamda başta yaşam hakkı olmak üzere, sağlık hakkı, gıda hakkı, barınma hakkı, çevre hakkı, gelişme hakkı, temiz suya erişim hakkı, yerinden edilmeme hakkı, geri gönderme yasağı ile sığınma hakkı üzerinde önemle durulması gereken haklardandır. İklim değişikliğine karşı özel olarak korunması gereken gruplar konusunda devletlerin daha ihtimamlı davranma yükümlülüğü vardır. Zira iklim değişikliği savunmasız durumdaki bireyleri, grupları ve halkları orantısız bir şekilde etkilemektedir.

Devletlerin ayırım gözetmeksizin tüm insanların insan haklarına saygı gösterme, insan haklarını koruma, yerine getirme ve teşvik etme yükümlülüğü vardır. Öngörülebilir uzun vadeli zararlar da dâhil olmak üzere iklim değişikliğinin neden olduğu insan hakları zararlarını önlemek için önlemlerin alınmaması bu yükümlülüğü ihlal anlamına gelecektir. Devletler, ayrımcılık, eğitim ve sağlıktaki eşitsizlikler gibi faktörlerin iklim hassasiyetini nasıl etkilediğini kabul ederek ve tüm kişilerin ekonomik, sosyal ve kültürel haklarının gerçekleştirilmesine yeterli kaynakları ayırarak, iklim değişikliğine karşı savunmasız topluluklarda uyarlanabilir sistemler inşa etmelidir. İklim değişikliğinden etkilenenler ve iklim değişikliği sebebiyle yerinden edilenler adli ve diğer tazmin mekanizmaları dâhil olmak üzere etkili çözümlere erişebilmelidir. Yükümlülüklerin tam olarak yerine getirilmesi halinde sürdürülebilir, insan haklarına dayalı kalkınma ve insani gelişme mümkün hale gelecektir.

Kaynakça

Aykul, Ö. (2012). *Ekolojik Hukuk*, Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Birleşmiş Milletler Ülke İçinde Yerinden Edilmiş Kişilere İlişkin Kılavuz İlkeler, (2004). (2022, Aralık), <https://www.unhcr.org/43ce1cff2.pdf> adresinden alındı.

Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi, (2022, Aralık), <https://iklim.gov.tr/bm-iklim-degisikligi-cerceve-sozlesmesi-i-33> adresinden alındı.

Cooper, J. (1998). Environmental Refugees: Meeting the Requirements of the Refugee Convention, *New York University Environmental Law Journal*, 6(2), 480-529.

DARA, (2012). *The Climate Vulnerable Forum, Climate Vulnerability Monitor 2nd Edition, A Guide To The Cold Calculus Of A Hot Planet*, (2022, Aralık), <https://daraint.org/wp-content/uploads/2012/09/CVM2ndEd-FrontMatter.pdf> adresinden alındı.

Declaration on the Right to Development, (2022, Aralık), <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/declaration-right-development> adresinden alındı.

Dinç, G. (2008). *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne Göre Çevre ve İnsan*, Ankara: Türkiye Barolar Birliği Yayınları.

Doğan, S., Tüzer, M. (2011). Küresel İklim Değişikliği ve Potansiyel Etkileri, *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 12(1), 21-34.

Ekici, S., Tuncel, G. (2015). Göç ve İnsan, *Birey ve Toplum*, 5(9), 9-22.

Ekşi, N. (2016). İklim Mültecileri, *Göç Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 10-58.

Ioane Teitiota v. Yeni Zelanda, (2022, Aralık), <https://www.refworld.org/cases,HRC,5e26f7134.html> adresinden alındı.

Lee, E.S. (1966). A Theory of Migration, *Demography*, 3(1), 47-57.

McLeman, R.A., Hunter, L.M. (2010). Migration in the context of Vulnerability and Adaptation to Climate Change: Insights from Analogues", *Wiley Interdisciplinary Review-Climate Change*, 1(3), 450-461.

Naser, M.M. (2012). Climate Change, Environmental Degradation, and Migration: A Complex Nexus, *William & Mary Environmental Law and Policy Review*, 36(3), 713-766.

O'Leary, N. (2022, Aralık), <https://www.politico.eu/article/when-will-the-netherlands-disappear-climate-change/> adresinden alındı.

OHCHR, (2022, Aralık), <https://www.ohchr.org/en/press-releases/2020/01/historic-un-human-rights-case-opens-door-climate-change-asylum-claims?LangID=E&NewsID=25482> adresinden alındı.

- OHCHR, (2015). *Understanding Human Rights and Climate Change*, (2022, Aralık), <https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Issues/ClimateChange/COP21.pdf> adresinden alındı.
- Öztunç, Ö. (2006). *Uluslararası Çevre Politikalarında Birleşmiş Milletlerin Rolü*, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Çevre Bilimleri Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Pallemaerts, M. (1997). "Stockholm'den Rio'ya Uluslararası Çevre Hukuku: Geleceğe Doğru Geri Adım Mı?" (Çev. Bülent Duru). Ankara Üniversitesi SBF Dergisi. Ankara, 52(1), 613-632.
- Paris İklim Anlaşması, (2022, Aralık), https://www.avrupa.info.tr/sites/default/files/2016-08/brochure_4_v2.pdf adresinden alındı.
- Perruchoud, R., Cross, J.R. (2009). *Göç Terimleri Sözlüğü*, Cenevre: Uluslararası Göç Örgütü Yayınları.
- Stapleton, S.O., Nadin, R., Watson, C., Kellett, J. (2017). *Climate Change, Migration and Displacement: The Need for a Risk-Informed and Coherent Approach*, New York: United Nations Development Programme.
- Swain, A., Swain, R.B., Themner, A., Krampe, F. (2011). *Climate Change and the risk of Violent Conflicts in Southern Africa*, Stockholm: Center for Sustainable Development, Uppsala University, Uppsala The Swedish Defence Research Agency.
- The World Bank, (2012). *Turn down the heat : why a 4°C warmer world must be avoided*, (2022, Aralık), <https://documents1.worldbank.org/curated/en/865571468149107611/pdf/NonAsciiFileName0.pdf> adresinden alındı.
- The World Bank, (2010). *World Development Report 2010: Development and Climate Change*, (2022, Aralık), https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/4387/9780821379875_overview.pdf adresinden alındı.
- Tümtaş, S.M., Ergun, C. (2016). Göçün Toplumsal ve Mekânsal Yapılar Üzerindeki Etkileri, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21(4), 1347-1359.
- Türk Dil Kurumu, (2022, Aralık), <https://sozluk.gov.tr> adresinden alındı.
- UNDP, (2007). Human Development Report 2007/2008, (2022, Aralık), <https://hdr.undp.org/content/human-development-report-20078> adresinden alındı.
- UNHCR, (2022, Aralık), <https://www.unhcr.org/4901e81a4.pdf> adresinden alındı.
- UNHCR, (2022). *The impacts of climate change on the human rights of people in vulnerable situations - Report of the Secretary-General*, (2022, Aralık), <https://reliefweb.int/report/world/impacts-climate-change-human-rights-people-vulnerable-situations-report-secretary-general-ahrc5057-enarruzh> adresinden alındı.

Uyar, B. (2021). *İnsan Haklarına Ekolojik Yaklaşım Çerçevesinde İklim Mülteciliği*, Ankara: Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.

TEMA Vakfı, (2022, Ekim), <https://www.tema.org.tr/cevre-kutuphanesi/kuresel-isinma-iklim-degisikligi-ve-30-yillik-gecmisi> adresinden alındı.

Vatansız Kişilerin Statüsüne İlişkin Sözleşme, (2022, Aralık), https://www.nvi.gov.tr/kurumlar/nvi.gov.tr/mevzuat/nufusmevzuat/milletlerarasi/DigerSozlesmeler/Vatansiz_kisilerin_statusune_iliskin_sozlesme.pdf adresinden alındı.

Yılmaz, F.H., Navruz, M. (2019). Küresel İklim Değişikliği, İklim Mültecileri ve Güvenlik, *ASSAM Uluslararası Hakemli Dergi*, 13. *Uluslararası Kamu Yönetimi Sempozyumu Bildirileri Özel Sayısı*, 255-270.

5909 Sayılı Çevre Kanunu, (2022, Ekim), <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.2872.pdf> adresinden

Çevrenin Korunması, Zorluklar ve Bosna Hersek İnsan Hakları Ombudsmanlığının Rolü

Dr. Nevenko VRANJES*

Değerli Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu temsilcileri, değerli akademisyenler, değerli Katılımcılar, Hanımlar, Beyefendiler; burada sizlerle birlikte olma fırsatını bulmak benim için çok önemli. Bu mükemmel organizasyon için ve bu konuda ortaya koyduğumuz iş birliklerimiz için de teşekkür etmek istiyorum. Sizin de bildiğiniz gibi kurumlarımız arasında iyi bir iş birliğimiz mevcut. Bunun yanı sıra ülke olarak da çok zengin ve farklı alanlarda iş birliklerimiz var. Bunun için de ayrıca çok teşekkür etmek isterim.

Bugünkü konuşmamda sizlere çevrenin korunması konusunda karşılaştığımız zorluklardan ve bu süreçte insan haklarının rolünden bahsetmek istiyorum. Konuşmama başlamadan önce Bosna Hersek ile ilgili olarak sizlere kısa bir bilgi vermek isterim. Sonrasında Bosna Hersek İnsan Hakları Kurumunun kuruluşu ve Kurumumuzun çevresel tehditlerin ortaya konması, buna ilişkin yasal çerçevenin oluşturulması ve kurum olarak bu alandaki deneyimlerimizden bahsederek konuşmamı bitirmeyi planlıyorum.

Sizin de bildiğiniz gibi Bosna Hersek olarak oldukça karmaşık bir kültürel yapıya sahibiz. 1995'te imzalanan Barış Anlaşması doğrultusunda ülkemiz 51 bin kilometrekarelik bir alana ve üç buçuk milyon kadar da bir nüfusa sahiptir. Nüfusumuz büyük oranda Boşnaklar, Sırlar, Hırvatlardan oluşmaktadır ve ülkemizde bu milletlere ait diller konuşulmaktadır. Yine bu çok kültürlü yapıyla uyumlu olarak Ortodoks ve Katolik kiliselerine, camilere ve katedrallere Yahudilere yönelik dinî merkezlerimizin bulunduğu çok zengin bir kültürel, tarihî mirasa sahibiyiz.

* Bosna Hersek Ombudsmanı

Bosna Hersek Ombudsman Kurumu 2004 yılında kuruldu ve bu tarihten itibaren çalışmalarına devam etmektedir. Kurumumuz, idari ve yargısal anlamda tüm kamu otoriteleri kapsamında yürütülmekte olan idari işlevlerdeki ihlallerin neden olduğu vakaları ele almaktadır. Ülkemizde genel olarak insan haklarının korunması konusunda gösterdiğimiz çabanın yanı sıra farklı yasaların insan haklarına uygunluğunu da takip etmekteyiz. Örneğin bakanlık, hükümet ve diğer kamu yetkililerine yönelik olan Ayrımcılığı Engelleme Yasası, Bilgi Edinme Özgürlüğü, Bilgi Paylaşımı Özgürlüğü gibi yasalar bunlar arasında yer almaktadır. Kurumumuz 56 üye ve benim de aralarında bulunduğum üç ombudsmandan oluşmaktadır. Merkezi Banya Luka şehrinde bulunan Kurumumuzun Saraybosna, Mostar, Bričko ve Livno şehirlerinde ofisleri yer almakta ve yılda yaklaşık 3 bin şikâyet almaktadır.

Çevrenin korunmasına ilişkin sorumluluklarımız kapsamında kurum, devlet ve işletmeler düzeyinde farklı sorumluluklarımız bulunmakta. Örneğin ülkemizde GDO'lu ürünlere yönelik, hayvanların korunması ve refahı, bitki sağlığı ve korunması, tarım, gıda, kırsal kalkınmayla ilgili yasalarımız ve ulusal eylem planlarımız mevcut. Devletin bu alandaki yasal sorumluluklarının yanı sıra bizim için işletmelerin de bu alanda belli başlı sorumluluklara sahip olmasını oldukça önemsiyoruz. Ülkemizde en büyük çevresel tehditlerin başına hava kirliliği gelmektedir. Bu soruna bağlı olarak her yıl 3 bin insan hayatını kaybetmektedir. Bu sayının Avrupa genelinde 8 bin olduğunu görüyoruz. Komşu ülkelerimizin durumu da çok parlak değil. Mesela Arnavutluk'a baktığınızda, Avrupa'da en kötü hava kalitesine sahip 4. ülke olduğunu görüyoruz. Bu sıralamayı Montenegro, Kuzey Makedonya ve Sırbistan takip etmekte. Batı Balkan ülkelerine baktığınızda da durumun aynı şekilde olduğunu görüyoruz. Bu bölgelerdeki sera gazı emisyonlarını 10 kata kadar sınırlandırmaya çalışıyoruz. Enerji santrallerine baktığımızda da en kritik olanların yine Batı Balkanlar bölgesinde yer aldığını görüyoruz. Ne yazık ki bizde de durumun çok parlak olmadığını üzülen ifade ediyorum. Temel olarak bu enerji santrallerinin salım düzeylerine bakıldığında, yıllık 100 bin ton SeO₂ olduğu görülmektedir. Bunun sağlık alanında yaratmış olduğu maliyetin ise gayrisafi milli hasılanın %21.5'ine denk geldiğini görüyoruz. Almanya'da ise bu oran gayrisafi milli hasılanın %4.50'sine denk gelmektedir.

Avrupa'daki en kirli alanlardan biri ne yazık ki Saraybosna'dır. Sırbistan, Bosna Hersek ve Kuzey Makedonya SeO₂ düzeylerine göre ilk üç sırada yer almaktadır. Ülkemizde bu kirliliğin en önemli sebeplerinden biri kömürle çalışmakta olan beş termik santraldir. Çevresel tahribata ormansızlaşma yönünden baktığımızda ne yazık ki 2019 yılında 73 bin metreküplük ağaç hacminin zarar gördüğünü bilmekteyiz. Buna paralel olarak vahşi hayvan yaşam alanlarının da zarar gördüğünü söylemek mümkündür.

Nükleer atıkların depolanmasıyla ilgili olarak ülkemiz için önemli bir risk potansiyeli olan komşumuz Hırvatistan Cumhuriyeti'nin Troska bölgesinde yer alan nükleer santralidir. Söz konusu bu santral, en yakınında bulunan ilimizde yaşayan toplam 250 bin insanın önümüzdeki 300 yıl içerisinde tehdit altında olmasına neden olmaktadır. bu santralin nükleer atık

depolama alanı söz konusu insani yaşam bölgesine olan uzaklığı yalnızca 500 metredir. Ne yazık ki Avrupa Birliği ülkesi olan Hırvatistan ile bu konuyla ilgili ciddi sıkıntılar yaşamaktayız.

Son yıllarda iklim değişikliğinin önlenmesine yönelik en önemli mutabakatlardan biri olan Paris Anlaşması ışığında Avrupa Birliği'nin stratejik vizyonu 2050 yılına kadar sıfır karbon ekonomisine geçebilmektir. Diğer taraftan bakıyoruz; küresel ısınmanın 2 dereceyi aşmaması gerekiyor. Batı Balkan ülkeleri de burada Yeşil Gündem Mutabakatı'nı kabul ettiler. Sofya'da imzalanan bu mutabakat sonrası hazırlanan eylem planı Ekim 2021'de imzalandı. Şimdilerde eylem planını hayata geçirmek için kabronsuzlaştırma, yeşil enerji, sürdürülebilirlik, akıllı kaynak kullanımı ve mobilteyle ilgili çalışmalar yürütülüyor. Bizler de ulusal politikalarımızda doğal kaynakların korunması ve restorasyonu için döngüsel ekonomi dediğimiz atık geri dönüşümüne odaklanan, sürdürülebilir üretim, verimli, akıllı kaynak kullanımı, biyoçeşitliliğin korunmasını hedefliyoruz. Aynı zamanda hava, su ve toprak kirliliğine yönelik olarak çalışmalarımızı ortaya koyuyoruz. Tabii Avrupa Birliği bu noktada hem finansal destek hem de teknik yardım sağlama noktasında taahhüdünü ortaya koymakta. Özellikle iklim değişikliğinden en çok etkilenen ülkelerin yeşil ekonomiye geçişinde bu destekleri yoğunlaştırıyor. Avrupa Komisyonu bu açıdan Batı Balkanlar'a yönelik olarak kapsamlı bir ekonomik yatırım planı ortaya koyuyor. Söz konusu bu "yeşil geçiş" yatırımının 9 milyar Avro civarından olacağı öngörülmekte. Batı Balkanlar'a yeşil gündem projelerine yönelik olarak ilk etapta verilen hibe 339 milyon Avro. Bu kapsamda ilk defa Çevre Strateji ve Eylem Planı'nın da kabul edildiğini de söylemek istiyorum.

Bu kapsamda kurumsal deneyimlerimizi sizlerle paylaşmak istiyorum. Öncelikle bizler kurum olarak atık bertarafı, yasa dışı atık suları, komşu ülkelerdeki kontrol edilmeyen atık bertarafına ilişkin ve benzeri şikâyetleri topluyoruz. Atıkların mutlaka yerel yönetim kapsamında belirlenen öneriler ve bunlara ilişkin standartları karşılayacak doğrultuda toplanması gerekiyor. Endüstriyel sanayi atık bertarafıyla ilgili olarak da tabii yine öneriler yer almakta. Burada yetkili bakanlıklar farklı önlemler almakta. Örneğin bakanlık yetkilileri bu konudaki standartlara uyarak sağlıklı bir çevre oluşturmak için çöp depolama alanlarını oluşturmaya çalışıyorlar. Yine sanitasyona yönelik düzenlemeler yerel yönetimler kapsamında ele alınmaktadır. Daha geniş bir çevresel korumaya ilişkin vakalarda ise medyadan elde edilen bilgiler ışığında resen incelemeler başlatılmakta ve yasalara çerçevesinde değerlendirilmektedir.

Ve çevresel koruma durumları ve vakalarından bahsederek; burada tabii ki yasal olasılıkların kullanılmasından bahsedebiliriz. Elbetteki medyadan alınan bilgiler doğrultusunda bu gerçekleştirilmekte. Yürüttüğümüz incelemeler sonrasında yasal çerçevenin çizilmesi, tüzüklerin düzenlenmesi ve ekolojik bir perspektifle sunulan önerilerin yetkililer tarafından gerçekleştirilmesi için çalışıyoruz. Aynı zamanda tüm bu inceleme sürecinde kolluk kuvvetleriyle beraber gerekli izinlerin alınması konusunda iş birliği yapıyoruz.

Şimdi sonuç olarak şunu söylemek istiyorum; kurum olarak burada bütün ihlali gerçekleşen haklara yönelik konuları ele alıyoruz. Ki bu konu da tabii ki sağlıklı çevreyle alakalı. Ve elbetteki kilit zorluklarla karşılaşıyoruz. İlk olarak emisyonlar. Bu zararlı karbondioksit gazlarının emisyonları ve temel olarak bahsettiğimiz termal enerji santrallerinin operasyonları, çevresel kirleticiler gibi. çevresel korumaya ilişkin şikâyetlere ait rakamın (iki yılda yaklaşık 40 başvuru) az görünmesine karşılık bu şikâyetlere ilişkin olarak yürüttüğümüz resen incelemelerin yarattığı farkındalığın oldukça önemli olduğunu düşünüyoruz. Çünkü söz konusu bu incelemeler yetkili kamalara iletilmekte ve gerekli işlemler başlatılmaktadır.

Evet, anlatacaklarım bu şekilde. Dinlediğiniz için, dikkatiniz için teşekkür ederim.

Fotoğraf Albümü

2022 · ANKARA

INTERNATIONAL SYMPOSIUM
ON HUMAN RIGHTS
AND THE RIGHT TO
FOOD AND NUTRITION
7-8, 2022, ANKARA

TÜRKİYE İNSAN HAKLARI VE EŞİTLİK KURUMU

Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu
Yüksel Cad. No: 23 | 06650 | Kızılay/ANKARA
Tel.: +90 312 422 78 00

www.tihek.gov.tr

/tihekkurumsal

/tihek_kurumsal

/tihekkurumsal

/tihekkurumsal